

לוחמה יהודית במלחמת העולם השנייה

מיזם משותף של המחלקה להיסטוריה בצה"ל ושל
מרכז דדו

לוחמה יהודית במלחמת העולם השנייה

לוחמה יהודית במלחמת העולם השנייה

מיזם משותף למחלקה להיסטוריה ולמרכז דדו

אפריל 2021

Jewish Warfare in the Second World War

Joint initiative of the IDF's History Division and the Dado Center

March 2021

Editor: Yaniv Friedman

צבא ההגנה לישראל – אמ"ץ-תוה"ד

המחלקה להיסטוריה בצה"ל ומרכז דדו

עורך ראשי: יניב פרידמן

חברי המערכת: סם ברונפלד, עמרי אדומי, אלי"ם (במיל') ד"ר שמעון גולן, אלי"ם (במיל') בעז זלמנוביץ, תא"ל (במיל') ד"ר מאיר פינקל, סא"ל (במיל') רווה גלילי, סא"ל (במיל') ד"ר דותן דרוק וסא"ל (במיל') אורן האס
עורכת לשון: קרן כהן

בשער הקדמי (עם כיוון השעון מצד שמאל): תותחן יהודי,

https://www.yadvashem.org/yv/he/exhibitions/museum_photos/wald.asp ;

הנחיתה בנורמנדי, באדיבות סימון שכטר ;

<https://he.wikipedia.org/w/index.php?curid=581658>, הנפת הדגל האדום על בניין הרייכסטאג,

בשער האחורי:

צד ימין, חיילי הבריגדה היהודית באדיבות סימון שכטר ;

צד שמאל, קסדתו המחוררת של מוריס רוז – Photo in 2003 by Jim MacClay of Web Staff

עיצוב העטיפה: אמ"ץ-תוה"ד, המדור לפרסומים ולמינוח, צוות הגרפיקה

© כל הזכויות שמורות לצה"ל, המחלקה להיסטוריה בצה"ל ומרכז דדו, 2021

© Copyright by IDF, History Department and The Dado Center, 2021

תוכן העניינים

7	הקדמה ערן אורטל ואלי מיכלסון
9	לאוניד ברנשטיין – אחרון גדולי הפרטיזנים סימון שכטר
27	מאבקו של ז'בוטינסקי להקמת צבא יהודי במלחמת העולם השנייה אריה נאור
39	תנועה מגויסת – התגייסותו של הקיבוץ המאוחד למאמץ המלחמה הבריטי רועי נאון
51	גבורות בין המְצָרִים – מהפכים ותהפוכות בסיפורם של פדויי השבי הנאצי טליה קליינר־דייגי ואורנה רון־גלזר
71	עשויות ללא חת – התגייסותן של נשים יהודיות במלחמת העולם השנייה תמר קטקו
83	תנועת ההתנגדות היהודית בצרפת ותרומתה למאבק להקמת המדינה: 1940–1949 צילה הרשקו
101	פול קולן במערכת קוקודה בני מיכלסון
123	מייג'ור גנרל מוריס רוז ארז לב רן
161	גנרל קשה עורף – יעקב קרייזר בקרבות הגנה ומערכות התקפה אורן האס
187	חויית הלוחמים היהודים בדיוויזיית הרובאים הליטאית ה-16 של הצבא האדום אייל ברלוביץ'
199	חוויות ומחשבות של חיילים יהודים בצבא האדום לאוניד סמילוביץקי
223	סקירת ספרות 'נאמנות כפולה' בעז זלמנוביץ

הקדמה

במלחמת העולם השנייה לחמו כמיליון וחצי יהודים לצידן של בעלות הברית. על פי יד ושם ועל פי מוזאון הלוחם היהודי בלטרון, לחמו כ-550 אלף יהודים בצבא ארצות הברית, 500 אלף בצבא הסובייטי וכ-500 אלף במדינות נוספות כדוגמת בריטניה, אוסטרליה, ניו זילנד ודרום אפריקה. בצבא הבריטי שולבו גם 35 אלף לוחמים מן היישוב היהודי הארץ-ישראלי. אל כוחות אלו נוספו גם קרוב ל-100 אלף פרטיזנים ולוחמי מחתרות יהודים שהשתתפו אף הם במאמץ המלחמתי.

מיזם משותף זה של המחלקה להיסטוריה בצה"ל ושל מרכז דדו מביא את סיפורם של מפקדים ולוחמים יהודים שהשתתפו במלחמת העולם השנייה במאבק כנגד גרמניה הנאצית, כנגד יפן וכנגד בעלות בריתן הנוספות.

המאמרים בגיליון משלבים בין תיאור חוויית המלחמה ובין ניתוח מהלכי הקרבות מן הבחינה המערכתית, התכנונית והמבצעית ואף מביאים את סיפורם האישי של אותם מפקדים ולוחמים יהודים.

אנו בטוחים כי לקחי המערכות והקרבות המתוארים במאמרים שלפנינו יוכלו לסייע גם כיום בלימוד המקצוע הצבאי ואף במעשה המלחמה.

אנו תקווה כי מיזם משותף זה יהווה עדות וזיכרון למעשיהם ולפועלם של אותם מפקדים ולוחמים יהודים ולכלל מיליון וחצי היהודים שהשתתפו במלחמה להכרעת גרמניה הנאצית ולסיומה של השואה אשר פקדה את בני עמם.

קריאה מהנה,

סא"ל (במיל') ד"ר אלי מיכלסון

ראש המחלקה להיסטוריה של צה"ל

תא"ל ערן אורטל

מפקד מרכז דדו

לאוניד ברנשטיין – אחרון גדולי הפרטיזנים

סימון שכטר

מבוא

ותיקי מלחמת העולם השנייה הולכים ומתמעטים, ונותרו אך מעט שנים שבהם יוכלו אחרוני הווטרנים לחשוף לפנינו את סיפורם. יהודים ששירתו בצבאות השונים תרמו חלק חשוב לניצחון במלחמה. עם זאת גבורתם נדחקה לקרן זוית של הפנתיאון הלאומי, ומעשיהם אינם זוכים להכרה ראויה. בולטת ביניהם דוגמתו של לאוניד ברנשטיין – האדם האחרון בעולם שיכול היה להתגאות בתואר מפקד גדוד פרטיזנים במלחמת העולם השנייה, עד שהלך לעולמו במרץ 2019. סיפורו האמיתי עולה על כל דמיון. ברנשטיין היה אחראי לפיצוץ של 44 רכבות גרמניות, בעל עיטור אזרח כבוד של שבע ערים בשלוש מדינות, ועל שמו רשום המבצע של איתור מתקן פיתוח הטיל האימתני וי-2, מהלך שסייע רבות לאובדן התקווה האחרונה של היטלר לניצחון. מעבר למספרים ולמדליות, מסתתר סיפור מופלא של נער יהודי שפילס באגרופיו הקמוצים את דרכו בשנות האופל של המלחמה, ששרד כנגד כל הסיכויים ושהצליח לשמור על צלם האנוש שבו ועל זהותו כיהודי.

במשך חמש שנים צילמתי,¹ ראיינתי, תיעדתי ושוחחתי עם לאוניד ברנשטיין, כחלק מיצירת סרט דוקומנטרי על אודותיו. כעת, לאחר שנים של עבודה עם הבמאי רומן שומונוב ובתמיכת תאגיד השידור, הסרט עומד לצאת לאור. אביע תקווה זהירה שאולי הוא יצליח להחזיר לנו, ולו חלקית, את הגיבור היהודי הגדול שחי בתוכנו והלך לעולמו כמעט בלי ששמנו לב.

ילדות, נעורים וגיוס

לאוניד ברנשטיין נולד ב-15 ביולי 1921 בעיירה שפיקוב שבמחוז ויניצה שבאוקראינה. בהיותו בן 5 התייתם מאביו. הוא גדל בעוני, ואימו ריבה לבובנה ברנשטיין גידלה לבד ארבעה ילדים ועבדה בחוות טבק. ב-1931 עברה המשפחה לעיר קטנה פוגרבישה, ובה החל לאוניד לפקוד את בית הספר. אימו התחתנה עם מנדלה יאגניטנסקי, וב-1932 עברה המשפחה לקייב (אביו החורג של לאוניד נהרג בשנת 1941 בשורות המיליציה

¹ התמונות במאמר באדיבות לאוניד ברנשטיין.

העממית). בד בבד עם לימודיו עסק לאוניד באגרוף ובהתעמלות, ובגיל 17 אף הפך לאלוף אוקראינה לאגרוף במשקל נוצה. במהלך הלימודים בבית הספר סיים קורס טכנאי רדיו, ולאחר מכן עבד כשישה חודשים בבית הטלגרף המרכזי שבקייב.²

בשנת 1939 התגייס ועבר הכשרה בבית הספר למקצועות חי"ר ברוסטוב. עם סיום לימודיו, בחודש מאי 1941, הפך ברנשטיין לקצין ונשלח להמשיך את שירותו בפְּשְׁמִיֶּשְׁל שבגבול פולין. הוא הוצב בגדוד ארטילריה 226, שהתמקם באזור בלוקורוביצי ושהיה מצוי תחת פיקודו של מטה ארמייה 5.³

תחילת המלחמה, יוני 1941 – נובמבר 1941

ב-22 ביוני 1941 פרצה המלחמה בין גרמניה לברית המועצות. יחידתו של ברנשטיין החזיקה בעמדות כשבועיים. כשהגרמנים כבר התקדמו מאות קילומטרים מזרחה, גדודו של ברנשטיין קיבל פקודה לפוצץ את הבונקרים ולסגת דרך גְּלָארוֹס במסגרת חטיבת חי"ר 195 של ארמייה 5. במהלך הנסיגה הצטיין ברנשטיין לראשונה, כשלקח בשבי 13 חיילים גרמנים. היחידה יצאה מהכיתור באזור קוזורוגי-צ'רינגובסקי, שם התקבלה פקודה לחבור לכוחות הלוחמים שבקו ההגנה של קייב.

בקרבות הקשים שנערכו בזירה זו הובסה חטיבת חי"ר 195, נסוגה לאזור אורז'יצה ושם התפוררה סופית תחת לחץ הגרמנים. ברנשטיין ושרידי לוחמיו הסתתרו באיים הביצתיים שבנהר סולה. בעת ההגנה על אחד האיים התפוצץ פגז מרגמה ליד ברנשטיין ופצעו קשה. הוא נותר לשכב זמן רב בביצה, ולדבריו, התעורר רק כעבור יום או יומיים, כשהרגיש שעכברים מטפסים על גופו. ברנשטיין מצא בעצמו את הכוחות להתרומם ולהגיע לכפר הקרוב שהיה במרחק 2 קילומטרים. הוא הסתתר במרתף עם קצינים ועם חיילים אחרים שהצליחו לשרוד, ובלילה עזבו ליערות כדי לנסות למצוא פרטיזנים. את ברנשטיין הפצוע לא יכלו לקחת עימם, אך אחד מהם דאג להשאיר בידיו אישור רשמי, המעיד כי מחזיק המסמך הוא ולדימיר ואסילייב, מבית היתומים שבכפר טרנובקה, שבאזור צ'ֶרְקָאָסְקי. מייד כשהחלים מעט, יצא מערבה. בדרך ראה מאות יהודים שהובלו להורג בידי הנאצים. יותר מאוחר סיפר כי חש חוסר אונים על כך שלא יכול היה לסייע להם.

לאחר כמה ימים הגיע לכפר בלקליה, שם הסתתר בבקתה של האיכר פיטר חומנקו. באחד הלילות פרצו משתפי פעולה עם הנאצים בראשות מפקדם שאטאיילו פנימה. ברגע האחרון הספיק ברנשטיין להסתתר תחת מזרון שעליו שכבה אימו הזקנה של פיטר. שאטאיילו לא מצא את ברנשטיין, אבל מעל המשפחה ריחפה כעת סכנת מוות, ולכן הוא נאלץ לעזוב עוד באותו הלילה. עדיין מחלים מפציעתו, הוא המשיך ללכת בניסיון להגיע ליערות סמלה, שם קיווה למצוא פרטיזנים. לאחר תלאות רבות שעבר בדרך, בהן נפילה בשבי הגרמני ובריחה נועזת, הגיע לכפר טרנובקה.⁴

² Стер Елисаветский, Леонид Беренштейн, "Евреи - герои сопротивления", Тель Авив, Издательство "Кругозор", 1998, стр. 79-80. (בעברית: "יהודים - גיבורי ההתנגדות" מאת סטר יליסבטסקי ולאוניד ברנשטיין) 06.12.2007.

³ ריאיון עם לאוניד ברנשטיין, נלקח על ידי גריגורי קויפמן עבור אתר 'אני זוכר', 06.12.2007.

⁴ Виктор Кондратенко, Леонид Беренштейн, "Через черную топь - Повесть о партизанских буднях", Москва, Военное издательство, 1983, стр. 24-32. (בעברית: דרך הביצה השחורה - סיפורה של שגרת פרטיזנים" מאת ויקטור קונדרטנקו, לאוניד ברנשטיין)

פעיל מחתרת, נובמבר 1941 – מרץ 1943

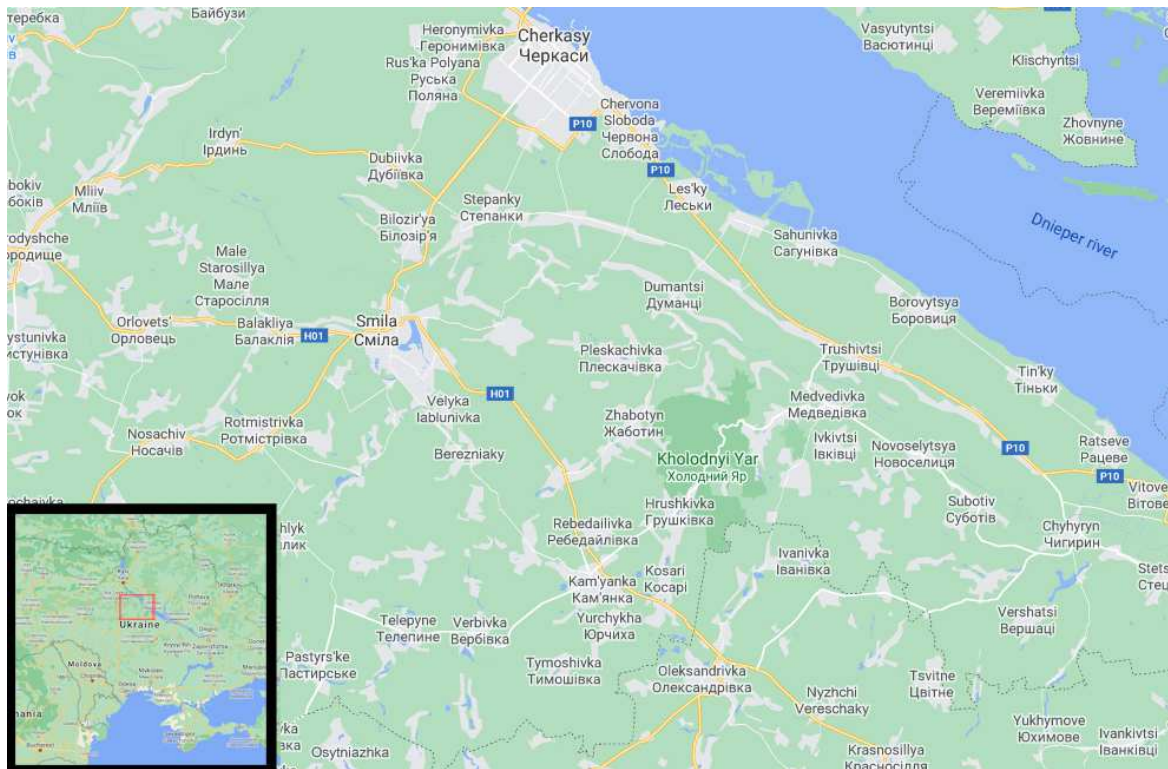
בטרנובקה מצא לאוניד מסתור ופגש חיילים אחרים שהסתתרו מהגרמנים ורצו להמשיך להילחם. הם החליטו להמתין עד האביב, כאשר השלג ביער יפשיר ויהיה אפשר לצאת לחפש הפרטיזנים. בינתיים, בזכות המסמך המאשר כי הוא בן הכפר, החל ברנשטיין לעבוד בתחנת רכבת שבצ'ינקו, בחברה גרמנית. עם חבריו למחתרת ביצע פעולות חבלה רבות והיה אחראי ליצור תאים מחתרתיים שמאוחר יותר היו התשתית לכוח שהוביל לפרטיזנים. לאחר כמה ניסיונות כושלים, באביב 1943 הופקדה משימת איתור הפרטיזנים בידי ברנשטיין ואיוואן קבצ'ינקו, מחבריו הקרובים ביותר. הם הצליחו לאתר את הפרטיזנים מגדוד על שם סטלין ביער חולודנויארסק. לאחר משימת מבחן – פיצוץ שתי רכבות גרמניות – קיבל מפקד הגדוד פיוטר דובובוי את לאוניד ואת לוחמי המחתרת שעימו לשורות הגדוד. גם אחרי שהפך לפרטיזן בחר ברנשטיין להמשיך להיקרא ולדימיר ואסילייב.⁵

פרטיזנים יהודים ביערות

המלחמה הפרטיזנית שהתנהלה כנגד הגרמנים על אדמת ברית המועצות הכבושה הייתה רחבת היקף יותר משאר ארצות אירופה. אזורי היערות והביצות הנרחבים וכן מערכות כבישים לא מפותחות יצרו תנאי שטח מתאימים ביותר לסוג זה של לוחמה. מטרתם המרכזית של הפרטיזנים הייתה לשבש את פעילות העורף הגרמני, לפגוע בעורקי התחבורה המרכזיים המובילים לחזית וכן לפגוע במורל הצבא הגרמני.⁶ לרוב, הם זכו לאהדה ולתמיכה מהאוכלוסייה המקומית, אף שסבלה בשל כך מאכזריותם של הגרמנים כלפיה. הפרטיזנים כללו חיילים וקצינים של הצבא האדום, ששירתו בצבא ונשארו מאחור בשטחים שכבשו הגרמנים וכן פליטים ותושבים מקומיים, שברחו מהגטאות. לא היו תהליכי גיוס מסודרים – בדרך כלל הצטרפו יהודים ליחידות הפרטיזנים הסובייטיות, ולעיתים אף הקימו יחידות משל עצמם. הפרטיזנים פעלו בעומק שטח אויב, מוקפים בגרמנים ובעוזריהם. באזורים אלה נרדפו היהודים בשל זהותם, וכל מי שרצה להיות מחוץ לגטו – נאלץ להתחבא. מלבד תנאי היער וחוקיו הקשוחים, בתוך גדודי הפרטיזנים הלא יהודים שררה אווירה אנטישמית. לכן לעיתים קרובות העדיפו היהודים שלא לגלות את שמם האמיתי והסתירו את זהותם אפילו מאחיהם לנשק.

⁵ Стер Елисаветский, Леонид Беренштейн, "Евреи - герои сопротивления", стр. 82

⁶ יצחק ארד, **בצל הדגל האדום: יהודי ברית המועצות במלחמה נגד גרמניה הנאצית**, משרד הביטחון, יד ושם ועמותת יד לשריון, ישראל, 2008, עמ' 309 (להלן: ארד, **בצל הדגל האדום**).

נפת סמלה, מחוז צ'רקסי – אזור פעילותו של ברנשטיין באוקראינה, 1943

באזור שבו פעל לאוניד ברנשטיין לא היו קבוצות פרטיזנים יהודיות. באזורים אלה נערכה ההשמדה הטוטלית בהפתעה כבר בשבועות הראשונים לכיבוש, ברם היהודים הספיקו להתארגן ליחידות לוחמות. למרות זאת מספרם ביחידות לא יהודיות, בדומה לברנשטיין, נאמד בכמה אלפים. כאן השאיר הממשל הסובייטי גרעינים של לוחמה פרטיזנית, ובדרך כלל, פעילי מפלגה מרכזיים, בהם פיוטר דובובוי, הנהיגו אותם.

פרטיזן בגדוד על שם סטלין, מרץ 1943 – אוגוסט 1943

בגדוד של דובובוי היו כ-300 פרטיזנים, ועיקרו הורכב מחיילים 'מכותרים'. ברנשטיין וחבריו עברו סדרה של אימונים ושולבו בפעילות, וברנשטיין עצמו סופח לחוליית המודיעין. באחת המשימות הראשונות שוב נתפס. לאחר כמה ימים במאסר הובל אל תא העינויים, שם חיכה לו פאן גרישה, התליין בשירות הנאצים. רגע לפני שהגיע תורו של ברנשטיין לעלות על שולחן העינויים, חבורה של גרמנים שיכורים נכנסה פנימה ולקחה את פאן גרישה לשתות. ברנשטיין הובל לחצר המוקפת גדר תיל ומשם הצליח להימלט. דובובוי שם לב במהרה לכישוריו של הקצין הצעיר, ולאחר נפילתו של דורופייב, מפקד חוליית המודיעין, תפס ברנשטיין את מקומו. באמצע אוגוסט 1943 הוצנח באזור יחידת לוחמים תחת פיקודו של דמיטרי גוריאצ'יי. משימתם הייתה להקים גדוד פרטיזנים חדש – על שם פוז'ארסקי. גוריאצ'יי, שגייס את אנשיו, בין היתר, מתוך הגדוד של דובובוי, התרשם מתפקודו של ברנשטיין והציע לו להתמנות למפקד המטה של הגדוד החדש.⁷

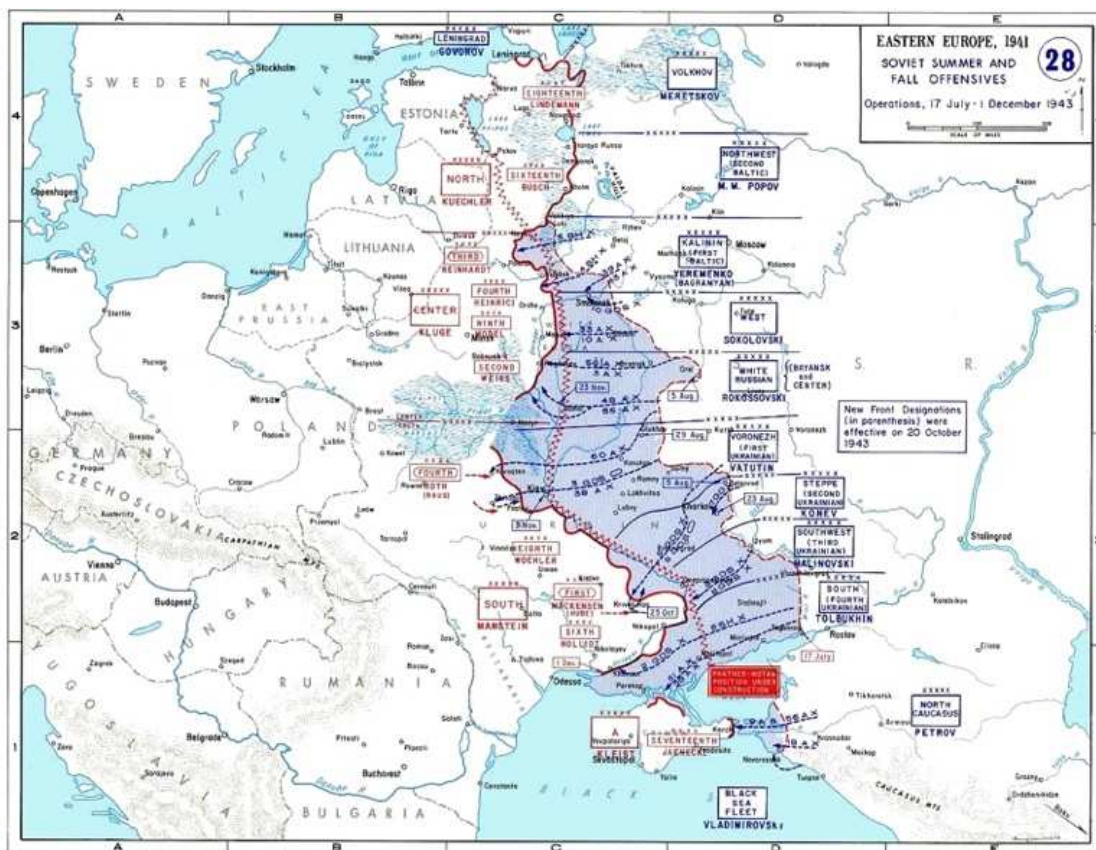
⁷ ריאיון עם לאוניד ברנשטיין, שם.

מפקד מטה בגדוד על שם פוז'ארסקי, אוגוסט 1943 – נובמבר 1943

תפקידו החדש של ברנשטיין כלל לא רק ניהול חיים שוטפים ולוגיסטיקה של הגדוד, אלא הוא היה אחראי גם לתכנן מבצעים, לגייס אנשים, לחקור שבויים ועוד תפקידים רבים. במהלך פעילותו פיקד ברנשטיין על פעולות פרטיזניות רבות, בעיקר בנפת סמלה.⁸ כמו כן פעל להגדיל את הגדוד, ואכן הצליח באופן ניכר. בסוף אוגוסט כבר היו בו 400 אנשים, בחודש ספטמבר כ-900, ובעת שחברו עם הצבא הסדיר בנובמבר 1943 מנה הגדוד כ-1,500 פרטיזנים.

אחת הפעולות החשובות שיזם ברנשטיין הייתה מתקפת הפתע בכפר בלקליה. קבוצה קטנה של לוחמים בראשותו כבשה את הכפר, היכן שעצרה לנוח יחידת טנקים של הדיוויזיה הגרמנית 'ויקינג'. הפרטיזנים הרגו כמאה חיילים גרמנים, והשמידו שני טנקים, עשר משאיות וארבעה כלי רכב משוריינים.⁹ במהלך הקרב הוציא ברנשטיין להורג את מפקד המשטרה המקומית שאטאיילו (שחיפש את ברנשטיין בסתיו 1941 מתחת למזרן של זקנה). אבל המשימה המרכזית שהוצבה לפני הגדוד הייתה הכנה למבצע הגדול ביותר העומד להתרחש בזירה – צליחת הדנייפר.

תפקידו של ברנשטיין במבצע לצליחת נהר דנייפר שבאזור צ'קאסי

מפת הקרב על הדנייפר, 1943

⁸ ארד, בצל הדגל האדום, עמ' 386.

⁹ Стер Елисаветский, Леонид Беренштейн, "Евреи - герои сопротивления", стр. 8.

רקע

באוגוסט 1943, לאחר התבוסה בקרב קורסק, הורה היטלר למפקדי הצבא הגרמני לבנות קו של ביצורים על נהר הדנייפר ולהחזיק בו בכל מחיר. קו זה נקרא 'פנתר-ווסטן' או 'החומה המזרחית'. סטלין לעומתו היה נחוש לשחרר את השטחים שכבשה גרמניה מברית המועצות, וצליחתו של נהר הדנייפר לכל אורכו הייתה מבצע הכרחי להשגת יעד זה. הקרב על הדנייפר התנהל במחצית השנייה של שנת 1943 ונמשך לאורך 750 קילומטרים של החזית. כארבעה מיליון חיילים משני הצדדים השתתפו במערכה שארכה כארבעה חודשים. במהלך המבצע כבש הצבא הסובייטי מספר ראשי גשר – שטחים מעברו השני של הנהר, ובעזרתם הצליח להעביר את כוחותיו אל הגדה המערבית. אחד מאותם ראשי גשר, אשר אפשרו את הצליחה באזור העיר צ'רקאסי, נתפס רבות בזכותו האישית של ברנשטיין.

המפה הנכספת

המשימה שהתקבלה במטה הגדוד על שם פוז'ארסקי הייתה מורכבת – לסקור מודיעית את הגדה הימנית של דנייפר כדי לאתר בה מקום תורפה. לאחר מכן היה עליהם לחבור לכוחות פרטיזניים אחרים וצנחנים שפעלו סמוך ולכבוש יחדיו את אותה הנקודה שתהווה את ראש הגשר של הצליחה. באותו זמן היה מחנה הגדוד הרחק מהנהר – כ-180 קילומטרים. ברנשטיין הבין כי אי אפשר ליישם את המבצע באופן ישיר. חוליות המודיעין לא היו מצליחות להגיע אל הדנייפר בלי לעורר את חשדם של הגרמנים. על כן תכנן פעולת התקפה על המטה של גדוד הנדסה גרמני. הוא האמין שבכספת של מפקדת הגדוד חייבת להיות מפה של ביצורי הדנייפר, ובמקום לשלוח עשרות חוליות למוות כמעט ודאי מוטב לנסות לפרוץ תוך הסוואה.

ברנשטיין הטיל את הובלת המשימה על שני יהודים דוברי גרמנית שוטפת – מיכאיל אימאס וזיגמונד זילקובסקי. הוא תכנן בפרטי פרטים את המבצע, אך מפאת חשיבות תפקידו נותר במחנה. בכיליון עיניים חיכו הפרטיזנים לחזרתם של הלוחמים, אשר התחפשו לגרמנים ויצאו ברכב אחד אל מטה גדוד ההנדסה, שהיה ממוקם בכפר גפסינו שבאוקראינה. המבצע הצליח כמעט כמתוכנן, למעט העובדה שהפרטיזנים לא הצליחו לפתוח את הכספת ונאלצו לקחתה עימם למחנה. רק בהגיעם ליער היא נפתחה, ובתחתית הכפולה אותרה המפה המיוחלת, ובה פירוט של ביצורי הגנה, של שדות מוקשים ושל עמדות תצפית. עד מהרה אותר המקום המיועד לכיבוש – הכפר סבידיבוק.¹⁰

דרך ארוכה לסבידיבוק

לפני שיצאו לדרך אל הדנייפר, נאלץ גדודו של ברנשטיין להתמודד עם מתקפת פתע גרמנית. ב-23 בנובמבר 1943 התקיפו כוחות חי"ר של גדוד 72 את מחנה הפרטיזנים, באמצעות טנקים, נגמשים ותותחים. המחנה כותר, והדרך היחידה החוצה הייתה דרך ביצות אירדין. ברנשטיין, שכראש המטה צפה את האפשרות הזו מראש, הורה מבעוד מועד להכין 'ריצוף' – מעין גשר צף וארוך הבנוי ממשטחי עץ. לאחר ארבעה ימי לחימה עברו הפרטיזנים את הביצה במהלך הלילה, תוך שהשאירו את ברנשטיין עם 50 לוחמים כדי לפוצץ את הגשר הצף. כאשר התקרבו הגרמנים, ברנשטיין נתן פקודה לסגת – אבל כבר היה מאוחר מדי. הגרמנים החלו במתקפה ועמדו לנתק את היחידה מדרך המילוט. ברנשטיין הציע תחבולה שאלתר במקום, ואל עבר עמדות הגרמנים נשלחו הסוסים של הגדוד, ללא רוכבים. הגרמנים לא הבינו את פשר הקולות והמראות, והיו בטוחים

¹⁰ Виктор Кондратенко, Леонид Беренштейн, "Через черную топь - Повесть о партизанских буднях", стр. 194–220.

שהם נמצאים תחת מתקפת פרשים. עד שגילו כי מדובר בסוסים ללא רוכבים, כיתת ההגנה של ברנשטיין הספיקה לעזוב את רכס ההר, להתנתק מהרודפים ולמקש את ריצוף העץ שמעל הביצה. כמה עשרות גרמנים שבכל זאת ניסו לעבור על גבי הגשר הצף נהרגו.¹¹

המעבר דרך ביצות אירדין אירע בליל 26–27 בנובמבר 1943, וב-28 בו הגיעו הפרטיזנים אל מקום המפגש המיועד עם כוחות הצנחנים. במתקפה הפתאומית של הפרטיזנים ושל הצנחנים, אשר הגיחו בלילה מושלג מן העורף, הם הביסו גדוד חי"ר גרמני ואת הכפר סבידיבוק. כמו כן רצועת חוף על גדת נהר הדנייפר באורך 7 קילומטרים ועומק 5 קילומטרים עברה לשליטתם של הכוחות הסובייטים. כך נוצר ראש הגשר של צ'רקאסי, וכעת הצליחה יכולה הייתה להתחיל.¹²

הצליחה המוצלחת

ביומיים הראשונים לאחר כיבוש השטח נאלצו הפרטיזנים להגן עליו בכוחות עצמם. הגרמנים שלחו אל המתקפה כוחות רבים, והקרבות שהתפתחו היו אכזריים במיוחד, ולא פעם הגיעו גם להיתקלויות פנים מול פנים. האוכלוסייה המקומית סייעה לפרטיזנים להגן על הכפר, ובעקבות זאת עשרות התקפות של האויב נהדפו. עד סוף היום השלישי הקימו המהנדסים הסובייטים גשר צף, ודרכו הועברו משגרי קטיושות וארטילריה. יחידות של של ארמייה 52 הצטרפו ללחימה כדי להחליף את הפרטיזנים, וראש הגשר הלך והתמלא בכוחות של הצבא הסובייטי. המפקד קורוטייב הודה לכל הפרטיזנים של גדוד פוז'ארסקי על עבודתם המצוינת.¹³ ברנשטיין אמר על הרגע הזה: "קרבות רבים היו לנו לפני הלחימה על סבידיבוק ועוד רבים נכוננו לנו אחרי – אבל הקרב הזה זכור במיוחד. בכל זאת, עבורנו היה זה הקרב האחרון על אדמת אוקראינה".¹⁴

תוצאות המבצע

הצבא הסובייטי צלח את דנייפר באזור צ'רקאסי וכעת היה באפשרותו להמשיך להתקדם אל עבר מערב אוקראינה. המבצע הוכיח את חשיבותן של יחידות הפרטיזנים ואת פעילותן בעורף האויב, הן מבחינת מלחמת המסילות שניהלו לפני המבצע (שיבוש התהליך של חיזוק ביצורי הגרמנים) והן בכיבוש ראשי הגשר שאפשרו את הצליחה. הצבא הגרמני כמעט נסוג לכל אורך החזית, וכיבושם מחדש של שטחי ברית המועצות היה מעתה עניין של זמן.

לאחר האיחוד עם הצבא הסדיר פוזרו הפרטיזנים שמגדוד פוז'ארסקי בין יחידות שונות. חלקם נקרא למליטופול להמשך השירות, בהם לאוניד. במליטופול הוא קיבל מדליה של מסדר המלחמה על המולדת מדרגה 2, ובתחילת 1944 מונה למפקד הגדוד על שם פוז'ארסקי, שאותו היה עליו להקים מחדש. המשימה שחיכתה לו הייתה יוצאת דופן.

¹¹ שם, עמ' 235–243.

¹² שם, עמ' 244–249.

¹³ Леонид Беренштейн, "Люди из легенды", под редакцией д-р. Владимира Левина, Тель Авив, издательство "Гутенберг", 2002, стр. 29. (בעברית: "אנשים מאגדה" מאת לאוניד ברנשטיין, בעריכת ולדימיר לויין.)

¹⁴ ריאיון עם לאוניד ברנשטיין, שם.

מבצע לאיתור מתקן הפיתוח של טילי וי-2, יערות פולין, מאי 1944 – אוגוסט 1944

שיגור טיל וי-2 (תמונה מתוך הארכיון הלאומי של גרמניה)

רקע – טיל וי-2

וי-2 היה הטיל הבליסטי הראשון בעולם והיה העצם הראשון מעשה ידי אדם שחצה את גבול החלל. בשלהי המלחמה למיזם זה, שניהלה גרמניה הנאצית, הייתה השפעה מורלית רבה על לוחמי מדינות הציר. הקיום של נשק הפלא שיהפוך את הקערה על פיה וינצח עבור גרמניה את המלחמה הפיח תקווה בחייליו של היטלר. לשם ייצורו של הטיל נדרשו משאבים אדירים (כך, למשל, כדי ליצור דלק אלכוהולי עבור טיל וי-2 בודד נדרשו 30 טון תפוחי אדמה, בזמן שבו המזון לא היה בשפע). בשלביה האחרונים של המלחמה הואצו הן עובדות הפיתוח והן השימוש בטיילים עצמם. עשרות אלפי אנשים הועבדו בתנאי כפייה קשים בשני מתקני הייצור והפיתוח של הטיילים האלה – בגרמניה ובפולין.¹⁵

המתחם הפולני של פיתוח ושל ניסוי הטיילים הוקם בדרום פולין, בין הערים קרקוב וז'שוב. היו בו שדות תעופה מוסווים היטב, ודרכו עברו קווים של מסילות הברזל. אוכלוסיית הכפרים הסמוכים פונתה, ועל כל מטוס, גם גרמני, שנכנס לתחום האסור, מייד נפתחה אש נ"מ.

בקיץ 1944 ביקש צירצ'יל מסטלין לאתר את המתקן הסודי. במברק מ-295 מ-13 ביולי 1944 ביקש: יש לנו מידע מהימן על כך שבמשך זמן ממושך הגרמנים עורכים ניסויים בטיילים במתקן באזור דמביצה שבפולין... יעילות תגובת הנגד שלנו תלויה רבות במה שנוכל לגלות על הטיל בטרם ייעשה בו שימוש נגדנו. דמביצה נמצאת בדרכם של הצבאות שלך... אודה לך מאוד אם

¹⁵ The Rocket and the reich: Peenemeunde and the "coming of the ballistic missile era" by Neufeld, Michael J, NY Free Press, 1995.

תוכל להורות על שמירה של הציוד והמתקנים בדמביצה ותאפשר למומחים שלנו לבחון אותם.¹⁶

כעבור יומיים השיב סטלין בחיוב וביקש רק לדייק את מיקומה של דְּמְבִיץָה באומרו: "בפולין, כפי שמדווחים לי, יש מספר מקומות בשם זה".¹⁷ מה שסטלין לא דיווח לצ'רצ'ייל הייתה העובדה שבאמצע יולי בעומק שטח פולין כבר היה לו גודד פרטיזנים שפעל לאיתור המתקן הזה יומם ולילה – הגדוד על שם פוז'ארסקי.

ברנשטיין במחנה פרטיזנים, יערות פולין, 1944

הכנות למבצע

באביב 1944, אחרי תקופה של מנוחה ושל השתלמות צבאית, הועברו ברנשטיין והגרעין הלוחם שעימו, לסלאבוטה, למטה של תנועת הפרטיזנים המשוך לפיקוד החזית האוקראינית 1. כאן הותר לו לבחור את האנשים שיצטרפו אליו למשימה, שאותה עמד לקבל. הוא בחר את מיטב לוחמיו של גודד פוז'ארסקי בגלגולו הקודם, בהם איש המודיעין המבריק מיכאיל אימאס, חברו הטוב של ברנשטיין איוואן קאבאצ'נקו והמלח לשעבר איוואן צארנקו. בין היתר, צירף לכוחותיו אלחוטנית צעירה בשם אלכסנדרה לונבה. בתחילת מאי 1944 עברה הקבוצה אימונים לפני היציאה לשטח כדי לשפר את יכולתיהם בהטמנת מוקשים, בקליעה, בניווט ובצניחה. עד הרגע האחרון לא ידעו ברנשטיין וקבוצתו מהו היעד שאליו יוצנחו. שלושה ימים לפני הטיסה הוא נקרא להגיע למשרדו של ראש המטה. האחרון הגדיר את המשימה: "אתה תטוס למערב אוקראינה, אך לא מן הנמנע שיהיה צורך לפעול גם בפולין. מקום נחיתה של קבוצת הצנחנים שלך – אזור היערות של הרי הקרפטים המזרחיים. מידע מדויק על מיקום הנחיתה שלכם תקבל לפני העליה למטוס. משימתכם המרכזית – פיצוץ

¹⁶ Переписка Председателя Совета Министров СССР с Президентами США и Премьер-министрами Великобритании во время Великой Отечественной Войны 1941–1945 гг., Москва, Госполитиздат, 1958, Телеграмма 295. (בעברית: "ההתכתבות בין יו"ר ועדת השרים של בריה"מ למנהיגי ארה"ב ובריטניה בזמן המלחמה. 295 (מברקים 295 ו-297)) הפטריוטית הגדולה 1941-1945", הוצאת גוספוליטאיזדט, מוסקבה, 1958

¹⁷ Переписка Председателя Совета Министров СССР с Президентами США и Премьер-министрами Великобритании во время Великой Отечественной Войны 1941 - 1945 гг., Телеграмма 297.

רכבות".¹⁸ ראש המטה עדכנו בעוד נתון – ארבע קבוצות נשלחו למשימה לפני זו שלו, אולם הן לא יצרו קשר ועקבותיהן נעלמו.

הרקע למבצע – פרטיזנים סובייטים בפולין

בשנות הכיבוש הגרמני התארגנו מספר יחידות פרטיזנים על אדמת פולין. רובן היו קשורות במסגרת זו או אחרת ל'ארמייה קְרִיזְבָה', המחותרת שניהלה ממשלת פולין הגולה בלונדון. מיעוטן של יחידות סרו למרותה של 'ארמייה ליודובה', המחותרת הקומוניסטית הפולנית שקיבלה את פקודותיה ממוסקווה. עד 1943 עסקו הפרטיזנים הקומוניסטים והפרו-סובייטים שבפולין בעיקר בהישרדות בעומק שטח האויב. הם ביצעו פעולות חבלה מחתרטיות, אך לא היה בכוחם להתעמת במאבק מזוין מול הכוחות הגרמניים ושותפיהם.¹⁹ באפריל 1944 הוקם המטה המשותף של יחידות הפרטיזנים הקומוניסטיות בפולין, ובראשו עמד אלכסנדר זבדסקי. בין מטרותיו היו לרכז את הפעילות הפרטיזנית בשטחי פולין הכבושים, לסייע ל'ארמייה ליודובה' (המחותרת הקומוניסטית הפולנית) ולתאם בינה ובין כוחות הצבא האדום המתקרבים. במטה עבדו מומחים סובייטים, וכל פעילותו כוונה למעשה ממוסקווה. ברית המועצות סיפקה להתארגנות זו נשק ואמצעי תקשורת וסייעה באימון לוחמים.²⁰

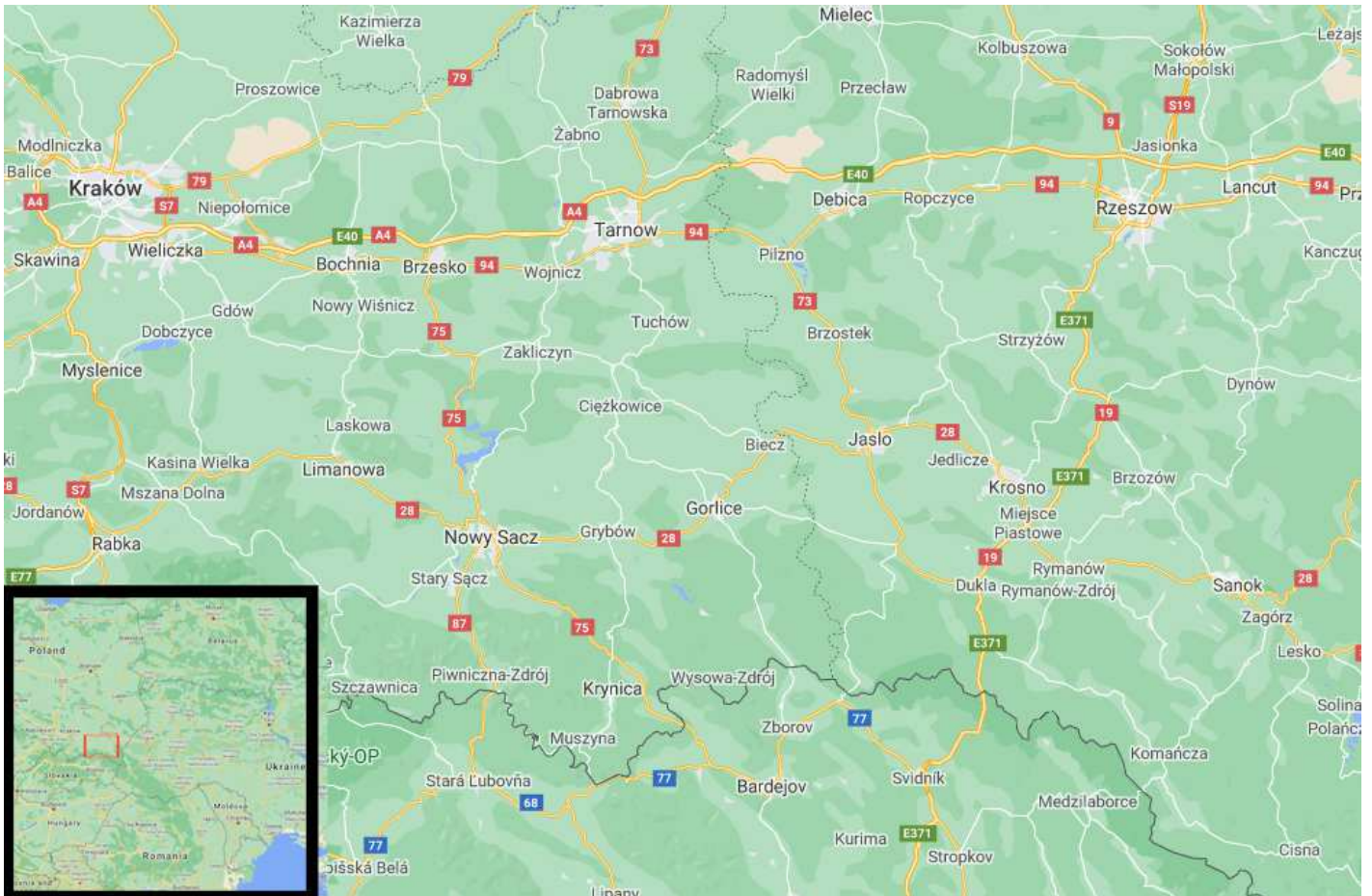
באביב 1944, לאחר מתקפה משולבת לאורך מאות קילומטרים של החזית האוקראינית, שחרר הצבא הסובייטי את השטחים שנכללו בברית המועצות לפני תחילת המלחמה. עם התקרבות לשטחי פולין הוחל בתהליך מואץ של שליחת יחידות פרטיזנים וחבלה לעומק שטח האויב. לרוב, היחידות שהוצנחו לתוך פולין, כמו יחידתו של ברנשטיין, אף שלעיתים היו מתואמות עם יחידות הכפופות למטה הפולני, פעלו עצמאית כשהן קיבלו את הפקודות ישירות ממטה פיקוד הפרטיזנים של הצבא הסובייטי, במקרה של גדוד על שם פוז'ארסקי – מטה החזית האוקראינית הראשונה.²¹

¹⁸ Леонид Беренштейн, "Без виз и паспортов", Киев, Издательство политической литературы Украины, 1973, стр. 32. (בעברית: "ללא ויזות ודרכונים" מאת לאוניד ברנשטיין).

¹⁹ Mieczysław Juchniewicz, *Poles in the Soviet Partisan Movement 1941–1944*, Warsaw 1973.

²⁰ Tadeusz Piotrowski, *Poland's Holocaust*, McFarland & Company, 1997, pp. 98–108.

²¹ Леонид Беренштейн, "Без виз и паспортов", стр. 19.

אזור פעילותו של ברנשטיין בדרום פולין, 1944

הנחיתה

ב-10 במאי 1944 הוצנחה קבוצה של עשרה לוחמים בפיקודו של ברנשטיין לטריטוריה של פולין, באזור הכפר דידיניה. מעל קו החזית נקלע המטוס להתקפת נ"מ, ומכשירו נפגע. על כן הנחיתה נערכה בטעות באזור המרוחק כ-80 קילומטרים מהיעד המקורי – באזור פֶּשְׁמִיֶּשֶׁל. איוון צארנקו עצר לתחקר כמה בחורים פולנים שחזרו מדידיניה, והללו סיפרו לו שהבחינו שאחד משקי הציוד של הצנחנים נחת היישר לתוך בית בכפר, שבו נערכה חתונה. ברנשטיין הבין שהגרמנים עומדים להגיע כל רגע, ובמקום להסתתר ביערות הורה לפרטיזנים להתחבא בכפר עצמו. ההימור שלו הצליח – הגרמנים שהגיעו בהמוניהם אכן חיפשו את הפרטיזנים בכפר, אך לשווא. רק לאחר שהכוחות הגרמניים עזבו את דידיניה, ברנשטיין ולוחמיו עזבו את מחבואם והחלו במסעם הארוך אל היעד המקורי.²²

ביערות פולין

בזמן שמשפחותיהם כבר קיבלו הודעה על מותם, המשיכו לוחמיו הפרטיזנים לנוע מזרחה. הם חצו את נהר סאן, יצרו קשר עם המטה וקיבלו אישור להמשיך לפעול בדרום פולין. בהתחלה פעלו בהתאם למשימתם

²² שם, עמ' 40–41.

המרכזית – לפוצץ רכבות אויב. לשם כך הם צוידו במוקשים עם מנגנון הפעלה אלחוטי, והדבר אפשר להם לבצע פעולות חבלה. בהקשר זה ראוי לציין פעולה של לוחם המודיעין היהודי מיכאיל אימאס. באחד מימי חודש יוני הוא הופיע במדי קצין גרמני בתחנת הרכבת שבסאנוק, וכשסיים לסעוד צוהריים במסעדה לקצינים, מייד הגיעה הרכבת לתחנה. הנוסעים מיהרו פנימה, ואימאס היה עימם. הוא נכנס לקרון קצינים, תפס מקום פנוי, הניח את תיקו, שבתוכו היה מוקש עם הפעלה אלחוטית, ויצא 'לנשום אויר צח'. ברחבה שלפני הרציף חיכתה לו מכונית, ואליה חמק ונעלם כלא היה. כעבור חצי שעה הגיעה הרכבת למקום שבו הסתתרו פלטונוב ופבלנקו, והם כבר היו מוכנים להפעיל את האות. הרכבת פוצצה בעודה על הגשר, ובעקבות זאת ארבעה קרונות שהיו מלאים בקצינים גרמנים לא הגיעו לחזית.²³

הגדוד גדל במהירות הודות לשחרור שבויי מלחמה סובייטים ממחנות כליאה וממתקניהם והודות לגיוס מתנדבים מתוך האוכלוסייה המקומית. כבר אחרי חודש היו בו מאתיים לוחמים חמושים, וכעבור חודשיים מנה הגדוד כ-1,200 איש. ממאי עד נובמבר 1944 הורידו לוחמיו של ברנשטיין מהפסים 21 רכבות אויב וערכו כ-140 פעולות חבלה שונות.²⁴ עם זאת ההישג העיקרי של הגדוד בפולין היה איתור מתקן הפיתוח והניסויים של טילי נ"2.

פרטיזנים בגדוד על שם פוז'ארסקי ביערות פולין, קיץ 1944. ברנשטיין שני משמאל בשורה למטה

איתור המתקן – 'שיטת המניפה'

בחודש יוני 1944 הגיעו אל הגדוד שני חיילים סובייטים שנמלטו מהשבי הגרמני. הם סיפרו כי נדרשו לבנות מתקן סודי וראו שיגורים של 'טורפדו מעופף'. כל מי שעבד במתקן זה הוצא להורג אחרי יומיים או שלושה. שיריאייב וצ'וגווייב הצליחו להימלט מקבר אחים, כשהגרמנים חשבוהם למתים. מידע זה התקבל מאסיר נוסף שנמלט מהמחנה, צרפתי בשם פול. את המידע שבפיהם העביר ברנשטיין למטה, משם הגיעה פקודה לנקוט בכל האמצעים הדרושים לקביעת מקומו המדויק של אותו מתקן. אולם זו הייתה משימה לא פשוטה. קבוצה ראשונה של לוחמי מודיעין נשלחה לכיוון המשוער של המתקן הסודי, אך נעלמה ללא עקבות. גורלה של הקבוצה השנייה היה זהה. מאוחר יותר התברר כי הגרמנים תפסו את חברי החוליה וערפו את ראשם. השטח היה מוגן היטב והפרטיזנים נעצרו הרבה לפני שהצליחו להתקרב למתקן.

²³ שם, עמ' 119–124.

²⁴ Стер Елисаветский, Леонид Беренштейн, "Евреи - герои сопротивления", стр. 93.

ברנשטיין המציא שיטה ייחודית לאיסוף מודיעין – 'שיטת המניפה'. הוא גייס חוליות של פולנים, בהם זקנים ונכים, כאלה המעוררים כמה שפחות חשד. אותם שלח לעבור בכל הדרכים, הכבישים, מסילות הברזל ושבילי העפר המובילים לאזור. בכל מקום שבו נעצרו, סימנו הפולנים את מקום המחסום על המפה ומסרו את הנתונים לברנשטיין. כך הלך והצטייר מעין ריבוע, כשצלעותיו בין העיירות סנדז'ישוב, קמניצה דולנה, פליזנו וצ'ארנה. במרכזו הייתה העיירה דְּמְבִיץָה.²⁵

מיכאיל אימאס

איוואן קאבאצ'ניקו

חיץ האש

כזכור, צירצ'יל ביקש מסטלין לא רק להשמיד את הטילים האימתניים, אלא גם לשמור על מתקני הפיתוח והשיגור. האנגלים רצו לחקור אותם ולקבל מידע חיוני להתמודדות עם ה'יונדרוואפה' ('נשק הפלא'), כפי שכינתה אותו התעמולה הגרמנית. ברנשטיין נאלץ לערוך מבצע כירורגי: היה עליו לחדור פנימה ולסמן את היעדים המדויקים עבור המפציצים הסובייטים.

בד בבד עם הפולנים שפעלו בשיטת המניפה, למשימה יצאו לוחם המודיעין המנוסה פלטונוב עם שיראייב, אחד משני האסירים שברחו מהמתקן. השניים הצליחו לחדור פנימה אל המתחם הסגור ואספו מודיעין על מיקום האתרים החשובים במתחם. רגע לפני שנתפסו והוצאו להורג, הם הצליחו להטמין בגזע עץ מפה מפורטת של המתקן הסודי. ברנשטיין חזר למקום שבו נתפסו ואיתר בעצמו את המפה. כעת היו בידיו מספיק נתונים כדי להיכנס פנימה. בה בעת קיבלה פרטיזנית ופעילת המחתרת הפולניה ויקטוריה מקסימילישן אישור להיכנס למתחם הסודי, שכן דודתה התגוררה באחד הכפרים שנותרו בתוך התחום. שם הצליחה לפתות את המפקד של חיל המצב ששמר על אחת הגזרות. אותו מפקד היה מהגר רוסי, בן אצולה לשעבר בשם קוסטרומסקוי. לוחמיו היו יחידה בצבא ולאסוב, שהורכב מחיילים רוסים שבחרו לעבור צד ולהילחם עם הגרמנים. אנשים אלה נחשבו לבוגדים, ודינם אצל הפרטיזנים היה אחד – מוות. ויקטוריה הובילה את בן האצולה המאוהב אל פאתי היער, ושם אסרוהו הפרטיזנים. לאחר שהבטיחו לו חנינה, מסר להם את הסיסמה, ובעזרתה פרצו לוחמיו של ברנשטיין למחנה של ולאסוב באמצע הלילה. כשהחיילים ישנו, שבו הפרטיזנים את כולם. ברנשטיין העמיד את הבוגדים בשורה והודיע להם כי כולם יקבלו נשק עם כדור אחד בקנה. אולם יש להם שתי אפשרויות – או לתקוע לעצמם את הכדור בראש או להילחם לצידם בגרמנים, ומי ששרוד – יזכה

²⁵ ריאיון עם לאוניד ברנשטיין, שם.

לחנינה. אנשי צבא ולאסוב קיבלו את ההצעה השנייה והשתתפו עם גדוד פוז'ארסקי בפריצה אל תחומי המתקן הסודי.²⁶

כשהפרטיזנים נכנסו לתחומי המתחם, כדי לסמן את היעדים למתקפה המדויקת, הם סידרו על הקרקע סימן עבור חיל האוויר – חץ ענק, המורכב מעשרות מדורות, המראה על המקום שאותו יש להפציץ. בזמן המוסכם של המתקפה הבעירו אנשיו של ברנשטיין את המדורות. השמיים התמלאו במפציצי חיל האוויר הסובייטי, ותוך כמה שעות עיקר התחמושת שיועדה לייצור הטילים הושמדה. מתקן הפיתוח של טילי וי-2 בפולין חדל להתקיים.²⁷

תוצאות המבצע

חיסול המתקן היה ללא ספק אחד המסמרים האחרונים בארון של מיזם וי-2. בכך קירבו ברנשטיין ולוחמיו לקיצה את תקוותו האחרונה של היטלר לניצחון. אך עם השנים התברר שלדיוק המתקפה האווירית על המתקן הייתה משמעות רבה אף יותר. כפי שצ'רצייל ביקש, יכולת הייצור הושמדה, אך המעבדות ומתקני הייצור שרדו. סטלין נענה לבקשתו של צ'רציל ואפשר לצוות חוקרים בריטים להיכנס מטהראן לברית המועצות כדי להגיע לִדְמִיטְרִי וּלְבַחֵן את המתקנים.²⁸ כעת יכלו בעלות הברית והעולם כולו ללמוד את סודות הרקטה. הידע שנאסף שם ובמקומות אחרים היה יקר ערך והשפיע על תולדות האווירונאוטיקה וחקר החלל. אחרי המלחמה הפך וי-2 לאב טיפוס של הטילים הבליסטיים. הטכנולוגיות שבהן נעשה שימוש במיזם וי-2 היו לאחת מאבני היסוד של תוכנית החלל האמריקאית, ועל פיו נבנה 'סטורן 5', הטיל ששיגר את חלליות 'אפולו' אל הירח.²⁹

הצלת יהודים בבליגרוד

המשימה הבאה שהוטלה על גדוד על שם פוז'ארסקי היה לנוע דרומה ולהיכנס לשטח סלובקיה. לפי הפקודה, היה עליהם להגיע לאזור העיר גומנה ב־20 באוגוסט. בדרכם לצ'כוסלובקיה גילו כי יחידות של לאומנים הקיפו את העיר בבליגרוד ותפסו קבוצה גדולה של יהודים שהסתתרו מפני הגירוש למחנות המוות. היהודים נאסרו באחד מהמבנים של חיל המצב הגרמני שבעיירה. על הגדוד של ברנשטיין נאסר בפירוש להתקרב למקום שכן מטה פיקוד הפרטיזנים התריע על כוחות רבים של האויב הפרוסים שם. מה גם שהמשימה שחיכתה לו מעבר לגבול הייתה חשובה ביותר. למרות הכול, ברנשטיין החליט לפרוץ לבליגרוד ולשחרר את היהודים. הוא נזכר כיצד ראה את היהודים מובלים להורג בסתיו 1941 וזכר כיצד הרגיש חסר אונים נוכח מעשי הזוועה שלא היה בידו למנוע. כעת לא יכול היה לעמוד מנגד. עיקר הכוח המשיך להתקדם לעבר סלובקיה, כאשר ברנשטיין בראש קבוצה קטנה של כמאתיים לוחמים, החליט להפר פקודה מפורשת ולצאת לפעולה. תוך שימוש

²⁶ Леонид Беренштейн, "Без виз и паспортов", стр. 175–184.

²⁷ שם, עמ' 186–187.

²⁸ Переписка Председателя Совета Министров СССР с Президентами США и Премьер-министрами Великобритании во время Великой Отечественной Войны 1941-1945 гг., Телеграммы 308–310. (בעברית: "ההתכתבות בין יו"ר ועדת השרים של בריה"מ למנהיגי ארה"ב ובריטניה בזמן המלחמה הפטריוטית הגדולה 1941–1945", הוצאת גוספוליטאיזדט, מוסקוה, 1958 (מברקים 310-308))

²⁹ Patrick Hicks, "V-2 and Saturn V: A Tale of Two Rockets", in "Guernica", January 11, 2019.

במשתיקי קול שזה עתה קיבלו במשלוח מוצנח, חיסלו לוחמיו את השומרים, שחררו את היהודים ואף חילקו להם נשק. חלקם של המשוחררים הצטרף אל לוחמי הגדוד.³⁰

הגדוד על שם פוזיארכקי נטל חלק חשוב ביותר במרד הסלובקי. במהלך חודשי הסתיו של שנת 1944 לחמו ברנשטיין ואנשיו עם כוחות אחרים של החזית האוקראינית הרביעית במערכה לשחרורם של עשרות עיירות וכפרים סלובקיים מהגרמנים. דרכו הקרבית של ברנשטיין הסתיימה בנובמבר 1944,³¹ עת אושפו בבית חולים לאחר פציעה קשה שעבר. כאשר החלים, כבר הסתיימה המלחמה.

ברנשטיין או ואסילייב? לשאלת הזהות היהודית בצבא הסובייטי

חצי מיליון יהודים לחמו בשורות הצבא האדום במלחמת העולם השנייה. אותם יהודים הרגישו חלק בלתי נפרד מהעם הסובייטי, פיסת פאזל אדומה במרקם האחיד שניסה ליצור המשטר הקומוניסטי. למרות זאת במהלך המלחמה זכו היהודים ליחס מפלה לרעה, כאשר היו מכסות סודיות עבור יהודים בכל הקשור לחלוקת עיטורים, מדליות ותפקידים בכירים.³² האנטישמיות הממסדית חברה לזו העממית, ולכן אין פלא שאותם יהודים ניסו ככל האפשר לטשטש את זהותם כדי שלא להיבדל, חלילה, מחבריהם לנשק. הם הלכו ראשונים לקרב, כדי שלא יגידו עליהם "הנה, היהודי הפחדן". בניגוד לחבריהם, היהודים לא יכלו ליפול בשבי – כי היו מוצאים להורג מייד. התעוררות מיוחדת של אותה זהות נסתרת הרגישו היהודים כאשר פגשו את אימי השואה.

במובנים רבים סיפורו של לאוניד ברנשטיין מייצג את סיפורם של היהודים בצבא הסובייטי. בחור צעיר, שעוד כילד התייתם מאביו, למרות שם משפחה שאינו משתמע לשתי פנים, הוא מתחיל את המלחמה בנקודה רחוקה מאוד מיהדות. עם זאת הוא איננו מצליח לשכוח את זהותו. בין אם זה הקומיסר האנטישמי ז'ילין המזכיר זאת באיומיו, בין אם מדובר בממונה על חלוקת העיטורים המגלה לו כי המלצות להעניק לו עיטור נגנזו בשל מוצאו, וכך הוא אינו יכול לשכוח מי הוא. המפגש עם השואה, עם האנטישמיות ועם ניסיונות ההדחקה העצמית גורמים בסופו של דבר לתוצאה הפוכה, וכך במהלך המלחמה ברנשטיין מגלה את זהותו היהודית.

(בעברית: לאוניד ברנשטיין, "אנשים מאגדה" בעריכת ולדימיר. Леонид Беренштейн, *Люди из легенды*"), стр. 115–116. לויך)

³¹ Редактор И.А. Альтман, *"Холокост на территории СССР – Энциклопедия"*, Москва, РОССПЭН, 2009, статья "Беренштейн, Леонид", Григорий Райхман, (אלטמן).

³² ארד, *בצל הדגל האדום*, עמ' 162.

ברנשטיין ואשתו אלכסנדרה מביטים אל המצלמה במצעד

זיכרון והנצחה

לברנשטיין הוענקו חמש מדליות סובייטיות, שלוש מדליות פולניות וציכוסלובקיות, והוא נחשב לאזרח כבוד של שבע ערים שונות באוקראינה, בפולין ובסלובקיה. למרות בקשות חוזרות ונשנות, מעולם לא זכה בעיטור 'גיבור ברית המועצות'. לאחר המלחמה סיים את לימודיו באוניברסיטת קייב, ובתום המלחמה ניהל מפעל גדול לייצור בגדים בבירת אוקראינה. בסוף שנת 1993 עלה לישראל והתגורר בקריית אתא. במהלך חייו פרסם שמונה ספרים שונים על חוויותיו במלחמה. בין היתר, עסק רבות בהנצחת מורשתם של פרטיזנים יהודים שלחמו ביערות אוקראינה בתקופת המלחמה.³³

לאוניד ברנשטיין אחר – פרופסור להיסטוריה

קוריוז היסטורי, שאת עקבותיו אפשר למצוא היום ברחבי הרשת ובמיוחד בוויקיפדיה, מטיל צל מעוות על פועלו ועל זכרו של הפרטיזן. אחרי מלחמת העולם השנייה התגורר בקייב אדם נוסף בשם לאוניד יפמוביץ' ברנשטיין, שם הזהה לחלוטין לשמו של גיבור המאמר הזה. שניהם נולדו באותה שנה – 1921. אולם לאוניד השני לא היה פרטיזן ולא ניהל מפעל לייצור בגדים, אלא שימש פרופסור להיסטוריה, איש אקדמיה שהתמחה

³³ Стер Елисаветский, Леонид Беренштейн, "Евреи – герои сопротивления", Тель Авив, Издательство "Кругозор", 1998.

בתחום מדעי המדינה והיסטוריה של אוקראינה וכתב מספר ספרים בנושא הציונות.³⁴ אותו ברנשטיין דאג לתקוף את התופעה 'המגונה', ובתור יהודי הותיר רושם מיוחד בספרות מסוג זה, אשר נכתבה בהוראת המשטר הקומוניסטי. מאז קרסה ברית המועצות, אבל עדיין השם הזהה גורם לבלבול, ולעיתים הכתיבה האנטי-ציונית משויכת ללאוניד ברנשטיין הפרטיזן. חייו של לאוניד מוכיחים כי היה ציוני – הוא שימש סגן יו"ר אגודת הידידות ישראל-אוקראינה,³⁵ ולראשונה, טרם העלייה, הגיע לארץ עם אלכסנדר בובין, מי שעתיד היה להיות השגריר של רוסיה בישראל.³⁶ לאוניד עלה לארץ בלי ילדיו, מתוך אמונה ש"יהודי צריך לחיות בארץ ישראל" – כפי שנהג לומר.

אחרית דבר

שנה לאחר המלחמה נשא לאוניד לאישה את אלכסנדרה לונבה, מי שהייתה הקשרית שלו ביערות פולין. הם עלו לישראל וחיו בה את שארית חייהם. למרבה הצער, כאן נותר לאוניד עלום ונשכח, מוכר רק לקומץ מוקירי פועלו. הוא הלך לעולמו, מותיר אחריו שני ילדים המתגוררים בחו"ל, את המטפלת הנאמנה שלו ואת הדירה הצנועה בשכונת פועלים בקריית אתא. לבית הקברות הגיעו אך אנשים מעטים, אולי בגלל הגשם השוטף ואולי משום שעם ישראל לא באמת יודע לזכור את גיבוריו.

כך הסתיימה דרכו של בחור יהודי שהפך למפקדם של אלפים והוביל מהלכים שהשפיעו על גורל המלחמה; בחור יהודי שהצליח שלא לאבד את זהותו בעולם של חוקי היער, בין האויב שרצה להשמידו ובין גילויי האנטישמיות מצד אחיו לנשק; בחור יהודי, שבכל יום נאלץ לבחור בין החיים למוות, בין השכל לרגש, בין אכזריות לחמלה. סיפורו משקף את דמותם של אלפי וטרנים יהודים החיים בינינו – שלעיתים קרובות תולדות גבורתם נדחקת לקרן זוית. התרגלנו לחשוב על יהודים בתקופת מלחמת העולם השנייה במונחים של שואה. אבל כשאנחנו מביטים על ברנשטיין ועל חבריו, התמונה השמורה בדמיוננו משתנה, הופכת שלמה יותר, מאוזנת יותר, וכך גם דמותו של העם היהודי באותה מלחמה נראה.

³⁴ לאוניד יפמוביץ' ברנשטיין נולד במאלין שבאזור ז'יטומיר. על פי ארכיון 'זכרון העם', ב-18 בינואר 1944 התגייס לצבא ושירת בדרגת לוטננט. סיים את אוניברסיטת קייב ב-1949, הפך לדוקטור להיסטוריה ב-1969 ושימש ראש הקתדרה להיסטוריה של אוקראינה באוניברסיטה החקלאית בקייב. (באנציקלופדיה של אוקראינה המודרנית: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=39381 (ברשומות האוניברסיטה הלאומית למשאבים ביולוגיים: <https://nubip.edu.ua>)

³⁵ Стер Елисаветский, Леонид Беренштейн, "Евреи - герои сопротивления", стр. 103.

³⁶ Александр Бовин, "20-й век как жизнь. Воспоминания", Москва, Издательство: Центрполиграф, 2003 (בעברית: "המאה העשרים כחיים" מאת אלכסנדר בובין)

מאבקו של ז'בוטינסקי להקמת צבא יהודי במלחמת העולם השנייה

אריה נאור

בסתיו 1914, לנוכח הצטרפות טורקיה למלחמת העולם הראשונה נגד 'מעצמות ההסכמה', גיבש זאב ז'בוטינסקי – עד אז עיתונאי, סופר ופעיל ציוני – את האסטרטגיה שלו להגשמת הציונות: הקמת לגיון יהודי שישירת בצבא הבריטי ויסייע בכיבוש ארץ ישראל מידי הטורקים. יוזמתו נתקלה בסירוב, אך הוא לא אמר נואש והמשיך במאבק פוליטי ותקשורתי עד שהחליטה ממשלת בריטניה להקים את הגדוד העברי, והוא עצמו שירת בו בדרגת סגן. בהדרגה נסדק אמונו בכוונות הבריטים, שהתרחקו ממחויבותם לציונות על רקע התנגדות הערבים לעלייה ולהתיישבות היהודית בארץ ישראל. בהתנגדות הערבים ראה תופעה טבעית, החוזרת ונשנית בכל מקום ובכל זמן שאוכלוסייה ילידית נתקלת בגלי הגירה. לפיכך פיתח את דוקטרינת 'קיר הברזל', האומרת שיש צורך בכוח צבאי שבחסותו יהיה אפשר להמשיך במפעל הציוני, עד שיתייאשו הערבים מהכוונה לחסלו בכוח, ואז יגיע תור המשא ומתן, ובעקבותיו ההסכם. זה הרקע לדרישתו שהושמעה פעמים רבות ונדחתה, להקים את הגדודים מחדש. על רקע האנטישמיות שגאתה בשנות השלושים פיתח את התובנה שצפוי חורבן ליהדות מזרח אירופה ומרכזה, ומכאן קריאתו לפנות מיליון יהודים משם מבעוד מועד, אולם הבריטים לא היו מוכנים לאפשר זאת וסיכלו גם הבנות שגיבש עם ממשלות במזרח אירופה. אחרי פרסום 'הספר הלבן' (ב'17 במאי 1939) וההגבלות הדרקוניות על העלייה החל להרהר בשינוי האסטרטגיה שלו, שעד אז שללה כל מחשבה על עימות מזוין עם ממשלת המנדט. מחשבתו התפתחה בהדרגה, עד כדי רעיון למרוד בממשלת המנדט ולהקים ממשלה בגולה.¹ באוגוסט אף שלח תוכנית ברוח זו למפקדת האצ"ל,² אך מייד עם פרוץ המלחמה התייצב לימין בעלות הברית. כלקח מפירוק הגדודים העבריים אחרי המלחמה הקודמת לא הסתפק עוד ביחידה יהודית בצבא הבריטי, אלא ביקש להקים צבא יהודי של ממש, עם מטה כללי משלו ועם מספר דיוויזיות ממוכנות, שיהיה כפוף מבצעית לפיקוד העליון של בעלות הברית, ומתוך כך יוכר העם היהודי כצד לוחם ויהיה שותף גם להסדרים המדיניים שיעשו אחרי המלחמה. אולם הבריטים התנגדו לכך, ורוב מנהיגי הציונות ויהודי אמריקה נרתעו. מאמר זה דן במאבקו למימוש הרעיון שהגה, מאבק שנמשך 11 חודשים עד מותו בטרם מלאו לו 60.

ביום פקיעת האולטימטום של בריטניה ושל צרפת לגרמניה, ב'3 בספטמבר 1939, פרסם ז'בוטינסקי מכתב אל העם היהודי, ובו הכריז כי מקומה של האומה היהודית בכל החזיתות הוא לצד המדינות הלוחמות למען אושיות החברה שה'מגנה כרטה'³ שלה היא ה'יתני' שלנו – בריטניה, שבמשך 20 שנה, עד לאחרונה,⁴ הייתה

¹ ערי ז'בוטינסקי, **אבי זאב ז'בוטינסקי**, תל אביב: סטימצקי, 1980, עמ' 84–85, 88; יוחנן בדר, 'תכנית ההעפלה המזוינת, 1939', בתוך: איזיק רמבה (עורך), **זאב ז'בוטינסקי: קובץ לזכרו**, תל-אביב: הוצאת שלטון בית"ר, 1949, עמ' 52–57; יוחנן בדר, **דרכי לציון 1901–1948**, אוטוביוגרפיה, ירושלים: מכון ז'בוטינסקי והספרייה הציונית, 1999, עמ' 210–215.

² ז'בוטינסקי אל דוד רזיאל, 7.8.1939, **זאב ז'בוטינסקי, איגרות 1939**, איגרת 210, כרך 14, ירושלים: מכון ז'בוטינסקי והספרייה הציונית, 2016, עמ' 265–268; דוד ניב, **מערכות הארגון הצבאי הלאומי, חלק שני מהגנה להתקפה**, תל-אביב: מוסד קלוזנר, 1965, עמ' 281–287; אריה נאור, **דוד רזיאל המפקד הראשי של הארגון הצבאי הלאומי חייו ותקופתו**, תל-אביב: משרד הביטחון, 1990, עמ' 221–224. ניתוח ביקורתי ראו: יעקב שביט, "'אבי המרד' – לבחינת התואר, תולדותיו ותפקודו במסורת ההיסטורית של הרביזיוניזם, האצ"ל ותנועת החרות', בתוך: יעקב שביט, **המיתולוגיות של הימין**, בית ברל ומכון משה שרת, 1986, עמ' 85–124. שביט גורס שמרד האצ"ל בשנות הארבעים היה רחוק מדרכו של ז'בוטינסקי.

³ 'מגנה כרטה' – מלטינית: Magna Charta Libertatum, 'המגילה הגדולה של החרויות', הצהרת זכויות וחרויות שנתן המלך ג'ון בשנת 1215 לנתיניו, בלחץ האצולה והכמורה. זאת הייתה מגילת הזכויות הראשונה, אבן דרך בהתפתחות זכויות האדם ושלטון החוק במשפט האנגלי.

⁴ עד 'הספר הלבן' מיום 17 במאי 1939, וההגבלות החמורות על העלייה ועל רכישת קרקעות.

שותפתנו בציון; צרפת, 'מולדת החירות של העולם כולו'; ופולין, 'לב הגולה היהודית במשך קרוב לאלף שנים'.⁵ למוחרת, ב-4 בספטמבר, פורסמה הקריאה בעיתון הלונדוני **טיימס**, ובו ביום שיגר ז'בוטינסקי, בתפקיד נשיא 'ההסתדרות הציונית החדשה' (להלן: 'הצ"ח'),⁶ מכתב אל ראש ממשלת בריטניה נוויל צ'מברליין, ולצד דברי הערכה והוקרה על הצעד שעשתה ארצו להצלת העולם, העלה הצעה להקים צבא יהודי שישתתף במלחמה לצד בעלות הברית:

היום, יותר מאי-פעם, אנו היהודים מתרעמים על ההשפלה בשל העובדה שעדיין אין לנו מדינה משלנו, כדי שגם אנחנו נוכל להתייצב ולצעוד כצבא לאומי בכל החזיתות, וכמו כן להתייצב בחיל המשמר הארץ-ישראלי שלנו. זה יהיה נכון מצד בריטניה ובעלות בריתה, אם יחדשו את תקדים הלגיון העברי וירחיבו אותו, כדי להקים את הצבא הזה עוד בטרם תזכה אומה זו להכרה רשמית כאומה ריבונית. היא זה מעשה אשר לא זו בלבד שייצור משאבי כוח אדם שטרם נוצלו, אלא גם יזרים לאווירת המלחמה מגנטיות חדשה שעוצמתה לא תשוער. וכאשר תיפול על כך ההחלטה, אני יכול לערוב לך שהמגייסים והמגויסים יהיו מן המעלה הראשונה.

חשוב לא פחות שבמקומות שונים בעולם⁷ תידרש פעולה מוסרית כדי להפוך רגשות אהדה הססניים לרצונות מגובשים. אני משוכנע שגם כאן הגורם היהודי, ותנועה זו במיוחד,⁸ יטו שכם.⁹ מזכירו של צ'מברליין השיב ב-21 בחודש בדברי תודה מנומסים, בתוספת הערה שגם עתה מדיניות 'הספר הלבן' שרירה וקיימת.¹⁰ משמעותה של תשובה צוננת זו הייתה דחיית ההצעה, ומשמעות ההערה בדבר 'הספר הלבן' היא שאל להם, לז'בוטינסקי ולתומכיו, לשגות באשליה שבתמורה לתמיכה בבריטניה במלחמה יבוטלו ההגבלות על העלייה ועל רכישת קרקעות. דברים דומים שמע ז'בוטינסקי משר המושבות מלקולם מקדונלד בפגישתם ב-6 בספטמבר, שעסקה בעיקר בעלייה ובשאלת תוקפו המשפטי של 'הספר הלבן' בטרם יאושר במועצת חבר הלאומים, ובעקבות זאת סיפר ז'בוטינסקי שהצ"ח מתכוונת לפתוח במסע הסברה בארה"ב כדי לשכנע לזנוח את הניטרליות ולהשתתף במלחמה.¹¹

בעקבות שיחתו עם מקדונלד ולפני קבלת תשובת צ'מברליין היה ברור לז'בוטינסקי שבשלב זה לא היה סיכוי לקבל את הצעתו, ולהנהגת הצ"ח בארץ כתב: "אנו מתרכזים בתוכנית להקמת צבא יהודי עצמאי, שיתחיל במדיניות 'ניטרליות' – רמז לפעילותו הצפויה בארה"ב, שאליה עמד לצאת עם חברי נשיאות הצ"ח.¹² פירוש הדבר העתקת מרכז הכובד של פעילותו המדינית מלונדון לארה"ב, שם כבר פעלה משלחת של האצ"ל ושל נציגות הצ"ח.

⁵ ז'בוטינסקי אל העם היהודי, 3.9.1939, **איגרות 1939**, ירושלים: מכון ז'בוטינסקי והספרייה הציונית, 2016, איגרת 234, עמ' 290.

⁶ ב-1935 פרשו ז'בוטינסקי ותומכיו מההסתדרות הציונית והקימו את 'ההסתדרות הציונית החדשה'.

⁷ רמז לארה"ב, שבאותו שלב לא הצטרפה למלחמה, ובה פעלה תנועה בדלנית חזקה בסיסמה 'אמריקה תחילה'.

⁸ הצ"ח, שהייתה ידועה בביקורתה על מדיניות בריטניה בארץ ישראל, הוקמה ב-1935 בעקבות פרישת ז'בוטינסקי ותומכיו מההסתדרות הציונית 'הישנה'.

⁹ ז'בוטינסקי אל נוויל צ'מברליין, 4.9.1939, **איגרות 1939**, איגרת 236, עמ' 291–292.

¹⁰ תשובת לשכת צ'מברליין בארכיון הלאומי הבריטי: PRO/FO/371/23242/144447/18.

¹¹ ז'בוטינסקי אל מקדונלד, 8.9.1939, **איגרות 1939**, איגרת 239, עמ' 294–296.

¹² ז'בוטינסקי אל ועד המורשים, 9.9.1939, **איגרות 1939**, איגרת 240, עמ' 296–297.

צרפת הייתה מוכנה

בד בבד ניסה ז'בוטינסקי לנצל קשרים אישיים בצרפת כדי לקדם את רעיון הצבא היהודי, וגם בהקשר זה ייחס משקל לפעילות בארה"ב. טרם פקיעת האולטימטום שהציגו בריטניה וצרפת לגרמניה כתב אל ידידו הוותיק אנטול דה־מונזי,¹³ שלעת ההיא היה השר לעבודות ציבוריות בממשלת צרפת, ופירט את תוכניותיו לרגל המלחמה הצפויה: הוא יצא לארה"ב, בחברת שני הקולונלים של הגדודים העבריים משנת 1918 – ג'ון הנרי פטרסון ואליעזר מרגולין¹⁴ – כדי להשיג שתי מטרות:

(א) לגייס כוח גדול של מתנדבים, שיישאו את השם 'צבא יהודי', אשר ישרת ב'כל החזיתות

שבהן נלחמות בעלות בריתנו'.

(ב) לנסות לנטרל את נטיית ההתבדלות של חוגים מסוימים באמריקה, ולהביאם בהדרגה

לעמדה של התערבות פעילה במלחמה.

למעשה, חוגים מסוימים אלה היו רוב האמריקנים וכמעט כל מנהיגיהם. ואכן, ז'בוטינסקי היה ער לקשיים הצפויים. "בתחילה", כתב, "לא יהיה קל למשלחת שלנו" גם בגיוס מתנדבים יהודים. יהיה צורך לתמרן כדי להימנע מפגיעה בניטרליות האמריקנית. הוא העריך נכונה את עוצמת ההתנגדות בארה"ב להתערבות במלחמה באירופה, אך צפה בטעות שבתוך כמה חודשים תזכה 'התעמולה הדוגלת בהתערבות' להצלחה: זה קרה יותר משנה ורבע אחרי מותו, כאשר התקיפה יפן את הצי האמריקני בפרל הארבור (ב־7 בדצמבר 1941), וכאשר הכריזה גרמניה מלחמה על ארה"ב. עד אז נמשכה בארה"ב ההתנגדות להתערב במלחמה באירופה. לכן סבר שהיוזמה לגיוס המתנדבים ולנטרול הבדלנות יכולה להיות רק של יזמים פרטיים, אך הם מצפים לגישה חיובית ובלתי מתנכרת מצד בעלות הברית, וביקש מידידו השר לקבל שליח מוסמך מטעמו לריאיון, ובו יפרט את התוכנית.¹⁵

הריאיון אכן התקיים בלי שיהוי. ב־6 בספטמבר הציגו ירמיהו הלפרן¹⁶ ודוד קנוט¹⁷ לפני השר את ההצעה להקים לגיון יהודי שיילחם, לצד צרפת, בגרמניה.¹⁸ דה־מונזי גילה אהדה לרעיון, ובפגישות נוספות שקיים עם הלפרן דיבר על 'לגיון של לאומים' שיכלול גם לגיון יהודי, עם צבא צרפת.¹⁹ אולם התוכנית לא יצאה לפועל עד נפילת צרפת, אף על פי שגם ליאון בלוס²⁰ ניסה לעזור, בשל "עמדה הבריטית השלילית העקבית לכל דבר

¹³ אנטול דה־מונזי (Anatole de Monzie, 1876–1947), מדינאי צרפתי, כיהן בכמה משרדי ממשלה.
¹⁴ ג'ון הנרי פטרסון (John Henry Patterson, 1867–1947), לוטננט־קולונל בצבא הבריטי ממוצא אירי, מפקד גדוד נהגי הפרידות וגדוד קלעי המלך ה־38 במלחמת העולם הראשונה, הזדהה לחלוטין עם הציונות ועם ז'בוטינסקי, וסייע בידו במאבקיו, ובכללם המאבק להקמת צבא עברי במלחמת העולם השנייה. אפרו נטמן בבית הקברות באביחיל, שבו טמונים חללי הגדודים העבריים. ראו: משה יגר, 'ג'ון הנרי פטרסון, הגדודים העבריים והציונות', תל־אביב: מכון ז'בוטינסקי, 2018. אליעזר מרגולין (1875–1944), קולונל בצבא הבריטי, מפקד גדוד קלעי המלך ה־39. כילד עלה ארצה עם הוריו, אך היגר לאוסטרליה מטעמים כלכליים. בפרוץ מלחמת העולם הראשונה התגייס לצבא, נפצע בחזית המערב ושוחרר מהשירות. בהשפעת ז'בוטינסקי התגייס שוב לגדודים העבריים ומונה למפקד הגדוד העברי השני. במאורעות 1921 יצא להגן על תל אביב, ובשל כך הודח וחזר לאוסטרליה. לפי צוואתו הועלו עצמותיו לקבורה ברחובות, ליד הוריו.

¹⁵ ז'בוטינסקי אל אנטול דה־מונזי, 2.9.1939. **איגרות 1939**, איגרת 233, עמ' 289–290.
¹⁶ ירמיהו הלפרן (1901–1962) – רב־חובל, ממניחי היסודות לימאות העברית ולעלייה הבלתי גלגית בשנות השלושים, מפקד בית הספר הימי של בית"ר בציוויוטווקה שבאיטליה.

¹⁷ דוד קנוט – שמו הספרותי של דוד פיקסמן (1900–1955), משורר יהודי־רוסי, נמלט מהבולשביקים והשתקע בפריז ב־1920 והיה מקורב לז'בוטינסקי. עלה לישראל ב־1949.

¹⁸ מזב"י (מכון ז'בוטינסקי בישראל) ג' 4/15/3.
¹⁹ ז'בוטינסקי אל בנימין אקצין, 12.5.1940, **איגרות זאב ז'בוטינסקי, כרך 15 (1940)**, איגרת 137, ירושלים: מכון ז'בוטינסקי והספרייה הציונית, 2020, עמ' 149–150 (להלן: **איגרות 1940**). במכתבו לאקצין ציין ז'בוטינסקי שגם נחום גולדמן ואיש הסתדרות העובדים אליעזר מרמינסקי ניהלו משא ומתן בפריז בעניין לגיון יהודי. 'לגיון של לאומים', המשרתים תחת דגליהם הייחודיים, אינו לגיון הזרים, המשרתים כולם כאחד תחת דגל צרפת.

²⁰ ליאון בלוס (Leon Blum, 1872–1950), מנהיג סוציאליסטי, היהודי הראשון שכיהן כראש ממשלת צרפת (1936–1937).

שעשוי להעלות את היהודים על המפה".²¹ קנט הצטרף לארגון המחתרתי 'הצבא היהודי', מקבוצות המחתרת הראשונות שהוקמו ב-1940 בצרפת הכבושה, ובסוף 1942 נמלט מהגסטאפו לשוויצריה. הלפרן יצא במשלחת לארה"ב ושם פעל להקמת צבא יהודי.

התזכיר לצ'רצ'יל

על אף היחס המתנכר, שלא לומר העוין, שגילו הבריטים כלפי ההצעה להקמת צבא יהודי, המשיך ז'בוטינסקי במאמציו לשכנעם בתועלת שבמהלך זה. ערב צאתו לארה"ב (ב-2 במארס) כתב תזכיר של עשרה עמודים, ובשם הצ"ח הוגש למשרד המלחמה בלונדון. ארבע טענות מרכזיות היו בו: היהדות העולמית היא שותפה לבעלות הברית במלחמה, 'בעלת ברית טבעית' כמו פולין וצ'כיה, המתקיימת גם הן בגולה; הצבא היהודי יילחם שכם אחד עם צבאות ערביים באויב המשותף, והדבר יסייע לפתרון מדיני של הסכסוך בארץ ישראל; גיוס המתנדבים לצבא היהודי יוסיף לסדר הכוחות של בעלות הברית 'כוח של כמה דיוויזיות', ואלה יתרמו תרומה רבת-ערך 'לכשיופיעו הסימנים הראשונים לדינמיזציה של החזית היבשתית, או עם הופעתן של חזיתות לחימה חדשות'; והשתתפותו של צבא יהודי לצד צבאותיהן של בעלות הברית תוכיח לעולם כולו שהיהודים נלחמים בעצמם ואינם מצפים שאחרים יילחמו למענם, בניגוד לתעמולה הנאצית שטענה כי בעלות הברית נלחמות למען היהודים.²²

כשהחליף וינסטון צ'רצ'יל את צ'מברליין כראש ממשלת בריטניה, שלח אליו ז'בוטינסקי שוב את התזכיר, באמצעות איש קשר בנשיאות הצ"ח, בצירוף מברק ברכה, ובו הציע להקים צבא יהודי בכל החזיתות של בעלות הברית. התנאים לכך היו שיינתן לו מעמד דומה לזה של הצבא הפולני, שיושם קץ למדיניותו של מקדונלד ושיניחו רשמית וללא משוא פנים לגורלה של ארץ ישראל עד לוועידת השלום. הוא דיבר על מדיניותו של מקדונלד, שר המושבות, ולא ביקש לבטל את 'הספר הלבן', שהיה הצהרה רשמית על מדיניותה של ממשלת בריטניה. הוא ציפה לשנות את המדיניות המיושמת למעשה בנוגע לעלייה ולרכישת קרקעות ולדחיית ההכרעה בגורלה של ארץ ישראל עד לוועידת השלום, רעיונות שהיו עשויים להתקבל על דעתו של צ'רצ'יל, על יסוד עמדותיו בעבר. ז'בוטינסקי העריך את מספר המגויסים הפוטנציאלי לצבא היהודי ב-130 אלף.²³ צ'רצ'יל קרא את המברק ואת התזכיר, אולם במכתב תשובה ציין כי "לנוכח ההתנגדות בקבינט" אין הוא רואה אפשרות לדון בהקמת צבא יהודי, והוסיף שיהודים יכולים להתגייס לצבא הבריטי.²⁴ משמעות הדבר היא שהיהודים יכולים להתגייס כפרטים, אך לא כאומה – ממש ההפך הגמור מכוונתו של ז'בוטינסקי ומרוח העמדות שנקט בעבר צ'רצ'יל בעד הציונות. עם זאת יש לציין כי צ'רצ'יל לא הביע התנגדות אישית לרעיון הצבא היהודי, אלא תלה את הדבר בהתנגדותם של שרים בקבינט שלו. הוא לא הזכיר, כמובן, מי היו השרים שהתנגדו, אך ביניהם היו שר המלחמה אנתוני אידן ושר המושבות לורד לוי. ככל הנראה נרתע ז'בוטינסקי מנימת ההתניה שהייתה בפנייתו הראשונה בעניין הצבא היהודי. כעבור שלושה ימים שיגר שדר נוסף אל צ'רצ'יל. הפעם הציע להקים את הצבא היהודי בלי שום תנאי,²⁵ וכך עשה בכל פניותיו הבאות לאישי ממשל במדינות שונות ולמעצבי דעת הקהל.

²¹ איגרת 137, עמ' 149–150.

²² מזב"י ג' 4/1 /5.

²³ ז'בוטינסקי אל צ'רצ'יל, 12.5.1940, איגרות 1940, איגרת 135, עמ' 147.

²⁴ איגרת 135, הערה 8, עמ' 148 והמקורות המצוינים שם.

²⁵ ז'בוטינסקי אל צ'רצ'יל, 15.5.1940, איגרות 1940, איגרת 145, עמ' 157.

בחודשיים הראשונים של 1940 השלים ז'בוטינסקי את כתיבת ספרו **חזית-המלחמה של עם ישראל**.²⁶ הספר נפתח בניחות מצבו של העם היהודי שאין רוצים בו אפילו כשותף למלחמה באויב המשותף, אף על פי שמיום פרוץ המלחמה ביקש להשתתף בה, בכל מקום שיידרש, אבל כצד לוחם: "התנאי היחיד הוא שהיהודים יורשו להילחם כיהודים, כלומר שיירשם בדברי ימי המלחמה הזאת שהיהודים היו אחד העמים שנלחמו למען המטרה הנעלה הכללית". סיבת הדחייה היא מדינית: "ברגע שאומה זוכה להכרה בתור שותפה במאבק יהיה קשה למנוע ממנה, בבוא היום, להציג את דרישותיה ולעמוד עליהן", וזאת רוצים אנשי הממשל של בעלות הברית למנוע מהיהודים.²⁷ מסיבה זו "בדרך כלל מדינאים בריטים אינם מזכירים את שאלת היהודים כשהם דנים במטרות המלחמה שלהם", וכך הם מתעלמים מן "העובדה שמורסת הנאציזם ניזונה בראש ובראשונה משנאת יהודים, והיא לא הייתה מגיעה לכלל בשלות שכזאת לולא לקתה בחולי הזה, וכל ניתוח שלא יעקור את שורשי האנטישמיות לא ירפא אותה".²⁸

דווקא על יסוד תמונת המצב הקודרת יצא ז'בוטינסקי בקריאה לעם היהודי להיאבק על הזכות להילחם: למולדתנו הלאומית הכניסה אסורה;²⁹ במרכזי המצוקה העיקריים לא השתנה דבר ("סטטוס קוו אנטקה"); אפילו את הזכות להילחם בתור יהודים איננו מקבלים, ולא את הכבוד שבהכרה בנו כבעלי ברית במאבק למען מטרה שלשמה כבר שילמנו, ועודנו משלמים, מחיר כבד בדם ובדמעות יותר מכל עם אחר עלי אדמות[...].³⁰ מן הראוי שכל הכוחות הבריאים בציבור היהודי במדינות הניטרליות ובמדינות בעלות הברית ייחלצו יחד למאמץ נחוש למגר את הגורמים המבקשים לבטל את קיומה ואת חשיבותה של חזית מלחמה יהודית. אם יהיה המאמץ הזה תקיף ונחוש די הצורך, הוא ינחל הצלחה. אל ליהודים להירתע מסיבות פטריוטיות.³¹ ככל שהמתקפה תהיה נמרצת יותר, כן ייטב לכל הנוגעים בדבר. הרי מדובר במאבק למען הזכות להילחם יחד ולקוות יחד, מאבק שנועד להתגבר על מי שמבקשים לצמצם את היקפו של המאמץ העליון.³²

בהמשך הספר ניתח ז'בוטינסקי את תופעת האנטישמיות. הוא מייך אותה לשני סוגים עיקריים: אנטישמיות אובייקטיבית ('של הדברים') ואנטישמיות סובייקטיבית ('של בני אדם'),³³ ומסקנתו הייתה שגם אחרי מיגור הנאציזם תימשך האנטישמיות האובייקטיבית ולא יימצא פתרון הוגן למצוקת היהודים, באין להם מדינה משלהם. לפיכך שב אל רעיון הפינוי (אווקואציה): הדרך להתגבר על האנטישמיות האובייקטיבית היא יציאת היהודים שירצו בכך מאירופה לארץ ישראל, שתהיה למדינה יהודית כשיהיה בה רוב יהודי. הוא תבע לראות

²⁶ הספר נכתב באנגלית: V. Jabotinsky, *The Jewish War Front*, London: George Allen & Unwin, 1940. הובא בתרגום חדש מאת: יוסי מילוא בכרך **היהודים והמלחמה**, תל-אביב: מכון ז'בוטינסקי ומרכז מורשת בגין, 2016, עמ' 108–243.

²⁷ 'חזית המלחמה', עמ' 110.

²⁸ **שם**, עמ' 110–111.

²⁹ הכוונה למדיניות 'הספר הלבן' מיום 17 במאי 1939.

³⁰ בהמשך ספרו הביא ידיעות על מעשי רצח ועל גירושים שנעשו ביהודי פולין, ידיעות שלא פורסמו בעיתונות הלונדונית, אף על פי שדיווחה סוכנות הידיעות היהודית JTA.

³¹ 'הסיבות הפטריוטיות' הן שכאזרחים במדינותיהם עליהם לשרת בצבא המדינה שהם אזרחיה, תחת דגלה ולמען מטרות המלחמה שלה.

³² 'חזית המלחמה', עמ' 112.

³³ דיון ממצה בתפיסת האנטישמיות של ז'בוטינסקי ראו: אמיר גולדשטיין, **דרך רבת-פנים: ציונותו של ז'בוטינסקי לנוכח האנטישמיות**, קריית שדה בוקר: מכון ז'בוטינסקי בישראל ומכון בן-גוריון לחקר הציונות, 2015.

בכינון המדינה את אחת ממטרות המלחמה של בעלות הברית, ולשם כך העלה על הכתב מתווה חוקתי למדינה, המבוסס על השקפה ליברלית.³⁴

בראשית מארס יצא לנוי יורק בדרך הים. בספינה שבה הפליג כתב לדה-מונוי שבמסעו יבקש את תמיכתם של ארבעה וחצי מיליון יהודי ארה"ב ושל חצי מיליון יהודי ארגנטינה בתוכנית הצבא היהודי, "ושיילחם בכל החזיתות לצידן של בעלות הברית". כמו כן בנאומו ידגיש את תפקידה של צרפת.³⁵

כמו הציבים והפולנים

חמישה חודשים עשה בארה"ב, עד מותו. מייד עם בואו החל במסע הסברה. הוא נאם באספות רבות משתתפים ודיבר עם עיתונאים ועם מובילי דעה אחרים, לעיתים עם פטרוסון, הקים ועד לצבא יהודי וכתב תזכירים, מכתבים ומאמרים. במאמרו 'האלף-בית של הצבא העברי' סיכם את הנושא בארבעה סעיפים:

1. בעלות הברית נלחמות למען הדמוקרטיה. במילים אחרות, למען עקרון החופש והשוויון שהימגנה כרטה³⁶ שלו הוא ספר הספרים שלנו. מכאן שעל העם היהודי לעמוד לצידן בכל חזיתות המלחמה.
2. אנו רוצים להקים, בהסכמת בעלות הברית, כוח צבאי שייקרא 'צבא עברי', וישרת תחת דגל עברי בכל מקום שצורכי המלחמה ידרשו זאת.
3. מעמדו של הצבא העברי יהיה דומה לזה של הצבא הציבי או הפולני. מטבע הדברים פעולתו תיקבע, כמו במקרה של הצבא הציבי או הפולני, על ידי המפקדות הצבאיות של בעלות הברית הגדולות. אבל מעמד רשמי זה ככוח צבאי נפרד יעניק לעמנו הכרה כבעל ברית במלחמה למען האנושות ויקנה לו זכות להציג את תביעותיו כעם בתום המלחמה, לכשתגיע שעת התקומה.
4. מעמד זה יקנה לצבא העברי כוח משיכה גדול שיפנה לליבם של כל צעיר וגבר עברי, כוח משיכה אשר יגדיל את מספר המתגייסים, יהפוך אותם לחיילים טובים יותר ויעצים עקב כך את כוח הלחימה של בעלות הברית.³⁷

הסעיף הראשון פיתח את הרעיון שנוכח כבר בפנייתו של ז'בוטינסקי אל העם היהודי עם פרוץ המלחמה: הערכים המשותפים לעם היהודי ולבעלות הברית בכל הנוגע לסדרי החברה הראויים הם היסוד לתחושת השיתוף שבין העם היהודי וביןם. אין זו רק שותפות אינטרסים הקשורה באנטישמיות הנאצית. מעבר לכך, כל מערך הערכים של גרמניה הנאצית מנוגד לעקרונות התנ"ך, ואילו בעלות הברית רואות בתנ"ך את מקור הערכים. סעיף זה אופייני להלוך המחשבה של ז'בוטינסקי משכבר הימים, בראותו זהות בין ערכי הציונות ובין תרבות אירופה הדמוקרטית.

הסעיף השני דיבר על 'צבא עברי'. בתחילה השתמש במונח 'צבא יהודי', והמעבר למונח 'צבא עברי' קשור, כנראה, לפילולוגיה ולתנ"ך: ברוסית משתמשים ב'עברי' במשמעות של 'יהודי', כגון במושג 'לאום עברי'. ז'בוטינסקי הסופר והמשורר, שלא חדל מכתובה ברוסית, בוודאי הושפע מהפילולוגיה בשפתו הטבעית.³⁴ פעמים בתנ"ך המונח 'עברי' משמש לתיאור זהות לאומית, ומן הסתם הושפע ז'בוטינסקי, חובב התנ"ך,

³⁴ פירוט המתווה: 'חזית המלחמה', פרק 18. דיון במתווה ראו: אריה נאור, 'המתווה החוקתי של ז'בוטינסקי למדינה היהודית בארץ-ישראל', בתוך: אבי בראלי ופנחס גינוסר (עורכים), **איש בסער: מסות ומאמרים על ז'בוטינסקי**, קריית שדה-בוקר: מכון בן-גוריון לחקר הציונות, מוסד הרצל ומכון ז'בוטינסקי, 2004, עמ' 51–92.

³⁵ ז'בוטינסקי אל דה-מונוי, **איגרות 1940**, איגרת 59, עמ' 55.

³⁶ ראו הערה 4 לעיל.

³⁷ ז'בוטינסקי, 'האלף-בית של הצבא העברי', **היהודים והמלחמה**, עמ' 95.

מעובדה זו. מעבר לכך, השימוש במונח 'צבא עברי' היה יכול להיות קשור לחיפוש פתרון ל'בעיה הפטריוטית' של אזרחים הנקראים לשרת תחת דגל ופיקוד שאינו של ארצם. ואולם בהמשך, כפי שנראה, הוחזר לשימוש המונח 'צבא יהודי'; ייתכן שהדבר מעיד שבאותו שלב הוא לא רק כתב באנגלית אלא גם חשב בשפה זו. הסעיף השלישי, שזכר כבר כבדרך אגב במכתביו בראשית המלחמה, הוא חידוש תפיסתי, הנשען על כעין גזירה שווה שלמד ממצבן של צ'כוסלובקיה ושל פולין הכבושות אך מוכרות כצד לוחם, תחת דגלן ובפיקוד מטה כללי משלהן, הפועל, כמובן, תחת הפיקוד העליון של בעלות הברית. זה הדגם שביקש ז'בוטינסקי לצבא העברי: לא עוד גדוד עברי כמו במלחמת העולם הראשונה, שהיה חלק מהצבא הבריטי, אלא צבא בפני עצמו, עם מטה כללי משלו, הכפוף מבצעית לפיקוד העליון של בעלות הברית. ליהודים עדיין אין מדינה, וכך גם לצ'כים ולפולנים. מה הללו מוכרים כצד לוחם ומוסדותיהם בגלות, אף היהודים מן הראוי שיהיו מוכרים כצד לוחם ומוסדותיהם בגלות. הוא לא התייחס להבדל שבין מצבו של העם היהודי המפוזר ברחבי העולם זה כאלפיים שנה, בלא מדינה ובלא ממשלה משלו, ובין מצב הצ'כים והפולנים, שבטרם פרוץ המלחמה ישבו על אדמתם והייתה לכל אחד מהם מדינה וממשלה.

הסעיף הרביעי עניינו בהשפעת המעמד המבוקש לצבא העברי על מספר המתגייסים ועל איכותם כחיילים, דבר שיחזק את כוחן של בעלות הברית. במאמרו איתר שלושה מקורות גיוס לצבא העברי: פליטים בישטחי הפקר', כלומר באזורים שבהם מתרכזים פליטים יהודים, מרביתם נתונים במחנות הסגר בהיותם 'נתיני אויב'; ארץ ישראל; ומהגרים בארצות החופש. מקרב הפליטים אפשר לגייס כמה רבבות, מארץ ישראל כ-80 אלף ומקרב המהגרים כ-25 אלף; ובסך הכול יותר מ-100 אלף, 'ואולי אפילו כפליים'.³⁸ המאמר פורסם ביולי 1940. באותו קיץ נפלה צרפת, וארצות השפלה, נורווגיה ודנמרק, היו בידי הגרמנים; ברית המועצות הקומוניסטית, כמוה כאיטליה הפשיסטית, היו בעלות בריתה של גרמניה הנאצית; ארה"ב טרם הצטרפה למלחמה; בריטניה נשאה לבדה את הנטל 'בבדידות מזהרת' כביטוי של צ'רצ'יל, אך כאמור לא הייתה מוכנה להקים צבא יהודי, אם משום שחששה שהדבר עלול לדחוף את הערבים לזרועות הציר, ואם משום שלא רצתה להכיר בעם היהודי כצד לוחם, כדי למנוע ממנו את המעמד הבין-לאומי הנובע מהכרה זו. היה ברור לז'בוטינסקי שנחוץ אורך רוח, כפי שכתב בפסקת הסיום של המאמר:

אם המלחמה לא תסתיים בתוך שבועות מספר – דבר שמשמעו רצח הציוויליזציה בשני חצאי כדור הארץ – היא תארך זמן רב לאחר החורף הבא. במקרה כזה הקמת הצבא העברי בעתיד הקרוב היא בלתי נמנעת, כפי שבמלחמה הקודמת הייתה הקמת הגדוד העברי בלתי נמנעת. אך אני מתריע ש'בלתי נמנע' אין משמעו 'מובן מאליו' [...] שעה שדעת הקהל תגייס את כל כוחה ללחוף להגיע לפתרון, האומה היהודית תאמר במילה ובמעשה: 'הננו!'³⁹

באמצעות ד"ר בנימין אקצין⁴⁰ שריכז את הפעילות המדינית של הצ"ח בושינגטון, קיים ז'בוטינסקי קשר שוטף עם שגריר בריטניה בארה"ב הלורד לותיאן.⁴¹ בעקבות שיחותיו של אקצין עם השגריר הוזמן הקולונל

³⁸ שם, עמ' 96.

³⁹ שם, עמ' 98.

⁴⁰ בנימין אקצין (1904–1985) לימים פרופסור למדע המדינה ולמשפט חוקתי, מאבות ההשכלה הגבוהה בישראל, בעל תוארי דוקטור מאוניברסיטאות וינה, פריז והרווארד, היה מקורב לז'בוטינסקי וניהל בשמו פעילות דיפלומטית, בעיקר בארה"ב.

⁴¹ לורד לותיאן (Philip Henry Kerr, 11th Marquess of Lothian, 1882–1940) בן למשפחת אצולה ואנשי צבא, אביו היה רב-אלוף, ואימו – בתו של דוכס. במלחמת העולם הראשונה היה מזכירו הפרטי של ראש הממשלה לויד ג'ורג' והשתתף בהתייעצויות שקדמו להצהרת בלפור ולהקמת הגדוד העברי. בשנות השלושים היה מתומכי מדיניות הפייסנות, וב-1939 מונה לשגריר בארה"ב. אחרי

פטרסון להציג את רעיונותיו על הצדדים המקצועיים הכרוכים בהקמת צבא יהודי.⁴² על אף גישתו הפייסנית כלפי גרמניה גילה לותיאן אהדה לרעיון הצבא העברי, ובמברק אל ממשלת בריטניה הציע להקים צבא של 100 אלף מגויסים יהודים. הוא גם הבטיח לשלוח נציג מהקונסוליה הכללית שבניו יורק לעצרת שבה עמד ז'בוטינסקי לנאום ב-19 ביוני. כשנודע הדבר פנתה אליו משלחת של הממסד היהודי באמריקה בתביעה שלא לשתף פעולה עם 'התוכניות ההרפתקניות' של ז'בוטינסקי, והשגריר חזר בו. הביוגרף השני של ז'בוטינסקי, שמואל כץ, שהיה במשלחת הצ"ח לארה"ב, כתב שכעבור כמה שבועות נפגשו אנשי הצ"ח עם חיים ויצמן וטענו לפניו שבגלל הוראתו טרפדו הארגונים היהודיים את השתתפותו של נציג בריטי רשמי בעצרת למען הצבא העברי. ויצמן הביע פליאה, ואמר שהוא תומך ברעיון הצבא העברי (אכן, במלחמה הקודמת תמך בהקמת הגדוד העברי).⁴³ העצרת התקיימה בניו יורק בהשתתפות כ-5,000 איש, שהאזינו לנאומיהם של ז'בוטינסקי ושל פטרסון. במברק אל לותיאן כתב פטרסון: "הייתכן שהקבינט כה עיוור עד שבשעה שהוא רוצה לגייס את אמריקה לצידו הוא מבטל ביוזעין הצעה להקמת צבא יהודי-אמריקני?" הוא ציין שקנדה כבר הסכימה שמגויסי הצבא היהודי מארה"ב יתאמנו על אדמתה, וסיים בקריאה אישית ללורד לותיאן לומר לצירצ'יל שצבא יהודי וארץ ישראל יהודית יהיו בעלי ערך עצום לאנגליה. "דיוויזיה ממוכנת יהודית אחת תהיה שווה יותר מכל הערבים במזרח הקרוב".⁴⁴

נכונותה של קנדה לארח את המתגייסים היהודים לאימונים בתחומה הושגה אחרי מכתבים ששיגר ז'בוטינסקי אל ראש ממשלת קנדה ויליאם מקנזי קינג.⁴⁵ במכתב הראשון כתב על שני כיווני הפעולה של הצ"ח – "גיוס עתודות של יהודים להשתתפות פעילה במלחמה לצד כוחות בעלות הברית", ו"מאמץ להבטיח כי בהגיע הזמן להסדר שלום, תיפתר שאלת היהודים במזרח אירופה ובמרכזה", שהיא "תופעה המסכנת את עתיד היהודים ומסייעת למחרחרי מלחמה". להשגת היעד של הכיוון הראשון יש להכריז על הקמת צבא יהודי ולארגנו בדומה לצבאות הפולנים והצ'כים. הכיוון השני מוליך לכינון מדינה יהודית, שאליה יהיה אפשר לכוון הגירת המוני יהודים, ובמהלך החודשים הבאים יהיה צורך לדון בעניין זה.⁴⁶ למוחרת היום שיגר את המכתב השני אל מקנזי קינג, בלוויית תוכנית, העשויה להיות "גורם שיסייע באופן מוחלט לשנות את הדעה השוררת ביבשת האמריקנית לקראת עמדה אקטיביסטית למלחמה".⁴⁷ קנדה הכריזה מלחמה על גרמניה שבוע אחרי בריטניה וצרפת, והיה לה אפוא אינטרס בהצטרפות ארה"ב לבעלות הברית. ז'בוטינסקי הוסיף שהתוכנית כבר הוגשה לצירצ'יל, ובמהלך השבוע יפגשו נציגי הצ"ח עם שר המלחמה אידן ועם שר ההסברה אלפרד דאף קופר. כאמור, אידן התנגד בתוקף להקמת צבא יהודי, אך דאף קופר גילה אהדה. כמו במכתבים לצירצ'יל, גם במכתב השני לראש ממשלת קנדה, לא הוזכרו המשמעות והתוצאות המדיניות הצפויות מן המהלך. בשלהי מאי העלה שר ההגנה הקנדי נורמן רוג'רס את נושא הקמת הצבא היהודי בישיבת הממשלה,⁴⁸ אולם כעבור

נפילת צרפת ניסה לברר אפשרות לירות שלום עם גרמניה. אף על פי כן סייע ז'בוטינסקי בעניין הצבא היהודי. ייתכן שהיה לכך רקע דתי: מטעמים דתיים סירב לטיפול רפואי, ובדצמבר 1940 מת בהיותו בן 58.

⁴² יגר, **פטרסון (ה"ש 16 לעיל)**, עמ' 188. סקירת פעולותיו של פטרסון למען הקמת צבא יהודי ראו: שם, עמ' 171–191.

⁴³ שמואל כץ, **ז'בו: ביוגרפיה של ז'אב ז'בוטינסקי**, תל אביב: דביר, 1993, עמ' 1142.

⁴⁴ יגר, **פטרסון**, עמ' 190.

⁴⁵ ויליאם מקנזי קינג (William L. Mackenzie King, 1874–1950), מנהיג ליברלי, ראש ממשלת קנדה במשך 21 שנים. תחילה תמך בהידברות עם גרמניה הנאצית, ואף נפגש עם היטלר, אך שינה את גישתו כשנוכח בכוונות התוקפניות של הרודן הנאצי. ויליאם מקנזי קינג סייע לצירצ'יל לקדם את ההבנות עם ממשל הנשיא רוזוולט בשנתיים הראשונות למלחמה, כשארחה"ב הייתה ניטרלית. כמו כן ניהל מדיניות הגירה קשוחה, ששונתה רק אחרי המלחמה.

⁴⁶ ז'בוטינסקי אל מקנזי קינג, 20.5.1940, **איגרות 1940**, איגרת 159, עמ' 170–171.

⁴⁷ ז'בוטינסקי אל מקנזי קינג, 21.5.1940, **איגרות 1940**, איגרת 162, עמ' 174–175.

⁴⁸ ז'בוטינסקי אל אקצין, 31.5.1940, **איגרות 1940**, איגרת 181, עמ' 191.

ארבעה ימים נהרג בתאונת מטוס, וז'בוטינסקי שלח מברק תנחומים למקנזי קינג.⁴⁹ אחרי דיון בממשלה נמסרה לנציג הצ"ח באוטווה הודעה אוהדת אך גם גלגלה את האחריות ללונדון, וז'בוטינסקי מיהר לדווח עליה לשר ההסברה הבריטי אלפרד דאף קופר, שכאמור, היה מן התומכים ברעיון הצבא היהודי. בהודעת ממשלת קנדה נאמר: "אם הממשלה הבריטית תסכים, תותר הקמת מחנות אימונים בקנדה. ואם תתבקש ממשלת קנדה על ידי לונדון להביע דעתה אודות תוכנית הצבא היהודי, תשובתנו תהיה חיובית".⁵⁰

ז'בוטינסקי הוסיף כי עם אישור התוכנית בממשלת בריטניה יוקמו מתקנים בעבור מתנדבים בכל רחבי היבשת. הוא המשיך לעמוד בקשר עם לותיאן, והזכיר לו שגם במלחמה הקודמת הייתה התגובה הראשונה של בריטניה לרעיון הגדוד העברי שלילית, ו"כפי הנראה יצוצו עוד קשיים לפני שתיפול החלטה להתיר הקמתו של הצבא".⁵¹ במברק ביקש מצ'רצ'יל להיפגש עם משלחת הצ"ח לדיון מידי וגלוי לב בעקבות מכתב שבו הציע צ'רצ'יל ליהודים להתגייס כפרטים לצבא הבריטי, חלופה לתוכנית הצבא היהודי. ז'בוטינסקי הדגיש כי תוכנית הצבא היהודי "אינה מותנית בשום תנאי", וכי מדובר בגיוס כוח צבאי במדינות שאינן חלק מהאימפריה הבריטית, כדי להילחם לצד בעלות הברית.⁵²

הפגישה עם מסריק

ב-26 ביולי נועדו ז'בוטינסקי ואקצין עם יאן מסריק, שר החוץ בממשלת צ'כוסלובקיה בגולה.⁵³ ז'בוטינסקי שמר על קשר מכתבים אוהד עם אדוארד בנש, נשיאה לשעבר של צ'כוסלובקיה ויו"ר הוועד הצ'כוסלובקי לשחרור לאומי, שישב בלונדון. גם בשיחה עם מסריק היו הבנה ואהדה הדדיות, ואחריה שיגר ז'בוטינסקי אל השר מכתב ותזכיר.⁵⁴ במכתב הודה לו על שהבטיח להמליץ לפני הקבינט הבריטי להקים את הצבא היהודי, וציין שמלבד ערכו הצבאי יהיו להקמתו שני תפקידים: "בשבילנו תהיה לו חשיבות בשל העלאת העם היהודי על המפה", ובשביל אירופה ואמריקה תתבטא חשיבות הדבר בכך שהוא "יוביל לפתרון טריטוריאלי הולם של השאלה היהודית", וכך יסיר את הלחץ של קבוצות פליטים מבקשי מקלט.

בתזכיר אל מסריק פירט ז'בוטינסקי את מקורות הגיוס של הצבא היהודי ואת ערכו לבעלות הברית, ואחר כך עבר לנתח את חוסר רצונה של ממשלת בריטניה להקים את הצבא היהודי:

אם חוסר רצון זה נובע מן האיטיות הרגילה שבה נהגה הממשלה הבריטית בעבר כשדובר באימוץ חידושים בתנאי סכנה, אנחנו יכולים רק להביע את צערנו שפעם נוספת תגרום האיטיות הזאת לאיחור בהשגת כל היתרונות הצבאיים, המדיניים והמוסריים, שיביא עמו הצבא היהודי. מאידך גיסא, נציגים של הממשלה הבריטית השמיעו מספר טיעונים נגד התוכנית, שיכולים בהחלט להיחשב כבלתי רלבנטיים לסוגיה העיקרית. בין הנימוקים הללו הייתה הטענה שאין צורך בכוח אדם נוסף, שאין מספיק ציוד, שינאמנות נפרדת היא בלתי רצויה, וגם – ממש עניין פעוט – חשש מפגיעה בזכויותיה המיוחדות של הסוכנות היהודית לארץ ישראל.

⁴⁹ ז'בוטינסקי אל מקנזי קינג, 11.6.1940, **איגרות 1940**, איגרת 196, עמ' 203. רוג'רס הגיש את התוכנית לממשלתו ארבעה ימים לפני מותו: ז'בוטינסקי אל יוסף מירלמן, 11.6.1940, **איגרות 1940**, איגרת 198, עמ' 206.

⁵⁰ ז'בוטינסקי אל דאף קופר, 20.6.1940, **איגרות 1940**, איגרת 208, עמ' 216.

⁵¹ ז'בוטינסקי אל לותיאן, 21.6.1940, **איגרות 1940**, איגרת 214, עמ' 221–222.

⁵² ז'בוטינסקי אל צ'רצ'יל, 28.6.1940, **איגרות 1940**, איגרת 231, עמ' 235.

⁵³ יאן מסריק (Jan Garrigue Masaryk, 1886–1948) – מדינאי צ'כוסלובקי, בנו של נשיא צ'כוסלובקיה הראשון טומאש מסריק. תמך בעם היהודי ובציונות. בשנים 1940–1945 היה שר החוץ של ממשלת צ'כוסלובקיה הגולה שישבה בלונדון. אחרי מלחמת העולם השנייה היה שר החוץ של צ'כוסלובקיה העצמאית. ככל הידוע נרצח בהוראת הקרמלין.

⁵⁴ ז'בוטינסקי אל מסריק, 1.8.1940, **איגרות 1940**, איגרת 296, עמ' 292–296.

הוא דחה נימוקים אלה אחד לאחד. המלחמה מנוהלת בשטחים רחבים ומרוחקים, ולכן יש צורך לתגבר את כוח האדם. קצב קליטת המתנדבים תלוי בכמות הציוד שיועמד לרשותם. לדבריו, אם יהיה צורך ויתאפשר, יוכלו להביא מאה אלף איש שאינם מארץ ישראל, וכך נופל גם הטיעון בעניין מעמד הסוכנות היהודית, ומה עוד 'שסביב רעיון הצבא היהודי, מרגע שיתקבל באופן עקרוני, יושג שיתוף פעולה מצד גופים יהודיים רבים, לרבות הסוכנות היהודית לארץ ישראל'. וכאן עבר לדון בעקרון אחדות הפיקוד והשליטה ומשמעותו לגבי בריטניה:

מובן מאליו שכל יחידות הצבא היהודי תהיינה כפופות לפיקוד העליון של בעלות הברית, הנתון כרגע בידיים בריטיות. מרגע שדבר זה יובטח, האם זה יחליש את בריטניה או דווקא יחזק אותה, כשיעמדו לצידה כבעלות ברית יחידות שהן כסמל חי של העובדה שמלחמתה איננה מלחמה אנוכית למען שימור האימפריה, אלא מלחמה שזכאית לאהדה עולמית, משום שהיא מגלמת את התקוות של כל האומות המשועבדות בעולם?

הוא הדגיש את תרומת הצבא היהודי, לכשיקום, להדברת 'מסע הלחישות' באמריקה שהמלחמה אינה אלא קונספירציה יהודית. קריאות לאמריקה לשנות את מדיניותה אינן מועילות, אבל אפקט שונה לחלוטין ייווצר כאשר היהודים יאמרו: "אם אמריקה רוצה להישאר בחוץ – בסדר, אנחנו רוצים להילחם!" באווירה של הססנות וחוסר נכונות, מתחזקת משמעותה של הדוגמה האישית, ויש לכך משמעות מוסרית גלובלית:

המלחמה הנוכחית עדיין נתפסת אצל רבים רק כסכסוך בין שתי אימפריות יריבות. אפילו אותן מטרות מלחמה שערכן המוסרי עצום, כמו שיקומה של צ'כוסלובקיה והשבה על כנן של זכויות האדם באירופה, נחלשו בתודעתו של הציבור האמריקני בגלל הזיכרונות של מינכן ופרשיות דומות. מסיבה זו פחות מקובל על הכלל הטיעון המוסרי של בריטניה, ויש עדיין ספקנות נוספת בדבר מטרות המלחמה [שלה], יותר מאשר בשנת 1914. ככל שמלחמתה של בריטניה תיראה כקשורה במלחמתן של האומות המדוכאות בעולם, תפנה הספקנות הזאת את מקומה להבנה אמיתית של התפקיד שבריטניה ממלאת כרגע, שהוא משהו שדומה יותר למסע צלב למען האנושות. אפקט זה יהיה חזק במיוחד אם יחידות הצבא היהודי יוקמו בסמוך לגבול האמריקני, בחלקן עם מתנדבים מארצות הברית תחת עינה הפקוחה של העיתונות האמריקנית. קשה להפריז בתרומה שתהיה לעובדה זו לתחושת הערכה אמיתית כלפי אופיו ההומניטרי של המאמץ הבריטי בארצות-הברית.

עוד כתב בתזכיר כי להקמת הצבא היהודי צפויה תרומה רבת-ערך לשיפור הדימוי הציבורי של בריטניה לנוכח הספקנות כלפי מטרותיה הנובעת מהתחמקותה מכל מחויבות בנוגע לעתידם של היהודים ומהימנעותה במפגיע מלהזכיר פתרון מספק כלשהו לשאלת היהודים בין מטרות המלחמה שלה. בנסיבות הללו, "אין זה פלא שנחלשה זיקתם החיובית של יהודי אמריקה לבריטניה", ולפיכך "חשוב שבעתים להניח ליהודים להרגיש שהם מתקבלים בברכה כשותפים במלחמה ושיש גם להם סיכוי בתוכה. מטרה זו תושג מרגע שיוקמו היחידות הראשונות של הצבא היהודי". בסיום התזכיר הזכיר ז'בוטינסקי את מאבקו להקמת הגדודים העבריים במלחמה הקודמת ואת תרומתו של פטרסון, והוסיף בשם הצ"ח: "אין מצידנו כל רצון להמשיך ולהחזיק באופן בלעדי בשליטה ובהדרכה הכרוכים בהקמת הצבא היהודי, ונשמח בכל עת להתייעץ עם

הממשלה הבריטית, ועם כל הגופים היהודיים המעוניינים, על הדרך הטובה ביותר להבטיח את המשך שיתוף הפעולה היהודי במפעל הצבא היהודי".

הפגישה עם מסריק והתזכיר היו המעשה המדיני האחרון של ז'בוטינסקי. את התזכיר ואת המכתב שלח ב-1 באוגוסט. כעבור יומיים, ב-3 באוגוסט, כ"ט בתמוז, נפטר במחנה בית"ר שבמדינת ניו יורק. חלפו ארבע שנים עד שהשיגו חיים ויצמן ומשה שרתוק (לימים שרת), שניים מראשי יריביו, את הסכמת הבריטים להקמת הבריגדה היהודית, שהייתה כעין חזרה על דגם הגדודים ממלחמת העולם הראשונה, שלהקמתם ניהל מאבק ממושך. ויצמן סייע לו בהקמת הגדוד העברי, ושרת – בהגנת ירושלים ב-1920. בתפקיד ראש המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית לארץ ישראל ניהל שרת מאבק ממושך להקמת יחידה עברית לוחמת, עם סמל ועם דגל משלה, המורכבת מבני היישוב במתכונת הגדוד העברי.⁵⁵ ויצמן העמיד את קשריו ואת מעמדו הבין-לאומי למטרה זו. כמו במלחמה הקודמת, גם הפעם לא מיהרו הבריטים להיענות לא רק ליוזמת ז'בוטינסקי בדבר הקמת צבא עם מטה כללי, אלא גם ליוזמת שרת להקמת יחידה אורגנית בצבא הבריטי. רק ב-1944 הסכימו, כשם שרק בשלהי 1917 הסכימו להצעת ז'בוטינסקי להקמת הגדוד העברי. צבא יהודי עם מטה כללי משלו הוקם רק במדינת ישראל.

---

⁵⁵ בסך הכול היו במלחמת העולם הראשונה שלושה גדודים עבריים: בראשון, גדוד קלעי המלך 38, היו מתנדבים מבריטניה (ובכללם מהגרים מרוסיה ששהו בבריטניה ובהם ז'בוטינסקי), בשני, גדוד קלעי המלך 39, היו מתנדבים מצפון אמריקה (ובכללם תושבי הארץ ששהו בארה"ב ובהם דוד בן-גוריון ויצחק בן-צבא), ובשלישי, גדוד קלעי המלך 40, 'הראשון ליהודה', היו מתנדבים מהיישוב בארץ.

תנועה מגויסת – התגייסותו של הקיבוץ המאוחד למאמץ המלחמה הבריטי

רועי נאון

מבוא

בשנים שלפני קום המדינה התאפיינה תנועת הקיבוץ המאוחד בהובלת מייסדה ומנהיגה יצחק טבנקין בתפיסה משימתית לאומית חזקה, וזו הפכה אותה לכלי משימתי עבור ההסתדרות ובהמשך עבור הסוכנות היהודית למשימות התיישבותיות, משקיות וביטחוניות. כך לדוגמה, פלוגותיה נשלחו למשימות כיבוש עבודה במושבות בתקופת העלייה הרביעית והפעילו את המשק בתקופת השביתה הערבית הכללית, כך התגייסו חברים למשטרה הבריטית לאחר מאורעות תרפ"ט בהוראת בן-גוריון וכך קלטו קיבוציה את עולי העלייה החמישית.

מאז הקמתה הגדירה תנועת הקיבוץ המאוחד את עצמה כמכשיר חלוצי והגשמי עבור המוסדות הלאומיים, ובוועידה הרביעית של אחדות העבודה הגדירה יצחק טבנקין כ'צבא הסתדרות חלוצי' או 'משמר פרטוריאני הסתדרותי', גרעין חלוצי (אָוּוֹנְגְרָדִי) הסופח בפעילותו את המוני המפלגה, ההסתדרות, היישוב והעם.¹ מרות ההסתדרות על הקיבוץ המאוחד עוגנה הן ביסודות התנועה כפי שנחתמו בזמן הקמתה באוגוסט 1927 – 'עמידה לרשות ההסתדרות ותפקידיה',² והן במשימות שהוטלו, כאמור, על התנועה מטעם ההסתדרות ומוסדותיה ובהמשך מטעם הסוכנות.

דוגמה אחת מני רבות למשימה שהטילה ההסתדרות הייתה כיבוש תחומי תעסוקה שבהם היא הייתה מעוניינת להרחיב את העבודה היהודית. תחום כזה היה מפעל האשלג בסדום בתחילת שנות ה-30. אולם ניסיונותיה להכניס פועלים יהודים למפעל נתקלו בקשיים הן בשל המרחק הרב מיישובים יהודיים (נקודת היישוב הקרובה ביותר הייתה אז ירושלים) והן בשל העבודה והאקלים הקשים. בעקבות פניית ההסתדרות בתחילת 1931 שלח הקיבוץ המאוחד 20 חברים לעבודה זמנית במפעל, ולאחר סיום עבודתם השאיר במקום חמישה חברים כדי שיהוו גרעין לפלוגה עתידית.³ באפריל 1934 החל הקיבוץ המאוחד לארגן פלוגה לעבודה בסדום על ידי גיוס חברים ממשקיו ותחת אחריות מנהלתית של רמת רחל.⁴ שליחת הפלוגה לנקודה נידחת זו (הגישה אליה הייתה בסירות דרך ים המלח) הייתה קשורה לא רק להספקת כוח עבודה למפעל האשלג שנתפס, כמו מפעל החשמל בנהריים ונמל חיפה, כתשתית בעלת חשיבות לאומית, אלא גם כקביעת האוריינטציה הלאומית דרומה אל הים האדום ואף מזרחה אל עבר הירדן. על כך וכן על תפיסת ההסתדרות את תפקידו של הקיבוץ המאוחד במהלך אפשר להתרשם מדברי משה שרתוק כנציג ההסתדרות במסיבה ברמת רחל ב-30 באפריל 1934 לקראת יציאת הפלוגה:

לשאלה גם צד מדיני. את אדמות מפעל ים המלח מבתר הגבול המלאכותי אשר הושם בין ארץ ישראל ועבר הירדן. על ידי כניסתנו לשטח זה כפועלים, כמגינים, בוטל למעשה הגבול המלאכותי, זוהי כניסה בפועל לעבר הירדן [...] שלחנו לשם את ידנו, היד היא סמל לאומה.

¹ יצחק טבנקין, פרוטוקול הוועידה הרביעית של אחדות העבודה בעין חרוד, עמ' 101.

² פרוטוקול פגישת באי כוח הקיבוצים בשאלת האיחוד, ארכיון יד טבנקין וארכיון עין חרוד, 1-4/5.

³ ארכיון יד טבנקין וארכיון הקיבוץ המאוחד, 6/2/ב1 (להלן: טייט ואק"ם).

⁴ אי"ט ואק"ם, 11/3/11, עמ' 218.

**החלק החזק של היד היא העצם, זו ההסתדרות הכללית, גידה העיקרי הוא הקיבוץ
המאוחד. עליו למלא את השליחות [ההדגשה שלי].⁵**

עם פרוץ מלחמת העולם השנייה ועם התגייסות היישוב לסייע למאמץ המלחמתי הבריטי באירופה ראו מוסדות היישוב את הקיבוץ המאוחד כגוף שיגשר על היעדר תשתיות גיוס חוקיות ובעיקר על מחסור בהניעה (מוטיבציה) לגיוס בקרב מרבית המועמדים לגיוס ביישוב. הנהגת הקיבוץ המאוחד התמודדה עם דילמה ערכית שעיקרה המתח שבין תפיסתה את עצמה ככלי משימתי המקבל על עצמו את מרות המוסדות הלאומיים, ובין תפיסתה הביטחונית שגרסה שיש להתגייס אך ורק למסגרות צבאיות יהודיות עצמאיות שלא יישלחו מחזית ארץ ישראל לחזיתות אחרות. כמו כן היא נזקקה לשינוי האוריינטציה ממלחמה בשלטונות המנדט שניסו להגביל את היישוב בתחומי העלייה, ההתיישבות והביטחון, לסיוע ישיר למאמץ הצבאי הבריטי. מאמר זה סוקר את תהליך קבלת ההחלטות ברמת התנועה, שהסתיים בהתגייסות אמיצה (הרואית) של חברי הקיבוץ המאוחד למסגרות הצבאיות של הצבא הבריטי, מלבד התגייסותם למסגרות המקומיות – הפלמ"ח, הנוטרים וכו'. התגייסות זו באה לידי ביטוי חרף הלבטים האידיאולוגיים הקשים וחרף המחירים הכלכליים, המשקיים והחברתיים ששילמו קיבוצי הקיבוץ המאוחד עבור משימה זו.

יחסי היישוב עם שלטונות המנדט בפרוץ המלחמה

בפרוץ מלחמת העולם השנייה היה היישוב היהודי בארץ ישראל, והקיבוץ המאוחד בתוכו, שקוע במאבק בשלטונות המנדט בשל שאיפתו ליישם את ה'ספר הלבן' סביב ההגבלות על העלייה ועל רכישת קרקעות ולנוכח ניסיונות ממשלת המנדט לחסל את כוחו הצבאי של היישוב. אומנם כבר במהלך החודשים שלאחר פרוץ המלחמה החלה התגייסות מצומצמת של יהודים ארץ-ישראלים לצבא הבריטי, ובעיקר לחיל החפרים וליחידות ההובלה וההנדסה, אך האוריינטציה היישובית לא השתנתה באופן ניכר לאחר פרוץ המלחמה משום שעד לכניסת איטליה למלחמה ביוני 1940 נותרה ארץ ישראל מחוץ למעגל ההשפעה המיידית של המלחמה. עם פרוץ המלחמה החמירו שלטונות המנדט את ההגבלות על העלייה. הללו אסרו להכניס פליטים ממדינות שתחת כיבוש גרמני בתואנה של מניעת כניסת מרגלים גרמנים, ואף קיצצו את כמות המעפילים שהגיעו לארץ ממכסות העלייה (הסְרְטִיפִיקָטִים) שהוקצו לסוכנות היהודית ב'ספר הלבן'. במשך כל שנות המלחמה גררה מדיניות ממשלת המנדט את היישוב היהודי למאבק בלתי פוסק למען העלייה, הן באמצעים מדיניים והן באמצעי העפלה וסיוע של הסוכנות היהודית ושל גופים אזרחיים של היישוב. סימן לתחילת מאבק זה קרה באופן סמלי ביום הראשון למלחמה, כאשר חיל הים הבריטי תקף את אוניית המעפילים 'טייגר היל' מול חוף ימה של תל אביב תוך עימות אלים בין המשטרה לתושבים יהודים, ובמהלכו נהרגו ארבעה מעפילים. בתחום ההגבלה על ההתיישבות היהודית, בפברואר 1940 פרסמה ממשלת המנדט תקנות חדשות שהגבילו יהודים מלרכוש אדמות ולמעשה איימו לעצור את מאמץ התיישבותם לחלוטין.

ממשלת המנדט פעלה נמרצות לחיסול כוחו הצבאי של היישוב היהודי על ידי מעצרים ועל ידי החרמות נשק. במסגרת פעילות זו ב-5 באוקטובר 1939 נאסרו ונשפטו 43 משתתפי קורס של ההגנה למאסרים ארוכים, ב-18 בנובמבר 1939 נאסרו 38 חברי אצ"ל שהתאמנו ליד משמר הירדן וכן נאסרו 10 חברי גינוסר לאחר שהגנו על חברים שהותקפו במהלך עבודתם בשדות. עצורים אלה הוחזקו במאסר ושחררו רק בפברואר 1941 בעקבות התקרבות החזית לארץ ובעקבות הצורך של השלטונות בשיתוף פעולה צבאי עם היישוב. מלבד המעצרים

⁵ צרור מכתבים, כרך ח', גיליון 152, 23.6.1944.

נערכו חיפושי נשק בכפר הנוער בן שמן, במשמר השלושה, בכפר ויתקין, בסג'רה, בנווה יעקב ובעין החורש. קמפיין זה לפירוק נשקו של היישוב הגיע לשיאו כאשר ב-15 במאי 1940 דרש מפקד הצבא הבריטי שבארץ מנציגי היישוב להסגיר את הנשק שבידי היישוב לצבא הבריטי, דרישה שכמובן נדחתה.

גיוס היישוב לצבא הבריטי

גישה זו של שלטונות המנדט כלפי היישוב היהודי החלה להשתנות לאחר כניעת צרפת ולאחר כניסת איטליה למלחמה ביוני 1940 משום שהבריטים גילו במהרה כי היישוב היהודי הוא בעל הברית היחיד שבו יכלו להיעזר במזרח התיכון בעקבות הרגשות הפרו־גרמנים בקרב לאומנים ערבים, כפי שהתבטא לבסוף במרד רשיד עלי בעיראק ובניסיון לחדש את המרד הערבי בארץ ישראל. שינוי זה, בשילוב ההבנה של הנהגת היישוב את הסכנה ליהודי אירופה מהתפשטותה של גרמניה הנאצית, הביא גם לשינוי גישתו של היישוב ממאבק במנדט לתמיכה פעילה במאמץ המלחמתי הבריטי.

במועצת מפא"י שנערכה ביוני 1940, לאחר היוודע כניעת צרפת, אפשר לראות את השינוי המיידית בתפיסת היישוב את המטרות העומדות מולו, ממאבק בבריטניה ובמדיניותה בארץ ישראל להתנגדות למדינות הציר לצד בריטניה. כך טבנקין הדגיש בנאומו במועצה:

אין לנו ברירה אלא להילחם במלחמה זו בכל הכוח שיש לנו [...] יישובנו הוא שיהיה יסוד למלחמתנו. ואל הדגל הזה של הגנת יישובנו חייבים אנו להתגייס במדים ובלא מדים. אנו רוצים להתגייס גם במדים, אבל אין מדים הצורה היחידה של המלחמה הזאת [...] אם אי אפשר יהיה להרים את הדגל הזה במדים – נילחם בלעדיהם.⁶

ואכן, כבר בראשית יולי ביטל מפקד הצבא בארץ מהיישוב את הדרישה למסור את הנשק שברשותו, ושלטונות הצבא החלו לבקש מתנדבים יהודים לחיל האוויר, ליחידות התובלה וליחידות החפרים, ההנדסה והקשר. באוגוסט הסכימו שלטונות הצבא להקים יחידות רגלים יהודיות ולהכשיר קצינים יהודים. הסוכנות היהודית לחצה לגייס את יהודי ארץ ישראל למסגרות יהודיות שלמות, ובין השאר, ייעדה אותם להגן על היישוב. לפיכך הציעה להקים צבא יהודי באירופה וכן משמר אזרחי מקומי, אולם את ההצעות האלה דחו שלטונות הצבא. הסתייגות הבריטים מגיוס יחידות יהודיות נבעה הן בשל חששם מפגיעה בקשריהם עם ערביי ארץ ישראל, בעיקר לאחר דיכוי המרד הערבי, והן מחששם מהכשרה צבאית של המוני יהודים שמא לאחר המלחמה יוכלו להוות כוח צבאי שיאיים על האינטרסים הבריטיים בארץ ישראל. יש לציין כי את ההצעות להקמת צבא יהודי תחת פיקוד בריטי הגישה הסוכנות היהודית טרם המלחמה, והמוסדות הלאומיים אף ערכו מפקד ארצי של מתנדבים לשירות המולדת. בעקבות זאת 136,043 גברים ונשים הביעו את הסכמתם לשרת בצבא זה (כ-60 אחוזים מהתושבים בגיל הגיוס). עם זאת, ב-6 באוגוסט, בעקבות המצב הצבאי החמור ובעקבות לחצה של ממשלת צ'רצ'יל האוהדת, הכריזו על הקמת שני גדודי חי"ר, יהודי וערבי. לאחר שהסוכנות היהודית קיבלה הבטחה כי גדוד זה לא יצא מהארץ, החלה בגיוס מאורגן לצבא הבריטי.

הסוכנות הכריזה על חובת גיוס לבני 21–23, אך מכיוון שלא היו לה מנגנונים לאכוף את החלטת הגיוס, היא פנתה לגופים המאורגנים ביישוב, ובראשם להסתדרות (בשלב זה כבר נשא בן־גוריון בשני התפקידים, יו"ר הסוכנות היהודית ויו"ר ההסתדרות). מכיוון שהגופים המאורגנים האחרים, כגון עיריית תל אביב והמועצות

⁶ יצחק טבנקין, **דברים**, כרך ג', תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 1974, עמ' 22 (להלן: טבנקין, **דברים**).

המקומיות, נתקלו בחוסר התלהבות מצד המועמדים לגיוס, הפכה ההסתדרות לספק החשוב ביותר של הסוכנות למגויסים. הוועד הפועל של ההסתדרות הטיל על הקיבוץ המאוחד מכסת גיוס של 80 מגויסים מתוך מכסה של 200 מגויסים מכלל התנועה הקיבוצית.

גל הגיוסים הראשון בקיבוץ המאוחד

הגישה של הקיבוץ המאוחד כלפי הגיוס לצבא הבריטי הייתה מסויגת, בוודאי בתחילת התהליך, וגיוסם של החברים נערך בכפוף לקבלת דין המוסדות הלאומיים שחייבו את הגיוס ומתוך תפיסה של שימוש ביתרונות האימון הצבאי של כוח יהודי בתשקופת (פרספקטיבה) של הגדלת יכולות ההגנה העצמית. ההסתייגות הייתה בעיקר בשל חששם של מנהיגי התנועה מהחלשת ההגנה בשל הפניית משאבים לגיוס לצבא הבריטי ומשליחת חיילים יהודים לחזיתות שאינן קשורות להגנת הארץ.

כך טבנקין הדגיש בישיבת הוועד הפועל של ההסתדרות ב-5 ביולי 1940:

אסור לנו להחרים את הגיוס לצבא הבריטי. עלינו להשתמש בכל מפנה, ולו זמני, להגדלת כוחנו, ולכן יחסי לגיוס זה הוא חיובי [...] אבל נגייס בתבונה [...] בדרך שלא תסכן את כוחנו ב'הגנה', בחי"ש ובחיל הנוטרים. **לא לתת את המקסימום האפשרי אלא את המינימום ההכרחי** [ההדגשה שלי] להווי גרעין בעל הכרה, קשור אלינו, שישמש לנו תועלת.⁷

מייד לאחר ההכרזה על הגיוס לצבא הבריטי, ב-5-6 ביולי כינסה מזכירות התנועה יום פעילים בבית השיטה כדי לדון ביחס התנועה לגיוס. בכינוס זה באו לידי ביטוי הסתייגויות החברים מהגיוס לצבא הבריטי, אם כי הדעות היו חלוקות לנוכח תפיסת הגיוס כמשימה שהוטלה על התנועה בידי המוסדות.⁸ אומנם יום הפעילים נעל ללא החלטות רשמיות, אולם סיכום הכינוס היווה את המסגרת לניסוח החלטות תפעוליות לגיוס לצבא הבריטי בהמשך ולניהולו, וחרף ההסתייגויות שהועלו בנוגע להוצאת חיילים יהודים לחזיתות מחוץ לארץ ישראל הייתה הבנה שיש ליישם את החלטת הסוכנות כמשימה לאומית תוך שמירה על האינטרסים של ההגנה בהתאם לרוח דבריו של טבנקין בכינוס: "מגמות הגיוס אינן צריכות להיות פיזור כחפרים בכל צבאות בריטניה, או כחיל רגלים ביחידות מעורבות, ואפילו לא צבא יהודי בפקוד בריטי – אלא מקסימום כוחנו חופשי ועצמאי וקשור רק למטרתנו אנו".⁹

כשבוע לאחר יום הפעילים, ב-14 ביולי, התכנסה המזכירות הפעילה של התנועה לישיבה בפלוגת רביבים בראשון לציון כדי לתכנן את גיוס החברים בהתאם למכסה שהוטלה על התנועה. בישיבה הייתה תמימות דעים לצורך למלא את משימת הגיוס גם מתוך הבנת ההסתייגויות שכבר הוזכרו ביום הפעילים, וכן מתוך הבנה שעל התנועה ללוות את חבריה המגויסים לכל אורך דרכם בצבא הבריטי.

בהתייחסות שהיטיבה לתאר את התבטאויותיהם של מרבית הדוברים בישיבה טען ישראל גלילי, חבר בכיר במזכירות התנועה: "יש ללכת לגיוס מתוך הכרת ההכרח שלא יגונה [...] לא בשירת תרועה ולא בחריקת שיניים אלא במלוא תחושת העוול שמעוללים לנו בגיוס זה".¹⁰

⁷ שם, עמ' 446.

⁸ אי"ט ואק"ם, 5/1/2; **צור מכתבים**, כרך ד', מס' 83, 12.7.1940.

⁹ שם.

¹⁰ אי"ט ואק"ם, 4/5/5; **צור מכתבים**, כרך ד', מס' 84, 2.8.1940.

בישיבה החליטה מזכירות התנועה ליישם את הגיוס בתוך פחות משבוע וכן להקים ועדה מרכזית לנושא הגיוס בראשות מזכיר הקיבוץ המאוחד ישראל גלר. נוסף על כך היא קיבלה את ההחלטות בנידון, ואלו הן:

1. יישובי הקיבוץ המאוחד מוציאים לפועל את הגיוס לצבא עד ה-20 ביולי, לפי המכסה אשר הוטלה על הקיבוץ כולו על ידי מוסדות התנועה.
2. קביעת החברים לגיוס בכל ישוב מיישובי הקיבוץ נעשית מתוך כל חברי הישוב ומתגשמת על ידי מוסדות המקום ואסיפתו הכללית.
3. בכל ישוב נבחרת ועדת גיוס לבירור הצעת רשימת המתגייסים והכנתה. הועדה מביאה בחשבון בהצעותיה את ההתנדבות האישית של החברים. כל ההצעות מובאות על ידי הועדה לאספה הכללית לאישור והכרעה.

[...]

5. מזכירות הקיבוץ הפעילה מחליטה להשתתף בגיוס זה נוסף לגיוס המתגשם בישובים לפחות בחבר אחד מבין חבריה.¹¹

[...]

7. המזכירות תטיל על אחד מחבריה לשקוד ולשמור על הקשר המתמיד והתכוף עם המגויסים בצבא באשר יהיו. על כל יישובי הקיבוץ לשקוד על קשר אמיץ עם חבריהם המגויסים ולקבוע חבר אשר יהיה אחראי לכך.

[...]

9. על חברינו במוסדות התנועה לתבוע קביעת תוכנית לגיוס הצבא מתוך הישוב היהודי בארץ בהתאם לצרכי הארץ המשקיים, היישוביים וההגנתיים, בכדי שיישובי הקיבוץ יוכלו להתאים עצמם לתוכנית זו.

10. על חברינו במוסדות התנועה המתאימים לתבוע מהמוסדות קביעת גבול מספרי לגיוס היהודים מהישוב בארץ לשירות בצבא מחוץ לגבולות הארץ.¹²

כאמור, הגיוס נערך בתוך ימים אחדים, והיה תהליך קשה עבור הקיבוצים המגייסים, אבל רוב הקשיים וההתנגדויות נסבו על אופן הגיוס, על זהות המתגייסים וגם על המקרים המעטים של התנגדויות למהלך זה. התנגדויות אלו ביטאו מחאה על הגיוס ליחידות שאינן לוחמות. עם זאת, תהליך הגיוס העמיד את הקיבוצים בלחצים חברתיים ומשקיים לא מבוטלים, כמו בתיאורה של יוכבד בת-רחל את תהליך הגיוס בעין חרוד:

זה מזמן לא ידענו אסיפות עם כאלה כמו עם ראשית הגיוס. אסיפות קשות היו, ועוד יותר קשים היו הימים שלאחר האסיפות. נבוכים התהלכנו, והמבוכה זרעה ייאוש ואי אמון בין איש לרעהו. וכל הגילויים העכורים, החבויים עמוק בלבות האנשים, מצאו להם עתה אפיק לפרוץ דרכו. לעיתים עמדנו איש מול רעהו בהרגשה של אשמה. איך נוכל להטיל על חבר זה או אחר ללכת – על בעל מקצוע, על החבר הצעיר יותר בתוכנו, על המחוסן יותר במובן הגופני?

¹¹ בפועל, יצחק בן-אהרן הוא שהתנדב להתגייס לפלוגת החפרים.
¹² שם.

וחרדה תקפה בכל פעם כאשר התרוממה היד לחייב. כמה התחבטה הנפש ואיזו פרפורי מחשבה מתלבטת – ובכל זאת גברה ההכרה שאין דרך אחרת.¹³

בתום התהליך המזורז של הגיוס הראשון התייצבו 87 מועמדים, 7 מעבר למכסה שנקבעה לקיבוץ המאוחד. מתוך 37 משקים ופלוגות שלחו 17 לפחות את מלוא המכסה שהטילה המזכירות עליהם, 14 שלחו פחות מהמכסה, ושישה לא שלחו מגויסים בגיוס זה.¹⁴ המשקים שלא שלחו מגויסים כנדרש היו בעיקר פלוגות קטנות ולא מבוססות – פלוגות בנימינה, היס, עתלית ומחניים, וכן שני משקים מבוססים יחסית – שפיים ואיילת השחר. המזכירות התרתה בהם להשלים את גיוס המכסה (עבור כל אחד מהשישה היה מדובר במגויס אחד או שניים), ומכיוון שלא היה תיעוד להתראות נוספות נראה שהם השלימו את הגיוס לפחות חלקית. במסיבת הפרידה למתגייסים שנערכה באוגוסט 1940 ברמת הכובש, הבהיר טבנקין כי הגיוס הוא משימה לאומית שעל הקיבוץ המאוחד למלא כפי שהוא מילא את כל המשימות עד כה, באומרו:

ידענו לעמוד בחזית העבודה והיצירה בכוח עולה, ונדע לעמוד כך גם כחיילים. השתלטנו על המעדר, המחרשה והטרקטור, על השדה והסדנה והסירה בים, כבשנו את עצמנו לשמירה, להיות נוטרים בכרמים, וחיל שדה בדרכים, נדע גם להצטיין ולעלות כחיילים בצבא הלוחם. נהיה חרוצים, נהגים ועובדים, טייסים וחיילים בעלי ערך, לכבוד מפעלנו, לכבוד האדם והעם.¹⁵

גל הגיוסים השני

לקראת הגיוס השני נערך דיון בנושא במועצת הקיבוץ המאוחד שהתכנסה בתל יוסף ב-13–15 בספטמבר 1940, וקיבלה החלטות תחת הכותרת 'הגשמת הגיוס לצבא', ואלו הן:

1. את השתתפותו בגיוס רואה הקיבוץ כחובת עבודה והגנה בתוכו.
2. יגויסו רק חברים שחיים בקיבוץ לא פחות משנה. [...] אם החבר המגויס לא עמד עדיין לאישור כחבר - יש להעמידו מיד באספה לאישור כחבר בקיבוץ.
3. בגיוס מביאים בחשבון את ידיעת השפה העברית.
4. כדי להבטיח השתתפות בני גילים וניסיון חיים שונים בגיוס – יגויסו חברים מתוך שתי קבוצות גילים - מבין חברים בני 21-25 שנה לחוד ומבין 26-40 שנה לחוד, באופן פרופורציונלי למספר החברים בשתי קבוצות אלו.
5. כדרך הנכונה ביותר רואה המועצה את גיוס החברים למגלי"ש [מגויסים לשעת חירום] דרך ועדת גיוס מקומית ובאישור האספה הכללית. יש להתחשב גם עם התנדבות חברים.¹⁶

בהחלטות המועצה אפשר לראות הן ניסיון לארגן את תהליך הגיוס באופן יעיל יותר מהגיוס הבהול שנערך ביולי והן הצהרה ערכית שלפיה אין הגיוס בגדר 'מס' שעל המשקים ועל הפלוגות לשלם, אלא חלק מחובתה של התנועה כלפי הווייתה המשימתית הלאומית הבסיסית, ועל כן פירטה המועצה את התבחינים לגיוס כך שלא יהיה ספק לגבי איכות החברים המגויסים.

¹³ צור מכתבים, כרך ד', מס' 84, 2.8.1940.

¹⁴ צור מכתבים, כרך ד', מס' 85, 16.8.1940.

¹⁵ טבנקין, דברים, עמ' 23–24.

¹⁶ אייט ואק"ם, 5/5/5; צור מכתבים, כרך ו', מס' 88, 27.9.1940.

בתום המועצה שלחה המזכירות שני חוזרים למשקים ולפלוגות.¹⁷ בחוזר הראשון נכתב שבכל גיוס יגויסו 4 אחוזים מחברי התנועה (המספר נקבע לפי אחוז הגברים בני 21–40 ביישובי התנועה). בחוזר השני נקבעו מכסות המגויסים ליישובי התנועה לגיוס השני, ועל הקיבוץ המאוחד הוטלה מכסה של 50 מגויסים. בהמשך הגיוסים הקפיד הקיבוץ המאוחד לעמוד במכסות שהטילה עליו הסוכנות ואף יותר מהן וכן לשלוח את מגויסיו לאותן יחידות שהסוכנות דרשה, דבר שבלט ביחס להיענות המוגבלת של היישוב שאינו חלק מההתיישבות העובדת לגיוס. כך אפשר לראות בדיווח של צבי שרודק, חבר ועדת הגיוס של התנועה, בספטמבר 1941:

מאז החליטו מוסדות היישוב להטיל חובת גיוס, הלכו כ-4,500 איש. וגם אלה לא כולם הלכו לאותן הפלוגות שהמוסדות, מתוך מו"מ עם השלטונות, רצו לכוון אותם. המוסדות נאלצו אפוא לחייב, ולהטיל את מרותם על אותם האנשים, שהם כמובן, בכלל מקבלים מרות, גם בימי שלום – על חברי ארגון ההגנה, ההתיישבות העובדת, ובעיקר חברי הקיבוצים. גם בשעה שהלכו אנשים לצבא כמספר שנדרש ע"י המוסדות, הרי ברובם הלכו לא למקום שחייבו אותם. למקום שנדרש הלכו רק אנשי ההתיישבות העובדת וחלק מאנשי הארגון [ההגנה]. אם נניח שממספר 4,500 איש שנתגייסו מאז התחילו המוסדות לחייב אותנו היה עלינו לתת 4 אחוזים – הרי זה בערך 200-15 איש. אולם מהקיבוץ הלכו 435 איש. ואשר לקצב ההתגייסות, הרי ידוע כי לשם גיוס חברינו אין כל צורך באפרט [צו]. די אם יטלפנו מהועד הפועל וינקבו במספרים שהוטלו על יישובינו – ולמחרת יופיעו החברים כשהם מוכנים ומזומנים למילוי תפקידם.¹⁸

יחס התנועה להשתמטויות מן הגיוס

המחיר ששילם הקיבוץ המאוחד עבור הגיוס לצבא הבריטי כלל גם הוצאת חברים אל מחוץ לשורותיו משום שלא הסכימו לקבל את דין התנועה ולהתגייס. טבנקין התייחס לכך בכנס פעילים באוגוסט 1941:

בכל היישוב ביהודי בארץ אין גיוס חובה. בקיבוץ לעומת זה ישנה חובת גיוס, ועזבו אותנו בגלל כך, וטוב שיעזבו אלה. מקום מקלט להשתמטות – איננו הקיבוץ. נפסיד אנשים לעשרות – ולא נפסיד כלום [...] כי אנו רואים את הקיבוץ מגויס לא רק לשירות הצבאי אלא מגויס בכל. האיש שלנו שאיננו הולך לצבא, מגויס לדבר קשה יותר, ועל כל פנים קשה לא פחות מהצבא. הוא לא יעזוב אותנו מפני שאנחנו מגייסים אותו. ואם יעזוב אותנו בגלל הגיוס – הרי גם בלעדי זאת אינו חבר לקיבוצנו – קיבוץ המגויסים.¹⁹

האירוע הבולט ביותר שבו סירבו חברים לקיים את מרות התנועה ולהתגייס היה ברמת רחל. באוגוסט 1941 הטילה מזכירות הקיבוץ המאוחד על רמת רחל לגייס חמישה חברים, אך האספה הכללית של המשק החליטה ברוב של 14 מול 8 שלא לקיים הוראה זו. הדבר גרר ביקור של מזכירות התנועה והתערבות אישית של טבנקין, ובעקבות זאת ההחלטה התהפכה ברוב של 28 מול 16. לאחר ששתי חברות התנדבו להתגייס לחיל העזר לנשים, באספה הכללית של המשק הוחלט לקבוע את שלושת הנותרים בהגרלה. 41 חברים הודיעו כי אין הם מוכנים לעמוד להגרלה. בעקבות זאת בישיבת המזכירות ב-7 בספטמבר 1941 הוחלט להוציא את החברים

¹⁷ אי"ט ואק"ם, 73/10/א1.

¹⁸ צרור מכתבים, כרך ו', גיליון 109.

¹⁹ טבנקין, דברים, עמ' 46.

הסרבנים ואת בני משפחותיהם מהמשק ומהתנועה,²⁰ ובישיבה זו הביע טבנקין את תמיכתו לכך בהדגישו את הדברים האלה:

קיימת החלטה של הוועד הפועל ההסתדרות והסוכנות לתת 166 איש, קיימת החלטה ממועצת תל-יוסף המחייבת גיוס שיוכרו על ידי ההסתדרות כחובה לעבודה והגנה. החברים האלו הפרו את החלטת ההסתדרות והקיבוץ המחייבת כל חבר. יש להביא את הוצאתם לאישור של מועצת הקיבוץ או של ישיבה סגורה בוועידה.

החברים שהוצאו מהמשק אף לא הורשו להחזיק במקומות עבודתם בירושלים ובמפעל האשלג, ומזכירות התנועה גייסה 20 חברים לעזרת רמת רחל כדי לתפוס את מקומות העבודה של החברים לשעבר.²¹ עם בני משפחותיהם כללו המוצאים מרמת רחל כמעט 80 איש, כשליש מאוכלוסיית המשק. טבנקין התייחס לפרשה זו בנאומו בוועידה הי"ג באשדות יעקב כחודשיים לאחר הפרשה באומרו:

[...] וקרה שנאלצנו להוציא מרמת-רחל 40 איש בגלל סירובם להתגייס. אבל האם זוהי הדרך? ודאי, כרגע אין דרך אחרת. אין הדורטיר [העריק] יכול לחיות עמנו בקיבוץ אחד. [...] בהסתדרות, אין אני מחייב סנקציות נגד משתמטים. איש לא ילך לצבא רק בגלל זה ששוללים ממנו עבודה קבועה. אבל בקיבוץ הסנקציה היא הכרחית. אין לשלוח איש מהקיבוץ לצבא במקום חבר המשתמט, ואין לנו בסיס משותף לחברות עם משתמטים.²²

בנאומו בוועידה הבהיר כי מבחינתו המשימה החלוצית של הקיבוץ היא הגיוס למען המטרות הלאומיות, ועל כן אין גיוס אחד חשוב ממשנהו:

תנועה איננה יכולה להתקיים אלא אם קיימת בה הערכה הדדית וערכים משותפים [...]. אין להעדיף מדים ורובה על סירה [...] המעבירה הנה פליטים יהודים. [...] הכל נתונים לגורל אחד, למרות אחת, לארגון אחד [...] הפרובלמה העיקרית של קיומנו היא להגיע לניצול מקסימום הכוח הגנוז בנו.²³

גם בהחלטות ועידה זו הושם דגש רב באשרור ההחלטות הקודמות לגבי הגיוס ובהבלטת המעטה האידיאולוגי והמטרה הלאומית ארוכת הטווח לפעולתו של הקיבוץ המאוחד בתחום זה:

הקיבוץ המאוחד בכל יישוביו על כל החברים, החברות והנוער ייערכו בגיוס כל הכוחות להקמת צבא עברי רב היקף וגדל ערך במדים ובלא מדים למלחמה בנאציזם, להגנת הארץ והציונות.

שש מאות אנשי הקיבוץ בצבא באשר הם שם, השבויים והנעדרים,²⁴ אלפי החברים והחברות הפעילים במערכות ההגנה בארץ, בחיל הנוטרים, ביישובי הספר, בפלוגות

²⁰ אי"ט ואק"ם, 2-4/6/10.

²¹ אי"ט ואק"ם, 27/6/ב1.

²² הוועידה הי"ג באשדות יעקב: י"ב-י"ז בתשרי תש"ב, 3-8 באוקטובר 1941, עין חרוד: הקיבוץ המאוחד, 1941, עמ' 204-205.

²³ שם, עמ' 132-133.

²⁴ טבנקין מתייחס בדבריו לחיילים שנפלו בשבי הגרמני עם כניעת חיל המשלוח הבריטי ביוון ב-29 באפריל 1941. מתוך כ-9,000 חיילים בריטים שנשבו, 1,383 היו יהודים ממתנדבי היישוב.

המיוחדות [הפלמ"ח], המה הביטוי לנכונותו ודריכותו של הקיבוץ המאוחד לתפקידי התקופה.²⁵

לפי החומר שהוגש כהכנה לוועידה, בזמן קיום הוועידה הי"ג כבר היו 862 מחברי הקיבוץ המאוחד מגויסים לכל סוגי המסגרות הביטחוניות לפי החלוקה הזו: 605 לצבא הבריטי, 162 לחיל הנוטרים ו-95 לפלמ"ח.²⁶

גל הגיוסים השלישי

התקדמותו של הקורפוס האפריקאי למצרים באביב 1942 הגבירה את החשש מפני פלישה של צבאות הציר לארץ ישראל והביאה למאמץ גיוס נוסף של הקיבוץ המאוחד, הפעם לא כמילוי הנחיה של המוסדות הלאומיים אלא מתוך החלטה עצמאית של התנועה.

ההחלטה התקבלה במועצת התנועה שנערכה בגבעת ברנר ב-15-16 באפריל 1942, ובה הציע ישראל גלילי לגייס 600 מחברי התנועה למסגרות הביטחוניות השונות לפי מפתח יחסי: שלושה חברים יתגייסו לצבא הבריטי, שלושה לנוטרות וארבעה לפלמ"ח. בנאומו גם ענה לחברים שהביעו את התמרמרותם על שהקיבוץ המאוחד קיבל עליו גיוס באחוזים גדולים יותר מן הגיוס בכלל היישוב היהודי:

לשם הדגשת כובד המשמעות של התביעה החדשה אשר אנו נתבעים לה **מאת עצמנו ומטעם התנועה** [ההדגשה שלי], הנני מקדים ואומר, כי אנו באים אל הקיבוץ בתביעה להעמיד לצרכי ההגנה והמלחמה 600 מחברי הקיבוץ. התגייסותם צריכה לצאת אל הפועל מיד בתום מועצתנו

[...]

עם כל העלבון והמחאה כלפי האדישות בעיר, כלפי המשתמטים מאחריות, עלינו לשאול את עצמנו: גיוסנו הציוני, גיוסנו למשק, גיוסנו להגנה, גיוסנו להתיישבות – האם גם הוא בא אך באותה מידה אשר התגייסו אחרים מבני עמנו ומבני הישוב?²⁷

בסיכומי המועצה נכתבו כמה החלטות בנוגע להצעה, ואלו הן:

1. מועצת הקיבוץ המאוחד מחליטה לגייס בשלב זה ומיד שש מאות מחברי הקיבוץ המאוחד, כהמשך לאלף המגויסים כבר, ואשר יופקעו מרשות סידור העבודה בישובים ויועמדו לצרכי ההגנה של הישוב וליחידות העבריות בצבא.

2. המועצה רואה הכרח להכשיר כל יהודי ויהודיה המסוגלים לשאת נשק לעמידה במערכות המלחמה. לפיכך מחליטה המועצה על חובת אימונים כללית, במסגרת חיל הנוטרים, שתחול על כל חברי הקיבוץ המאוחד. כל ישוב מיישובי הקיבוץ המאוחד יידרש לאפשר לכל חבריו בשעות שלאחר העבודה ובימים מרוכזים לקבל את ההכשרה הדרושה לעמידה בפני הסכנות המאיימות על הארץ.

[...]

7. הגשמת ההחלטה על גיוס 600 חברי הקיבוץ המאוחד מוטלת על מזכירות הקיבוץ.

[...]

²⁵ צרור מכתבים, כרך ו', מס' 110, 17.11.1941.

²⁶ צרור מכתבים, כרך ו', מס' 108, 29.9.1941.

²⁷ צרור מכתבים, כרך ו', מס' 118, 30.4.1942.

9. השעה מחייבת התאזרות ומתיחות כל חברי הקיבוץ בעבודה ובייצור. על מזכירות הקיבוץ מוטל לברר ולהחליט על דרך הגברת מאמץ העבודה בכל יישובי הקיבוץ ע"י עבודה מוגברת של הילדים, צמצום השירות, תוספת שעות עבודה וכו'.²⁸

בנאומו ענה טבנקין לקולות שנשמעו לגבי המחיר המשקי של גיוס נוסף זה והבהיר את חשיבות הדבר באומרו: היכול הוא [הקיבוץ] להוציא עתה 600 חבר [...]?! היכול הוא, המוכרח הוא? – אני אומר: יכול ומוכרח! כי בלעדי זאת אין טעם למשק, לעבודה.

[...]

אם אי אפשר, נעשה זאת גם על חשבון הרס ענפים וחסולם. טוב יותר שייהרס ענף של משק אצלנו על ידי השתתפותנו בהגנה מאשר בידי האויב.²⁹

לבסוף, עד לסוף מאי גויסו 578 מתוך 600 שהוחלט לגייסם לפי החלוקה הזו: 150 לחיל הנוטרים, 201 לצבא הבריטי, 217 לפלמ"ח, ועשרה שוחררו מסיבות רפואיות או שנשלחו להדרכות שונות.³⁰ העמידה היעילה והמלאה של הקיבוץ המאוחד ביעדי הגיוס שהטילו המוסדות הלאומיים עליו לא נסתרה מעיני מנהיגי היישוב חרף היריבות הפוליטית שהחלה להתגבש בין הנהגת מפא"י ובין הנהגת הקיבוץ המאוחד שב-1944 פרשה מהמפלגה. במכתב למזכירות הקיבוץ המאוחד שיבח ראש המחלקה המדינית של הסוכנות משה שרת את יישומה המהיר של תביעת הוועד הפועל של ההסתדרות מהקיבוץ המאוחד לגייס מייד 200 חיילים עבור הבריגדה היהודית שהחלה לקום בסוף 1944 באומרו:

שמעתי בקורת רוח רבה על הקצב המהיר של מילוי מכסת הגיוס החדשה בקיבוציכם. מ-65 המתנדבים לחי"ל שהוטל על הקיבוץ המאוחד להעמיד התיצבו אתמול למסדר 53, ומלבדם נמצאים 5 מחברי הקיבוץ המאוחד במחנה האימונים. זהו קצב ביצוע למופת וראיתי לעצמי חובה חברית להביע לכם את הערכתי.³¹

מספר המגויסים הכולל מהקיבוץ המאוחד

הדיווחים לגבי מספרם המדויק של חברי הקיבוץ המאוחד שהתגייסו למסגרות הצבאיות היו מקוטעים, וכדי להבין את היקפם יש ללקט את הנתונים מתוך דיווחים רשמיים ולא-רשמיים של הנהגת התנועה. מליקוט זה התקבלה תמונה של עלייה מתמדת בכמות המגויסים ושל כמות גדולה מאוד ביחס לאוכלוסייה בגיל גיוס בקיבוץ המאוחד, שבאותה עת כלל כ-9,100 חברים.³² לפי רישומו של טבנקין בפנקסו, באוקטובר 1942, לאחר גל הגיוס האחרון, סך כל המגויסים מהקיבוץ המאוחד היה 1,585. גיוסם נערך על פי החלוקה הזו: 937 בצבא הבריטי, 304 בפלמ"ח ו-344 בחיל הנוטרים כולל משמר החופים.³³

²⁸ שם; צורר מכתבים, כרך ח', גיליון 146, 14.1.1944; ארכיון יד טבנקין וארכיון הקיבוץ ואק"ם, 2-4/6/10.

²⁹ טבנקין, דברים, עמ' 60-61.

³⁰ אי"ט ואק"ם, 2-4/6/10, לפי דיווחו של בני מרשק בישיבת מזכירות בימים 2-5 ביוני 1942.

³¹ צורר מכתבים, כרך ט', גיליון 159, 8.12.1944.

³² לפי הדיווח לוועידה הי"ג שנערכה באשדות יעקב בימים 3-8 באוקטובר 1941.

³³ אי"ט ואי"ט, פנקס מס' 60, עמ' 82.

במועצת הקיבוץ המאוחד שנערכה ברמת הכובש ב־1 בינואר 1943 דיווח ישראל אידלסון (בר־יהודה) על 1,850 מגויסים מהקיבוץ המאוחד, מהם 1,100 לצבא הבריטי, כרבע מכלל הבחורים בגיל גיוס בקיבוץ המאוחד.³⁴

נתון זה קרוב מאוד לנתון שמסרה המזכירות לוועידה היי"ד שנערכה בינואר 1944 בגבעת ברנר, ובו מצוין 1,846 מגויסים, אם כי בדיווח נכתב כי הנתון אינו מדויק משום שלא תמיד דייקו היישובים ברישום מגויסיהם, ולהלן החלוקה: 1,312 לצבא ולצי הבריטי, 12 לצבא ולצי בעלות הברית, 378 למחנה עבודה (הפלמ"ח), 97 למשמר החוף, 3 למשטרה ו־44 לתפקידים מיוחדים.³⁵

לעומת זאת ב־1944 היה דיווח רשמי של ועדת הביטחון, ובו היא ציינה 2,010 מגויסים (מכלל 30 אלף מגויסי היישוב כולו), כ־22 אחוזים מכלל חברי הקיבוץ המאוחד באותה עת, לפי הפירוט הזה: 1,548 בצבא הבריטי, 424 בפלמ"ח ו־128 בחיל הנוטרים.³⁶

פעילות חברי הקיבוץ המאוחד בצבא הבריטי

חברי הקיבוץ המאוחד שהתגייסו לצבא הבריטי לא נטו לקבל על עצמם תפקידי קצונה או הדרכה מקצועית, אף שחלקם היו בעלי הכשרה מקצועית וקרבת משירותם בהגנה, בפו"ש או בחי"ש, וחלקם אף סירבו בתוקף לצאת לקורס קצינים. לדוגמה, אליהו פורת מכפר גלעדי התפטר משירותו כקצין והתנדב שוב כדי לשרת כחייל. אפשר לשייך נטייה זו להבדלים התרבותיים והחברתיים שבין תרבות 'ההגנה' לתרבות הקצונה הבריטית, ואכן רבים מהמתגייסים שהיו בעלי הכשרה קודמת התבלטו כסמלי מחלקות. למשל, נחום גולן מכפר סאלד סירב לצאת לקורס קצינים, אך התבלט בהיותו סמל מחלקה מצטיין ואף פיקד על קורס המ"כים של גדודו. יוצא מן הכלל בלט היה יצחק בן־אהרן מגבעת חיים, חבר בולט בהנהגת הקיבוץ המאוחד, שהוסמך לקצונה ושירת בתפקיד מפקד מחלקה ביחידת החפרים עד לנפילתו בשבי בקרבות יוון. אחד המבצעים הבולטים בתעוזתם שמתגייסי הקיבוץ המאוחד היו מעורבים בו היה חדירה לארצות שתחת כיבוש גרמני על ידי צניחה. שני הצנחנים הראשונים היו חברי הקיבוץ המאוחד – לובה גורובסקי מיגור ואריה פיכמן מבית אורן. הם צנחו ב־1 באוקטובר על אדמת רומניה, וכעבור זמן קצר נתפסו בידי המשטרה הרומנית. מתוך 32 המתנדבים מכלל היישוב למבצעים מסוכנים אלה היו 12 חברי הקיבוץ המאוחד, מתוכם ארבעה נרצחו לאחר נפילתם בשבי.

סיכום

הגיוס לצבא הבריטי היה משימה שלעיתים הסתייג הקיבוץ המאוחד מיישומה. בקרב הקיבוצים והחברים היו שהתקשו לקבלה כהכרחית מבחינה לאומית, והיו מקרים חסרי תקדים שבהם הפרו את דין התנועה. במקרים אלה התעקשה הנהגת התנועה לבצע את המשימה עד כדי הוצאת המסרבים ובני משפחותיהם אל מחוץ לבתיהם. צעד זה הדגיש את רמת התנגדותם של חברי התנועה כמו גם את נחישותה לאופן יישומה את משימת הגיוס.

נראה כי חברי הקיבוץ המאוחד התגייסו במספרים עצומים ביחס למספר חבריו באותה עת, במועדים ולמסגרות שאליהם כיוונו המוסדות הלאומיים. עם זאת, הגיוס גבה מהם מחירים כלכליים ומשקיים אדירים

³⁴ אי"ט ואק"ם, 1/7/5.

³⁵ צרור מכתבים, כרך ח', גיליון 146, 14.1.1944.

³⁶ אי"ט ואק"ם, 2 ביטחון/א/11.

במשקיהם ששיוועו לידיים עובדות ואף מחירים חברתיים אדירים לא פחות כשנאלצו להוציא מתוכם חברים שלא הסכימו להתגייס. התגייסותה של תנועת הקיבוץ המאוחד למסגרות הצבאיות במלחמת העולם השנייה רשמה פרק נוסף בהיסטוריה המרשימה של ביצוע משימות לאומיות בתקופה שקדמה לקום המדינה, משימות שהכשירו את הדרך להקמת המדינה.

גבורות בין המְצָרִים

מהפכים ותהפוכות בסיפורם של פדויי השבי הנאצי

טליה קליינר-דייגי אורנה רון-גלזר

פורום משפחות פדויי השבי¹

הקדמה

כשלושים וחמישה אלף יהודים, גברים ונשים, מהיישוב היהודי בארץ ישראל התגייסו לצבא הבריטי כדי לסייע לבריטים במלחמתם בגרמניה הנאצית ובבעלות בריתה. ראשונים היו כששת אלפים גברים, אשר התגייסו במה שמכונה 'ראשית ההתנדבות'². מרבית מתנדבים אלו, יותר משלושת אלפים איש, התנדבו לפלוגות מקומיות של חיל החפרים הבריטי. היו אלו יחידות הנדסה ובינוי, ועיקר תפקידן היה להקים מערכי ביצורים וחפירות, להניח קווי מים, לסלול כבישים ותשתיות וכן לפרוק ולהעביר אספקות מזון ותחמושת לכוחות הלוחמים בחזית. נוסף על כך שובצו מתנדבים רבים ליחידות הנדסה שונות, כגון פלוגת תפעול נמלים, יחידות מודדים ויחידת מפרקי מוקשים, ומאות אחרים גויסו לחיל ההובלה, לחיל הקשר, לחיל האוויר המלכותי וליחידות הראשונות של חיל הרגלים.³

מרבית החפרים,⁴ ראשוני המתנדבים, שירתו בצבא הבריטי עד לימיה האחרונים של המלחמה בחזיתות שונות ומורכבות. מתוך חזיתות אלו, בלב ליבו של מאמר זה, עומדת החזית ביוון שאליה הועברו כ-2,500 חיילים בחורף 1941. כמה חודשים אחרי הגעתם לשם, באפריל 1941 עם תום הקרב על יוון, ספגה תנופת ההתנדבות האדירה שהובילו החפרים מהלומה קשה עם נפילתם בשבי הנאצי של כאלפיים מהם, באירוע שזכה לכינוי 'פרשת השבי'.

התגייסותם של מתנדבי היישוב בכלל ושל החפרים בפרט הייתה באחוז ניכר מקרב האוכלוסייה, ואף שהיוותה מסד מהותי במסע הקמתו של הכוח העברי הלוחם, היא לא חלחלה דיה לתודעה הלאומית הישראלית. הדבר הביא לכך שמאות החללים⁵ שנפלו מקרב החפרים, וכן האסון הגדול שידע היישוב עם

¹ פורום משפחות פדויי השבי הוא ארגון התנדבותי של משפחות פדויי השבי הנאצי אשר הוקם ב-2013 ופועל לקידום הנצחה והנחלה של 'פרשת השבי' תוך יצירת שיתופי פעולה ייחודיים ופורצי דרך עם עשרות ארגונים בארץ ובחו"ל, בהם עמותת מורשת חה"ן, פרופסור יואב גלבר, אל"ם (במיל') ד"ר אפרים לפיד (לשעבר דובר צה"ל), מוזיאון הלוחם היהודי בלטרון, מוזיאון בית הגדודים, אגף משפחות והנצחה במשרד הביטחון, יד ושם, משרד החינוך ועוד רבים אחרים.

² ניתן לזהות את 'ראשית ההתנדבות' כבר בגיוס ליחידות כגון תותחני החוף באוגוסט 1939. את סופה של 'ראשית ההתנדבות' מקובל לראות בסגירת חיל החפרים אשר התרחשה בקיץ 1942.

³ ראשית חיל הרגלים הארץ-ישראלי הוא ביחידות הבאפס, אשר כונו גם הרגימנט המלכותי של קנט המזרחית. יחידות אלו התגייסו כבר בראשית ההתנדבות, ומתוכן קמו יחידות יהודיות אורגניות כבר במהלך 1940. יחידות הבאפס שולבו בהמשך בתוך גדודי הרגימנט הארץ-ישראלי אשר לקראת סוף מלחמת העולם השנייה הפך לבריגדה היהודית.

⁴ במאמר זה ייעשה שימוש בכינוי 'חפרים' בהתייחס לכל חיילי ראשית ההתנדבות, ללא קשר לשיוכם היחידתי ולגורלם בתום המלחמה: פדויי שבי, חיילים בשירות פעיל, חללים או מי שמקום קבורתם לא נודע.

⁵ לאורך השנים ישנו קושי לקבוע חד-משמעית את מספר החללים והנעדרים מקרב מגויסי ראשית ההתנדבות ופרשת השבי. פרופ' גלבר קבע במחקרו כי ישנם כמאתיים חללים מפרשת השבי, אך מבדיקה שנערכה עם תחילת פעילותו של פורום המשפחות בשנת 2013 עלה כי רק כמחצית מהם תועדו באתר 'יזכור' של משרד הביטחון. נוסף על כך יש לשים לב להערכתו של פרופ' גלבר כי כמאה חללים נוספים הם 'חללים אלמונים', כנראה נצר אחרון למשפחותיהם, שלא היה מי שיפעל לתיעוד שמם או יתעניין בגורלם עם תום המלחמה. ראה: יואב גלבר, **תולדות ההתנדבות: ההתנדבות ומקומה במדיניות הציונית והישובית 1939–1942**, כרך א', ירושלים: יצחק בן-צבי, תש"ט–1979, הערת שוליים 279, עמ' 369 (להלן: גלבר, **תולדות ההתנדבות**). ספר 'מפקד השבויים' עתיד לחשוף מידע ארכיוני חדש על החיילים, ובין היתר, יציג נתונים חדשים על אודות החללים והנעדרים.

נפילתם בשבי של פדויי השבי,⁶ נעלמו גם הם כמעט כליל מהזיכרון, ולאורך שנים נפקד מקומם של החפרים מסיפּר (נרטיב) הלוחם היהודי. שנות פעילותנו בפורום המשפחות העלו לתודעה הציבורית פרשה עלומה זו. במסגרת שירותם מצאו עצמם החפרים מחפשים דרכי מילוט מציפורני הנאצים כשהם במדינה זרה, רחוקים מבתיהם, מארצם וממשימת ההגנה המקורית שאליה התנדבו. הם הגיעו כחלק מכוח המשלוח הבריטי לתמוך בלחימתו של צבא יוון בגרמניה הנאצית, ובדיוק בימים אלו לפני שמונים שנה, חישובו כל צעד שעשו, בידיעה שכל החלטה לא נכונה יכולה לגזור את גורלם דרמטית. חוסר הסדר שאפיין את מהלך נסיגתם של הכוחות הבריטיים מיוון ומכרתים, הביא לאי־ודאות רבה ביישוב על אודות גורלם. הם עצמם לא ידעו האם יצליחו להימלט חזרה לארץ, האם ייאלצו להישאר מאחור ביוון הכבושה ולהפוך הלכה למעשה לחיילי מדינת אויב נמלטים בארץ זרה, או חמור מכך האם גורלם יהיה להפוך לשבויי מלחמה בידי הנאצים. כך, עם שוך הקרבות ביוון, נקטע באחת מסלול שירותם הצבאי ונפגעה רוח העשייה, אשר דחפה אותם שנה וחצי קודם לכן ללשכות הגיוס הבריטיות.

במאמר זה נסקור שלושה היבטים בקורותיהם של פדויי השבי:

1. **בין מנהיגות בריטית לעברית**: התמודדותם עם הפינוי הבהול וחוסר הסדר (כְּאֹטִי) מיוון ולאחריו עם אסון הנפילה בשבי. אירועים אלה גרמו, בין היתר, לאובדן שדרת הפיקוד הצבאית הבריטית, מה שדרש מהם להקים מתוכם שדרת פיקוד ארץ־ישראלית עצמאית.
2. **בין חזיתות, תפקידים ומשימות**: הפיכתם מחיילים תומכי לחימה ביחידות עורפיות ללוחמים למעשה (דה־פקטו) ובהמשך לשבויי מלחמה אשר המשיכו לפעול במישורים צבאיים אך גם אזרחיים כנגד הגרמנים.
3. **חיילים יהודים ציונים**: עמידתם האיתנה על הדגשת זהותם היהודית־ציונית־צבאית שהייתה ייחודית באותם הימים גם ביחס ליהודים בצבאות אחרים בעולם וגם בעיקר בהתחשב במעמדם כשבויים בידי הנאצים.

תהליכים ואירועים אלו, ועוד רבים אחרים, שאותם לא נסקור במאמר זה, הציבו את החפרים אל מול שירות צבאי ייחודי. הם היו בחוד החנית של מהפכים לאומיים גדולים ונכחו ראשונים בחזיתות ובאירועים דרמטיים במישורים צבאיים ואזרחיים. הם התמודדו והסתגלו, לרוב תוך כדי תנועה וללא הכנה מוקדמת, עם תהפוכות אדירות במצבם הצבאי והאישי. על אף המורכבות ועל אף הייחודיות שאפיינו את שירותם הצבאי, הם שבו עם תום המלחמה לארץ והמשיכו להילחם על הקמת המדינה והצבא העברי. נציין כי שני הפרקים הראשונים של מאמר זה אשר סוקרים את הרקע הכללי לקרב על יוון ולגיוס המתנדבים הארץ־ישראלים לצבא הבריטי נסמכים רובם ככולם על מחקרו של פרופסור יואב גלבר.⁷ משפחות פדויי השבי לדורותיהן חבות לפרופ' גלבר חוב ענק, על שחקר ותיעד את האירועים בימים שבהם לא הרבו לדבר על הפרשה.

⁶ את המושג 'פדויי השבי' טבעו גיבורי הפרשה עם שובם מן המלחמה. לאורך השנים הם התייחסו אל עצמם כ'פדויי השבי' וכך גם נקרא הארגון שאותו ייסדו. בהתייחסם ל'פדויי השבי' כללו הלוחמים גם את נעדרי הפרשה ואת חלליה. יש לציין כי אף שהשתמשו במושג 'פדויי שבי', במרבית המקרים החיילים פדו את עצמם מהשבי בכך ששרדו את שנות השבי הקשות ואת צעדות המוות בתום המלחמה. פרט למספר אירועים חריגים לא התנהל סביב שחרורם פדיון שבי, במונחים שאנו מכירים היום בישראל, הכולל בין היתר עסקאות חילופי שבויים.

⁷ גלבר, **תולדות ההתנדבות**, עמ' 1–60.

רקע – הקרב על יוון

מלחמת איטליה-יוון, אשר הסתיימה באפריל 1941, עם כניסת כוחות גרמניה הנאצית לאתונה ועם הנפת דגל הרייך הגרמני מעל האקרופוליס, החלה ב-1940 כעימות בין איטליה ויוון. העימות הלך והתעצם והביא להצטרפותן של מדינות נוספות לקרב אשר ניתן לזהות בו שלוש מערכות עיקריות:

המערכה הראשונה, שבה היו מעורבות איטליה ויוון בלבד, החלה ב-28 באוקטובר 1940 בעקבות סירובו של ראש ממשלת יוון דאז יואניס מטאקסס להיכנע למנהיג איטליה בניטו מוסוליני ולהניח לו לעבור בשטחי יוון ובכך לערער על ריבונותה. הסירוב היווני ושאיפותיה של איטליה להפוך למעצמה צבאית במרחב הים התיכון והבלקן הביאו למתקפה איטלקית ביוון במטרה לכבוש אותה.

היוונים גייסו כוחות ועתודות, בהם חיילים יהודים רבים מבני העם היווני,⁸ ביעילות ויצאו להגן על מולדתם. אף שהאיטלקים היו בעלי יתרון טכנולוגי ומספרי בולט, הם נכשלו במערכה זו. היוונים הפגינו רוח לחימה עזה והיכרות טובה יותר עם התנאים בשטח ועם מזג האוויר החורפי. הם הצליחו להדוף את המתקפה האיטלקית ואף לכבוש חלקים מאלבניה, שבה היו ריכוזים רבים של הצבא האיטלקי. במערכה זו העניקו הבריטים ליוונים תמיכה מוגבלת של כוח חלוץ קטן שנשלח לשם ובו אנשי חילות הקשר, הציוד, ההובלה וגם מספר אנשי צוות קרקע של טייסות חיל האוויר המלכותי.⁹ למרות ניצחונם ניכר מחיר מערכה זו על צבא יוון אשר נשחק באופן ניכר. אומנם רוח הלחימה לא נפגעה, אך רמות האספקה והתחמושת, שמלכתחילה היו נחותות, התדלדלו עוד יותר, וכעת נוספו חללים ופצועים רבים אשר פגעו מהותית בסד"כ כוח האדם הזמין להמשיך להגן על המולדת היוונית.

אדולף היטלר, פיהרר גרמניה הנאצית, זיהה את החולשה היוונית וביקש לנצל הזדמנות זו כדי להגן על שדות הנפט ברומניה וכדי ליצור שקט תעשייתי באזור הבלקן טרם הפלישה הגרמנית המתוכננת לברית המועצות.¹⁰ הוא הצטרף למוסוליני, והשניים החלו להיערך עם כוחותיהם בגבול היווני. שאיפה איטלקית-גרמנית משותפת זו לכבוש את יוון חייבה את בריטניה לעמוד לצידה של יוון הפעם באופן בולט. הבריטים הגבירו מאוד את מאמצי הביון שלהם ברומניה, ומטרתם הייתה לאסוף מודיעין עבור כוחות הברית שהחלו נערכים ביוון לקראת הפלישה הצפויה.¹¹ בד בבד הוציאה בריטניה לדרך כוח משלוח גדול,¹² אשר כלל שלוש דיוויזיות (בריטית, אוסטרלית וניו זילנדית). ייעודן היה לבלום עם צבא יוון את המתקפה המשולבת של האיטלקים ושל הגרמנים. נוסף על כוחות לוחמים רבים נדרשו הבריטים לשלוח ליוון, כחלק מכוח המשלוח, גם כוחות עזר רבים. תפקידם של כוחות אלו היה להכשיר את מערכת הכבישים ביוון, שהייתה הררית ומיושנת ברובה, להכין את אמצעי פריקת האספקות בנמלים השונים, וכמובן, לבצר ולשמור על מצבורי אספקה ונשק מרכזיים.

⁸ אחת הדוגמאות הבולטות ביותר לשירות יהודים בצבא יוון היא סיפורו של קולונל מרדכי פריזיס, מפקד באוגדת הרגלים 8, אשר נהרג בקרב במערכה הראשונה על יוון כאשר הוא עמד בראש כוחותיו. בנרטיב ההיסטורי היווני נתפס פריזיס כאחד מגיבוריה הבולטים של מלחמה זו. על גבורתו ואומץ ליבו הוענקו לו עיטורים גבוהים רבים, ועל שמו נקראו עשרות רחובות ברחבי יוון, ובכללם באתונה (מתוך: אתר מוזיאון הלוחם היהודי בלטרון).

⁹ גלבר, תולדות ההתנדבות, עמ' 366.

¹⁰ מבצע 'ברברוסה'.

¹¹ גלבר, תולדות ההתנדבות, עמ' 367.

¹² ממבצע 'לאסטר' (Operation Luster).

כוח המשלוח הבריטי שיצא ליוון הוסג מאזור הקרבות במדבר המערבי ומנה כ-70 אלף חיילים, לוחמים ואנשי יחידות שירות מרחבי האימפריה הבריטית, ובהן קפריסין והודו. היו בו גם חיילי אנו"ק¹³ רבים וכן כ-2,500 חפרים ארץ-ישראלים, אשר מצאו את עצמם מופתעים לגלות כי הועברו ליוון, למשימה שהייתה שונה מאוד ממשימת ההגנה על ארץ ישראל שאליה התנדבו.

חיילים ארץ-ישראלים ולצידם חיילים מקולוניות בריטיות שונות, מצרים, 1940. מתוך עיזבונו של טוראי מנחם מנדל שרגר PAL/235, חיל ההובלה – מפדויי השבי

רקע בארץ ישראל

מאז כיבוש ארץ ישראל ב-1917¹⁴ נאלצו הבריטים לאזן בין כוחות ובין אינטרסים שונים, מבית ומחוץ, בנוגע לסוגיות הקשורות בשליטה בארץ ובתושביה. בעיקר נקרעו הבריטים בין הכרת הלאומיות המתעוררת של תושביה הערבים של הארץ ובין שאיפותיו של היישוב היהודי אשר גדל והתפתח. את שני הכוחות המנוגדים האלו שקללו הבריטים אל מול הצורך שלהם לשמור על שקט תעשייתי בעולם המוסלמי בהודו ובמזרח הרחוק, שם היו להם אינטרסים כלכליים רבים, בין היתר, בדמותם של מקורות אנרגייה (נפט) רבים. פרוץ 'המרד הערבי הגדול' בשנת 1936 חייב את השלטון הבריטי להקצות כוחות רבים למשימות של שיטור מקומי. אלה היו יחידות סדירות, אשר היו אמורות להגן על האיים הבריטיים¹⁵ במקרה של איום בפלישה על בריטניה. נוסף על כך גבה המרד הערבי מהבריטים מחיר דמים כבד, ואף מנע מהם להתפנות לתיקון יסודי (רפורמה) עמוק בהיערכותם הצבאית המקומית, אשר לא התעדכן ממלחמת העולם הראשונה.¹⁶

¹³ גייסות הצבא באוסטרליה ובניו זילנד/ANZAC – Australian and New Zealand Army Corps).

¹⁴ עם תום מלחמת העולם הראשונה עברה ארץ ישראל לשליטת הבריטים. בתחילה – במסגרת משטר צבאי (1917–1920), ובהמשך – במסגרת המנדט (1920–1948).

¹⁵ ערב מבצע 'דנקרק' שאפו בארץ להחזיר לבריטניה שמונה גדודים סדירים של חיל הרגלים מתוך אחד עשר שהיו מוצבים בארץ כדי לצרפם ל-Home Forces, ואלה נועדו להגן על האיים הבריטיים. בהתייחס ל-Home Forces ראה: גלבר, **תולדות ההתנדבות**, עמ' 20; בהתייחס לצורך לשחרר גייסות סדירים מהארץ ראה: שם, עמ' 59, 64, 70–71; בהתייחס לגדודי חיל הרגלים ראה: שם, עמ' 73.

¹⁶ באותה רפורמה צבאית ביקשו הבריטים להקים בסיס לוגיסטי בארץ ישראל עבור המזרח התיכון כולו, אולם תוכנית זו התעכבה עקב המצב הפנימי בארץ. ראה: גלבר, **תולדות ההתנדבות**, עמ' 23.

לא רק לפני הבריטים העמיד המרד הערבי אתגרים ביטחוניים, אלא גם לפני היישוב היהודי בארץ, אשר מנה פחות מחצי מיליון איש. באותם הימים הוא נדרש להתמודד עם אתגרים מדיניים רבים בדמות 'הספרים הלבנים' הבריטיים, אשר הגבילו מאוד את העלייה לארץ, את רכש הקרקעות וכן את הקמת היישובים החדשים. מלבד זאת התמודד היישוב גם עם הצורך להגן על ההתיישבות העברית, אשר חלקה היה ממוקם בלב אזורי התיישבות ערביים. הגנה זו חייבה כוח מגן עברי, גם אם לא רשמי. על כל הקשיים האלו התווספו גם ניסיונות חוזרים ונשנים של הבריטים להשתלט על הנשק הבלתי חוקי (לגל) ביישוב – אותו הנשק ששימש למשימות הגנה יישוביות, אך גם נעשה בו שימוש בפעולות התנגדות כלפי שלטונות המנדט. כל אלו הובילו לחשש אמיתי של מנהיגי היישוב באשר ליכולתו להגן על עצמו בעת הצורך.

אין זה מפתיע אפוא שדווקא בתקופה זו של המרד הערבי אפשר למצוא ניצנים ראשוניים של שיתופי פעולה בין מוסדות היישוב ובין שלטונות הצבא הבריטי בנושאים צבאיים.¹⁷ שיתופי פעולה אלו סייעו ליישוב להגדיל את הידע הצבאי שברשות התושבים, אפשרו להזרים נשק חוקי למשימות הגנה יישוביות ומצד שלטונות הצבא הבריטי אפשרו לשחרר כוחות סדירים למשימות אחרות.

ככל שסכנת המלחמה בגרמניה הנאצית הפכה מוחשית יותר, ביקשו הבריטים להמשיך במגמה זו של הקצאת כוחות מקומיים למשימות הגנה על הארץ. הנהגת היישוב בראשות דוד בן-גוריון, חיים ויצמן ומשה שרת (אז שרתוק) זיהתה את פוטנציאל בניית הכוח העברי הטמון במצב זה וביקשה לנצל עד תום. היא לא הסתפקה בהסכמה לגייס חיילים ליחידות עבודה מקומיות או להקים גדודים עבריים, כפי שהיה במלחמת העולם הראשונה, אלא תבעה להקים דיוויזיה עברית לוחמת.¹⁸ מולם ניצבה הדיפלומטיה הבריטית, אשר סירבה להיעתר לדרישותיהם המפליגות של מנהיגי היישוב. אך בשטח היו אלו שלטונות הצבא המקומיים אשר פתחו הלכה למעשה את שורותיהם לכוח אדם מקומי, וקראו לגייס מתנדבים מקרב תושבי הארץ, כדי שיתווספו למצבת כוחותיהם במזרח התיכון ולהגנה על גבולות ארץ ישראל.

¹⁷ בין היתר, בשיתופי פעולה אלו אפשר למנות את 'הנוטרות' (אשר נקראו גם 'משטרת היישובים' או 'גפירים') ואת 'פלגות הלילה המיוחדות'.

¹⁸ גלבר, **תולדות ההתנדבות**, עמ' 113–114.

חיילים ארץ־ישראלים במסדר נשק, סרפנד (צריפין) 1939. מתוך עיזבונו של סרגיט יעקב בן דב PAL/286, חיל ההובלה – מפדויי השבי

הצורך בכוח אדם מגויס מחד גיסא, והרצון לאזן בין האינטרסים הלאומיים היהודיים והערביים המנוגדים מאידך גיסא, היו שני הגורמים העיקריים אשר קבעו את היקף גיוס המתנדבים וההתרחשויות ואת קצבם. שני גורמים נוספים השפיעו על התפתחות האירועים. הראשונה הייתה הסוכנות היהודית, אשר שימשה כלשכת הקשר בין היישוב ובין שלטונות המנדט. לאורך שנים פעלה הסוכנות בכמה ערוצים, כביכול מנוגדים. ברמה הדיפלומטית היא פעלה להשיג הצהרה גלויה (פומבית) על הקמת דיוויזיה עברית וסירבה רשמית לשתף פעולה עם כל פורמט אחר של התנדבות לצבא הבריטי, אך בשטח פעלה לגייס אנשים אל שורות הצבא, לפעמים במסגרת צווי גיוס אישיים או מכסות יישוביות. גורם נוסף היה הגידול הדרמטי ביישוב בעקבות גלי הגירה רבים, מרביתם בלתי חוקיים, מאירופה במהלך שנות ה־30. גלי הגירה אלו הלכו וגברו ככל שהתקדמו מסעות הכיבוש הגרמניים. הם הביאו עימם לארץ פליטים אירופאים רבים אשר שבעו מנחת זרועם של הגרמנים טרם בריחתם מארצות הולדתם באירופה. פעמים רבות הגיעו פליטים אלו ללא תמיכה כלכלית וללא כל בסיס משפחתי אל ארץ שהיו בה גם כך שיעורי אבטלה גבוהים וביקשו לפעול למיגור האיום הנאצי אשר השפיע על משפחותיהם שנותרו מאחור. ההתנדבות לצבא הבריטי סיפקה למתנדבים הארץ־ישראלים הכנסה ראויה ובטוחה, היוותה עבורם מנגנון רשמי ללימוד מקצועות הצבא, סיפקה להם היכרות עם כלי נשק

ואפשרה להם את החזקתם. כמו כן היא אפשרה להם לתמוך מעשית (אופרטיבית) במעצמה היחידה שיצאה להילחם בגרמניה הנאצית.¹⁹

בשלב זה, אשר כאמור זכה לכינוי 'ראשית ההתנדבות', נתנו הבריטים אישור, למגינת ליבם של מנהיגי היישוב ושל המתנדבים עצמם, רק לגיוס יחידות שסיפקו שירותי עזר ליחידות הלוחמות. מתוך ששת אלפי המתנדבים לשירות בגל גיוס זה שובצו יותר משלושת אלפים ליחידות הנדסה שונות שהגדולות ביניהן הן עשר הפלוגות המקומיות של חיל החפרים המלכותי. פלוגות החפרים אשר התחילו עד קיץ 1940, היו מעורבות ערבים ויהודים, ואילו אלו שהתחילו אחרי כן היו פלוגות יהודיות אורגניות – היחידות היהודיות הראשונות בצבא הבריטי.²⁰ במסגרת גיוס כוחות ההנדסה יש לציין גם את המתנדבים לפלוגת תפעול הנמלים (סוורים), ליחידת סילוק פצצות,²¹ לפלוגות מודדים ואחרות. שאר המתנדבים שולבו בתפקידים שונים, בהם נהגים בחיל ההובלה,²² אתתים בחיל הקשר, בצוותים טכניים של חיל האוויר המלכותי וכן רופאים וסניטרים בצוותי רפואה. בגל גיוס זה גם הוקמו יחידות חיל הרגלים הראשונות – הבאפס והרגימנט הארץ-ישראלי. במהלך שירותם פעלו המתנדבים לאורך ציר המדבר המערבי, מצרים-לוב, כחלק מהכוחות הבריטיים אשר דחקו את רגלי האיטלקים שניסו להגיע למצרים. בפועל הם מנעו את כיבושה של מצרים בידי האיטלקים ובכך הגנו על ארץ ישראל מפני סכנת נפילתה בידי מדינות הציר.

כאמור, כוח חלוץ קטן מקרב המתנדבים הארץ-ישראלים יצא לתמוך במערכה הראשונה ביוון כבר בדצמבר 1940. אך זו הייתה תחילתה של המערכה השנייה על יוון והרכבתו של כוח המשלוח הבריטי, ובעקבות זאת בחודשים ינואר-מרץ 1941 יצאו ארץ-ישראלים נוספים לחזית בבלקן, הפעם בכוח גדול של כ-2,500 חיילים.²³

מפיקוד בריטי למנהיגות עברית

עשר פלוגות חפרים התחילו בשנים 1939–1941. לאחר טירונות של שלושה חודשים שכללו תרגילי סדר ומשמעת, אימונים גופניים ולימוד מקצועי של תפקידם, הועברו היחידות זו אחר זו, לפי סדר התחיילותן, אל עבר חזית המדבר המערבי שבמצרים-לוב.

תורנויות שמירה, מסדרי בוקר, מסדרי נשק ומסדרי ניקיון, תרגולות ירידה לשטח, אימוני שטח, שיעורי נשק, אימונים מקצועיים ועוד אלמנטים צבאיים רבים אחרים היו חלק בלתי נפרד מחייהם של החיילים הארץ-ישראלים – החפרים.²⁴ היה להם סדר יום ברור ומבנה מדרגי (היררכי), ובו הורכב סגל הפיקוד הבכיר של הפלוגה מקצינים בריטים, אשר שובצו למלאכת הכשרת החיילים בארץ והובלתם בחזית. מעטים מקרב החיילים הארץ-ישראלים זכו להתמנות לתפקידי פיקוד. מי שכן זכה לכך אייש בעיקר תפקידי מש"ק בדרגות סרג'נט (סמל) או קורפורל (רב-טוראי מתקדם), ופעמים רבות הם תיווכו בין הסגל הבריטי לחוגרים.

¹⁹ עד למתקפת היפנים את הנמל בפרל הארבור, שבעקבותיה הצטרפה גם ארה"ב למלחמה, הייתה בריטניה המעצמה היחידה שנלחמה בגרמנים.

²⁰ גיוס חיילים ערבים התרחש בראשית ההתנדבות במסגרת עקרון הפאריטי אשר חייב כי מספר המגויסים היהודים יהיה זהה למספר המגויסים הערבים. קצב הגיוס הנמוך יחסית בקרב האוכלוסייה הערבית הביא לכך שבשלב מסוים נטשו הבריטים עיקרון זה לטובת הקמת יחידות יהודיות אורגניות ללא תלות בקצב גיוסם של חיילים ערבים.

²¹ יחידת סילוק פצצות הוקמה בקיץ 1940 ונפתחה בפני מתנדבים מחיל החפרים.

²² בשלב זה גם בחיל ההובלה הוקמו יחידות יהודיות אורגניות – יחידות עבריות להובלה (יע"ל).

²³ חלק מהחיילים אשר הגיעו ליוון במסגרת כוח המשלוח היו חיילים ערבים ומתוכם נפלו בשבי הגרמני כארבע מאות חיילים. עם הגיעם לפולין הוחזקו השבויים הערבים במחנות שבויים שונים מאלו שבהם הוחזקו היהודים. פורום משפחות פדויי השבי אינו עוסק בשבויים הערבים.

²⁴ אלכסנדר גלנץ, **המאבק בכבלי השבי**, רחובות: הועד להוצאת הספר, תשכ"ו–1965, עמ' 23–25.

אימון בהליוגרף ליחידת הקשר הארץ-ישראלית. מתוך עיזבונו של גדעון לוי, PAL/8607, חיל הקשר

לרוב, אלו היו בעלי ניסיון צבאי פיקודי קודם בצבאות אחרים, אשר קיבלו עדיפות בקבלת דרגות ותפקידים פיקודיים. במקרים מסוימים הושפעו מינויים אלו מלחצי הנהגת היישוב אשר ביקשה, ואף הצליחה במידה מסוימת, לשבץ את אנשיה, רבים מהם מפקדים בארגון ההגנה, לקורסי מפקדים. מטרתה הייתה להכשיר את הסגל (קָדָר) – שכבת המפקדים הבכירים והזוטרים, אשר לפי התכנון תוטל עליהם בעתיד משימת הקמתו והובלתו של הצבא העברי. במסגרת גיוסה של פלוגה 606 התאפשר לקיים את קורס המפקדים הראשון של חיילים עברים, והצלחתם של מתנדבים אלו נעוצה בעובדה שחלקם שולבו בתפקידי פיקוד בחיל הרגלים המתהווה, ואחרים שולבו כסמלים בחיל החפרים ומדריכים בבסיס הטירונים.²⁵

בוגרי קורס המפקדים הראשון,²⁶ מרביתם נשלחו ליוון כחלק מכוח המשלוח ואף היו שבויים בגרמניה. מתוך עיזבונו של סרגיט חיים גלובינסקי PAL/11732, פלוגה 608 חפרים – מפדויי השבי

²⁵ גלבר, **תולדות ההתנדבות**, עמ' 250–251.

²⁶ שמות הבוגרים: יהודה בוירסקי, מקס בוצ'צ'יר, יצחק בן-אהרון, בן גרשון, יוסף בנקובר, בוריס גורביץ (גוריאל), חיים גלובינסקי, גרשוני נתן, יוסף דומאי, אורי הנוקד, יצחק וונדרמן (שגב), זכריה ויינר, משה זלפנרוינד (עמית), אריה כהן, יהושע כהנא, שלמה

אורחות החיים הצבאיים, הסדר ומדרג הפיקוד נשמרו באדיקות לאורך שנות שירותם של החיילים בחזית המדבר המערבי ואף בימי הלחימה ביוון כפי שהחייל אהרן ירושלמי, מפדויי השבי, שחזר בזיכרונותיו: מחננו שכן ביער מחוץ לאתונה... האוהלים כולם היו מפוזרים בין העצים, ששימשו הסוואה מעולה מפני הגרמנים. בבוקר השכם הרעים סרגינט מייג'ור ממושקף, שכולו אומר הדרת – גאון: 'למסדר!' במהרה פקד עלינו לחפור חפירות. כביטול זמן נחשבה בעינינו מלאכת החפירה בקרקע הסלעית. אולם הציות לפקודות בצבא כמוהו כקיום אחד מעשרת הדיברות לפיכך בחרנו באתים הטובים ביותר והחילונו להפוך בקרקע.²⁷

הכוחות הארץ-ישראליים פעלו כמה שבועות בחזית היוונית.²⁸ התקדמות המערכה השנייה על יוון והתמוטטותה ההדרגתית של החזית הצפונית שם הביאו לפתיחתו של מבצע הפינוי מהיבשת.²⁹ במסגרת הפינוי הוגדרו כעשרים נמלי ים שאליהם ניסו הכוחות להגיע כדי לפנותם מיוון.³⁰ טייסות חיל האוויר המלכותי, אשר התפנו קודם לכן מיוון ואשר הקימו את המטה החדש שלהן בהרקליון שבכרתים, הותירו את הכוחות הנסוגים ללא כיסוי אווירי ותחת שליטתם הכמעט בלעדית של מטוסי הישטוקה' של חיל האוויר הגרמני. הגרמנים עקבו אחר בריחתם של הכוחות הבריטיים אל חצי האי הפלופונזי, כתשו מהאוויר את השיירות הנסוגות והפציצו אוניות פינוי בנמלים.

היו אלו ימים קשים עבור הכוחות הנסוגים שנאלצו להותיר מאחוריהם אמצעי תחבורה פגועים, כלי נשק, תחמושת ואספקה רבה. הם נאלצו לזנוח מאחוריהם ציוד אישי רב, וספגו פגיעות רבות בנפש, בהן פצועים וחללים רבים, אשר את מרביתם לא היה אפשר להביא לקבורה. החיילים הנסוגים קיבלו פקודת 'פטור', ובעקבות זאת הם הורשו שלא לקיים את פקודות הצבא. הם התבקשו להימלט, ככל יכולתם, משוביהם ואף עודדו אותם לחבל במאמצי המלחמה של האויב ככל האפשר.³¹

ימי הפינוי הביאו עימם אף את התמוטטותה של שדרת הפיקוד הבריטי. ניתוק הקשר עם המפקדות³² ותנאי שטח שחייבו דילוגים מהירים ולא מוסדרים ממקום למקום, גרמו לכך שהחיילים הארץ-ישראליים מצאו את עצמם פעמים רבות ללא סגל הפיקוד של יחידתם, עצמאים בשטח בקבוצות קטנות, חוברים לכוחות אחרים מכוח המשלוח, רבים מהם אוסטרלים או ניו זילנדים,³³ כפי ששחזר הסמל אריה כץ: התאספנו שמונה סרגינטים יהודיים במשרד וטיכסנו עצה. רובם היו מיואשים מאוד. חילקנו בינינו אקדוחים שהבאנו משלל לוב... החלטנו שלא ליפול בשבי. המפקד נכנס אלינו

לב, יהושע לבל (אריאל), יוסף לוקסנבורג, יהושע מירון, יחיאל מנוס, יעקב סנוב, נפתלי סנסני, ברוך סקלצקי, משה פלדמן (שדמי), ברוך צאן, אביגדור קירשנצווייג (נאור), יוסף קליין, לב קלר, יעקב קמינצקי (אבני), יעקב ריבקיין, שוסטרמן, ישורון שיף, מרדכי שיפמן, יעקב שמידט ואלכסנדר שניאורסון.

²⁷ אהרן ירושלמי, **שלושה שברחו: פרקי שבי ביוון ובגרמניה**, תל אביב: עיינות, תשי"ז, עמ' 8–9.

²⁸ היחידות הארץ-ישראליות הגיעו ליוון באופן מדורג. הראשונות הגיעו במהלך ינואר 1941, ואילו היחידות האחרונות הגיעו כשבוע וחצי טרם הנפילה בשבי. הן פוזרו לפעילות באזורים שונים ביוון, בין השאר, באזור מעבר התרמופילים, באזור לאריסה, בחאלקיס ובאתונה.

²⁹ מבצע 'דמוין' (*Operation Demon*) – הדיונים הפנימיים בפיקוד הבריטי הבכיר על מבצע הפינוי כבר החלו ב-11 באפריל 1941, אך מסיבות דיפלומטיות לא התממשו. בשלב זה אפשר למצוא בזיכרונותיהם של החיילים הארץ-ישראליים עדויות לשיח פנימי על אפשרות קריסת החזית ונפילתם בשבי. פקודת הפינוי הרשמית יצאה רק ב-21 באפריל 1941.

³⁰ עוד על מסלול הנסיגה ראה: גלבר, **תולדות ההתנדבות**, עמ' 382–384.

³¹ עדות אישית למאמצי החבלה של החיילים הארץ-ישראליים אפשר למצוא בזיכרונותיהם של פדויי שבי רבים, בהם מרדכי (מוטאלע) דונרשטיין. ראה: ורדה הוניש, **חיי – סיפורו של מרדכי (מוטאלע) דונרשטיין**, הוצאה פרטית, 2016, עמ' 63 (להלן: הוניש, **חיי**); יהודה מעודד, **גבול ימים: יומנו של יהודה מעודד**, הוצאת דוקוסטורי – הוצאה פרטית, 2009, עמ' 63 (להלן: מעודד, **גבול ימים**).

³² גלבר, **תולדות ההתנדבות**, עמ' 377.

³³ שם, עמ' 386.

והציע לנו, כי נאסוף את כל היהודים שבמחנה וננסה לעבור בלילה את הר האולימפוס ולהתחמק דרך הקו הגרמני... המפקד נתן לנו פקודה לעשות את דרכנו בשניים או שלושה ולהיפגש באתונה... ראינו שמונה אוטומובילים יורדים מן ההר. עצרנו אותם. אלה היו אוסטרליים. הם אמרו שאין להם מקום. טיפסנו על ציר הברזל של הדלת האחורית ונאחזנו בגג, וכך נסענו.³⁴

ניצנים ראשונים לצמיחתה מהשטח של שדרת ההנהגה החדשה, אשר תוביל את החיילים הארץ-ישראלים בשנים הקרובות, כבר אפשר לראות בנמל הפינני בארגוס. שם נערכה התייעצות פנימית, אשר לא התבססה על הנחיות או על הערכות מצב של מפקדיהם הבריטים, שמהם היו החפריים מנותקים, לגבי סיכוייהם להתפנות מיוון, כפי שעלה מזיכרונותיו של הסמל יוסף אלמוגי³⁵ (אז קרילנבויס):

הבחנתי בקבוצה גדולה של דוברי עברית, הניצבים מחוץ לתור... כמעט כל הדוברים טענו שאין שני לצי הבריטי ואין ספק שכוחו יעמוד לו לבצע פינוי מוצלח כמו זה שבוצע אחד עשר חודשים לפני כן בדנקרק³⁶... ניסיתי לשכנע אותם שטעות בידם. אמרתי להם שהסדרים הולכים ומשתבשים, וכי במצב הנוכחי, במיוחד לאחר שהקשר בינינו לבין מפקדת הפלוגה נותק, עלינו לגלות יוזמה.. נכשלתי במשימה. כמעט כולם הוסיפו להחזיק בדעה שבריטניה הגדולה לא תפקיר אותנו לגורלנו.³⁷

לעיר הנמל קלמטה שבדרום הפלופונו הגיעו הכוחות הנסוגים³⁸ ב-25 באפריל 1941. שם התחווה לחפריים חומרת מצבם. זה היה נמל הפינני האחרון מיוון, ואליו התנקזו כ-20 אלף חיילים, שטרם פונו מכוח המשלוח הבריטי. מספר מועט של ספינות פינני הצליחו לעשות את דרכן אל הנמל הקטן, שבדומה לעיר עצמה הופצץ ללא הרף מן האוויר באמצעות מטוסי 'שטוקה' גרמניים. כאשר הגיעו הספינות אל החוף, היה סדר הפינני ברור וההנחיות הבריטיות הכתיבוהו כך: כוחות לוחמים קודם, ויחידות עזר – בסוף. חלק מהחפריים ניסו לעלות על ספינות הפינני, אך סורבו מאחר שלא היו כוחות לוחמים.³⁹ גם חפריים אשר סייעו להעלות פצועים לספינות דיווחו כי הורדו מהן מאותה סיבה, ולפעמים הורדו אף שהיה מקום פנוי עבורם. גם כאשר הסבירו כי בשל יהדותם אסור שייפלו בשבי הגרמני, הדבר לא סייע להם. לפיכך הם נשלחו להתחבא בהרים ובמטעים הרבים שהקיפו את העיר והצטרכו להמתין לפיננים. במהלך ארבעת ימי הפינני נאלצו החפריים לשמוע יותר

³⁴ מתוך עדותו של אריה כץ, פלוגת חפריים 602, שהיה מוצב בצפון יוון. ראה: זאב שפר, **ספר ההתנדבות: פרשת ההתנדבות הצבאית של יהודי ארץ ישראל במלחמת העולם השנייה**, ירושלים: מוסד ביאליק, תש"ט-1948, עמ' 74 (להלן: שפר, **ספר ההתנדבות**).

³⁵ יוסף אלמוגי, אשר התגייס לחיל החפריים בצו הסוכנות, היה כל חייו פעיל ציבור. בין היתר, שימש שר העבודה, שר השיכון, שר הפיתוח, מזכ"ל מפא"י, ראש עיריית חיפה ויו"ר הסוכנות היהודית.

³⁶ מבצע 'דינמו' (Operation Dynamo), 26 במאי 1940 – 4 ביוני 1940 – מבצע פינני ימי בספינות מלחמה ובכלי שיט אזרחיים של כ-350 אלף חיילים בריטים וצרפתים מכוח המשלוח לצרפת מחופי דנקירק שבצרפת אל בריטניה, דרך תעלת למאנש. פלוגת החפריים הראשונה, 401, השתתפה בחזית זו.

³⁷ יוסף אלמוגי, **בראש מורם, חיילים ארצישראלים בשבי הנאצי**, תל אביב: משרד הבטחון, תש"ן-1989, עמ' 26-27 (להלן: אלמוגי, **בראש מורם**).

³⁸ בשל אי-הסדר הרב שאפיין את מהלך הפינני הגיעו הכוחות לעיר בדרכים שונות – ברכבים, במשאיות, ברכבות וחלק אף ברגל. יש לציין כי חלק מהכוחות דיווחו על שהגיעו לעיר ארבעה ימים לפני הנפילה בשבי וחלקם הגיעו בשלבים מאוחרים יותר, אפילו יממה לפני הנפילה בשבי.

³⁹ בעדותו סיפר לנו דוד יחיאלי מפלוגה 603 כי פעמים מספר לא אושר לו לעלות על ספינה מאחר שהוא ארץ-ישראלי. עם צאתה של הספינה האחרונה מנמל העיר הוא החליט לשחות אליה. הוא שחה 4 קילומטרים עד שהגיע לספינה והועלה עליה. עם שובו למפקדה במצרים המשיך את שירותו בצבא הבריטי ואף שירת בסוף המלחמה בבריגדה היהודית.

מפעם אחת את המשפט: "You are Palestinian, you come back tomorrow"⁴⁰. משפט זה נחרט בזיכרונם של רבים.

הערכת מצב שערך מפקד הכוחות במקום, בריגדיר פארינגטון, הובילה אותו, בליל 28 באפריל 1941, לקבל החלטה על כניעת הכוחות בעיר. זה היה אחרי ימי כתישה בלתי פוסקים מהאוויר, לאחר שהובהר לו כי הסתיים הפינוי וכי ספינות נוספות לא יגיעו אל הנמל. היה ברור לו כי לכוחות במקום, מרביתם יחידות עזר שמלכתחילה לא היו חמושות דיין, אין תחמושת או אספקה מספקת כדי לעמוד בקרבות פנים אל מול כוחות הצנחנים והשריון שעשו את דרכם אל העיר.

עם הגיעם לקלמטה חברו מפקדיהם הבריטים של החפרים לעמיתיהם הבריטים מיחידות אחרות, ולא שהו עם החיילים הארץ-ישראלים.⁴¹ הנהגתם של החפרים, בפיקודם של שלושת הקצינים היחידים בשטח (נתן גרשוני, יצחק בן-אהרן ושמעון הכהן), החלה תופסת את מקומם של המפקדים הבריטים ודאגה להעביר לחפרים שהיו מפוזרים במטעים ובהרים את הידיעה על החלטת הכניעה וכן את המלצתם להישאר יחדיו ולהיכנע לגרמנים כיחידה מאוחדת וכחלק מהכוחות הבריטיים שנתרו בעיר. המלצתם זו ניתנה על אף פקודת ה'פטור' מאחר שהם זיהו סיכון מוגבר במצבם הייחודי. הקצינים חששו לגורלם של מי שייתפסו בידי הגרמנים מאוחר יותר כשהם לבדם – וייחשבו כיהודים נמלטים ולא כשבויי מלחמה המוגנים תחת אמנת ז'נבה. בעקבות זאת הסמל יוסף אלמוגי ומש"קים נוספים בשטח העבירו מסר זה לכוחות שהיו פזורים בהרים, במטעים וברחבי העיר, ואיגדו את מרביתם יחדיו.

למרות המלצתם של המפקדים בשטח היו מי שבחרו לברוח מקלמטה. חלקם הקטן הצליחו במסע בריחתם ומצאו את עצמם שבים למפקדה במצרים, ומשם חזרו לשירות פעיל. היו מי שנתפסו בשלב כזה או אחר בידי הגרמנים וצורפו לחבריהם שנלקחו בשבי בקלמטה, היו מי שהסתתרו שבועות ארוכים ואף שנים בכפרים שונים ברחבי יוון ואף היו מי שחברו לפרטיזנים יוונים ופעלו כנגד הגרמנים. נוסף על כל אלו כמאתיים שבויים נפלו בשבי האיטלקי והובלו מיוון למחנות השבויים שבאיטליה.⁴²

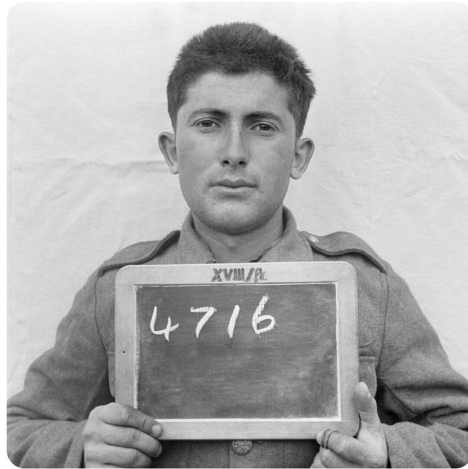
בקלמטה זיהו השובים הגרמנים במהירות כי בידיהם קבוצה גדולה של חיילים יהודים. הם חקרו אותם חקירות מעמיקות וביקשו לזהות את האזרחים הגרמנים שמתוכם כדי לנסות להחיל עליהם את החוק הגרמני. בכך קיוו הגרמנים להתייחס אל החיילים היהודים כאל אזרחים גרמנים הנאשמים בבגידה ולא כאל שבויי מלחמה. הללו הפרידו את השבויים הארץ-ישראלים משאר החיילים הבריטים, וחלק מהזמן אף לא העניקו להם את אותן הזכויות שהעניקו לבריטים.⁴³ במחנה המעבר 'מארבורג', שם ניתנו להם מספר השבוי, אף איימו עליהם הגרמנים כי יכניסו אותם לגטו, וממנו לא יצאו חיים.⁴⁴

⁴⁰ ההתייחסות הבריטית למושג Palestinian לא הייתה בהקשר לאומי אלא כהתייחסות ליחידה צבאית מקומית בדומה לחפרים הקפריסאים או לכוחות ה-ANZAC שבאוסטרליה ובניו זילנד. התייחסות זו מיקמה את החפרים אחרונים בתור לפינוי.

⁴¹ גלבר, **תולדות ההתנדבות**, עמ' 386; מעודד, **גבול ימים**, עמ' 63.
⁴² השבויים באיטליה הוחזקו שם כשנתיים בעיקר במחנה 'קמפו 65' (Campo 65) הסמוך לעיר אלטמורה. עם פירוק המחנות באיטליה הועברו השבויים, אשר חלקם הוכרזו מפי הבריטים כחללים, לידי הגרמנים, ושם צורפו אל חבריהם במחנות השבויים הגרמניים.

⁴³ מעודד, **גבול ימים**, עמ' 72.

⁴⁴ הנושא עולה כחוט השני בעדויות רבות של פדויי השבי שהובאו לידיעתנו, בהן עדותו של אריה מנדלברג וזיכרוניתו של שלמה סלע (סלודש) כפי שפרסם בספרו **בכבלי השבי – יומנו של חייל עברי בשבי הנאצים 1940-1945**, תל אביב: עם עובד, תש"ו, עמ' 79-80.

ישראל גלזר, חיל הקשר, מפדויי השבי הנאצי – במעמד רישומו כשבו מלחמה, מחנה השבויים וולפסבורג⁴⁵

החיילים הבריטים, שהיו בעצמם חרדים למעמדם בשבי, המשיכו את מגמת ניתוקם מעמיתיהם הארץ-ישראלים שעד לא מזמן היו פקודיהם ביחידות השונות. מצב זה התאפשר בחסות ההפרדה שיצרו הגרמנים ומתוך חששם של הבריטים להיתפס כמי שמסייעים ליהודים. ניתוק זה נמשך כמה חודשים ולמעשה עד להגעת השבויים למחנה השבויים המרכזי באירופה – 'למסדורף ב' 46'. בכך העמיק השבר המנהיגותי שחוו החיילים הארץ-ישראלים עם מפקדיהם הבריטים עוד בימי הפינוי מיוון ונוצר ריק (ואקום) שבתוכו המשיכה לצמוח הנהגתם הפנימית.

כאשר הגיעו השבויים הארץ-ישראלים למחנה השבויים המרכזי זיהה בא כוחם של השבויים הבריטים, סרג'נט מייג'ור⁴⁷ סידני שריף, את מצבם הייחודי ופעל להגדרם מול הגרמנים כקבוצה עצמאית. בכך הושלמה ההתנתקות המנהיגותית בין שתי הקבוצות והפכה לרשמית. שלושת הקצינים הארץ-ישראלים, אשר נפלו בשבי בקלמטה, נשלחו למחנה שבויים ייעודי לקצינים ולא השתתפו בניהול השבויים. בשטח צמחה שדרת פיקוד ענפה של מש"קים, תחת הנהגתו של סמל יוסף אלמוגי, אשר מונה רשמית לבא כוחם של השבויים הארץ-ישראלים אל מול הגרמנים.

אלמוגי וצוות המפקדים הללו נשאו בנטל הניהול היום-יומי של החיילים במחנה השבויים המרכזי ובמחנות הכפייה השונים שאליהם שלחו הגרמנים. הם לא פסקו מלהוביל את הקבוצה גם בחודשים הקשים של צעדות המוות. יחידות המקור והפלוגות שבהן שירתו החיילים הארץ-ישראלים, בהן הנדסה, חפרים, סוורים, הובלה, קשר ואוויר, חדלו מלהיות רלוונטיים בימי השבי. הנהגת השבויים, שהורכבה גם היא מחיילים מיחידות שונות, התייחסה לכלל השבויים באופן אחיד ושווה. היעלמות היחידות והיטמעותם של כלל החיילים אל תוך קהל פדויי השבי היו כל כך מוחלטות עד שנדמה שאין פליאה שגם שנים אחרי משפחות רבות של פדויי שבי

⁴⁵ תמונה זו צולמה כשלושה חודשים אחרי נפילתם בשבי ואחרי שעברו מסע תחתים מיוון אל מחנות השבויים באירופה. במעמד צילום תמונה זו קיבלו השבויים מספר שבוי בדיסקית, צמיד שבוי ושמיכה. את פרטיהם תיעדו הגרמנים והועברו, עבור חלקם לראשונה, לצלב האדום. פדויי השבי סיפרו כי תמונה זו הייתה קרן האור הראשונה בתקופת השבי. לראשונה, אחרי חודשים של ניתוק מהעולם, מישוהו יודע שהם בחיים ויש סיכוי שהגרמנים לא יחסלו אותם.

⁴⁶ שרידי המחנה בימי מלחמת העולם השנייה נמצאים כיום בעיירה למבינוביצה שבשלזיה עילית, פולין.

⁴⁷ סרג'נט מייג'ור היא דרגה המקבילה לרס"ל בצה"ל.

אינן יודעות באיזו יחידה צבאית שירת אב המשפחה ונוקקות לשירותי ספר 'מפקד השבויים'⁴⁸ כדי להכיר את שיוכו הצבאי של האב.

הנהגת השבויים הייתה אחראית לכל מגוון הפעילויות שהיו כרוכות בניהול הקבוצה בשנות השבי. היא טיפלה בשיבוצים למחנות העבודה, ארגנה פעולות חינוך, הפעילה קנטינה ונתנה הלוואות למי שנדרשו לכך. כמו כן היא ארגנה את חיי הדת והמסורת, בהם טקסי עונג שבת, חגים ופעולות תרבות, וסייעה בפתרון בעיות וסכסוכים פנימיים בין החיילים. אבל אחד התפקידים החשובים ביותר של הנהגת פדויי השבי, ואולי הכי חשוב, היה עובדת היותה הגורם המתווך בין הגרמנים והשבויים באירועים קיצוניים ובחיכוכים אשר אירעו לא אחת. את כל אלו עשו מפקדי הקבוצה כיחידה אורגנית עצמאית של חיילים ארץ-ישראלים שבויים, עם הנהגה ארץ-ישראלית בלעדית שלא הייתה תלויה בשבויים הבריטים אשר פיקדו עליהם עם גיוסם.

בין חזיתות, תפקידים ומשימות

כבר במלחמת העולם הראשונה ניצבו בריטניה וגרמניה משני עברי המתרס של עימות צבאי שהתנהל כמלחמת חפירות מסורתית. טרם פרוץ מלחמת העולם השנייה התכוננו הבריטים למלחמה ושיערו שתהיה דומה לקודמתה בשיטות הלחימה. מסיבה זו סברו כי יידרש כוח אדם רב כדי להקים את מערכי החפירות והביצורים שלהם יזדקקו. כוח אדם זה, בדמות חיילי חיל החפרים, לא היה אמור לפעול ולעבוד בחזית עצמה, ועל כן צויד בעיקר בכלי עבודה, ורק אחד מכל ארבעה חיילים צויד בנשק אישי.⁴⁹

בפועל, במלחמת העולם השנייה בחזיתות השונות הציגו הגרמנים תורת לחימה חדשה לחלוטין: מתקפת 'בְּלִיץ־קְרִיג'. זו הייתה מלחמת בזק אשר שילבה מתקפה קרקעית ממוכנת, תוקפנית (אגרסיבית) ומהירה עם הפצצות אוויר רבות על ריכוזים צבאיים ואזרחיים. היא העבירה את החזית מקווי החפירות הקדמיים המוכרים אחורה אל הקווים העורפיים. הגעתה של החזית אל העורף הייתה הפתעה מוחלטת בחזיתות שבפולין ובצרפת⁵⁰ (1940–1939). הפתעה זו לא דילגה על המשרתים במדבר המערבי ולא על הלוחמים במערכה השנייה של הקרב על יוון ב־1941, ובמידה רבה הכתיבה את אופן התנהלותם של החיילים בשטח ואת מעברם הבלתי נמנע מתומכי לחימה ללוחמים למעשה. את המעבר הזה נדרשו לבצע תוך כדי התפתחות הקרבות. במדבר המערבי דיווחו החיילים על אירועים מהותיים שבהם נמצאו בחזית הלחימה כפי שתיאר החייל אלכסנדר גלנץ בזיכרונותיו:

הגענו ליעד.⁵¹ הרכבת נעצרה, ירדנו. נערך מסדר קל – מאחר שאפלה עטתה את כל הסביבה עד שקשה היה להבחין במשהו אפילו במרחק של עשרה מטר, העבירו את ההוראות בלחש מאחד לשני. התחלנו לבצר, לפי הוראות המפקד, עמדות במרחק מועט מתחנת הרכבת. תנועותינו ונקישת כלי החפירה עוררו, כפי הנראה, את חשדותיהם של האיטלקים והחלו ממטירים לעברנו כדורים. אנחנו לא השיבנו אש, בכדי שלא לעודד את תשומת ליבם כל עוד איננו מוכנים.

⁴⁸ 'מפקד השבויים' הוא מחקר ארכיוני מקיף, ובשנים האחרונות עמלו מתנדבי פורום המשפחות עליו, עד כה מתקציבי משפחות השבויים. ספר 'מפקד השבויים' מכיל פרקי היסטוריה, ניתוחים על מסד הנתונים שהצטרב והרחבה על אירועים מיוחדים. לראשונה הוא יחשוף וינגיש את שמותיהם של אלפי חיילי חיל החפרים – פדויי השבי. ספר זה תוכנן להתפרסם במרץ 2020, אך נדחה למועד לא ידוע בשל פרוץ מגפת קורונה.

⁴⁹ גלבר, **תולדות ההתנדבות**, עמ' 371.

⁵⁰ לראשונה פגשו את החזית החדשה החפרים הארץ-ישראלים מפלוגה 401 אשר הוצבו באזור העיר ריימס שבצרפת. כאשר החל מבצע הפינוי לדנקרק, הם נדרשו לסגת לסן-מאלו תוך כדי שהם נלחמים פנים אל פנים עם הכוחות הגרמניים. ראה: שפר, **ספר ההתנדבות**, עמ' 55.

⁵¹ היעד היה העיר מרסא מטרור שבגבול מצרים-לוב.

וכך עסקנו בביצורים, שליחת משמרות גישוש להכרת הסביבה וארגון פנימי. לאחר שהכל היה מסודר ומתוכנן כהלכה ולאחר סיקור מדקדק של המפקד, התקדמנו עד למרחק מועט מעמדות האויב והתקפנו אותם התקפת פתע באש מרגמות, מקלעים ושאר סוגי כלי נשק, בליווי צריחות מהממות. האיטלקים התבלבלו וברחו. רדפנו אחריהם עד סולם, שם התפתח קרב קשה שהפיל חללים רבים.⁵²

במהלך שירותם של החפרים בחזית המדבר המערבי הם היו נתונים אף לסכנת חיים מהפצצות האויב או כאשר פילסו דרך בשדות מוקשים בדרכם אל משימותיהם.⁵³ בימי נפילת החזית הצפונית ביוון השתנה תפקידם של החפרים לחלוטין. הם הפכו מתומכי לחימה ללוחמים בשטח, בין היתר, כאשר הוצבו בחזית הצפונית וכאשר מצאו עצמם בקרבות פנים אל פנים אל מול הגרמנים.⁵⁴ אריה כץ⁵⁵ מתאר בעדותו כי הפיל בעצמו מטוס גרמני ואפילו נמצאו עדויות ללחימה בעיר קלמטה, ובמהלכה לקחו החפרים הארץ-ישראלים, עם לוחמים אוסטריים וניו זילנדים, קבוצה של שבויים גרמנים⁵⁶ בטרם הפכו הם עצמם לשבויי מלחמה.

מיחידה עורפית שחייליה תומכי לחימה ולא היה חשש שייפלו בשבי, הפכו החפרים לחיילים שפעלו בקו האש. החפרים, שמראש לא צוידו כולם בנשק, מצאו את עצמם מתארגנים ביוון על כלי נשק שננטשו בנסיגה החפוזה, כדי להגן על עצמם וכדי להשיב מלחמה לגרמנים. אולם אף שבפועל היו בחזית, הם מצאו עצמם, בשל מעמדם הפורמלי כיחידת שירות, נדחקים לסוף תור הפינוי עומדים לגורלם כשבויי מלחמה, כפי שהרהר על כך יוסף אלמוגי: "לא אחד מאיתנו נזכר... בוויכוחים שניטשו בין ראשי הסוכנות ופקידי הממשלה הבריטית בקשר להקמת יחידות יהודיות לוחמות. אז נאמר שמוטב להציבנו ביחידות שירותים משום שהלוחמים עלולים ליפול בשבי ולהיחשף בכך לסכנות נוראות".⁵⁷

פרשה נוספת המסתתרת בין דפי פרשת השבי והקרב על יוון היא פרשת הלוחמים הארץ-ישראלים בקרב על כרתים. כחמש מאות חפרים ארץ-ישראלים הצליחו לצאת מאתונה ובהמשך מקלמטה, אם בפינוי מוסדר או עצמאית, בספינות דייגים. חיילים אלו הגיעו לכרתים שם הגנו על האי במסגרת מבצע 'מרקורי'.⁵⁸ מערכה זו, השלישית במערכות יוון, מסמלת את תום הקרב על יוון ואת נפילתה בידי צבאות מדינות הציר. היא החלה בפלישה מוצנחת של צנחנים גרמנים בשתי גזרות שונות (רְתִימְנוֹ-הרקליון, מאלמה-חאניה). המהפך במערכה זו הגיע ביום השני, עם נפילת שדה התעופה במאלמה בידי הגרמנים, דבר אשר אפשר להם להתקדם עם מסעם לכיבוש האי. במהלך הקרב כולו היו הכוחות הבריטיים, ובכללם החיילים הארץ-ישראלים, נתונים להפצצות בלתי פוסקות של הגרמנים, ולא אחת נתקלו בצנחנים גרמנים.

עם נפילתם בשבי נגרעו החיילים הארץ-ישראלים ממצבת הכוחות הפעילים. במשך חודשים ארוכים הם הוכרזו כנעדרים, וחלק ממשפחותיהם אף קיבלו משלטונות הצבא הבריטי הודעה כי יקריהם נהרגו בקרב.

⁵² גלנץ, **המאבק בכבלי השבי**, עמ' 28-29.

⁵³ עדותו של אביעזר גולדשטיין – "הנמל הבורע", מתוך: שפר, **ספר ההתנדבות**, עמ' 56-64.

⁵⁴ הוניש, **חיי**, עמ' 63; זיכרונותיו של חיים אברהם פריד "They Call Me Baranovic" כפי שמסרו בני משפחתו; גלבר, **תולדות ההתנדבות**, הערת שוליים 377, עמ' 389.

⁵⁵ עדותו של אריה כץ, פלוגת חפרים 602, שהיה מוצב בצפון יוון מתוך: שפר, **ספר ההתנדבות**, עמ' 74; גלבר, **תולדות ההתנדבות**, עמ' 373.

⁵⁶ אלמוגי, **בראש מורם**, עמ' 30.

⁵⁷ שם, עמ' 31.

⁵⁸ מבצע 'מרקורי' נערך בימים 20 במאי 1941 – 1 ביוני 1941.

נדמה היה כי בכך תם תפקידם של החפרים במלחמה. אך בפועל, כשנקרתה בידיהם של חיילים הארץ-ישראלים אפשרות, הם פעלו לחבל במאמצי המלחמה הגרמניים כאשר ברחו ממחנות השבויים וחברו למחתרות שונות ולקבוצות פרטיזנים מקומיות.⁵⁹ מקרים נוספים של ניסיונות לפעולות במישור הצבאי ניתן לזהות בחילופי זהויות בין חיילים ארץ-ישראלים ובין טייסים⁶⁰ או ביציאתם בקבוצות בריחה שמטרתן, פעמים רבות, הייתה להבריח טייסים בריטים אל מחוץ למחנות השבויים כדי להחזירם לפעילות צבאית שוטפת.

ראובן שרעבי (שני מימין) PAL/10539, מפדויי השבי – חייל ארץ-ישראלי מחיל החפרים במדי פרטיזן ביוון לאחר בריחתו מהשבי בקלמטה. התמונה מעיזבונו

אך לא רק במישור הצבאי פעלו השבויים הארץ-ישראלים. חודשים ארוכים נדדו פדויי השבי ממחנות השבויים הארעיים ביוון אל מחנות השבויים הקבועים באירופה. עם הגיעם הם השתלבו אט-אט בשגרת מחנות השבויים, וזו כללה, בין היתר, את שליחתם אל מחנות כפייה, שם אולצו לעבוד בכריית פחם, בחטיבת עצים, בתיקון מסילות ברזל ותעלות ימיות וכן בבתי חרושת שונים למשל לנייר או לסוכר. במהלך עבודתם עבדו השבויים לצידם של אסירי מחנות הכפייה. מרבית האסירים היו יהודי אירופה, שנשלחו למחנות העבודה עם חיסול הקהילות היהודיות בפולין, בגרמניה ובמקומות אחרים באירופה. זה היה מפגש ייחודי וראשון מסוגו של חיילים יהודים מארץ ישראל עם אחיהם היהודים הנאנקים תחת ציפורני המשטר הנאצי.

אנחנו התאמצנו למצוא מגע שהוא בינינו, שידעו לפחות על קיומנו, אפשר נכניס שביב תקוה לחייהם האפלים. במאמצים בלתי פוסקים עלה בידנו... להודיע להם, כי אנחנו יהודים שנפלו בשבי... וכי רבים הם הישראלים הנלחמים בחיה הנאצית בכל החזיתות. לשאלתם – "מה?! חיילים ישראלים?! האם קיים משהו מעין זה בעולם?! – נענו – "ולא

⁵⁹ אחד המקרים המרתקים ביותר שהגיעו לידיעתנו הוא סיפורו של טיבור וינשטיין אשר ברח תשע פעמים ממחנות השבויים וחזר בכל פעם לעיר הולדתו בודפשט שבהונגריה כדי לסייע למחתרת היהודית ולביון הבריטי. עדותו נמצאת ביד ושם.
⁶⁰ אחד מהם הוא סיפורו של ניסים בוטון אשר החליף זהויות עם הארולד אשלי נורמן, טייס אוסטרלי.

עוד אלא שקיימת כמעט מדינת ישראל". למשמע הבשורות הטובות האלה נעצרה שנשימתם ופרצו בבכי מרוב שמחה.⁶¹

פדויי השבי לא יכלו להתעלם ממצבם הקשה של אחיהם היהודים ופעלו לסייע לאסירי מחנות הכפייה בדרכים שמעבר למתן עידוד רוחני. עדויות רבות לקשר ייחודי זה אפשר למצוא בזיכרונותיהם של פדויי השבי, שם דיווחו על מקרים של העברת מים, מזון וסיגריות⁶² לאסירים היהודים, ואפילו מקרים של הברחת יהודים אל מחנות השבויים או אל שורות הצועדים בימים הקשים של צעדות המוות, מתוך הבנה כי סיכוייהם לשרוד כשבויי מלחמה גבוהים יותר.

פעם קרה מקרה שממש לא יאומן בתנאי השבי בגרמניה הנאצית, כאשר אחד החיילים שלנו ראה בעת עבודה בתעלה, חייל גרמני מכה ברובהו יהודי חלש וחסר הגנה – התנפל עליו בחימה, הוציא מידיו את הרובה ואיים שיירה בו. לבבות עובדי הכפייה בכל עבר עצרו מדפוק, החיילים הגרמניים האחרים דרכו את כלי נשקם, מוכנים לירות. ייתכן שמגודל ההפתעה נמנע אסון רציני, והגרמנים השתיקו את העניין. בפגישת הברור שנערכה עם יוסף אלמוגי, לא רק שהעניין הושכת, אלא שעוד השיגו את הסכמת הגרמנים למתן עזרה ליהודי אושוויץ, וזאת, תמורת כמה אלפי סיגריות אנגליות, המטבע העובר לסוחר באותה עת, ומספר קילוגרמים של קפה.⁶³

נראה אפוא כי התמורות שעברו פדויי השבי, בתפקידיהם ובסוג העשייה שהיו מעורבים בהם, היו גדולות מאוד. אף שהיו אמורים להיות תומכי לחימה ביחידה עורפית, בפועל הם הפכו להיות לוחמים תוך כדי תנועה. עם נפילתם בשבי הופנו בתחילה כל משאביהם להישרדותם האישית וללכידותם הקבוצתית. משאלו התבססו, עם הגיעם למחנות השבויים המרכזיים באירופה, עברה פעילותם למישור האזרחי במתן סיוע לאחיהם היהודים שעומסם נפגשו בעבודות הכפייה. עשייה צבאית מסוימת המשיכה להתקיים גם בקרב החיילים שברחו מהשבי וחברו לקבוצות פרטיזנים, גם במחנות השבויים באירופה בעת ניסיונותיהם לחבל במאמצי המלחמה הגרמניים בתחבולות שונות, וגם בניסיונות בריחה רבים ממחנות השבויים, חלקם נועדו להברית טייסים בריטים. היו מי שקיבלו מדליות מיוחדות על פועלם והיו שאף זכו לכבוד מיוחד והוזמנו לקבלת פנים עם מלך אנגליה בארמון בקינגהאם בתום המלחמה.⁶⁴

חיילים יהודים ציונים

מתנדבי היישוב לא היו היהודים היחידים בעולם שיצאו להילחם במכונת המלחמה הגרמנית. מיליון וחצי חיילים יהודים שירתו בצבאות בעלות הברית במלחמת העולם השנייה. שלא כמתנדבי היישוב, אלו אשר התגייסו ברחבי העולם לצבאות אחרים עשו זאת במסגרת חובתם האזרחית למולדתם ולפעמים תחת צווי גיוס חובה. גם אם בקרבם פנימה פיעמה תחושת שליחות מיוחדת מתוקף היותם יהודים, הרי לא היה לה

⁶¹ גלנץ, המאבק בכבלי השבי, עמ' 177.

⁶² סיגריות היו אמצעי שוחד פופולרי מאוד באותם הימים במחנות השבויים. לסיגריות הבריטיות שאותן קיבלו השבויים הארץ־ישראלים דרך חבילות הצלב האדום הבריטי היה ערך רב בעיני הגרמנים, והם סחרו בהן תמורת הטבות שונות והעלמות עין מאירועים שהיו אסורים על פי מדיניות המחנה.

⁶³ מתוך עדותם של האחים בויס – שלושה אחים שבויים.

⁶⁴ 13 פדויי שבי ארץ־ישראלים, בהם שמעון הכהן, אסיר שוסטרמן וחיים ברפמן, התקבלו לתה בארמון בקינגהאם. ראה: "פאריטי" במסיבת תה", הצופה, 27.5.1945.

משקל רב בשירותם, והיא לא הופגנה על ידם באופן מיוחד. נהפוך הוא – במקרים רבים הם הסתירו את יהדותם.⁶⁵

כאמור, מלבד העובדה שהיו הראשונים להיות חיילים ביחידות יהודיות אורגניות, היו החפרים הראשונים בעולם לשאוף, לדרוש ולקומם בשירותם הצבאי סממנים יהודיים ציוניים אשר היו ייחודיים להם, בהם דגל, שפה, סגל פיקוד עברי, המנון וסמלים עבריים. לחיילי חיל החפרים היו לא מעט הצלחות לאורך שירותם בימי ראשית המלחמה, ואולי החשובה מביניהן היא 'פרשת הדגל' שאותה שחזר בזיכרונותיו הסמל יוסף אלמוגי:

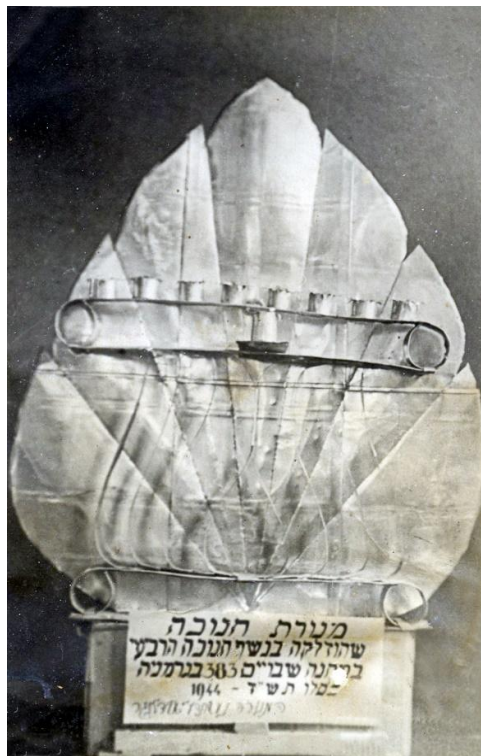
נכנס לפתע המייג'ור... שיטחתי בפניו בקשה צנועה: להתיר לנו להניף את דגלנו לצד הדגל הבריטי. הסברתי לו שצעד זה יעלה מאוד את המורל... המייג'ור חכך בדעתו כמה דקות ואחר כך נתן את הסכמתו, בתנאי אחד – שהדגל הכחול לבן יהיה נמוך ברגל (30 סנטימטרים) מן הדגל הבריטי. כשתהיו אימפריה, ניחם אותי, יהיה אפשר להניף את שני הדגלים באותו הגובה... כשהנפנו למחרת את שני הדגלים, זה מתחת לזה, אחזה בכולנו התרגשות עצומה... לרגע היה אפשר לחשוב שאנו עדים להקמתה של מדינה יהודית ריבונית... השמועה פשטה במהירות בין יהודי קהיר וסביבותיה ורבים מהם באו לצפות במחזה והתרגשו.⁶⁶

הנפת דגל ישראל בקהיר בידי פלוגת חפרים ארץ-ישראלים בעת ביקור של צוות הפיקוד הבריטי בקיץ 1940. התמונה באדיבות ישראל נגלית לעין יד יצחק בן-צבי, מתוך עיזבונו של לוטננט נתן גרשוני PAL/309259, פלוגה 606 חפרים – מפדויי השבי

⁶⁵ ראה הקדמה מאת רא"ל (במיל') חיים לסקוב בתוך: גלבר, **תולדות ההתנדבות**, עמ' ב.
⁶⁶ אלמוגי, **בראש מורם**, עמ' 20–21.

עוד בימי שירותם הצבאי הקפידו החיילים לציין את חגי ישראל, ואפשר למצוא לכך עדויות רבות בזיכרונותיהם ובתמונות אשר תיעדו את שירותם הצבאי. המפתיע הוא כי גם בימיהם הקשים ביותר בלב הקדרות (מֶאֶפְלָה), כשהם שבויים בידי גדול אויביהם, הקפידו החפרים לשמור על זהותם היהודית ציונית ועל ציון חגי ישראל. עדויות רבות למאמצים שעשו השבויים בתחום זה אפשר למצוא בזיכרונותיהם, אחד מהם הוא עדותו של אלכסנדר גלנץ על אירוע קריאת מגילת איכה שערכו השבויים עם הגיעם למחנה השבויים המרכזי שבפולין בחודש אוגוסט 1941, סמוך לערב תשעה באב. בתום הטקס שרו החפרים את המנון התקווה. מפקד המחנה הגרמני, שסבר שהמזמור הוא חלק מהטקס הדתי, עמד דום גם הוא בזמן שירת ההמנון.⁶⁷ אחד מהחגים המשמעותיים ביותר עבורם היה חג החנוכה. הם הכינו מנורות חנוכה מחומרים שמצאו במחנה, ערכו נשפים לציון החג, ובמהלכם העלו מחזות לכבוד החג וקיימו טקס הדלקת נרות חגיגי. לטקס הדלקת הנר הראשון הוזמן תמיד מפקד המחנה הגרמני אשר התכבד בהדלקת הנר הראשון בחנוכה.

מנורת חנוכה שהכין אברהם דיגי בשנת 1944 במחנה שבויים בגרמניה. המנורה הוכנה משאריות של קופסאות שימורים שהגיעו בחבילות הצלב האדום. מתוך עיזבונו של קורפורל אברהם דיגי PAL/11020, פלוגה 602 של חיל החפרים הארץ-ישראלי – מפדויי השבי

מרתק לא פחות היה מאבקם של השבויים לקבור את חבריהם, אשר נהרגו בימי השבי, קבורה צבאית רשמית. בכל הנוגע לחיילים הארץ-ישראליים שנהרגו בימי השבי, ביקשו הגרמנים לפטור את עצמם מכללי הטקס הצבאי, ולכן בתחילה נערכה קבורתם של כמה מחללים אלה בידי הגרמנים בחשאי וללא טקס צבאי סדור. החיילים הארץ-ישראליים, שאוגדו תחת הנהגת המש"קים, פתחו בשביתות רעב ובשביתות עבודה, תוך שהם הסתכנו רבות בחיכוך לא רצוי עם הגרמנים. בד בבד פעלה הנהגת פדויי השבי מול הצלב האדום כדי

⁶⁷ גלנץ, המאבק בכבלי השבי, עמ' 94.

לקבל סיוע בהסדרת מצבם. ואכן, במקרים רבים הצליחו פדויי השבי להביא את חבריהם לקבורה צבאית מסודרת. בטקס הקבורה הצבאי, אשר ניהל כומר, הובל ארונו של החלל כשהוא עטוף בדגל הממלכה הבריטית על כרכרה עמוסת פרחים. בבית העלמין ירו הגרמנים לכבודו מטח כבוד, ומסדר כבוד של חבריו הארץ-ישראלים ושוביו הגרמנים עמד וחלק לו כבוד אחרון.

קברו של ריכרד אלטמן PAL/ 6707 ועליו, משמאל, סמל צלב הקרס. מתוך עיזבונו של סרגיט יעקב בן דב PAL/286, חיל ההובלה – מפדויי השבי

חיילים נשכחים ללא מדינה

אלפי יהודים מארץ ישראל, שרובם נמלטו זמן לא רב קודם מאירופה, ביקשו לתת כתף למאמץ המלחמה בגרמנים ומצאו את שורות הצבא הבריטי פתוחות וזמינות עבורם לכך. מרביתם של חיילי ראשית ההתנדבות שובצו כתומכי לחימה בחיל החפרים הארץ-ישראלי. לפעמים זה היה בניגוד מוחלט לקריאותיה הגלויות של הנהגת היישוב, אשר ביקשה לגייס את תושבי היישוב רק ליחידה עברית לוחמת בעלת היקף גדול. נפילתם בשבי בתום הקרב על יוון שיבשה את כוונתם להמשיך לתת כתף ללחימה בנאצים ובבוא העת להיות לוחמי ומפקדיו של הכוח העברי הלוחם.

אבל בפועל, התגייסותם של אותם אלפי חיילים, באותו גל התנדבות עממי, יצרה מנופי לחץ פנימיים בתוך הנהגת היישוב וגם בקרב הפיקוד הצבאי הבריטי וסללה את הדרך לתנועה שהפכה למוסדרת וניכרת יותר בהיקפיה ככל שחלפו השנים. היו אלו ראשוני המתנדבים לחיל החפרים אשר קבעו עובדות בשטח עבור מתנדבי היישוב שבאו אחריהם. הם מיסדו עבורם את מעמדם כחיילים בעלי זהות יהודית-ציונית, אשר זכאים להפגין את זהותם על ידי שימוש בסממנים כמו דגל, שפה, המנון ופיקוד.

הקרב על יוון, שבו השתתפו החפרים, היה מוכר כמפלה צבאית בריטית, ובסופו נכשל גם פינוי כוח המשלוח. התקדמות המחקר ההיסטורי והצבאי לאורך השנים ביססה את ההבנה כי הקרב על יוון ועל כרתים גרם לעיכוב בפתיחתו של מבצע 'ברברוסה'⁶⁸ ועל כן מהווה את אחת מנקודות המפנה הראשונות של מלחמת העולם השנייה. כמה גורמים סייעו לכך, ואלו הם: עמידתה האיתנה של יוון אל מול הפולש האיטלקי במערכה הראשונה, דבר אשר הוביל להחלטתו של היטלר להיגרר אל תוך מלחמה וחזית שלא היו בתוכניותיו המקוריות; עמידתה של יוון במערכה השנייה ולצידה כבר כוח המשלוח הבריטי, שבמסגרתו הגיעו החפרים ליוון, אשר גרם לעיכוב בכיבוש יוון אותו תכנן היטלר לסיים בפרק זמן קצר, ובעקבות כך הביא לשיהוי ניכר בהמשך תוכניות המלחמה הגרמניות; האבדות הרבות שנגרמו לגרמנים, בעיקר בקרב על כרתים במערכה השלישית על יוון, אשר אף זכתה לכינוי 'בית הקברות של הצנחנים הגרמנים' מאחר שנהרגו, נפצעו או נשבו בה יותר מ-6,500 חיילים.⁶⁹ אבדות אלו הובילו את הגרמנים שלא לפעול שנית באף חזית בטקטיקות שבהן נקטו שם.

לאורך שנים לא הבינו החיילים הארץ-ישראלים, ותיקי הקרב על יוון, את עוצמת השפעתו הצבאית של הקרב שבו לחמו על מהלכי המלחמה, ועל כן גם הצניעו את עובדת השתתפותם בו. לימי הלחימה הקשים שעברו על החפרים, אשר לא הוכנו ולא הוכשרו לכך, לטראומות הנסיגה ביוון, לרגעי הנפילה המשפילה בשבי ולמשבר האישי הגדול שעברו בארבע שנות השבי, היה משקל רב במוכנותם לספר את סיפורם למשפחותיהם. גם העובדה כי שירתו בצבא הבריטי, אשר עם תום מלחמת העולם השנייה הפך בארץ ל'אויב' ועם הקמת המדינה הפך להיות 'צבא זר', לא תרמה ליכולתם להנחיל את סיפורם בחברה הישראלית. כך יצא שלאורך שנים ארוכות לא הוכרו פדויי השבי רשמית על ידי מוסדות המדינה,⁷⁰ וסיפורם לא שולב במסגרות הנצחה לאומיות.⁷¹

נסיבות אלו ואחרות, בהן מורכבות הטיפול בשבויי מלחמה, תרמו, מי יותר ומי פחות, לחוסר יכולתם של פדויי השבי הנאצי לספר על המהפכים והתמורות הגדולים שקרו להם בימי שירותם הצבאי. אלו ואחרים מנעו מהם את הזכות להתגאות על שהניחו מסד משמעותי כל כך עבור מתנדבי היישוב שהתגייסו אחריהם לצבא הבריטי. אלו מנעו מהם לספר על כך שבימי מלחמת העולם השנייה הם היו הראשונים לממש את זכותם של כל ישראל – להיות חייל יהודי ציוני היוצא להגן על מולדתו.

למידע נוסף וליצירת קשר עם פורום המשפחות: <https://www.jewishpioneers.com>

⁶⁸ במקום ב-15 באפריל 1941, כפי שתוכנן בתחילה, החל מבצע 'ברברוסה' ב-22 במאי 1941, בעיכוב של כשישה שבועות.

⁶⁹ יש הטוענים כי נתונים אלו אינם מדויקים, וכי מספר האבדות בקרב גדול יותר ואף אולי כפול.
⁷⁰ לראשונה, רק בשנת 2005, בעקבות מאבק משפחותיהם של פדויי השבי הכיר משרד הביטחון רשמית בחיילים כפדויי שבי. הכרה זו זיכתה את מי שעדיין היה בחיים בקצבה חודשית קטנה. לעניין איתור מקום קבורתם של הנעדרים או שמותיהם של החללים האלמוניים מפרשה זו – נכון לרגע כתיבת שורות אלו, פעילות זו טרם יצאה לפועל.

⁷¹ פרט ליער פדויי השבי, אשר הקים פורום המשפחות מכספי תרומתם של פדויי השבי שניתנה עוד בשנת 1944 מתוך מחנות השבויים, אי אפשר למצוא בישראל הנצחות במרחב הציבורי לזכרם (שמות רחובות, אנדרטאות וכד'). סיפורם לא שולב בתוכניות הלימודים של משרד החינוך, ועד תחילת שנות ה-2000, עם הקמת מאגר המידע והאגף החדש במוזיאון בית הגדודים, אף מוזאון לא טיפל בהנצחת סיפורם.

עשויות ללא חת – התגייסותן של נשים יהודיות במלחמת העולם השנייה

תמר קטקו

שתי מלחמות העולם שהתחוללו במחצית הראשונה של המאה ה-20 טלטלו את האנושות בעוצמה ובמחיר חסרי תקדים של עשרות מיליוני חיילים ואזרחים, וגרמו לנכות פיזית ונפשית של מאות מיליוני בני אדם ברחבי העולם. לכאורה, בתקופה שבין שתי המלחמות נראה היה שבמרבית מדינות המערב הבינו עד כמה מלחמה היא הרסנית ועד כמה היא ממיטה אסון על בני אדם. בתהליך שיקום מורכב שקיבלו על עצמן ממשלות חדשות וישנות גם יחד, ביקשו להעצים את ערך השלום ולא לראות עוד בהתקפה צבאית אפשרות לפתרון סכסוכים מדיניים כלשהם. מרבית השליטים הסכימו לאמץ רעיונות דמוקרטיים, גם אם לא תמיד היו בשלים להטמעתם, כדי להבטיח חיים שיתופיים של כבוד הדדי ושל שגשוג. מגמה זו אפשרה לתנועות פציפיסטיות ופמיניסטיות לשוב ולטפח עקרונות פלורליסטיים בכל תחום. נשים, שבזמן מלחמת העולם הראשונה מילאו תפקידים שלא נכללו במסורות התעסוקה שלהן עד כה כיוון שמרבית הגברים היו בחזית, התקבלו ביתר פתיחות.

בשנות השלושים ניכר היה שמתחוללת מהפכה במעמדן כבעלות זכות בחירה ובקבלתן לתחומי פוליטיקה, מחקר ומדע תוך שינוי שחל גם במעמדן המשפחתי והקהילתי. תנועות אלו ניסו לסלול דרך לנשים רבות שביקשו להשתלב כמעט בכל תחום. במרבית מדינות המערב היה הספר 'חדר משלך', ובו סדרת הרצאות של הסופרת הפמיניסטית וירגיניה וולף (1927), מהפכני ופורץ דרך למימוש עצמי, ויותר מכך. דווקא במהלך שתי מלחמות העולם הוכחו הדרישות לשוויון הזדמנויות כצודקות והרות גורל בראי המציאות, בעיקר עם הצטרפותו של כוח עזר נשי לשורות הצבא, כדי לתמוך ולסייע בעורף האזרחי, ולא רק כתעמולה סוציאליסטית או פמיניסטית בלבד.¹ ההכרה כי נשים אינן פחותות יכולת שכלית, נפשית וגופנית חלחלה בתפיסות האידיאליסטיות של המדינות הליברליות ואף במשטר הקומוניסטי שייצג את ביטול המעמדות, הדתות והבדלי המגדר. זו הייתה פלטפורמה מצוינת לחזק את נוכחותן במישורים המקצועיים שבדרך כלל חסמו בפניהן כל דריסת רגל או מעורבות. יוצאי דופן היו הפשיזם והנאציזם – הראשון מטעמים מוסריים וחברתיים נוצריים והשני מטעמים אידיאולוגיים גזעניים, ושניהם מתוך רצון להשיב את עטרת האם האולטימטיבית ואת קדושת המשפחה ליושנה.

הקדמה

מלחמת העולם השנייה שפרצה כנגד כל התחזיות, טרפה את כל מה שהושג והעמידה בסכנה את בסיס קיומם של עקרונות החירות. עם עלייתו של הנאציזם בראשות אדולף היטלר, בשנת 1933, נחצו כל הקווים האדומים באבחת סכין, ובוטלו זכות החיים, המצפון והמוסריות, כבוד האדם, חופש הביטוי והמחשבה. הגזענות הפכה להיות מצע פוליטי חוקי, ועל פי האידיאולוגיה הנאצית, גם נשים צוו לשוב לתחום המחיה המוגבל שלהן ולמלא את תפקידן כנשות משפחה ראויות, בעלות כושר ילודה מרשים לטובת הרייך השלישי, במקביל לפמיניזם ליברלי ורדיקלי שקרא לשינוי תודעתי לגבי מעמדן של נשים. לראשונה, במלחמה שהקיפה את כל יבשות העולם, הצטרפו מיליוני נשים לשורות, לצבאות מדינתיים ולארגונים צבאיים או למיליציות, כמו ארגוני פרטיזנים ומחתרות שונות, מי בגיוס חובה ומי בהתנדבות, בכל החילות, בכל התפקידים ובכל

¹ See: Laura Marcus, "Woolf's feminism and feminism's Woolf", In: S. Roe & S. Sellers (Eds.), *The Cambridge Companion to Virginia Woolf*, Cambridge: Cambridge University Press, 2000.

החזיתות, ואף השתתפו בקרבות מכריעים באומץ לב ובחירוף נפש. מתוך מיליון וחצי יהודים ששירתו בכל צבאות העולם בפלוגות הפרטיזנים ובארגוני המחתרות, במסגרות מדינתיות ובלתי סדירות, היו גם כ-150 אלף נשים יהודיות בנות 16–45. על סיפור לחימתם ותרומתם של חיילים יהודים לניצחון על גרמניה הנאצית מספרים מעט מדי, פחות מזה – על סיפורן של הנשים היהודיות.²

במאמר זה יועלו סוגיות תדמיתיות ודילמות ערכיות לגבי מקומן בסיפר (נרטיב) ההיסטורי של השתתפות היהודים במלחמת העולם השנייה. עוד יודגשו ההבדלים בין החיילות היהודיות בצבאות השונים ובארגונים הצבאיים הבלתי סדירים (גרילה) ובהיקף מעורבותן. זו הייתה נקודת מפנה חשובה שהעמידה את גיוסן במבחן המציאות, והשפיעה על הקמתן של יחידות נשים בצבאות שונים בעולם.³

התביעה לשוויון תעסוקתי ולזכות להשתלב באקדמיה, במחקר, במרחב הפוליטי והתעשייתי, בתקשורת וביחסי ציבור צברה תאוצה פי כמה וכמה עם התגייסותן ועם מילוי תפקידים מבצעיים הרחק מהבית במהלך שנים רצופות. יכולותיהן הקרביות בלטו במיוחד בשורות הצבא הסובייטי, שעל בסיס השוויוניות הקומוניסטית, אפשר לנשים להשתתף כמעט בכל תפקיד מבצעי, בכללו טיסות קרב, צניחות מבצעיות ולחימת קומנדו בקו החזית. בצבאות בעלות הברית באו לידי ביטוי גם כושרן הארגוני, יכולות התמרון במצבי לחץ וסכנת חיים, קבלת אחריות מבצעית וביצוע משימות בתושייה ובגבורה, לעיתים תוך כדי אלתור בשטח וקבלת החלטות עצמאיות. צריך להביא בחשבון, שלא כמו גברים שעברו סדרות אימונים צבאיים טרם גיוסם ושיבוצם, לנשים היה זמן מוגבל מאוד של היערכות ושל התאמה פיזית ואישיותית לתפקידים שונים, ולרוב הסתכמה ההכשרה בשבועות בודדים בלבד. העובדה שהצליחו לשמש טייסות, רופאות קרביות, חובשות, צנחניות, לוחמות קומנדו, מרגלות, נהגות, תומכות לחימה וחיילות אחזקה וטכנולוגיה, העידה על יכולותיהן הטבעיות ועל אומץ ליבן.

אולם המעבר המהיר, יחסית, מאלמוניות ומשגרת חיים שלא חרגה מהמובן מאליו, לחיילות במדים, המוצבות בעמדות מפתח במערך הצבאי הבין-לאומי, יצר פערים בין הדימוי העצמי ובין איך שהתקבלו בעיני הציבור ובעיני בני משפחתן. חשוב לזכור שקצב ההשתחררות מאחיזה מסורתית במעמדן היה הרבה יותר איטי לפני פרוץ המלחמה, לא כל שכן במצוקה של חוסר כוח אדם בחזית כמו גם בעורף. לכן לוותה התגייסותן בעמדות השנויות במחלוקת לגבי ההשפעות העלולות להרוס את סולם הערכים שלהן, את דפוסי התנהגותן ואת צניעותן. שירותן הרחק מהבית ומהמשפחה, לעיתים במשך שנים רצופות, כרסם באמון שניתן להן והעלה ספקות לגבי התאמתן לתנאי לחימה. ברוב המדינות המערביות שמרו על כבודן ועל מידת יכולתן לציית לערכים המוסריים ולהימנע מלחצות את הקווים האדומים, גם בשעת סכנה ומילוי תפקידן בצייתנות ובמסירות וגם במחיר שיצטרכו לשלם לשם כך. עצם הימצאותן בחברת חיילים ומפקדים בתנאי שדה קשים ועצם שותפותן לחוויות צבאיות 'גבריות' מטלטלות אילצו אותן, בלית ברירה, להשתנות. המסע הפתאומי הזה פתח לפנין עולמות חדשים ונתן דרור לסוג של מרד נעורים מודחק ולצורך לביטוי עצמי פמיניסטי שלא התממש. כיום, בנות הדור הצעיר יוצאות למסעות רחוקים בעולם השלישי, כחלק מיטקסי ההתבגרות והעצמאות שלהן. בהיקש לכך, להיות חיילת במזרח התיכון בצפון אפריקה או באירופה ולהשתתף בקרבות

² Tamar Ketko, "Not victims: the image of Jews in World War Two", *Jewish Culture and History* 18 (2), 2017, pp. 274–290.

³ Emily Yellin, *Our Mothers' War: American Women at Home and at the Front During World War II*, New York: Free Press, 2004; Sandra Trudgen Dawson, "Women and the Second World War", *International Journal of Military History and Historiography* 39 (2), 2019, pp. 171–312.

מול האויב הנאצי היה שווה ערך לטיול בהודו, בנפאל, בדרום אמריקה או לכיבוש האוורסט. לקבל רישיון נהיגה על טנדר או על טנק השתווה לקבלת כנפי צניחה או טיס, לא כל שכן מי שיצאה למשימות מסוכנות, ובמהלכן הפצצה מטוס קרב, צנחה והובילה שיירות כלי רכב צבאיים כבדים וטנקים מאלכסנדריה לביירות.⁴ בפתח הדיון בעניין זה כבר אפשר לקבוע בוודאות: מגוון התפקידים הצבאיים הקרביים שאפשרו לחילות בצבא הסובייטי היה גדול בהיקפו ושונה מזה שהוצג לחילות בצבאות בעלות הברית, וההבדל ניכר גם בהכשרה המקצועית וגם ברמת האחריות הפיקודית והמבצעית שהטילו עליהן. נשים התגייסו לצבא האדום, בעוד לשאר הצבאות – הנשים התנדבו. במציאות זו נושא השוויון המגדרי בגיוס לצה"ל עדיין נמצא על סדר היום הציבורי ומהווה מוקד לדיונים ולמאבקים, החל ממאבקה של אליס מילר בשנת 1994 להתקבל לקורס טיס וכלה בעתירות לבג"ץ בנובמבר 2020 שהגישו צעירות בדרישה שיאפשרו להן להתמייין ולהתגייס ליחידות עילית ולתפקידים קרביים. בעתירה הביעו מחאה על התנהלות מפלה הפוגעת באופן חמור בזכות יסוד של נשים לשוויון בצה"ל. בעקבות העתירה הודיע הרמטכ"ל, רא"ל אביב כוכבי, על הקמת צוות שיבחן שירות נשים כלוחמות ביחידות עילית ובגדודי חי"ר, ובראשו יעמוד מפקד זרוע היבשה, אלוף יואל סטריק. דווקא בשל כך כדאי לבחון את מקורות ההשראה למגמות הללו, להבין שהיו רבות נעזות לפנייהן שעשו היסטוריה ושהשתתפו בקרבות מכריעים ובפעולות לחימה שעד אז היו נחלתם של גברים בלבד. ראוי שנלמד את הפרק המכונן הזה על חלקן של נשים יהודיות במלחמת העולם השנייה בכל החזיתות והמערכות הצבאיות.

לוחמות יהודיות שהתגייסו לצבא האדום וליחידות פרטיזניות

עם פרוץ המלחמה הפטריוטית הגדולה⁵ ב-22 ביוני 1941, עם תחילתו של מבצע 'ברברוסה', ברדיו מוסקווה קראה הטייסת הידועה מרינה רסקובה (Marina Raskova) לבחורות סובייטיות להתגייס לצבא, לתרום את חלקן במאמץ המלחמתי, לעבור קורסי טיס, מקלעניות וצניחה ולקבל הכשרה צבאית מלאה בשאר חילות השדה הקרביים וביחידות הטכניות ותומכות הלחימה. עשרות אלפים נענו לגיוס. האימונים ארכו בדרך כלל 12–18 חודשים, ובמהלכם התנסו בזמן אמת. הטייסות הפגינו כושר תמרון מצוין ויכולת אווירית יוצאת דופן בקרבות הקשים מול מטוסי הקרב הגרמניים ובהפצצות כבדות לנטרול דרכי הגישה של הצבא הגרמני.⁶ רבות מהן זכו לאותות גבורה על ביצוע מוצלח של אלפי גיחות מבצעיות ועל השתתפותן בקרבות אוויר ובהפצצות בשמי סטלינגרד, מוסקווה, קורסק, קניגסברג וברלין.⁷

הקריאה לגייס נשים לכל החילות והתפקידים היה ביטוי מובהק לעקרון הסוציאליסטי בדבר שוויון מוחלט בין המינים ומתן אמון מצד ההנהגה בכוחן ובכישוריהן, וגם כדי להכחיש את יחסה המשפיל לנשים. בצבא הסובייטי נלחמו כ-800 אלף נשים, מחציתן בקו החזית באוויר וביבשה, כ-10 אחוזים מהן יהודיות ועוד מספר לא מבוטל של מתגייסות שהסתירו את דבר יהדותן ושינו את שם משפחתן. מתוך רשימת שמותיהן של כאלף טייסות קרב, נווטות ומקלעניות, נמצאו כ-400 יהודיות; מתוך כ-200 אלף רופאות קרביות, אחיות וחובשות צבאיות, כ-40 אלף היו יהודיות, ומתוך 100 אלף חיילות סובייטיות ששירתו בחיל

⁴ מאיר חזן, *מהפכת הענוות: אישה ורובה בארץ ישראל 1907–1945*. תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 2015 (להלן: חזן, *מהפכת הענוות*).
⁵ כך כינו הסובייטים את מלחמת העולם השנייה. מבחינתם המלחמה החלה ביוני 1941, כמבחן היסטורי לכוח העמידה של 'אימא רוסיה' ושל המשטר הקומוניסטי מול גרמניה ומול האידיאולוגיה הנאצית ומימושה.

⁶ See: Reina Pennington, *Wings, Women & War: Soviet Airwomen in World War II Combat*, Kansas: University Press of Kansas, 2007.

⁷ יצחק ארד, *בצל הדגל האדום: יהודי ברית המועצות בלחימה נגד גרמניה הנאצית*, תל אביב: משרד הביטחון, 2008, עמ' 145.

השריון ובחיל החימוש בתפקיד נהגות, טכנאיות רכב ומהנדסות בתעשייה הצבאית, כ-20 אלף היו חיילות יהודיות.⁸ בין אלה היו גם מעטות ששולבו במערך המודיעין ובמשימות הריגול בשטח האויב ושימשו אלחוטאיות וקשריות. ביחידות הצבא האדום ובחטיבה הליטאית פעלו חוליות קומנדו שהוצנחו לשטחי האויב, בהן גם נשים מעטות שנמצאו מתאימות. אחת מהן הייתה הלוחמת היהודייה נינה פפירמכר (מרשק) שהוצנחה בשנת 1944 בשטח האויב ביערות רודניקי, סופחה כאלחוטאית של מפקדת החטיבה הליטאית 1 והייתה בין הבודדות ששרדה מאותה חטיבה עד תום המלחמה.⁹

כאן המקום לציין שהיו יחידות צבאיות שהרוב היהודי בהן עיצב את אופיין, והדיוויזיה הליטאית ה-16 היא דוגמה מובהקת לכך. תחושת הנקם, אחדות הגורל היהודי והשנאה לגרמנים הנאצים אך העצימו את נוכחותן בשדות הקרב ואת הישגיהן. כשליש מלוחמי הדיוויזיה היו יהודים, בהם כ-80 צעירות יהודיות, שרובן היו בנות 17–20. מ-1941 עד 1942 התגייסו עשרות רופאות יהודיות שקיבלו את הסמכתן סמוך לפרוץ הקרבות, וכמה סטודנטיות לרפואה שטרם הוסמכו, הוכשרו מייד כחובשות ואחיות. הן יצרו צוות רפואי קרבי של נשים יהודיות שלא היה לו כמעט אחר ורע בחילות אחרים. חלקן היו קשריות, נהגות וטכנאיות חימוש רכב.¹⁰ לרוב, התגייסותם הכוללת של הלוחמים בחזית המזרחית ונחישותם להכניע את הצבא הגרמני בכל מחיר גברו על גילויי האנטישמיות בקרב הלוחמים הסובייטים והליטאים, אם כי ברגעי אמת של נפילה בשבי האויב לא היססו להלשין מייד ולמסור לידי השובים הנאצים את היהודים שביניהם, ששעות קודם לכן היו 'אחיהם לנשק'. הללו הוצאו להורג מייד, דבר שהיה צפוי ומכוון. לגבי הלוחמות היהודיות, חשיפתן לסכנת הנפילה בשבי הייתה מצומצמת יותר, אם כי, לפי עדותן של רופאות ושל חובשות יהודיות ששרדו, במתקפות קשות ובהפגזות מתמשכות נשלחו קודם הרופאות והחובשות היהודיות לטפל בפצועים ולפנותם תוך כדי סכנה ממשית לחייהן. לטענתן, זה היה שיקול פיקודי, שלא פעם נבע מניצול העובדה שמעבר לתחושת הפטריוטיות, בערה בליבן נקמות חסרת גבולות. היו כאלה שנהרגו תוך כדי מילוי תפקידן, היו שנפצעו והמשיכו לטפל בלוחמים בנאמנות, כמובן, ללא הבחנה ביניהם.¹¹ תמונת מצב זו הצטיירה גם מעדותן של טייסות קרב יהודיות שציינו שמרביתן הוזנקו ראשונות מול מטוסי קרב גרמניים, חלקן הוצבו כמקלעניות, ולרוב היו הראשונות להיפגע.¹²

עם זאת צריך לשקף גם את ההיבטים האמיצים פחות באשר למיעוט נשי בתוך רוב גברי במהלך הקרבות, המרדפים והשהייה בשטחי האויב או בתנועת הכוחות במשך חודשים ארוכים בתנאי שטח קשים. במצבי קיצון של הישרדות בתנאים בלתי נתפסים סביר להניח שלעיתים נחצו גבולות מוסריים, אך לרוב ניסו להגן על כבודן. המציאות ביער, בשדות קרב, בשוחות או בעת שחרור מחנות ההשמדה, כשהמוות מרחף מעליהן ללא הרף, זימנה דילמות מוסריות ומצבי קיצון של הישרדות, לעיתים חריגים ובמחירים אנושיים קשים מנשוא. על אחת כמה וכמה נאלצו חיילות יהודיות להוכיח את כוח עמידתן ועד כמה הן 'מועילות', וחלילה, לא מהוות

⁸ Pennington, *ibid*; C. Merridale, "Masculinity at war: Did gender matter in the Soviet Army?" *Journal of War and Culture Studies* 5 (3), 2013, p. 307–320; T. Ketko, *Ibid*.

⁹ ישראל רודינצקי ויעקב שיין (עורכים), *הדרך אל הניצחון – לוחמים יהודים בדיוויזיה הליטאית ה-16 1942–1945*, תל אביב: איגוד יוצאי ליטא בישראל, 1999, עמ' 306 (להלן: רודינצקי ושיין, *הדרך אל הניצחון*).

¹⁰ ציפורה שקליארסקי-בלכר וחי' ליפשיץ, "האפופיאה הקרבית של אנשי הרפואה", בתוך: רודינצקי ושיין, *הדרך אל הניצחון*, עמ' 51–53.

¹¹ Pennington, *ibid*; See also: Kazimiera J. Cottam, *Women in Air War: The Eastern Front of World War II*, Canada: New Military Publishing, 1997.

¹² ראו גם: *נשים במלחמה*, סדרה בת שבעה פרקים שיצרה מחברת המאמר (תמר קטקו) על יסוד מחקרה ההיסטוריים וראיונות אישיים שקיימה עם לוחמות יהודיות רבות בארץ ובחו"ל. הסדרה הוקרנה לראשונה בשנת 2008, במסגרת מחלקת התעודה של הטלוויזיה הישראלית (ערוץ 1) בניהולו של איתי לנדסברג-נבו ובהפקתה של דורית סטריק.

סרח עודף. נוסף על ההתמודדות עם גילויי האנטישמיות, כמי שביקשו לנקום את השמדת יקיריהן ואת מעשי הטבח שביצעו הגרמנים תוך כדי פלישתם לברית המועצות, היה עליהן להוכיח את אומץ ליבן מבחינה מגדרית למרות האחווה השוויונית, הפטריוטית והבולשביקית. בד בבד הן התמודדו מול שתי זהויות: נאמנות לצבא האדום ובנות חיל של העם היהודי.¹³ חוץ מאלה שהתגייסו לשורות הצבא ולתפקידים שונים של תומכי לחימה בעורף, היו כאלה שנכלאו עם משפחותיהן בגטאות שהוקמו בכל העיירות בחזית המזרחית, ולא הצליחו להתגייס. לאחר שהבינו שההרג הרצחני יגיע בסופו של דבר לכל מקום, החליטו לברוח ליערות ולהצטרף לפלוגות הפרטיזנים – החלטה שלוותה בדילמות קשות של הקרבה: מצד אחד סיכנו את חיי המשפחות שנותרו בגטו, ומצד אחר מסרו את נפשן בעצם הבריחה ליער שבו ארבו סכנות בכל פינה. הן נאלצו לשרוד בכל מחיר, ולשכנע את מפקדי פלוגות הפרטיזנים שכדאי לצרפן. הן נמלטו ממעשי הרג המוני בידי עוצבות המבצע המיוחדות של הגרמנים, ועל אף הסכנות ועל אף חוסר ההכשרה הפיזית והמנטלית בחרו בחיי היער על פני התעללות ומוות בידי הנאצים והאוכלוסייה העוינת.

במסגרת יחידות הפרטיזנים הלא יהודיות שפעלו ביערות מזרח אירופה, ביוון, באיטליה, בבולגריה, ביוגוסלביה ובסלובקיה, פעלו יותר מ-90 אלף פרטיזנים יהודים, מתוכם כעשרת אלפים נערות ונשים בוגרות יותר. לצד הגדודים המעורבים התארגנו יחידות יהודיות, כגון יחידת המשפחות של האחים ביילסקי שכללו קשישים, נשים וטף, וגדודי פרטיזנים כמו אלה של אטלס, זורין, קובנר וגרינשפן. הן השתלבו במרדפים, בהטמנת מוקשים, בבניית מסתורים (זימלנקות) ביערות ובהשגת תחמושת, מזון ותרופות מכפרים סמוכים. הפרטיזניות טיפלו בפצועים ובחולים ובלוחמת הישרדות מול הכוחות הגרמניים ומול הכוחות המקומיים ששיתפו עימם פעולה בחשיפתם. הן השתתפו בפעולות צבאיות למיקוש נתיבים, תחנות כוח ועמדות, ולעיתים גם בקרבות פנים מול פנים. הגרמנים ביקשו לחשוף את מוקדי ההתארגנות הפרטיזנית ואת אזורי המסתור וניהלו מצוד רצוף אחרי גדודי הפרטיזנים, ולתדהמתם גילו בשורותיהם גם פרטיזניות צעירות שלא נרתעו להיאבק בהם. ביערות הסמוכים לגטו וילנה, הטמינו מוקשים מתחת למסילות ברזל ובמתחמי שנאים ומשאבות מים של וילנה; באזור יערות נאליבוקי שבבלארוס, בעיקר במסגרת יחידות הפרטיזנים של טוביה ביילסקי ושל שלום זורין, השתתפו במיקוש הדרכים שהובילו מנובוֹגְרודֹזֶק לנובויילניה (Novoyelnya) ולשאר כפרי האזור. סמוך ליערות קרסלאבה (Kraslava) שבלטביה השתתפו בתקיפת שיירות גרמניות שהובילו אספקה וציוד, לא פחדו להסתער על כפריים עוינים שנתפסו כמלשינים והיו אחראיות למציאת מקורות מזון וציוד.¹⁴ החוויות הקשות נצרכו בגופן ובתודעתן, לאו דווקא בסממנים של גבורה, לא בעיני עצמן ולא תמיד בעיני הסביבה. הן נדחקו לשולי הזיכרון הקולקטיבי בשל החשש הכבד שתמיד ליווה אותן, שמא יבקשו לדעת מה המחיר האישי שנאלצו לשלם כדי להישאר בחיים בסביבה שאינה הולמת לנערות ולנשים צעירות בנות

15–30.15

¹³ Merridale, Ibid.

¹⁴ רודינצקי ושיין, **הדרך אל הניצחון**; ראו גם: שלום חולבסקי, **מרי ולוחמה פרטיזנית – יהודי בילורוסיה במלחמת העולם השנייה**, ירושלים: יד ושם, 2001 (להלן: חולבסקי: **מרי ולוחמה פרטיזנית**).

¹⁵ שרה שני-נשמית, **הפלוגה ה-51: קורות הקבוצה הפרטיזנית של יהודי גיטו סלונים**, קיבוץ לוחמי הגטאות: בית לוחמי הגטאות, 1990; חולבסקי, **מרי ולוחמה פרטיזנית**; בני מיכלסון, "תנועת הפרטיזנים היוגוסלבית", בתוך: **אתר מוזיאון הלוחם היהודי במלחמת העולם ה-ii**, 2018. <http://www.jwmww2.org>

לוחמות יהודיות שהתנדבו לשרת בצבאות בעלות הברית

בארצות המערב, לעומת גיוס הנשים בחזית המזרחית, תמונת המצב הייתה שונה לחלוטין, הן מבחינת פרופיל המתגייסות והרקע שלהן והן מבחינת תרבות מדינות מוצאן ומגבלות הצטרפותן לשורות הצבא כמתנדבות. בארה"ב, בקנדה, בדרום אפריקה, באוסטרליה, בניו זילנד ובבריטניה התנדבו נשים לצבא ולא גויסו בשירות חובה כמו הגברים. אומנם עברו הכשרה מקצועית בכמה תחומים נדרשים, אך לא התקבלו לכל התפקידים, ודאי לא ללחימה בקו הראשון בחזית. כטייסות הן לא השתתפו בקרבות אוויר, אלא שימשו טייסות תובלה או טכנאיות אוויר.¹⁶ בהיותן טכנאיות בעמדת נ"מ הן פעלו בדרך כלל על נושאות מטוסים ולא בשדות הקרב ממש. שאר היחידות שבהן פעלו היו עורפיות או בשירות מודיעין, מיפוי ותחזוקה. רק רופאות וחובשות קרביות הורשו להתלוות לגדודי לחימה ולהיות בשטח, וגם אז רק במערכות מיוחדות ולרוב בחלקים העורפיים של חזית הלחימה.¹⁷ עם הצטרפותה של ארה"ב למלחמת העולם השנייה, לאחר ההתקפה בפרל הארבור, ב-7 בדצמבר 1941, החל גיוס לוחמים המוני. בעקבות זאת נדרשו רבבות נשים לסייע מייד במילוי תפקידים אזרחיים, כדי שלא לשתק את שגרת החיים לגמרי. בד בבד הן נקראו להתנדב לכוחות הלחימה בבסיסי הצבא שברחבי ארה"ב, אך גם בחזיתות שמעבר לים.

כ־350 אלף נשים התנדבו לשורות הצבא האמריקאי לאחר שרעיית הנשיא אלינור רוזוולט התרשמה מתרומתן לכוחות בעלות הברית במזרח התיכון ובאירופה, והציעה להקים יחידת נשים צבאית מיוחדת (WAAC – Women's Auxiliary Army Corps). זה היה צורך השעה ואולי הזדמנות ליצור תקדים שלימים יהווה תשתית לחילות הנשים בצבא ארה"ב ולהישגיהן הצבאיים עד היום. יותר מ־150 אלף התגייסו לתפקידים שונים בחיל האוויר, כאלף מתוכן שירתו כטייסות תובלה, והשאר טכנאיות מטוסים, תצפיתניות וקצינות מיפוי וזיהוי מטרות. עשרות אלפי נשים אחרות שימשו רופאות, אחיות, חובשות, נהגות, תזונאיות ועובדות סוציאליות. בין מאות אלפי החיילות היו גם יותר מ־50 אלף נשים יהודיות מכל רחבי ארה"ב. שילובן בכל התפקידים התאפשר, בין היתר, גם בשל האחוה הפטריוטית שהפגינו, וגם כיהודיות שייצגו את קהילת היהודים הגדולה בעולם.¹⁸ שלא כמו בצבא האדום, הן לא נתקלו בגילויי אנטישמיות כל שהם, ואף זכו ליחס מכבד ומוקיר, דווקא בשל היותן יהודיות ונוכח הידיעות שהתחילו לזרום לתקשורת על מה שמתחולל באירופה. כאן לא היה דחף נקמני שנבע מחוויית ההשמדה הפיזית וההימלטות מאימת המוות, אלא מתוך תחושת חובה לאומית, יהודית ואידיאולוגית – ניצחון הדמוקרטיה על הנאציזם ועל הפשיזם, ואולי באופן סמוי היה שם גם מניע אנטי־קומוניסטי שניזון מהלך הרוח הכללי באמריקה של אותם הימים. הן בלטו כטייסות, אחיות וחובשות קרביות, ומילאו תפקידים מקצועיים וטכניים בעמדות ירי ומכ"ם על סיפונן של משחתות שהפליגו לאירופה ולצפון אפריקה.¹⁹ אליהן הצטרפו גם מתנדבות מדרום אפריקה ומאוסטרליה. עיקר תרומתן בא לידי ביטוי בסיוע הרב שהעניקו ליחידות הלוחמות בקרבות שהתנהלו מול הגרמנים בצפון אפריקה בשנת 1942, ולאחר מכן, כשהיה צורך לטפל באלפי פצועים, למלא משימות תובלה ואספקה ולתחזק

¹⁶ Margaret Dady, *A Women's War: Life in the ATS*, London: Book Guild Ltd, 1986; Sandra Dawson, "Women and the Second World War", in: Marco wyss, *International Journal of Military History and Historiography* 39 (2), 2019, pp. 171–312.

¹⁷ See: Yellin, *Ibid.*

¹⁸ Sandor B. Cohen, *Women in the Military: A Jewish Perspective*, New York: National Museum of American Jewish Military History, 1999.

¹⁹ <https://www.history.com/topics/world-war-ii/american-women-in-world-war-ii-1>.

מאות בסיסים צבאיים ובתי חולים שהוקמו תוך כדי לחימה. בנקודות אלה פגשו גם לוחמות ארץ-ישראליות במדי הצבא הבריטי.

בהמשך המלחמה, כשמוקד הקרבות עבר לאירופה, מילאו משימות דומות במהלך הפלישה לנורמנדי ביוני 1944 ואחר כך במסגרת שחרור מערב אירופה מהשליטה הגרמנית עד לסיום המלחמה בשנת 1945. לאחר מכן המשיכו לסייע במתן טיפול לפצועים, גם מבחינה רפואית וגם מבחינה נפשית, ובהעברתם. בל נשכח שנערות צעירות אלו היו הרחק מהבית ומהמשפחה, ולעיתים הן בעצמן נזקקו לתמיכה. בין סיפורי הגבורה של הנשים היהודיות בצבא ארה"ב ראוי להזכיר את מירנדה בלוך (Miranda Bloch) שהוכשרה להיות טכנאית מוטסת ופתרה תקלות מורכבות ביותר תוך כדי טיסות מבצעיות. היא עברה קורסי צניחה מעל יבשה וים במקרה שתאלץ לנטוש את המטוס במהלך תקיפה. מירנדה זכתה לאותות גבורה רבים על אומץ ליבה ועל ביצועיה המרשימים. לוחמת נוספת, המייצגת את גבורתן של הלוחמות היהודיות, היא פרנסיס סלנג'ר, אחות מוסמכת שהצטרפה לכוחות שנחתו בחופי נורמנדי והייתה אחת מתוך ארבע אחיות אמריקאיות בלבד שהורשו להצטרף ללחימה בקו החזית. תוך כדי טיפול במאות הפצועים נורתה בידי צלף גרמני. על לחימתה ועל מילוי תפקידה בגבורה עילאית הוענקו לה עיטורים רבים לאחר מותה.²⁰

יחידה צבאית גדולה נוספת של לוחמות, שבה שירתו נשים רבות במדינות המערב, הייתה חיל העזר לנשים (ATS – Auxiliary Territorial Service). יחידה זו נוסדה בשנת 1938 כדי להכשיר 25 אלף מתנדבות למקצועות טכניים, כגון נהיגה באמבולנסים וכלי רכב כבדים, חימוש ותחזוקת טנקים, ולתפקידי תמיכה וסיוע לוחמה בתחומים שונים. כבר בשנת 1939 פעלו חיילות אלו ביחידות השונות גם באנגליה וגם בצרפת בהיקף גדול יותר לאחר שהוכרזה מלחמה על גרמניה. חלקן הוכשרו לשרת גם בעמדות רדאר שהיו המטרות הראשונות שהפציצו המטוסים הגרמניים. היו שאומנו להיות סוכנות חשאיות מוצנחות. תפקידן היה מסוכן במיוחד בשל החשש שייפלו בשבי, ולכן צוידו באקדחים כדי לירות בעצמן כשייתפסו בידי האויב – זה היה אחד התנאים שהתחייבו לקבל. הכשרתן נערכה במסגרת מנהלת המבצעים המיוחדים (Specia Operations Executive – SOE). היו שהצטרפו לשירות הצי לנשים (WRNS – Royal Naval Service) ולחיל העזר האווירי לנשים (WAAF – Women's Auxiliary Air Force), בהן כ-120 נשים שהטיסו מטוסי תובלה, וכאלה שהתמחו בירי טילים מספינות מלחמה, שפעלו בעיקר בצבא בריטניה. למערכות הצבאיות בצפון אפריקה שלחו גם אלפי מגויסות מארה"ב ומדרום אפריקה, בעיקר כרופאות, חובשות, אחיות ועובדות סוציאליות. צריך להדגיש שוב שלא כמו בצבא הסובייטי – נשים בצבאות בעלות הברית התנדבו וראו בכך שליחות ולא חובה. הצטרפותן נבעה מבחירה אישית ומרצון לתרום למלחמה בגרמניה הנאצית, ובמידה לא מבוטלת להוכיח למסגרת הצבאית הגברית כל כך, שגם הן יכולות ו- *We can do better*.

עד יולי 1942 מנה חיל העזר לנשים כ-220 אלף נשים, ועד תום המלחמה ב-1945 כלל כוח הנשים בכל צבאות בעלות הברית קרוב לחצי מיליון חיילות, כ-8 אחוזים מתוכן יהודיות, בעיקר מארה"ב, מדרום אפריקה, מבריטניה ומהיישוב העברי.

כוח מיוחד נוסף שפעל בשטח האויב במסגרת הצבא הבריטי, שכלל לוחמי מודיעין שאומנו למשימות חשאיות כדי להעביר מידע וכדי לחשוף מחנות שבויים של בעלות הברית ושל תנועת הגרמנים בשטח, היה של צנחנים ושל יחידות קומנדו. מלבד אימוני לחימה, צניחה והכנה לנפילה בשבי הוכשרו רובם במיומנויות שונות של איסוף מידע מודיעיני באמצעות מכשירי קשר אלחוטיים, מורס ורשתות של העברת מידע מוצפן. כאלה היו

²⁰ www.jewishvirtuallibrary.org.

גם 37 צנחני היישוב, מתוך יותר מ-200, שהתנדבו למשימות שונות באירופה, ונדרשו לאימוני צניחה ואלחוט בצבא הבריטי, בהם שלוש נשים: חנה סנש, חביבה רייק ושוריקה (ברוורמן) שפכנר. הן הוצנחו בהתאם לשפות ארצות מוצאן, כדי לנוע בחופשיות בקרב האוכלוסייה המקומית וכדי לבצע משימות מודיעין, ובד בבד לפעול באופן סמוי ליצירת קשר עם פליטים ועם פרטיזנים יהודים ולסייע להם. חנה סנש צנחה ביוגוסלביה ופעלה עם חבריה ראובן דפני, אבא ברדיציב ויונה רוזן ביערות יוגוסלביה. המטרה הייתה להגיע להונגריה. לאחר המתנה עימם ועם קבוצת פרטיזנים יוגוסלבים החליטה לחצות את הנהר ולחדור להונגריה, אך הם נתפסו. חנה נכלאה על ידי הגסטאפו, עונתה, ובסופו של דבר הועמדה מול כיתת יורים הונגרית בחצר בית הכלא ההונגרי שבו הוחזקה ונרצחה בזקיפות קומה ובעיניים גלויות.²¹ חביבה פעלה בסלובקיה, במחוזות ילדותה שבבאנסקה ביסטריצה, ואחר כך בהרי הסביבה, עם חבריה רפי רייס וצבי בן-יעקב.²² הם נתפסו במהלך המרד הסלובקי שהנהיגו, והוצאו להורג. גופתה של חביבה זוהתה באמצעות תמונת אחייה התינוק, מיכאל, שתפרה בחלק הפנימי של המקטורן הצבאי שלבשה. חיים חרמש שהצטרף אליהם שרד והמשיך להילחם עם הפרטיזנים ולפעול בשטח עד תום המלחמה. שוריקה, שמשימתה ברומניה בוטלה, נשארה ביערות יוגוסלביה ואחר כך עברה לאיטליה, שבה ארצה והתגוררה בקיבוץ שמיר עד יומה האחרון.²³

מתנדבות היישוב העברי

מהיישוב העברי בארץ ישראל התנדבו לצבא הבריטי כ-40 אלף לוחמות ולוחמים, בהם כ-4,500 נשים. יחסית למספר היהודים ביישוב, זה היה אחוז המתנדבים הגבוה בעולם. כ-3,500 התנדבו לחיל העזר לנשים וכ-700 לחיל העזר האווירי לנשים. בתום המלחמה, לאחר שצברו ניסיון צבאי רב, ייסדו תשתית להקמתן של חיל הנשים בצה"ל (ח"ן) וסללו את הדרך למהפכה תפיסתית לגבי יכולתן של בנות לשרת בצבא, כמעט בכל תפקיד ובכל חיל – מגמה הנמשכת עד היום ביתר שאת. את הקמת חיל הנשים הטיל הרמטכ"ל הראשון יעקב דורי על שרה ברוורמן (שפכנר), הלוחמת היחידה ששבה משליחות הצנחנים מאירופה, ועל שושנה גרשונוביץ', קצינות ששירתו בצבא הבריטי בתפקידים שונים, בהם מפקדות, נהגות קרביות ואחיות, ובתפקידי פיקוד ומודיעין בשטח האויב.

אליהן הצטרפו, בין היתר, גם הקצינות אסתר הרליץ, מינה בן-צבי (רוגוז'יק), דבורה כהן ורות ברמן. הללו פיקדו על פלוגות מעורבות, בריטיות וארץ-ישראליות, מילאו משימות מורכבות במלחמת העצמאות ובהמשך שירותן בצה"ל, ועד מהרה הפכו ללוחמות ממש בשל הניסיון הרב שצברו.²⁴

אולם התנדבותן של נשות היישוב באותה עת לוותה בתגובות דו-ערכיות (אמביוולנטיות), והדבר בלט עוד יותר בשובן לארץ בתום המלחמה ובסיום שירותן בצבא הבריטי.²⁵ צריך להבין את רוח התקופה ואת היחסים הטעונים שהיו בין הנהגת היישוב לנציגי המנדט הבריטי שפרסם את כוונותיו לבלום את המשך ההתיישבות ולשבש את מימוש החזון הציוני. להתנדב לצבא הבריטי משמעו להצטרף לכוחות האויב שכעת נמצא בחזית

²¹ על נסיבות לכידתה ראו: אתר הארכיון הציוני המרכזי בירושלים – הארכיון הציוני (zionistarchives.org.il).

²² תהילה עופר וזאב עופר, *חביבה: סיפור חיה, שליחותה ונפילתה של הצנחנית חביבה רייק*, תל אביב: ספריית הפועלים, 2004, עמ' 281–333.

²³ יהודית תידור באומל, *גיבורים למופת: צנחני היישוב במלחמת העולם השנייה ועיצוב הזיכרון הקולקטיבי הישראלי*, באר שבע: אוניברסיטת בן-גוריון ומכון בן-גוריון, 2004.

²⁴ אסתר הרליץ, *לאן אשה יכולה להגיע?*, תל אביב: משרד הביטחון, 1994.

²⁵ ראו: ענת גרנית-הכהן, *אישה עבריינה אל הדגל: נשות היישוב בשירות הכוחות הבריטיים במלחמת העולם השנייה*, ירושלים ורמת אפעל: יד יצחק בן צבי והמרכז לחקר כוח המגן, 2011.

אחת עם יהודי היישוב מול אויב משותף – גרמניה הנאצית. נוכח קריאתו של בן-גוריון להתייחס לצבא הבריטי כאילו אין 'ספר לבן' ראו רבים ביישוב את הלחימה בנאצים כדחופה יותר מלחימה באנגלים, ולפיכך השתתפו את המאבק במנדט. חלק ראו בכך הזדמנות לצבור ניסיון קרבי ולהרחיב את היכולות הצבאיות לקראת המלחמה לשחרור ארץ ישראל מאחיזתם והכרזה על עצמאות. חשוב לציין שמרבית בני היישוב בארץ ישראל הותירו את משפחותיהם במזרח אירופה ובמרכזה, הורים, אחים ואחיות. הם ניתקו עצמם מצור מחצבתם ומתרבותם האירופאית, ואימצו את דמות ה'יהודי החדש' תוך כדי שלילת הגולה, בהלימה עם הלך הרוח ביישוב שתבע תהליך מזורז של כור היתוך ושל הסתגלות. ההכרה שעליהם להצטרף למלחמה בהיטלר המאיים למחוק את היהודים מעל פני האדמה, לחללה לתודעתם, צברים וחלוצים ככל שהפכו להיות, והשיבו אותם, גם אם זמנית, לזהותם ה'יהודית' הקודמת, כלומר, מלוחמים עבריים הפכו, בצו השעה, ללוחמים יהודים.

גיוס המתנדבות לצבא הבריטי ביישוב החל בשנת 1942. רבים לא ראו בעין אוהדת את הצטרפותן של בחורות, שזה עתה סיימו את לימודיהן בתיכון, לקורסי נהיגה, ואף התנגדו להכשרתן כסייעות רפואיות, קשריות, מחסנאיות וטכנאיות רכב, מהלך שפתח בפניהן אפשרויות חדשות של עצמאות תעסוקתית ושל הרחבת אופקים מקצועיים. בתקופה של התעצמות התנועות הפמיניסטיות נראה הצעד הזה מסוכן מדי, לא כל שכן הקרבה לחיילים הבריטים ולהתנהגותם ה'גיניטלמנית', שהפכו למתחרים פוטנציאליים ל'מחזרי היישוב', הצברים המחוספסים. לראשונה יצאו חיילות היישוב מגבולות הארץ ונחשפו לעולם הגדול, אם במהלך שירותן בקהיר ובאלכסנדריה שבמצרים או בהגיען כנהגות אמבולנס ותומכות לחימה של הבריגדה היהודית לעיר בארי או לרומא שבאיטליה. ממאבק מקומי (לוקלי) ומחתרתי הפכו לחלק ממאבק עולמי (גלובלי) גלוי שמיקם אותן בשורה אחת עם מאות אלפי חיילות מכל צבאות העולם. ראוי להדגיש שכל חיילת מהיישוב שהתאהבה בקצין זר – הוחרמה מייד בידי בני משפחתה וחבריה, והוכרזה כבוגדת. לא פעם כינו אותן בשמות גנאי ולא חסכו בגילויי בוז ותיעוב כשספרו עד כמה השירות בצבא הבריטי תרם להתפתחותן האישית, המנטלית והמקצועית. עובדה זו הייתה נכונה גם לגבי מתנדבי היישוב ששבו מחזיתות שונות עמוסי חוויות, ניסיון צבאי, ארגוני ואסטרטגי, ומיומנויות שלעולם לא היו רוכשים לולא השתתפותם במלחמה זו. כל אלה סייעו באופן ניכר מאוד להקמתו של צבא תוך כדי מלחמת העצמאות ולאחריה.

נשות היישוב התמודדו עם קשיים פיזיים ומנטליים שאיש לא הכיין לכך. כאן לא היה מדובר בעוד מבצע מקומי כלשהו בהיקף המוכר להן מהבית, אלא במערכות בקנה מידה עולמי, במספרים בלתי נתפסים של לוחמים ושל אמצעי לוחמה ותקיפה ובמראות קשים שטלטלו אותן. היו אלה נערות בנות 18 או נשים ואימהות בנות 30 ואף מבוגרות יותר, שהיו מוכנות לקבל כל תפקיד, גם אם דרש מאמץ גופני וקור רוח אכזרי. די אם נתאר לעצמנו נהיגה באמבולנס צבאי במהלך הפצצה, כשהיה עליהן לפנות פצועים ולהביאם במהירות לבתי חולים. הנהיגה הייתה בדרך כלל בנתיבים מדבריים במצרים או בתוניסיה, בדרכים לא סלולות ולרוב בבידוד מוחלט ובתנאים שלא הורגלו להם. הסכנות שארבו להן בדרך, מראה הפצועים ושדות הקרב וההתמודדות עם המרחק מהבית הפכו אותן להיות קשוחות ואילצו אותן לנהוג באומץ לב חריג. כמה מנהגות האמבולנסים והאחיות, בעיקר דוברות גרמנית ואנגלית, חצו עם כוחות בעלות הברית לאיטליה לאחר נסיגת הגרמנים מצפון אפריקה, כדי לסייע במערכה הצבאית נגד גרמניה, בעיקר בחזית איטליה ואוסטריה. מעבר לחוויה הקהילתית והיהודית שלהן ומעבר למפגשים במועדוני תרבות ובילוי בהפוגות בין הקרבות שָבו רוב הלוחמות עם תובנות אחרות, ועד מהרה הבינו, לפי הלך הרוח שקיבל את פניהן, שכדאי להן לנצור את חוויותיהן

ולמשך בשגרת החיים שהתמקדה בשנת 1945 במאבק בבריטים ובערבים ובהמשך המאמץ לפתח את היישוב.²⁶

סיכום

מלחמת העולם השנייה כפתה על האנושות התמודדות הרת גורל מבחינה אידיאולוגית, צבאית, מדינית, חברתית ומדעית, והעמידה במבחן המציאות מאות מיליוני בני אדם, בהם מאות אלפי נשים ברחבי העולם. המחיר היה כבד מנשוא והותיר חורבן במלוא מובן המילה: מותם של יותר מ-60 מיליון חיילים ואזרחים ושל מאות מיליוני פצועים ונכים, הֶרַס תשתיות עירוניות, תעשייתיות ותרבותיות וצלקות בנפשם של כל אלה ששרדו ושוו משדות הקרב. איש לא צפה את גודל האסון לעם היהודי ואת ההתפתחויות הנאציות, ולאן יוליכו רעיונות הפתרון הסופי ו'רייך אלף השנים' של היטלר ושל שותפיו. מנהיגי המעצמות והאומות המשפיעות לא לקחו את הנאציזם ברצינות, אך מה שהתחולל על פני כדור הארץ בשנים 1933–1945 הוכיח אחרת.

אין כמו ימים אלה, שבהם משתוללת מגפת קורונה (Covid-19), כשאות מידה מוסריות מאבדות את השפעתן כמעט בכל מקום, ובעיקר נוכח הכרסום ההולך וגובר בערכי הדמוקרטיה, כדי להזכיר לנו שישנן תופעות בלתי צפויות. מצד אחד, יש להבין עד כמה חיי אדם הם שבריריים ואין לקבל דבר כמובן מאליו, ועד כמה טירדון (אובססיה), שיגעון גדלות (מגלומניה) והולכת שולל מסוכנים. מצד אחר, מתפתח אקלים של פרופורציות, של שאיפה לפיוס ולהבנה ושל יצירת חלון הזדמנויות. דווקא ברגעי משבר אלה, כשנדמה כי כל מה שסמכנו עליו ותלינו בו את יהבנו – מתרסק ומאבד משמעות, ראוי לשוב ולהגדיר ערכי יסוד, נקודות מפנה היסטוריות, לזהות טעויות החוזרות על עצמן ולשאוף לתיקון עולם. בצמתים קריטיים של מערכות עולמיות, שבהן נדרשים לגייס את כל הכוחות למיגור אויבים המאיימים על חיי בני אדם, ללא הבדלי דת, גזע ומגדר, גם נשים המבקשות לחזק את מעמדן תופסות את מקומן לא רק כביטוי לשוויוניות אלא כדי להטביע חותם של פורצות דרך, של מנהיגות ושל לוחמות. הן בולטות בכל תחום: בכל חילות הצבא, בכל תפקידי הממשל והניהול, ברפואה ובמדע, בחינוך, באומנויות ובתרבות, בתחום המשפט, הטכנולוגיה, מדעי החיים והסביבה. אחת הטענות המרכזיות במאמר מציגה את תקופת מלחמת העולם השנייה כדוגמה חסרת תקדים להוכחת מסוגלותן, תרומתן, עמידתן, נחישותן ורמת ביצוען, גם כשמדובר במשימות מסוכנות ו'גבריות' בהגדרתן.

כמעט שני מיליון נשים השתתפו במלחמת העולם השנייה, כ-7.5 אחוזים מהן היו יהודיות. מחציתן בקו החזית, בעיקר בצבא הסובייטי, האחרות במסגרת בעלות הברית ובמסגרות התנדבותיות (וולונטריות) שגייסו עשרות אלפים כתומכות לחימה, בהן טייסות, רופאות, חובשות ואחיות, מרגלות, נהגות, תצפיתניות, עובדות סוציאליות, טכנאיות ומחסנאיות. כמו כן הן גויסו לסייע בעורף החזיתות ולטפל בפליטי מלחמה. עקרונות מדיניות הצטרפותן לצבאות ולחילות השונים נבדלו מהותית בין הצבא האדום בחזית הסובייטית ובין צבאות בעלות הברית שבמדינות המערב. ברית המועצות גייסה את הנשים ואת הגברים בתהליך אחיד ושוויוני. כך נהגו לגבי ההכשרה הצבאית, האימונים, היקף המשימות ומידת הסכנה שבהן. רוב הנשים שניצלו מכליאה בגטאות, עם בני משפחותיהן, וממעשי רצח המוניים בידי הגרמנים הנאצים ביקשו להתגייס. חלקן ברחו מהגטאות ומבורות ההרג ליערות והצטרפו לגדודי פרטיזנים, יהודיים ולא־יהודיים. הן הגיעו לקו החזית באוויר וביבשה והשתתפו בקרבות מכריעים. מרביתן נפלו, וחלקן זכו לעיטור גיבורת ברית המועצות.

²⁶ ברכה חבס, **בנות חיל: ספר אי-טי-אס**, תל אביב: עם עובד, 1964; ראו גם: מאיר חזן, **מהפכת הענוות: אישה ורוֹבָה בארץ ישראל 1907–1945**, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 2015.

ולמדליות על אומץ ליבן ועל הישגיהן הצבאיים. לעומתן, במדינות המערב הצטרפו הנשים לצבאות על תקן התנדבותי. הכשרתן והאימונים שעברו הותאמו לתפקידים מסוימים ולמגבלות גזרת הפעילות הצבאית שלהן שבדרך כלל לא כללה התעמתות חזיתית עם האויב, מלבד רופאות, חובשות ונהגות אמבולנס שפעלו במהלך הפצצות בשטח, וצנחניות מעטות שנשלחו למשימות מודיעין וריגול.

מתוך אוסף עדויות עצום של נשים שהשתתפו במלחמת העולם השנייה עולה כי סיפורן טרם הושמע וטרם נלמד כראוי מסיבות שונות. ייתכן שזה נובע מהרצון להגן על 'השליטה' (הַגְמוּנָה) הגברית' בבחירת תוכני הזיכרון הקולקטיבי ושימורו ובקיבוע התפיסות המסורתיות במודע ושלא במודע. כשחיל שב לביתו משדות הקרב הוא מתקבל כגיבור עטור תהילה, ומקומו מובטח בזיכרון הלאומי, ואילו כשחילת שבה משדות הקרב כלוחמת מצניעים את אומץ ליבה ומתבוננים בה 'אחרת'. מקומה עם 'אחי גיבורי התהילה' לא בהכרח מובטח. הדבר בא לידי ביטוי בעיקר מתוך חקר עדותן של מתנדבות היישוב שהצטרפו לשורות הצבא הבריטי במסגרת חיל העזר לנשים ולחיל העזר האווירי לנשים. מקרה בוחן זה חריג לעומת פרקי ההתגייסות בצבאות העולם, שכן כאן היה עליהן להתגבר על כמה מכשולים במקביל: האחד, הצטרפותן לשורות הצבא הבריטי שהיה 'אויב העם', מי שביטלו את הצהרת בלפור, התנגדו להתיישבות הציונית ולהקמת המדינה והעדיפו לתמוך בערבים; השני, היותן נשים, נערות צעירות ואימהות לילדים, שהעדיפו לעזוב את 'מקומן הטבעי' בבית, לוותר על משפחה ועל תמיכה בה; והשלישי, להסתכן בהתקרבות לתרבות זרה בצפון אפריקה ובאירופה, לשהות במחיצתם של חיילים מצבאות בעלות הברית, להתפתות לקרבה רומנטית ולחציית גבולות, ולאבד משהו מהנאמנות ליצבריות התמימה שאפיינה אותן. מעניין לגלות שלעומת רוב מדינות העולם במזרח ובמערב, שהשקיעו מאמצים להנציח את חלקן של נשים שהשתתפו בצבאותיהן במלחמת העולם השנייה, דווקא במדינת ישראל נגזזו והושמטו סיפורן מדפי ההיסטוריה ומפנתיאון הזיכרון הקולקטיבי. חוץ מהצנחניות חנה סנש וחביבה רייק, שעל האחרונה עוד יודעים פחות, לא יודעים כמעט כלום על אודות אלפי נשים מהיישוב שהתנדבו לצבא הבריטי, שמילאו תפקידים חשובים ושסיכנו את חייהן כשנלחמו בגרמניה הנאצית, כשהצילו ניצולים וכשהעלו אותם לארץ.

תרומתן של הנשים היהודיות במלחמת העולם השנייה לא תסולא בפז. בשופן הניחו תשתית לחיל הנשים בצה"ל, וסללו את הדרך למקומן מבחינה מקצועית, חברתית ומדינית, בעיקר לאורך השנים שבהן הוצפה הארץ בעלייה ממדינות שונות ועימה 'עשו עליה' גם סיפורי הגבורה של נשים יהודיות בצבאות העולם, שמשום מה לא מצאו ביטוי באווירה הישראלית הקיימת ולא הצליחו לתפוס מקום ראוי על במת מורשת הגבורה היהודית במלחמת העולם השנייה, בעיקר בשל הנפח שניתן לשימור זיכרון השואה ולסיפור המאבק וההישרדות. רק בעשור האחרון, עם התמורות בתכנים ובהשלמת המידע לגבי חלקם של יהודים במלחמת העולם השנייה, נראה כי היקף השתתפותם של יהודים במלחמת העולם השנייה, ובעיקר של נשים יהודיות, מתחיל לגלות עניין מחקרי, חינוכי ולאומי בפרק המרתק הזה, לא כל שכן בסיפורן של לוחמות יהודיות שייסדו את חיל הנשים בצה"ל ונתנו השראה לבנות ישראל בכל חיל ותפקיד – העשויות ללא חת.

תנועת ההתנגדות היהודית בצרפת במלחמת העולם השנייה ותרומתה למאבק

להקמת המדינה: 1940–1949

צילה הרשקו

סיפורם של חברי תנועת ההתנגדות (רזיסטנס) היהודית בצרפת הוא פרשה ייחודית בתולדות העם היהודי בתקופת השואה ולאחריה, ואיננה מוכרת דייה. מדובר בכתשע רשתות התנגדות יהודיות מחתרטיות (ה'צבא היהודי', 'הצופים היהודים', תנועת הנוער הציוני, אוזה רשת גארל, הקבוצה ההולנדית, ועדת רחוב אמלו, רבני המחנות, סרוויס אנדריי ורשת מוסה עבאדי), ובהדרגה הן התאחדו לארגון גג – 'הארגון היהודי למאבק' (OJC – Organisation Juive de Combat). כל אחת מהרשתות הוקמה ופעלה תחילה כרשת עצמאית (אוטונומית), אך הן שיתפו פעולה באופן הדוק, ולעיתים קרובות חברים ברשת אחת פעלו גם ברשת או ברשתות נוספות.² בשל אמצעי החשאיות קיימות גרסאות אחדות לגבי מספר החברים. יש מסמכים המציגים רשימה של קרוב לאלפיים חברים, ויש הטוענים למספרים נמוכים יותר.

חברי תנועת ההתנגדות פעלו באופן מאורגן במגוון פעילויות: הברחת עצורים ממחנות המעצר, הגשת סיוע חומרי וסעד דתי ורוחני לעצורי מחנות המעצר, הסתרת יהודים במקומות מחבוא, הנפקת תעודות מזויפות וחלוקתן, הברחת קבוצות ילדים לשווייץ ולספרד, הקמת קבוצות גרילה בערים וקבוצות 'מאקי' מחוץ לערים והברחת כספים וחלוקתם לצורכי הפעילות המחתרתית. קבוצות אלה השתתפו בקרבות לשחרור צרפת ובהמשך בקרבות להבסתה הסופית של גרמניה. בפעילותם המאורגנת והאינטנסיבית של מאות החברים לאורך כל תקופת הכיבוש הם תרמו במידה מכרעת להצלת שלושה רבעים מכ-330 אלף היהודים שהיו ערב המלחמה בצרפת. לאחר המלחמה השתלבו רבים מוותיקי התנועה במאבק להקמת מדינת ישראל במערכות, כגון הבריחה, ההעפלה, הקמת מחנות האימונים והגיוס, רכש נשק וכן במלחמת העצמאות.

חלקו הראשון של המאמר מתמקד בעיקר בפעילותו של ארגון 'הצבא היהודי' – אֵי־גֵי, אשר לצד פעולות ההצלה בלט בפעילותו הצבאית בתקופת המלחמה. חלקו השני מציג את תרומתו של ארגון 'ותיקי ההתנגדות היהודית' (אֵי־גֵי־סָה), ובעיקר 'הצבא היהודי', למאבק להקמת המדינה כהמשך אידיאולוגי ואופרטיבי לפעילותו החשאית בתקופת המלחמה.

'הצבא היהודי' במלחמה

הגרעין המחתרתי של 'הצבא היהודי' – 'היד החזקה' – הוקם בטולוז שבצרפת ביוני 1940, מייד עם הכיבוש הגרמני. בעקבות הסכם שביתת הנשק ביוני 1940 חולקה צרפת לשני אזורים: האזור הצפוני היה בשלטון גרמני ישיר והאזור הדרומי החופשי לכאורה, שמרכזו בעיר וישי, היה בשלטון המרשל פטן. בשני האזורים החלו הגרמנים במדיניות הרדיפות שהונהגה במדינות הכיבוש הנאצי בשיתוף פעולה של משטר וישי.³

¹ המאמר מבוסס בעיקר על הספר: צילה הרשקו, **ההולכים בחושך יראו אור, רזיסטנס היהודי בצרפת, שואה ותקומה, 1940–1949**, הוצאת צ'ריקובר והעמותה לחקר כוח המגן על-שם ישראל גלילי, תל-אביב, 2003; מהדורה שנייה, הוצאה לאור אפי מלצר, מודיעין-מכבים-רעות, 2018 (להלן: הרשקו, **ההולכים בחושך יראו אור**). הציטוטים במאמר מבוססים על מקורות מגוונים שבשל קוצר היריעה הובאו רק מעטים; שם, רשימת מקורות מלאה, עמ' 367–378.

² פירוט רחב על כל אחת מהרשתות: שם, עמ' 29–51. קישור לסקירה קצרה על הרשתות: צילה הרשקו: "רשתות ההתנגדות היהודית בצרפת במלחמת העולם השנייה", אתר **מוזיאון הלוחם היהודי במלחמת העולם ה-**

<http://www.jwmww2.org.ii>

³ אשר כהן (עורך), **תולדות השואה – צרפת**, ירושלים: יד ושם, תשנ"ו.

עמנואל רסין היה ברוזיסטנס היהודי, ובצבא צרפת. התמונה היא בטקס שחרור הילדים באנמאס עם כיבוש העיר, התמונה ממאגר של הכותבת

ארגון 'הצבא היהודי' הוקם ביוזמת שני זוגות: דוד ורגין (אריאן) קנוט ואברהם ואויגיני פולונסקי. ארבעתם היו ציונים רוזיוניסטים ממוצא רוסי. בשל זיכרון הפוגרומים ברוסיה הם יצאו מתוך הנחה בסיסית שיש להאמין לאיומים המושמעים מפי היטלר כלפי העם היהודי, ולפיכך יש להיערך למאבק באופן מחתרתי. תוכניתו (פרוגרמה) של הארגון התבססה על חוברת בשם 'מה לעשות' (Que Faire), שחיברו בני הזוג קנוט כבר ביוני 1940, מייד לאחר שנמלטו עם ילדיהם מפריז לטולוז. הם הציגו את התפיסה ואת האסטרטגיה של המאבק בנאצים תוך קביעת מטרות לטווח המידי, הבינוני והרחוק ותוך תכנון קווי פעולתם. הם ראו בהצלת יהודים מטרה דחופה לטווח המידי. הם הציבו גם מטרות צבאיות לקראת היערכותם למאבק צבאי בגרמנים כדי להשתלב בבוא העת במאבק הצבאי לשחרור צרפת מהכיבוש הנאצי. היעד לטווח הרחוק יותר הוגדר כהשתלבות במאבק להקמת מדינה יהודית בארץ ישראל לאחר התבוסה הנאצית, מתוך השקפה שהפתרון היחידי לבעיה היהודית יהיה בהקמת מדינה יהודית בארץ ישראל.

פולונסקי היה מהנדס במפעל כימיה גדול בטולוז, ומשם ניהל את הפעילות המחתרתית לאורך כל המלחמה. כבעל ניסיון בפעילות זו עוד מרוסיה תרגם את המצע הרעיוני של ארגון 'היד החזקה' בחוברת, לפעילויות

מעשיות, בהן גיוס חברים למחתרת, הסברה להימנעות מלהירשם אצל השלטונות כיהודים, הנפקת תעודות זהות מזויפות והפצתן וכן הברחת אנשים ממחנות המעצר של וישי באזור טולוז.

בינואר 1942 התאחד ארגון 'היד החזקה' בראשות פולונסקי עם קבוצת מחתרת ציונית סוציאליסטית מטולוז בראשות לויין לובלן, והם הקימו את ארגון 'הצבא היהודי' – אַיִי־גִי (AJ – Armée Juive). הללו החליטו להתעלם מהמחלוקות האידיאולוגיות בתנועה הציונית בין הרוויזיוניסטים לסוציאליסטים, והתוו את התפיסה ואת האסטרטגיה של המאבק בנאצים, שדמו במידה רבה לזו של ארגון 'הצבא היהודי'. עם הקמתו של ארגון זה הופנו עיקר מאמציו לגיוס חברים בשיטה של 'חבר מביא חבר'. החוג ללימודים יהודיים בבית הכנסת המרכזי שבטולוז שימש מקור ראשוני לגיוסם. ארגון זה פעל בשיטת מידור, ולפיה הורכבה המחתרת מקבוצות פעולה קטנות. אנשים הכירו רק את חברי קבוצתם המצומצמת ואת מפקדם הישיר כדי שלא יוכלו להסגיר חברים רבים אם ייתפסו ויעונו. בפועל, חברי ארגון זה שנלכדו בידי האויב לא הסגירו את חבריהם למרות העינויים.

מלבד התאים המחתרתיים הקטנים הורכב 'הצבא היהודי' גם מאגפים גדולים, בהם שירות מודיעין בפיקודו של לאונרד זופרנר,⁴ שירות מעבר לספרד בפיקודו של ג'ק רויטמן ושירות הדרכה צבאית בראשותו של ג'ק לזרוס (Jacques Lazarus), קצין לשעבר בצבא צרפת.

בראשות 'הצבא היהודי' עמדה מפקדה מרכזית (CCD – Comité Centrale Directeur), וחבריה היו אברהם פולונסקי, לויין לובלן, דיקה ג'פרויקין, נציג הגיוניט בצרפת, אלכסנדר קוברסקי, נציג האורט בצרפת, לאונרד זופרנר ורנה קפל. לאחר הסכמי של הארגון עם תנועת הנוער הציוני ועם תנועת 'הצופים היהודים' הצטרפו למפקדה גם מפקדיהם, סימון לוויט ורוברט גמזון. נציין שדוד קנוט היה חבר במפקדה, עד שנאלץ לברוח לשווייץ במחצית השנייה של שנת 1942.

סיסמתו של הארגון – 'להיות נוכח בכל מקום ולהתנגד' – תורגמה לפעולות מוחשיות (קונקרטיות), והן נועדו להגדיל את כוחו ואת השפעתו. כך לדוגמה, 'הצבא היהודי' החדיר את חבריו לארגון האוגיף (היודנראט בצרפת), ומהלך זה סייע לו להשיג מידע ותקציבים מארגון זה תוך נקיטת אמצעים שלא להיחשף. עם הזמן השיג תקציבים ניכרים גם מההסתדרות הציונית ומארגון הגיוניט.

קבוצות הגרילה בערים

קבוצות הגרילה של 'הצבא היהודי' בערים כונו 'קורפ פרנק' (CF – Corps Franc), 'יחידות לוחמות חופשיות', שהוקמו בערים מרכזיות בצרפת, כגון טולוז, ליון, ניצה, גרנובל, פריז ולימוז'. הן היו חלק מפעולות ההגנה וההצלה וכללו בעיקר מעבדות לתעודות מזויפות ושירות מודיעין מקומי. כפי שנראה בהמשך, הקמתן של היחידות הלוחמות נועדה לא רק להיאבק בנאצים אלא גם לצבור ניסיון מלחמתי ולהשתלב במאבק להקמת מדינה יהודית בארץ ישראל בבוא העת.

קבוצות הגרילה לא נקטו פעולות של התערבות צבאית בקנה מידה רחב יותר, כגון שחרור בכוח של עצורים ממחנות מעצר או מרכבות הגירוש למחנות הריכוז. אפשר להסביר את הימנעותן מפעילות זו בשלושה גורמים:

⁴ צילה הרשקו, 'ויוה לה רזיסטאנס: רשת המודיעין של 'הצבא היהודי' בצרפת', **מבט מל"מ**, כתב עת לענייני מודיעין וביטחון מבית המרכז למורשת המודיעין, גיליון 80, פברואר 2018, עמ' 31–33. <https://kotar.cet.ac.il>

א. הלוחמה המחתרתית בערים ובמסגרת הפרטיזנית חייבה להכין תשתית ארגונית, לצבור כלי נשק ותקופת אימונים מסוימת.

ב. החשש מאמצעי ענישה אכזריים של הגרמנים, שיגרמו ליותר קורבנות ממספר הניצולים.

ג. חוסר הידע והיעדר מודעות לגבי היקף ההשמדה וממדיה.

במקרים מסוימים נקט ארגון 'הצבא היהודי' פעולות צבאיות מקומיות, והן שימשו להצלה. כך, עם הפלישה הגרמנית לאזור הכיבוש האיטלקי בדרום-מזרח צרפת בספטמבר 1943, הפך האזור למלכודת מוות לאלפים רבים של יהודים שנמלטו לאזור בשל שלטונם הנוח יחסית של האיטלקים. הגרמנים החלו לצוד יהודים באזור בשיטתיות, כשהם נעזרו באנשי המיליציה הצרפתית ובקבוצת מלשינים. המלשינים היו ברובם 'רוסים לבנים' ופשיסטים איטלקים, שאף קיבלו תשלום עבור כל יהודי שנתפס בשל הלשנתם.

קבוצת הגרילה של 'הצבא היהודי' קיבלה הוראה מהמרכז בטולוז לחסלם. הביצוע ופרטיו הופקדו בידי הקבוצה המקומית ובידי מפקדיה הנרי ואיזידור פוהורילס ומוריס לוונברג (קאשו). פעילות זו אפיינה קבוצות גרילה של 'הצבא היהודי'. בפעילותן השוטפת הן קיבלו מידה רבה של עצמאות בקבלת החלטות בשל קשיי הקשר עם המרכז בטולוז וכן בשל הצורך לקבל החלטות מהירות בהתאם להתפתחויות בשטח.

במרץ 1944 החלה קבוצת הגרילה שבעיר ניצה בהכנות להתנקשות במלשינים. בשלב ראשון איתרו חברה את המלשינים ועקבו אחריהם. הם הצליחו להשיג אקדחים אחדים ותחמושת ממברחי נשק ממארסיי וכן חומר נפץ מתנועת ההתנגדות הצרפתית המקומית. משימת העברת הנשק הוטלה על חברות הארגון, בהן בטי קנוט, ריין רומן, אוולין גוטליב ונינה ג'פרויקין. הנשים, שהיו כ-40 אחוזים מתנועת ההתנגדות היהודית, עוררו פחות חשד אצל הגרמנים. נוסף על כך, הגברים היו בסכנה שיהדותם תיחשף בשל היותם נימולים. מאפריל עד יוני 1944 חיסלו חברי הקבוצה מלשינים ששיתפו פעולה עם הגסטאפו ופוצצו את מרכזי פעילותם. בפעולת מעקב מתוחכמת הם משכו למארב את מנהיג קבוצת המלשינים סרג' מוג'ארוב וחסלו אותו, לאחר שקבע פגישה עם אחת החברות בארגון. בעקבות זאת מספר המעצרים המסיבי של היהודים באזור פחת ב-80 אחוזים בתקופה שבין אפריל ליולי 1944.⁵

גם קבוצת הגרילה שבפריז ערכה פעילויות צבאיות, ולעיתים הן שימשו גם להצלה. לדוגמה, בדו"ח ללוסיין לובלין ב-24 ביוני 1944 דיווח ארנסט (אורי) אפנצ'ר על פעילות הקבוצה שכללה הוצאה להורג של מלשינים ופיצוץ בית חרושת שייצר חלקים לטיל הגרמני וי-5.⁶ את המידע הם קיבלו מפאולה קאופמן, חברת 'הקבוצה ההולנדית' וארגון 'הצבא היהודי', שחדרה כמזכירה למטה הגסטאפו שבפריז. חברי הארגון שבליון, ארנסט למברט ומוריס האוזנר, הטמינו חומר נפץ במשרדי האוג'יף והרסו את מאגר התיקים של היהודים, ובכך מנעו מהגרמנים לעצור אותם.

בעקבות יוזמה של מפקדי הארגון להגיע להסכם שלפיו יתאפשר להם להשתלב עם כוחות בעלות הברית באופן מאורגן ולהצטייד בנשק, ביולי 1944 הם נפלו קורבן לסוכן כפול גרמני שהציג עצמו כמרגל בריטי בשם שארל פורל (שמו האמיתי היה קרל ראביין), ובין השאר, גרם ללכידתן של רשתות מחתרת צרפתיות. החברים שנעצרו עברו עינויים קשים, ולמרות זאת הם לא גילו את סודות הארגון. בהמשך הועברו לדראנסי ומשם ברכבת האחרונה שיצאה למחנה ההשמדה. כארבעה עשר חברים קפצו מהרכבת והצטרפו לקרבות לשחרור פריז.

⁵ פרשת סרג' מוג'ארוב, מסמך ללא שם המחבר וללא תאריך, בקטלוג מופיע התאריך מאי 1944, ארכיון פולונסקי, 1-2D.
⁶ מכתב מלייטננט לוסיין רובל, 20.10.1944, על הק.פ. של פריז, ארכיון פולונסקי, 17-I-6D.

אף שקבוצת הגרילה של פריז חוסלה, כמעט כליל, היא הצליחה להתארגן כיחידה לוחמת, לאחר שנשלחה תגבורת של חברי 'הצבא היהודי' מניצה, מליון ומטולוז לפריז. חברי הקבוצה, שמנתה כ-90 חברים, עם אנשי תנועת הנוער הציוני וחברי 'הסיזיים' (חברי המחותרת של ארגון 'הצופים היהודים'), השתתפו בקרבות לשחרור פריז לצד קבוצת 'אלרט' הצרפתית של קפיטן פייר גאלה שרקו נוויל (Pierre Galais Charcot Neuville). ב-18 באוגוסט 1944 קיבלו חברי קבוצת ה'קורפ פרנקי' של פריז פקודה מקולונל רול טנגי (Rol Tanguy), מפקד כוחות צרפת הפנימיים באיל דה פראנס (Ile de France), להשתלט על משרדי האוגייף של פריז ברחוב טהרן 19. בפעולה זו השתלטו חברי קבוצת הגרילה בפריז גם על הקופה של האוגייף (היודנראט בצרפת), שהיו בה חמישה מיליון פרנק. אלברט אקרברג הסביר שהם שמרו את הכסף כדי לממן את פעולות הארגון בהמשך.⁷ חברי קבוצת הגרילה של פריז הגיעו לדראנסי, מחנה המעצר הידוע לשמצה, ושחררו את העצורים היהודים לאחר שקיבלו אישור מהקולונל רול טאנגי. חברים אחדים של הגרילה אף השתתפו במצעד הניצחון של כוחות דה גול ב-26 באוגוסט 1944.

קבוצות הגרילה היהודיות בשאר ערי צרפת המרכזיות פעלו במתכונת דומה. אומנם הן הצטרפו לתנועת ההתנגדות הצרפתית הכללית בקרבות לשחרור צרפת, עם זאת מטרותיהן הייחודיות היו להפגין נוכחות יהודית במאבק הצבאי בנאצים. נוסף על כך יחידות הגרילה השתלטו בקרבות בערים השונות על משרדי האוגייף, ובעיקר על משרדי הגסטאפו, בשל החשיבות ההיסטורית שייחסו לאיתור המסמכים הקשורים ברדיפות היהודים, בייחוד לרשימות היהודים שנשלחו למחנות ההשמדה. הם גם ייחסו חשיבות רבה להשתלטות על סכומי כסף משום שסייעו לארגון לממן את פעילותו לאחר המלחמה בשיקום הקהילה היהודית ובמאבק להקמת המדינה.⁸

קבוצות המאקי

יחידות המאקי הידועות גם בשם 'פרטיזנים' (Maquis – על שם צמחיית שיחים סבוכים באזורים הרריים) היו קבוצות צבאיות קטנות, ניידות ומהירות תנועה, והן נקטו פעולות גרילה מצומצמות היקף נגד האויב, העולה עליהן בעוצמתו, ובעקבות זאת נסוגו מייד. קבוצות אלה בדרך כלל נהנו מתמיכה ומשיתוף פעולה של האוכלוסייה המקומית, דבר שהעניק להן עורף כלכלי ולוגיסטי. משימתן העיקרית בצרפת הייתה ליזום פעולות של הטרדת האויב והחלשתו ולהכין עצמן למאבק המכריע עם פלישת בעלות הברית לצרפת.

קבוצות המאקי של 'הצבא היהודי' ושל 'הצופים היהודים' פעלו בעיקר בחבל טארן, בדרומה של צרפת. לאזור זה היו יתרונות טופוגרפיים וגאוגרפיים בשל קרבתו לגבול הספרדי, בשל היותו שטח הררי קשה לגישה ובשל אוכלוסייתו הפרוטסטנטית שהפגינה הזדהות עם סבלם של היהודים. קבוצות המאקי של 'סרוויס אנדרה' שפעלו באזור סונוול שבחבל הוט לואר (Cévenol, Haute Loire) נהנו אף הן משיתוף הפעולה של האוכלוסייה הפרוטסטנטית שבאזור.

⁷ עדותו של אלברט אקרברג, ארכיון ה"ממוריאל" בפריז, DLXI-1, CDJC.
⁸ הרשקו, *ההולכים בחושך יראו אור*, עמ' 156–165.

קבוצת המאקי של אנדרה, התמונה ממאגר תמונות של הכתבת

מפקדי 'הצבא היהודי' הועידו את הקבוצות האלו לשמש בסיסים לאימונים צבאיים, מסתור ללוחמים שלא ידעו צרפתית או שהגסטאפו חיפש אחריהם ותחנות מעבר לספרד ומשם לארץ ישראל.

קבוצת המאקי הראשונה של 'הצבא היהודי' הגיעה לחווה 'ראק' (Rec) שליד אלבי (Albi) בחבל טארן ב-3 בנובמבר 1943. בראש הקבוצה עמד ז'אק לזרוס, קצין בצבא צרפת, שהיה אחראי לאימונים הצבאיים בארגון וגם ברשתות המחתרתיות האחרות. באזור טארן כבר הייתה קבוצת מאקי צרפתית של 'הצבא הסודי' בראשות ראול לאונס (Raoul Leons), יהודי בלגי, חבר בצבא היהודי. לאונס מילא תפקיד של מקשר עם לה פלוק (Le Floch), מפקד המאקי הצרפתי בחבל טארן. נוכחותו של המפקד ראול סיעה למאקי של 'הצבא היהודי' להשתלב באזור.

תנאי החיים שם היו רחוקים מהתדמית הרומנטית על חיי המאקי. לזרוס תיאר בספרו ארוחות דלות, שינה על קש, שגרה של אימונים, כמות זעומה של נשק ותחמושת עלובה. גם אנשי הסביבה השתתפו באימונים אף שטרם נקראו להתגייס. לאחר סיום האימונים חזרו חברי הקבוצה הזו לטולוז, והגיעו קבוצות אחרות של 'הצבא היהודי' למקום.

קבוצת המאקי של 'הצבא היהודי', כמו שאר קבוצות המאקי באזור, התאפיינה בניידות ובמעבר ממקום למקום, ואף היא אותרה על ידי האויב הנאצי. במרץ 1944 נאלצו חבריה שעברו לביק (Biques) עם קבוצות המאקי האחרות באזור לעבור ללה ג'ס דה מארטינו (La Jasse de Martinou), שנמצא כ-55 קילומטרים משם, סמוך לעיר לאקון (Lacaune). פייר לב (Pierre Loeb), מפקד היחידה היהודית במאקי, ואנשיו שהיו

בכוש מעולה, עשו את המרחק הזה בלילה אחד. הקבוצה היהודית, שהייתה במאקי של ה'הר השחור' שבדרום צרפת (CFMN – Corps Franc de la Montagne Noire), נשאה על שריולה סרט כחול לבן עם מגן דוד וכינתה את עצמה על שם טרומפלדור.

חברי המאקי של הא.ג.י., 1944. מימין לשמאל: אלברט כהן, פיירו קאופמן, הנרי ברודר פטריסיה רובל, ג'ק לאזארוס, ראול לאונס. ארכיון ז'ן ברומן

קבוצת המאקי ע"ש טרומפלדור של "הצבא היהודי", התמונה ממאגר תמונות של הכותבת

מפקד הגדוד לה פלוק (Le Floch) הביע לפני לזרוס את תדהמתו על שהחברים היהודים במאקי נשאו בגאווה את הסרט הזה בעוד סירבו לשאת את הטלאי הצהוב. לזרוס הסביר לו, שמטרתם אינה בדלנית, אלא בשל היותם נרדפים כיהודים הם רצו להוכיח שהם גם נלחמו כיהודים. גם פייר לב סיפר שהיחידה זכתה להערכה רבה, אולם המפקד, ז'ואן דה קרונוואל (Jouan de Kervanoael), סנט מישל, לא היה מרוצה מאופייה היהודי המודגש.

מלבד שגרת האימונים עסקה קבוצת המאקי היהודית באיסוף ארגזים שהוצנחו באזור באמצעות מטוסים של בעלות הברית. ארגזים אלה הכילו נשק, תחמושת, אספקה וכרוזים. התפקיד הוטל על חברי הקבוצה היהודית, כי הם היו הקבוצה המאורגנת והממושמת ביותר מבין קבוצות המאקי באזור. אנשי המאקי של 'הצבא היהודי' נאלצו לעזוב את מקומם החדש, לאחר שב-20 באפריל 1944 התקיפו הגרמנים את המאקי של אזור לאקון. בעקבות זאת אנשיה נסוגו מהמקום, וב-25 בו הגיעו לאספיניסייר (Espinassière) שהיה כפר נטוש באזור ה'הר השחור'.

קבוצת המאקי על שם טרומפלדור ב'הר השחור', ובה כעשרים איש, השתלבה בקבוצת המאקי הצרפתי הכללי של ה'הר השחור' שבאותה עת התארגנה בפיקודו של המפקד הצרפתי רוג'ר מומפאזה (Roger Mompezat).

לקבוצה זו היה מעמד מיוחד בהשוואה לקבוצות אחרות. היא קיבלה את פקודותיה ישירות מהפיקוד של בעלות הברית ומגנרל קניג (Koenig), מפקד כוחות צרפת הפנימיים, באמצעות מכשיר הקשר של המייגור הבריטי ריצ'רדסון (Richardson). ריצ'רדסון וסוונה (Sevenet) הוצנחו באזור ה'הר השחור' כבר באוקטובר 1943 והצטרפו לכוחותיו של מומפזה. על חיי היום-יום של המאקי שביהר השחור' אפשר ללמוד מדו"חות תקופתיים, שפייר לב (פיירו) שלח למפקדה בטולוז. הללו תיארו פעילות מבצעית של מארבים נגד הגרמנים, תרגולת צבאית וגם הרצאות על ציונות וערבי שירה.

זמן קצר לפני הפלישה קיבל ראול לאונס פקודה ממפקדיו בצבא היהודי להגיע לקבוצת הגרילה היהודית בטולוז במסגרת ההכנות לקרבות השחרור של העיר. ראול, שעמד בראש פלוגה במאקי שמנתה שלוש יחידות, בהן היחידה היהודית בראשות פייר לב, ציית להוראות מטולוז, למרות התנגדותו המפורשת של מומפזה, מפקדו במאקי. זמן קצר לאחר מכן, ב-24 ביוני 1944, קיבל לוטננט לבלונד (Leblond) את הפיקוד על היחידות האלה. שמו האמיתי היה ריימונד לוי-סקל (Seckel), יהודי ממוצא אלזסי, שהשתתף בהקמת ה'צבא הסודי' ופיקד לפני כן על יחידת ה'צבא הסודי' של לה בסטיד (La Bastide).

ב-14 ביולי 1944 קיימו אנשי המאקי של ה'הר השחור', בהם הקבוצה היהודית, מצעד ברוול (Revel) ובדורניה (Dourgne). הפגנת הנוכחות הגלויה גררה עימה התקפה גרמנית, ב-20 בחודש, נגד המאקי שביהר השחור' באמצעות אווירונים, טנקים, תותחים ומקלעים. הקבוצה היהודית קיבלה את הפקודה לחסום את התקדמות הגרמנים בדרך ללהברוגייר (Labruguière) שהייתה קשה יותר. אולם הגרמנים התקיפו דווקא במקום הפחות צפוי בדרך ארפונס (Arfonse). כך יצאה קבוצת המאקי היהודית ללא פגע מהמתקפה הגרמנית בעוד הקבוצה האחרת ספגה את עיקר האבדות. במהלך המתקפה הגרמנית נהרג המפקד סוונה. מאזאמה החליט לפנות את כוחותיו מהאזור ופקד על אנשי המאקי שביהר השחור' להתפזר זמנית. בארבעת השבועות הבאים הם המשיכו לנדוד ממקום למקום.

ב-4 באוגוסט 1944 קיבל לוי-סקל פקודה ממומפזה לצאת לכיוון לאקון (Lacaune) ווויאן (Viane) כדי להעביר הוראות לקבוצות המאקי ששהו שם. בדרך הציבו הגרמנים מחסומים, ולכן לוי-סקל יצא בעצמו כדי לבדוק את הדרך. הוא נתפס בידי הגרמנים במחסום של אלבין (Albin) ונורה. פייר לב, אשר קיבל את הפיקוד, הציל את חייהם של חברי המאקי בהצליחו להעבירם מבעד למחסומים הגרמניים לקמבון (Cambon) שליד אגודה (Agoudet) ב-18 באוגוסט 1944.

לאחר הנחיתה של בעלות הברית ב'מידי', החלק המרכזי בדרום צרפת (Midi de la France), ב-15 באוגוסט 1944 (מבצע 'דרגון'), התקיפו חברי המאקי את הגרמנים בעת נסיגתם. הללו השתתפו בקרבות הקשים בציר שבו נסוגו הכוחות הגרמניים בסיינט פונס (Saint Pons) ובמורה (Murat) שבחבל טארן.

מלבד קבוצת המאקי של ה'צבא היהודי' שבחבל הטארן פעלה גם קבוצת המאקי של ה'צופים היהודים' על שם מרק האגנו (Marc Haguenu), שנרצח בידי הנאצים בפברואר 1944. את הקבוצה הקימו יוצאי החוות החקלאיות של ה'צופים היהודים', בהם לוטרק (Lautrec) וטאלויה (Taluyers), שפורקו באפריל ובמאי 1944 כדי למנוע את מעצרים. בהסכם עם ה'צבא היהודי' הם קיבלו עליהם את מרותו תמורת אימונם הצבאי.

קבוצת המאקי הראשונה של ה'צופים היהודים' הוקמה בנובמבר 1943 בלה מאלקיייר (La Malquière), חווה נידחת בהרי לאקון שממזרח ל'ואברה (Vabre). החווה שכנה באזור הררי ונוח לפעילות. מפקדי המאקי היו קפיטן רוברט גמזון, לוטננט גילברט בלוך (Gilbert Bloch) ושני סגני הלוטננט, רוג'ר כאהן (Roger Cahen) ואדריין גיינסבורגר (Adrien Gainsburger). מאפריל 1944 התארגנו קבוצות נוספות של ה'צופים היהודים'

בלה פאראס (La Farasse), בלארוק (Laroque), ובלאקאדו (Lacado). עד יוני 1944 באזור לאקון היו כ-120 אנשי מאקי של הצופים היהודים. הם השתלבו בתוך קבוצת המאקי הצרפתי של אזור טארן תחת פיקודו של דונוייר דה סגונזאק (Dunoyer de Segonzac). בספרו שיבח סגונזאק את חברי המאקי היהודים והעיד שהיו משכילים וממושמעים.⁹

בתחילה לא שילב סגונזאק את המאקי של 'הצופים היהודים' בהתקפות על הגרמנים הנסוגים בהסבירו שרצה לחסוך להם אבדות נוספות מעבר לאלו שגרמו הנאצים בשל היותם יהודים. תפקידה העיקרי של הקבוצה היה לאסוף את החבילות באתרי ההצנחה. מ-25 ביוני עד 8 באוגוסט 1944 הם השתתפו בשבעה מבצעים לאיסוף ציוד באתר ההצנחה וירגול (Virgul).

בליל 7-8 באוגוסט 1944, עם תום מבצע ההצנחה, התקיפו הגרמנים את המקום ואחר כך את המחנות עצמם. שבעה אנשים נהרגו, בהם לוטננט גיילברט בלוך, ושני אנשים נפצעו. הועלה חשד שהגרמנים נעזרו בהנס, עריק גרמני ששימש נהג, נעלם זמן קצר לפני ההתקפה, והופיע שוב מאוחר יותר. גמזון קיבל הוראה להוציאו להורג, אולם הוא לא ציית להוראה מחמת הספק באשמתו של הנס. מאוחר יותר התברר שבאותו היום עצרו הגרמנים נערים תושבי האזור, ובחקירתם קיבלו מהם את המידע.

ב-17 באוגוסט 1944, יומיים לאחר נחיתת גנרל דה לאטר דה טאסיני (De Lattre de Tassigny) בחופי פרובנס, כינס סגונזאק את כל אנשי המאקי שבפיקודו סמוך למאזאמה (Mazamet) כדי להיערך ללחימה בגרמנים. ב-19 באוגוסט נערכו הגרמנים לנסיגה והטעינו ציוד רב ברכבת. סגונזאק הציב את אנשיו בדרך שבין מאזאמה לקאסטר. אנשי קבוצת המאקי 'מרק האגנו' של הצופים היהודים השתתפו במארב זה, ובין השאר, הניחו מטען חבלה על פסי הרכבת וירו בכוח הגרמני. בתום המבצע נפלו בידי המאקי כ-60 שבויים גרמנים, ואנשי הקבוצה היהודית שאבו סיפוק וגאווה בהופיעם כיהודים לפני הגרמנים השבויים. קבוצה זו השתתפה גם במתקפה על הגרמנים בקאסטר, (עיר מחוז מרכזית בחבל הטארן) שבסופה נכנעו 3,500 חיילי חיל המצב הגרמני בעיר.

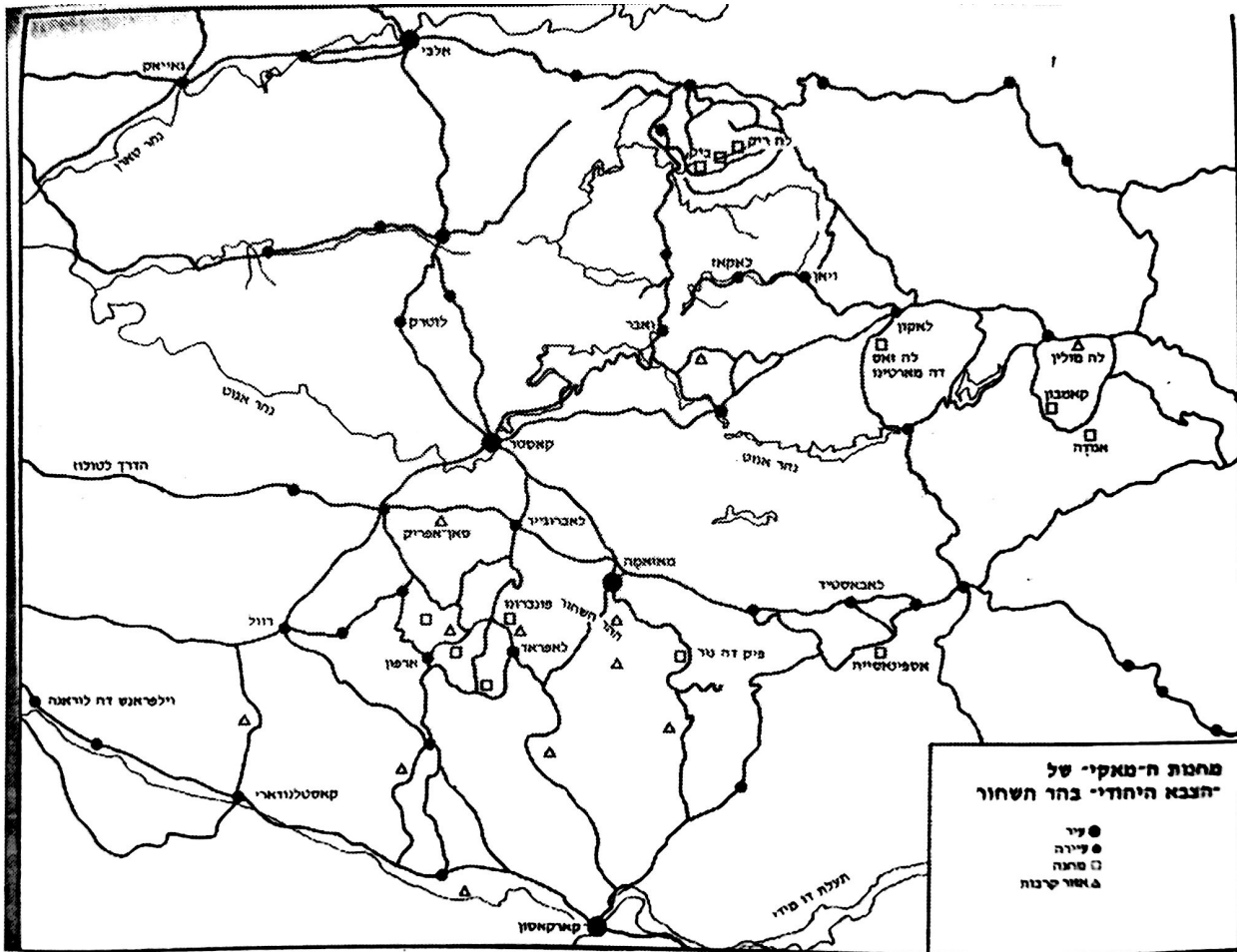
לאחר שחרור הטארן המשיכה קבוצת 'מרק האגנו' במלחמה לשחרור צרפת כחלק מקבוצת ה'לוחמים החופשיים' באיארד (Bayard), שהוקמה בידי סגונזאק. הם השתתפו בשחרור נוור (Nevers) והצטרפו לארמייה השנייה של דה לאטרה כחלק מהצבא הסדיר (הארמייה הפכה לארמייה הראשונה) והשתתפו בקרבות עד לכניעת גרמניה.

בשמבון סור ליניון (Chambon Sur Lignon), בחבל הוט לואר, הייתה קבוצת מאקי 'סרוויס אנדרה' שהיוותה חלק מתנועת ההתנגדות היהודית, ומפקדה היה ג'ורג' באס (כונה 'אנדרה'). גם הם הכפיפו עצמם למרותו של 'הצבא היהודי' תמורת אימונים צבאיים. חבריה של קבוצת המאקי הזו לחמו תחת פיקודם של כוחות צרפת הפנימיים. הם הקדימו את כוחותיו של דה לאטרה, שפלו לפרובנס, ושחררו בעצמם את חבל הוט לואר. קבוצת המאקי של אנדרה לקחה חלק מרכזי בקרבות לשחרור פוי (Poy). הם הביאו לכניעת חיילים גרמנים באזור אסטיבאריי (Estivareilles) ולכניעת הדיוויזיה של ולאסוב (Vlassov) שהייתה בפוי, דבר שאפשר לשחרר את העיר ב-22 באוגוסט 1944 ואחר כך את כל חבל הוט לואר. חברי המאקי של שמבון סור

⁹ ארכיון פולונסקי, 20-VII-6D, הוג (Hugues) אוגוסט 1944, ההתקפה על הרכבת של מאזאמה. הוג הוא כינויו של המפקד דה סגונזאק.

ליניון המשיכו בהתקפות על הגרמנים הנסוגים, ואחרי כן, בימים 25–30 באוגוסט השתתפו בקרבות לשחרור העיר המרכזית ליון.

לאחר שחרורה של צרפת השתלבו רבים מחברי תנועת ההתנגדות היהודית בצרפת בצבאות בעלות הברית והשתתפו בקרבות נגד הגרמנים עד לכניעתם במאי 1945. חברים אחדים עברו את הפירנאים לספרד והשתלבו בבריגדה היהודית. חברי התנועה הוכרו על ידי השלטונות הצרפתיים כלוחמים בנאצים וקיבלו עיטורי מלחמה.

מפת מחנות המאקיי של "הצבא היהודי", התמונה ממאגר תמונות של הכותבת

'הצבא היהודי' לאחר המלחמה

ארגון 'הצבא היהודי' (האיי-ג'י), שבהמשך התפתח לארגון האו-ג'י-סי (ארגון יהודי לוחם), לא עצר לנוח על זרי הדפנה של הישגיו. מפקדיו ראו בשחרור צרפת ובסיומה של המלחמה בנאצים רק שלב אחד להגשמת מטרותיהם, כפי שהוצגו בפרוגרמה שלהם. כזכור, הם הציבו לעצמם משימה – להשתלב לאחר המלחמה במאבק הציוני למען השגת עצמאות לאומית בארץ ישראל ולהגן על ביטחונם ועל זכויותיהם של יהודי הגלות. מייד לאחר השחרור החלו מפקדי 'ותיקי ההתנגדות היהודית' וקבוצה מובחרת מאנשיו לסייע בשיקום הקהילה היהודית בצרפת ובהיערכות להגשמת מטרותיהם הציוניות. למעשה, רובם הגדול של חברי הארגון לא המשיכו בפעילותם זו. חלקם ביקשו לטפל בבני משפחה שחזרו ממחנות המוות ולשקם את חייהם

האישיים לאחר שנים קשות של פעילות למען הזולת, ומאות חברים הגשימו את האידיאל הציוני שלהם ועלו לארץ ישראל.

אף שרובם הגדול של חברי 'הצבא היהודי' לא המשיכו בפעילות במסגרת הארגון ואף שהארגון קלט לשורותיו חברים שלא השתייכו אליו בתקופת המלחמה, אפשר לראות בארגון שפעל לאחר המלחמה כממשיך דרכו של ארגון 'הצבא היהודי'. הארגון המשיך לפעול לאורך של המטרות הבסיסיות שהותוו עם הקמתו; ארגון זה המשיך להיות ארגון צבאי מגובש עם מפקדה סמכותית, עם נוהלי פעולה ועם חברים ממושמעים, שנרתמו למשימות לאחר השחרור; ברשותו נותרו משאבים כספיים ניכרים, כלי נשק, מכשירי קשר, מעבדות לזיוף מסמכים, מערך לוגיסטי של בסיסי פעולה ונכסים, כגון חנויות, דירות, בתים ואף ארמונות; הארגון זכה להכרה רשמית של השלטונות הצרפתיים כארגון שהשתתף במלחמה בנאצים; היו לו קשרים עם השלטונות ועם מוקדי כוח בחברה הצרפתית, בעיקר עם ותיקי תנועת ההתנגדות הצרפתית; הארגון זכה גם בהכרה רשמית של הסוכנות היהודית בפועל בתקופת המלחמה; נוסף על כך החברים שהמשיכו בפעילות הציונית ראו את עצמם כחברי הארגון, וגם השליחים הארץ-ישראלים שהגיעו לפריז המשיכו לכוונת את הארגון בשם 'הצבא היהודי'.

אולם המפגש בין השליחים הארץ-ישראלים הראשונים של 'ההגנה' בצרפת ובין 'הצבא היהודי' לא התנהל על מי מנוחות. מפקדי 'הצבא היהודי' ציפו ליחס של שוויון בניהול ענייני 'ההגנה' בצרפת, האמינו שיש ביכולתם לסייע לשליחים וביקשו לשמור על העצמאות ועל האוטונומיה של ארגונם. שליחים אלה, ובעיקר דוד שאלתיאל, ביקשו להכפיף את אנשי הארגון לפיקוד 'ההגנה' ולמרותם.

המפגש ביניהם לווה במתיחות גם כיוון שאנשי 'הצבא היהודי' היו שונים מהשליחים הארץ-ישראלים בתרבות, בהתנסות המלחמתית, בשיטות הלחימה ובמנטליות שלהם. השליחים התייחסו בחשדנות אליהם, בעיקר משום שסירבו להתאים עצמם למציאות הפוליטית של היישוב בארץ ישראל ולשייך את עצמם לאחת המפלגות הפוליטיות הציוניות. הם גם שפטו בחומרה את סירובם של אנשי הארגון לנקוט עמדת תמיכה ברורה במאבקו של היישוב בארגוני הפורשים. השליחים הארץ-ישראלים הציגו את המאבק לעצמאות בארץ ישראל כמאבק החשוב היחיד. מנגד, מפקדי הארגון האמינו שהגולה תמשיך להתקיים לצד מדינת ישראל, וכי יש להיערך להגן על היהודים שבה. פולונסקי חשש בעיקר לגורלם של יהודי צפון אפריקה ונקט צעדים להגנתם, כגון שליחת חברי הארגון לסייע בארגון הגנה עצמית. הוא אף הקים מערכת קשר בין ההגנה בצרפת ובין צפון אפריקה במבצע 'קדמה' (Zebu). בראש המבצע עמדו חברי הארגון ארתור אפשטיין ורעייתו ריין רומן, ועד יוני 1949 הכשירו אנשי קשר ו-12 מקלטים. אולם שירותי הביטחון הצרפתיים הפסיקו את פעילותם כיוון שמערכת הקשר הופעלה לפני שהתקבלו כל האישורים הנחוצים.¹⁰

לקראת סוף 1945 הורה בן-גוריון לנחום שדמי, שהחליף את שאלתיאל, לנהוג בכבוד ב'צבא היהודי', לאחר שהשתכנע שהארגון יכול לתרום למאבק להקמת המדינה.¹¹ באפריל 1946, לאחר חודשים של פגישות ודיונים, ולאחר שבפועל כבר התקיים שיתוף פעולה, נחתם הסכם רשמי בין ארגון 'ההגנה' לארגון 'הצבא היהודי' בחילופי מכתבים בין אברהם פולונסקי לנחום שדמי. ארגון זה קיבל את השם 'ארגון ההגנה בצרפת ובצפון

¹⁰ יהודה בן-דוד, **שליחות ה"הגנה" באירופה**, המרכז לתולדות כוח המגן "ההגנה" על-שם ישראל גלילי, 1995, עמ' 102, 274. הנושא ראוי למחקר מקיף יותר. ראה גם: ארכיון תולדות ההגנה, 64/36-66/36; ארכיון יד טבנקין, חטיבה 15, פולונסקי אברהם/מיכל 08/תיק 05.

¹¹ ארכיון צה"ל, 19/83/139, **יומן דוד בן גוריון**, 3.11.1945, 9.11.1945.

אפריקה, ופולונסקי מונה למפקדה. השם החדש לא ביטל את המסגרת האזרחית של הארגון ולא שינה מהותית את אופיו כיוון שהוא שמר על מידה גדולה של עצמאות, וכמובן, על נכסיו שצבר בתקופת המלחמה. יחסי המתוחות ומאבקי הכוח בין השליחים הארץ-ישראלים ובין אנשי 'הצבא היהודי' לא פגעו באיכות התרומה של ארגון זה למאבק הציוני ובשיתוף הפעולה עימם. למעשה, הארגון הניח את התשתית לעבודתם של השליחים הללו בצרפת: הוא רכש או שכר משרדים, בתים וחוות חקלאיות כדי להכשיר חלוצים וכדי לשכן את ניצולי השואה ממחנות הפליטים, הממתניים לעלייה לארץ ישראל. חלק גדול מהנכסים האלה היו בדרום צרפת באזורי פעילות המאקי, במקום שהאוכלוסייה המקומית הכירה אותם והייתה מוכנה לקבל את הפעילות הסודית שהתקיימה שם.

הארגון השתתף בארגון העלייה החוקית (עלייה א') והעלייה החשאית (עלייה ב') מצרפת, ובין השאר, מילא תפקיד חשוב ומרכזי בפרשת 'אקסודוס' ובהכנות לעלייה ג'. לפי תוכניתו של בן-גוריון, העולים בספינה של עלייה ג' היו אמורים להתעמת עם הבריטים בנשק כאשר ינסו למנוע מהם להיכנס לארץ ישראל. במסגרת ההכנה לעלייה ג' השתתפו חברי הארגון ואנשים שנבחרו על ידם בקורס בוודואה (Vaudoué) מ-29 באוקטובר עד 15 בנובמבר 1945, בהדרכת שליחים ארץ-ישראלים. את מקומות האימונים בחר 'הצבא היהודי' ואף מימן את פעילותם באופן שוטף. בסופו של דבר ההעפלה בכוח הנשק לא יצאה לפועל בשל קשיים להשיג אונייה, וכיוון שהבריטים החלו להפעיל אוניות מלחמה גדולות במקום ספינות קטנות נגד ספינות המעפילים.

ארגון 'הצבא היהודי' מילא גם תפקיד חשוב בהנחת התשתית לעלייה ד' והעמיד את המעבדות ואת ניסיונו בזיוף תעודות לרשות השליחים. הוא ציידם בתעודות מזויפות כבר עם בואם לצרפת והקים מערך זה כדי להעביר פליטים ממחנות העקורים לצרפת וכדי לפעול לזירוז העלייה הבלתי חוקית. ארגון זה הניח את התשתית למערכת האלחוטית של שליחי היישוב בצרפת, ואחד מחבריו ויקטור זיפשטיין הקים את מערך שידורי האלחוט.¹²

כמו כן 'הצבא היהודי' תרם תרומה ניכרת בהקמת הכשרות בתחומים שונים: הכשרות חלוציות לעולים ממחנות הפליטים שהמתנינו לעלייה, הכשרות ימיות, הכשרות בתחום הקשר האלחוטי לאנשי צוות שיאיישו את אוניות העלייה הבלתי חוקית וכן הכשרות צבאיות. כמה מההכשרות התקיימו בבתי הילדים (רשת אופג' – OPEJ) שהקים הארגון לאחר המלחמה לילדים ונוער יתומים.

במרץ 1948 הקים ארגון 'הצבא היהודי' בצרפת בית ספר לטייס 'נשר', שמושבו היה בוירופלי, אחד מבתי הילדים של אופג'. בית הספר לטיס הוקם ביוזמה משולבת של פולונסקי ושל 'ההגנה'. משה ורדי (רוזנצוויג) החל לטפל ביוזמה זו לאחר שחרורו מהצבא הבריטי. הוא כתב מסמך בנושא בית הספר לתעופה כבר באוקטובר 1946 והגישו לפולונסקי ולעמנואל נשרי שנרתמו לנושא יחדיו. ורדי בחר 18 בחורים מקורס מפקדי הכיתות במארסיי. יהודה בן-דוד מציין בספרו שאף שפולונסקי ייעד את הטייסים למשימות בצפון אפריקה, רבים מבין פרחי הטיס לחצו להעלותם לישראל, והם השתלבו בחיל האוויר הישראלי.¹³ בן-גוריון הורה ב-16 בנובמבר 1948 לסגור את בית הספר בעקבות ביקור בצרפת של איש חיל האוויר פפי גרין באוקטובר 1948. פולונסקי ערער לפני בן-גוריון, אולם לא ברור אם הערעור התקבל.

'הצבא היהודי' סייע גם ברכש נשק ובאחסונו בבתיים שברשותו לפני העברתו לארץ ישראל. כמו כן סייע להניח את התשתית להדרכה הצבאית של 'ההגנה' בצרפת והשתתף במפעל האימונים והגיוס ערב הקמת

¹² ויקטור זיפשטיין עבד בהמשך במשך שנים רבות במשלחת משרד הביטחון שבפריז.
¹³ יהודה בן-דוד, **חרב בנכר**, משרד הביטחון – ההוצאה לאור, 1978, עמ' 273.

המדינה ולאחר שפרצה מלחמת העצמאות. לפי בן-דוד, שליח ההגנה בצרפת, שהגיע לצרפת כסגנו של פולונסקי, מבסיס העלייה במארסיי נשלחו 25–30 אלף איש עד יולי 1948. לפי חנה יבלונקה, ב־1948 היווה גח"ל (גיוס חוץ לארץ) כשליש מכוחו הקרבי של צה"ל. אומדן זה ממחיש את החשיבות הרבה של מפעל האימונים והגיוס בצרפת. ארגון ההגנה המקומית בצרפת בראשות פולונסקי, שהיה סגנו של שדמי, מילא תפקיד חשוב בסיוע למפעל זה בגיוס כוח אדם (כולל מצפון אפריקה), במדריכים ובתקציבים. לפעילותו היה תפקיד חשוב בגיוס מתנדבים לאחר עזיבת משלחת ההגנה ביולי 1948.¹⁴

נזכיר שכל הפעילויות החיוניות לפעילות שליחי ההגנה בצרפת היו כרוכות בהוצאות כספיות גבוהות, וכאמור, הן קיבלו מימון ניכר מארגון 'הצבא היהודי'. ארגון זה הצליח לגייס תמיכה כספית מארגונים, כגון הגיוינט, אורט, הקוג'אסור (COJASOR), שהייתה פדרציית הארגונים היהודים, בזכות אנשיו שהיו בעמדות מפתח בארגונים חשובים אלה. נוסף על כך, בזכות אנשיו בארגונים יהודיים, בהם ארגון הסטודנטים היהודים, הצליח הארגון לנטרל את השפעתם של ארגונים יהודיים בונדיסטיים וקומוניסטיים, שהתנגדו לפעילות הציונית בצרפת.

חשיבות רבה הייתה לתרומתו של הארגון לפעילות הציונית החשאית בצרפת בזכות קשריו עם השלטונות הצרפתיים. יש להדגיש שאנשי המודיעין הכללי שבמארסיי עקבו באינטנסיביות אחר תנועת העלייה הבלתי חוקית בדרום צרפת. הללו דיווחו כי מרבית הפעילות הציונית נערכה שם והתנהלה במשרדי אוסיאנה של ג'פרויקין (כזכור, היה במפקדה של 'הצבא היהודי'), והם דיווחו גם על כל שיירות הפליטים שהגיעו למארסיי. הם עקבו גם אחר פרדריק טאו, שהיה פעיל מרכזי בפעילות העלייה, חבר הארגון וממנהיגי איחוד הפדרציות היהודיות, ודיווחו שאין הוא מסוכן לביטחון צרפת. בזכות אנשים בעלי מעמד מכובד כשל טאו הוצגה הפעילות הציונית כפחות מאיימת, ולמעשה סייע הדבר לפעילותה של העלייה הבלתי חוקית.¹⁵

יחסם הסובלני יחסית של השלטונות הצרפתיים לפעילות ההומניטרית שהייתה קשורה בפליטים ניצולי הנאצים נבעה גם משיקולים פוליטיים, כי הם שמחו להביך את בריטניה על שגירשה אותם מסוריה ומלבנון.¹⁶ עם זאת, הם היו פחות סובלנים לפעולות אחרות שהתנהלו על אדמת צרפת, בייחוד לשידורי האלחוט, להברחת נשק ולאימונים צבאיים. בזכות קשריו עם השלטונות, לא פעם הציל ארגון 'הצבא היהודי' את הפעילות הציונית הסודית ואת השליחים. לדוגמה, לקראת פירוק הבריגדה ביוני 1946 הוברח נשק מבלגיה דרך צרפת עבור היישוב בארץ ישראל. במבצע היה מעורב גם רענן וייסמן (בן-נון), איש הבריגדה שפעל תחת פיקודו של פולונסקי. וייסמן קיים קשרים עם אנשי הארגון עוד מהתקופה שבה צנח למאקי בצרפת ב־1943. גם חבר הארגון יוסף לינוויל (אד) היה מעורב במבצע. שתי שיירות נשק הצליחו לעבור בלי להיתפס. ב־2 ביוני 1946 הגיעה שיירת הנשק השלישית לוויילנב סור לוט שליח העיר פו שבדרום צרפת, ואחסנה את הנשק בבית הילדים של הארגון. המשטרה פשטה על המקום בשל הלשנה של שכנים והחרימה את הנשק. בזכות קשריו של הארגון עם מפקד המשטרה בורסיקו (Pierre Boursicot) ועם שר הפנים דפרה (Edouard Depreux) הצליח הארגון להגיע להסדר, ולפיו שוחרר הנשק והועבר לאיטליה בידי אנשי ההגנה כשהם לבושים במדים של

¹⁴ בן-דוד, **שליחות ההגנה באירופה**, עמ' 105–131; חנה יבלונקה, **אחים זרים, ניצולי שואה במדינת ישראל**, יד יצחק בן-צבי ואוניברסיטת בן גוריון בנגב, עמ' 80–81.

¹⁵ דו"חות שירות המודיעין הכללי, יוני 1946, אוגוסט 1946, אוקטובר 1946 ונובמבר 1946, ארכיונים לאומיים, **Bouches du Rhone**, מארסיי, תיק 185 w 148. התיק החסום לעיון נמסר לרשותי באישור מיוחד. התיק כולל דיווחים על מעקב ואף התכתבות.

¹⁶ ארכיונים לאומיים, פריז, FIA-3347; דוחות מודיעיניים צרפתיים בשאלת ארץ-ישראל, 24.7.1946, בתוך: צילה הרשקו, **בין פריז לירושלים, צרפת, הציונות והקמת מדינת ישראל**, משרד הביטחון, ההוצאה לאור, 2000, עמ' 52.

חיילים בריטים. משם הנשק הועבר לארץ ישראל. וייסמן, בעדותו הדגיש שהוא מילא תפקיד מרכזי בשחרור הנשק אם כי הוא הודה שפולונסקי הוא שסידר לו את הפגישה עם מפקד המשטרה בורסיקו.¹⁷ בזכות הקשרים בקרב שלטונות הביטחון הצליח ארגון 'הצבא היהודי' לשחרר מבית המעצר שלושה שליחים ארץ-ישראלים שנתפסו ב-27 בספטמבר 1946 בבית הילדים של אופגי שבוסניני. הם אותרו, כנראה, לאחר שהפרו את אחד הכללים של השידור המחתרתי והפעילו שידורי אלחוט יותר משלוש דקות רצופות. בזכות קשריו של הארגון עם דפרה ועם ראש שירותי הביטחון החשאי הנגדי ויבו (Roger Wybot) הצליחו אנשי הארגון לשחרר את העצורים. זאת ועוד, הארגון הגיע להסכם עם ויבו לשיתוף פעולה חשאי כדי שאפשר יהיה להמשיך בפעילות השידורים.

קרבות מלחמת העצמאות

מאות מחברי תנועת ההתנגדות היהודית שעלו לארץ ישראל השתתפו בקרבות מלחמת העצמאות. חלקם השתלבו בכוחות הביטחון, ואחרים השתלבו בתחומי החיים השונים של מדינת ישראל. חברים בקבוצת אנדרה עלו לארץ ישראל והקימו את הקיבוץ נווה אילן בדרך לירושלים. היישוב, שהיה במיקום אסטרטגי, ספג הפגזות קשות במלחמת העצמאות.¹⁸

הקומנדו הצרפתי

הקומנדו הצרפתי¹⁹ הייתה יחידה של דוברי צרפתית, שהוקמה ופעלה במלחמת העצמאות, והייתה מורכבת בעיקר ממתנדבים מצרפת ומצפון אפריקה. חלקם הגדול גויס באמצעות מערכות הגיוס בצרפת, ומרביתם עברו אימונים במחנה האימונים סאלון (Salon) שבצרפת שנשא את הכינוי 'דפנה'. ה'רוח החיה' בהקמת היחידה היה סרן (קפיטן) תאדה דיפרה (Diffre Thadée), קצין צרפתי קתולי, אשר שירת במלחמת העולם השנייה בצבא צרפת החופשית של דה גול. הוא התייצב בפברואר 1948 בלשכת הגיוס של ה'הגנה' בפרז כדי להתנדב והסביר זאת בהזדהות עם המאבק של היהודים בארץ ישראל. לאחר התלבטויות במטה הגיוס של שליחות ההגנה בצרפת, בראשות עמנואל נשרי (אורלנסקי), שהיה סגנו של אברהם פולונסקי, הוחלט לאפשר לדיפרה לעבור קורס אימונים צבאי של ההגנה בצרפת. יהודה בן-דוד, שהחליף את נשרי זמן קצר אחרי כן והיה גם הוא סגנו של פולונסקי, התרשם מאישיותו ומניסיונו הצבאי של דיפרה. למרות ניסיונו הרב הוא נדרש לעבור את הקורס של ההגנה מתחילתו ועד סופו. בהמשך עבר גם את קורס המדריכים של ההגנה במחנה באיול (Baillol), אשר כונה 'ביריה' ושכן באזור אובנייה (Aubagne) שבין מארסיי לקאסיס. מחנות האימונים והגיוס הוקמו ומומנו, כאמור, באמצעות ארגונו של אברהם פולונסקי, 'ארגון ההגנה בצרפת ובצפון אפריקה'.²⁰

לאחר סיום האימונים נשלח דיפרה לארץ ישראל בסוף אפריל 1948, גויס וקיבל את השם תדי איתן. ההחלטה להקים גדוד רגלי למשימות מיוחדות של דוברי צרפתית התגבשה באגף כוח האדם בצה"ל (אכ"א) באוגוסט 1948 בעקבות המלצתו של תדי איתן, לאחר שהתעוררו בעיות בשילובם של מאות מתנדבים מצרפת

¹⁷ עדות של רענן וייסמן, ארכיון תולדות ההגנה, 117/34/80.

¹⁸ הרשקו, **ההולכים בחושך יראו אור**, עמ' 252–254.

¹⁹ מיכאל (מיקי) כהן, "תדי איתן, 'הקומנדו הצרפתי' וגדוד 75 במלחמת העצמאות", **עלי זית וחרב**, כרך ו', 2006, עמ' 99–150 (להלן: כהן, "תדי איתן, 'הקומנדו הצרפתי'"); הרשקו, **ההולכים בחושך יראו אור**, עמ' 275–278; משה גבעתי, **בדרך המדבר והאש – תולדות גדוד 9**, מערכות ומשרד הביטחון – ההוצאה לאור, 1994; Teddy Eytan, Neguev, l'Héroïque Naissance de l'Etat d'Israël, Paris, Histoire et Société d'aujourd'hui 1949.

²⁰ הרשקו, **ההולכים בחושך יראו אור**, עמ' 273.

ומצפון אפריקה בשל קשיי שפה. בעקבות זאת הוחלט להקים גדוד 75 של דוברי צרפתית, בפיקודו של תדי איתן, שיהיה חלק מחטיבה 7. לאחר תהליך של סינון נבחרו כמאה אנשים, לוחמי המחותרות ולוחמי 'צרפת החופשית', בכללם אלה שהשתתפו במחנות האימונים של ה'הגנה' בצרפת. הם קיבלו בהמשך את הכינוי 'הקומנדו הצרפתי'.

במחצית הראשונה של אוקטובר 1948 הועבר הקומנדו הצרפתי לגדוד 9 בחטיבת הנגב, כפלוגה עצמאית בפיקודו של תדי איתן. באוגוסט 1948 הועלה איתן לדרגת רס"ן. סגנו היה אליעזר (אלי) אוברלנדר, דובר צרפתית, לשעבר מדרוך בקורס מדריכי ההגנה בסטונה שליד העיר ליון.²¹ מפקדי המחלקות (פלגות) היו פרננד ביבלייזר ורפאל ויילר שבמלחמה היו קצינים בצבא צרפת. קצין הקשר היה דב סגל וקצין החבלה היה ראובן שטיינהוף. שמונת מפקדי הכיתות היו גם כן בעלי ניסיון קרבי.

הקומנדו הצרפתי השתתף, כחלק מגדוד 9 של חטיבת הנגב, במבצע 'יואב' שנועד לפרוץ את הדרך לנגב. תחילה ערך תרגילים וסיורים להכרת השטח בדיונות העפר שבנגב. בליל 16–17 באוקטובר 1948 נדרשו לוחמיו לחדור למחנה צבאי מצרי מצפון לרפיח, אך הם נאלצו לסגת כיוון שהמצרים פתחו באש כבדה לשמע רעש המשאיות הכבדות שהסיעו את היחידה. נראה שאין ליחס במקרה זה את כישלון המשימה לקומנדו הצרפתי, אלא לכך שהמשאיות שהועמדו לרשותם לא התאימו להתקפה המבוססת במידה רבה על גורם ההפתעה.

ב-18 באוקטובר 1948 יצאה היחידה למשימת תקיפה של האויב המצרי בצומת הכבישים רפיח–עוג'ה אל-חפיר–אל-עריש כדי לרתק את כוחות האויב שמדרום לעזה. הם נתקלו באש כבדה של משוריינים מצריים. אליעזר (אלי) אוברלנדר, שהתלווה למחלקה א' בפיקודו של ביבלייזר, נפגע ומת מפצעיו. אוברלנדר היה ההרוג הראשון של הקומנדו הצרפתי.²² בחילופי האש נהרג גם הסייר יעקב מלכה, והוא נותר בגדר נעלם. מחלקה (פלגה) ב', בפיקודו של רפאל ויילר, שלוותה על ידי איתן, התקדמה בשיטה משולבת של ירי ושל חיפוי הדדי והצליחה למקש את הכבישים החוצים את הצומת.

באותו יום נקרא איתן לגדוד 9 שבחטיבת הנגב לקבל תדרוך לגבי מבצע 'משה' לכיבוש העיר באר שבע. זה היה מבצע מכריע לסילוק הפולש המצרי ולהחזרת הנגב לשליטת מדינת ישראל. יחידת הקומנדו הצרפתי מילאה תפקיד חשוב בכיבוש באר שבע, בחלק הקשור בפריצה לעיר ובלוחמה בעיר עצמה.²³

לפי התכנון, יחידה זו הייתה אמורה לצאת לכיוון בית הקברות המוסלמי שבבאר שבע בליל 20–21 באוקטובר בשעה 30:23. אולם יציאתם התעכבה בשל עיכוב שחל בתחילת השלב הראשון של הפעולה. בשלב זה התגברה מחלקה ב' בפיקודו של ישראל כהן, שהוסעה על שלושה זחל"מים, על העמדות המצריות והשתלטה על נתיב המעבר דרך פירצה בהגנה הקרקעית. כוחותיו של ישראל כהן נשארו במקום כדי לאבטח את הפירצה. יחידת הקומנדו הצרפתי יצאה לשלב השני של המבצע רק לאחר 4:30 לפנות בוקר, ושלושת הזחל"מים, שהסיעו את מחלקתו של ישראל כהן, חזרו להסיע את לוחמי הקומנדו הצרפתי. העיכוב ביציאה גרם בהמשך לנפגעים רבים בקרב לוחמי הקומנדו כיוון שהלחימה נערכה לאור יום ולא בלילה לפי התכנון.

הזחל"ים הראשון עם לוחמי הקומנדו הצרפתי נחבט בתעלה, וביבלייזר שנפגע באפו המשיך לזנק לעבר המצרים תחת אש כבדה. לוחמי הקומנדו בחיפוי המקלענים בזחל"מים ומקלעי ברן בתעלות הני"ט הסתערו לעבר עמדות המצרים והרגו רבים מהם. הם התקדמו דרך בית הקברות המוסלמי כשהם חשופים לאש עזה.

²¹ שם, עמ' 271. האתר היה בית ילדים של 'הצבא היהודי' (האיי-ג'י) שהועמד לרשות ההגנה בצרפת.

²² על אודות אלי אוברלנדר ראה אתר **מוזיאון הפלמ"ח**. <https://www.palmach.org.il/memorial/fighterpage/?itemId=3033>

²³ על הקומנדו הצרפתי במבצע 'יואב' ובמבצע 'משה' ראה: כהן, "תדי איתן, 'הקומנדו הצרפתי'", עמ' 116–126; "כיבוש באר-שבע על ידי חטיבת הנגב – מבצע 'משה'", אתר **מוזיאון הפלמ"ח**. <https://palmach.org.il/history/database/?itemId=8497>

בשעה 5.00 לפנות בוקר השתלט הקומנדו הצרפתי על שתי שורות הבתים הראשונות שמצפון-מזרח העיר. בפריצה נפצע ומת מפצעיו רפאל ויילר, מפקד מחלקה (פלגה) 2.2²⁴ בעקבות זאת הפיקוד הועבר לסגנו, סגן מרק לוי. כעבור רבע שעה מהשתלטות הלוחמים הורה ישראל כרמי, מפקד גדוד 9, לישראל כהן, מפקד מחלקת ה'מפקדים', לחבור לקומנדו הצרפתי. גם מחלקת העתודה, בפיקודו של סולל כהן, קיבלה פקודה להשתתף בטיהור העיר. עם אור היום התגבר הירי על לוחמי הקומנדו הצרפתי מכיוון המסגד ומבניין המשטרה. איתן העיד בספרו על המצב הנואש כאשר התחמושת אזלה ולא היה ציוד רפואי לטפל ב-12 הפצועים, בלי שהצליח ליצור קשר עם המפקדה ובלי שהתגבורת המיועדת הגיעה. לפיכך החליט להתקדם לעבר מתחם בניין המשטרה תוך ירי לעבר עמדות הצלפים שעל הגגות ותוך טיהור הבתים. הוא מתאר כיצד לוחמי הקומנדו הצרפתי המשיכו להתקדם עוד כשעה וחצי לעבר המסגד הגדול ולמבנה מרכזי נוסף שהיה בית הספר לבנות ושימש אז מועדון קצינים. כוחותיו של ישראל כהן הצליחו להצטרף כתגבורת לקומנדו הצרפתי, וגם המחלקה בפיקודו של סולל כהן הצטרפה, כנראה, לאחר שנכבשו המסגד ובית הקצינים. בשעה 8.00 בבוקר נשאר רק בניין המשטרה בידי המצרים. בחפ"ק (חדר פיקוד קדמלי) של החטיבה לא ידעו שמרבית העיר כבר נכבשה. הם שלחו את אברהם אדן (ברן) לחדור לעיר מצפון-מערב ולתפוס את מתחם הרכבת. המתחם נתפס כמעט ללא התנגדות.

כעבור שעה קיבל ישראל כרמי את הודעת הכניעה של המפקד המצרי בבניין המשטרה. לאחר שהעיר נכבשה היו תופעות של ביזה שביצעו לוחמי חטיבת הנגב, בהם לוחמים מהקומנדו הצרפתי. היו גם מקרים שלוחמי הקומנדו הצרפתי פגעו בשבויים כנקמה. אולם איתן לא היה מוכן להשלים עם זה ודרש מחייליו, שהיו מעורבים בכך, להחזיר את הביזה בדרישה לשמור על טוהר הנשק. הוא גם סילק מהקומנדו עשרים לוחמים, ובד בבד גויסו עוד שלושים לוחמים דוברי צרפתית.

הקומנדו הצרפתי לא זכה למקום הראוי לו בהיסטוריוגרפיה של מבצע 'משה'. כוחותיו לחמו לבד בשעות המכריעות של המערכה, מילאו את המשימות העיקריות, ושליש מלוחמיו נפגעו. במחצית השנייה של המערכה הצטרפו אליהם אנשיו של ישראל כהן ופלוגת העתודה של סולל, ואילו הפלוגה של ברן הצטרפה רק בשעה האחרונה.²⁵

הקומנדו הצרפתי ספג אבדה נוספת כאשר מרק לוי, מפקד פלוגה ב', נהרג ב-25 באוקטובר 1948. הגייפ שלו עלה על מוקש בעת שבדק שטח לאימונים בבאר שבע. לאחר מותו הועלה לדרגת סרן. מרק לוי היה מלוחמי האמיצים של 'הצבא היהודי' בעת המלחמה. הוא היה בקבוצת הגרילה בניצה, בקבוצת המאקי של 'הצבא היהודי' באזור טארן, לחם בקרבות לשחרור צרפת ושימש קצין בארמייה הצרפתית הראשונה. לאחר מכן המשיך בפעילות התנדבותית במסגרת ההגנה בצרפת תוך כדי לימודי רפואה בסורבון. בהיותו ציוני נלהב, שתכנן לעלות לארץ ישראל לאחר סיום לימודיו, התנדב לצה"ל מייד כשהחלה מלחמת העצמאות. הוא היה בן יחיד להוריו ולא הותיר צאצאים.²⁶

הקומנדו הצרפתי מילא תפקיד מהותי גם במבצע 'חורב', שנועד לסלק את הצבא המצרי מעבר לגבולות מדינת ישראל. שלבו הראשון כבר החל ב-22 בדצמבר 1948, כאשר בליל 25–26 בדצמבר תפס כוח משימה את המשלטים ח' וט', שלא היו מאוישים (מתחם מושיירפה). חטיבת הנגב קיבלה את המשימה להשלים את

²⁴ על אודות רפאל ויילר: http://www.irgon-haagana.co.il/info/n_show.aspx?id=4966

²⁵ כהן, "תדי איתן, 'הקומנדו הצרפתי'", עמ' 124–126.

²⁶ מרק לוי, **יומן מלחמה, 1947** (לא פורסם עדיין). כתב היד הופקד בידי מחברת המאמר על ידי חבריו של מרק לוי בתנועת ההתנגדות היהודית; צילה הרשקו, "מרק נתן לוי", אתר **מוזיאון הלוחם היהודי במלחמת העולם ה-ii**.

השליטה לכל אורך הכביש ביר עסלוגי-עוגיה אל-חפיר על ידי כיבוש משלטי התימילה (בעיקר משלטים י"ג, י"ד, ט"ו וט"ז שחלשו על הכביש). יחידת הקומנדו הצרפתי יצאה בליל זה לכבוש את משלט י"ג.²⁷ היא כללה כשישים לוחמים בשתי מחלקות בראשות ביבליזר ובראשות ז'ן פרנקריש, וכן צוות פיקוד, כשתדי איתן צעד בראש. טעות בניווט בדרך העפר גרמה להם להגיע למשלט י"ד בעוד איתן סבר שהם הגיעו למשלט י"ג. בשעה 23.20 דיווחו שהמשלט בידיהם. המצרים פתחו במתקפת-נגד כבדה, ולקומנדו הצרפתי היו נפגעים רבים, והתחמושת החלה אוזלת. יותר מחמש שעות רצופות הדפו לוחמי הקומנדו הצרפתי את התקפות האויב המצרי וספגו הפגזות מכיוון המשלטים הסמוכים. איתן דיווח שרק 30 לא נפגעו באותו שלב. הוא עצמו נפגע מכדור בקרסול והמשיך לפקד. שלושת הפצועים קשה – ראובן שטיינהוף, סמל מרדכי הלימי והטוראי אלכס גולדין – הועברו למקום מחסה בתוך מעביר מים מתחת לסוללת מסילת הברזל.

בשעה 2:00 הגיעה תגבורת עם מפקד הגדוד ישכה שדמי, אך גם לה התחמושת כמעט אזלה. התגבורת של גדוד 9 לא הגיעה כמתוכנן כי הם המתינו צפונה למשלט י"ז כדי לפנות שטח ממוקש, ורק בשעה 5.40 הסתיים הפינוי. תדי איתן וישכה שדמי, מפקד גדוד 7, החליטו לסגת. הם השאירו את שלושת הפצועים קשה במעבר המים. סולל כהן חיפה על הנסיגה ונסוג באמצעות רימוני עשן. לקראת השעה 6.00 השלים גדוד 9 את כיבוש המשלטים י"ג, י"ד וט"ו. ישכה שדמי ציין בדו"ח שלו: "תיאור מהלך הלחימה אינו מותיר ספק שלוחמי הקומנדו הצרפתי ותדי איתן בראשם גילו כושר לחימה נדיר ונחישות יוצאת דופן מול האש הכבדה שנחתה על המשלט והתקפות הנגד של המצרים... לדעתי ראויים התנהגותו של תדי איתן לציון וכן החזקת אנשיו את המשלט".

בתום היממה הראשונה של המבצע נפגעו כמחצית מלוחמי הקומנדו הצרפתי: תשעה נהרגו ו-22 נפצעו (בין ההרוגים היו שלושת הפצועים קשה שהושארו במעבר המים). שאר לוחמי הקומנדו הוחזרו לבאר שבע והיו זקוקים להתאוששות. כושרה הצבאי של היחידה אבד, ואת לוחמיה הזניחה חטיבת הנגב כשעזבה את באר שבע בלעדיהם. לפיכך הם נאלצו לדאוג לעצמם, ומרביתם חזרו לצרפת. בריאיונות שקיים מיכאל (מיקי) כהן עם חברי הקומנדו הם ביטאו את תחושתם: "הכושי עשה את שלו הכושי יכול ללכת". בסופו של דבר, גם תדי איתן התפטר מצה"ל במרץ 1949 וחזר לצרפת. ב-1971 נהרג בתאונת דרכים. רק ב-2004 בעקבות מעורבותו הפעילה של כהן הוענקו תעודת הוקרה ומדליה לתדי איתן בטקס בשגרירות ישראל בפריז בנוכחות רעייתו ביאטריץ ובתו פלורנס.

כאמור, הקומנדו הצרפתי לא זכה למקום הראוי לו בהיסטוריוגרפיה הישראלית של מלחמת השחרור. הפרק הקצר, אך משמעותי, של השתתפות הקומנדו הצרפתי במלחמת העצמאות חשף בעיות הקשורות בתופעה של צבא בהתהוותו. המעבר מארגוני לחימה והתנגדות לא-מדינתיים, כגון ההגנה, הפלמ"ח, האצ"ל והלח"י, לצבא של מדינה היה כרוך בתהליכים ובאתגרים מורכבים כשלעצמם, בעיקר כשנעשו בתנאים של מלחמה קיומית ושל מתקפה של צבאות סדירים בעלי משאבי כוח אדם וכלי לחימה ניכרים. נוסף על כך מנובמבר 1947, ובעיקר לאחר הקמת צה"ל במאי 1948, נקלטו אלפי מתנדבים לוחמים ממדינות שונות. למלחמה מכרעת זו היה צורך לשלב הן לוחמים מתנדבים עם בליל של שפות ועם ניסיון מלחמתי מגוון והן מגויסים חסרי אימון או ניסיון מלחמתי. אין הכוונה להעביר ביקורת על הכשלים של צה"ל במהלך פעילותו של

²⁷ על הקומנדו הצרפתי במבצע 'חורב' ראה: כהן, "תדי איתן, 'הקומנדו הצרפתי'", עמ' 127–136.

הקומנדו הצרפתי והתייחסותו ליחידה, לאחר שאיבדה חלק גדול מלוחמיה. עם זאת יש מקום לביקורת על מדינת ישראל שלא ידעה לכבד כראוי את תרומתם גם שנים רבות לאחר המלחמה.

סיכום

פועלה ותרומתה של תנועת ההתנגדות היהודית (הרזיסטנס היהודי) להצלת יהודי צרפת במאבק בנאצים ובמאבק להקמת המדינה במסגרת ההגנה שבצרפת לא זכו להכרה של ממש בכתיבת ההיסטוריה הציונית. הדבר קשור במידה רבה בכך שמפקדי ארגון 'הצבא היהודי' (האיי־גי) המשיכו לשמור על סודיות עוד שנים רבות לאחר המלחמה. כמו כן, בישראל מכירים ומוקירים בעיקר את פועלם של חסידי אומות העולם, ולצערנו, במידה פחותה את פועלם של המצילים והלוחמים היהודים.

אי־הכרתם קשורה גם בחילוקי דעות ובשוני בין חברי ארגון 'הצבא היהודי' ובין השליחים, בעיקר אלה שהגיעו לצרפת ב־1945. הללו היו שונים מבחינה תרבותית, בניסיון המלחמה שלהם וביחסם לגלות ולשלטונות המקומיים. השליחים הגיעו ללא ניסיון, ללא שפה, ללא קשרים וללא אמצעים למלא את התפקידים הרבים שהוטלו עליהם. 'הצבא היהודי', שהיה בעל יכולת והניעה (מוטיבציה) לתרום למאבק, לא היה מוכן ליחסים של מרות אלא ליחסים של שיתוף פעולה ושוויון. אנשיו הכירו את התנאים ואת המגבלות שבהם אפשר להפעיל את הפעילות הבלתי חוקית. הם הבינו שיש להתחשב ברגישות של השלטונות בצרפת, בעיקר בנושאים הקשורים בפעילות הצבאית על אדמתם. במקרים רבים פעלו השליחים בחוסר זהירות, שעלולה הייתה לפגוע בכל הפעילות הציונית החשובה שהתנהלה בצרפת. בדיווחי השליחים, בייחוד של חנן עיינור ושל יצחק לוי, ייחסו לארגון 'הצבא היהודי' כישלונות בנושאים שהם עצמם לא הצליחו בהם, כגון רכישת אונייה לצורך עלייה ג'. מנגד הם ייחסו לעצמם את ההצלחות.

גם בפרשת הקומנדו הצרפתי, שתרם תרומה חשובה בקרבות לכיבוש הנגב, נגרע חלקו של פולונסקי ושל הארגון שלו בהיסטוריוגרפיה הישראלית. למעשה, הקמת הקומנדו הצרפתי היא במידה רבה תוצאה של פעילותו של פולונסקי ושל 'ארגון ההגנה בצרפת ובצפון אפריקה' שפולונסקי פיקד עליו. ארגון זה, כפי שהוצג במאמר, הניח את התשתית למפעל האימונים והגיוס שנערך על אדמת צרפת, בשיתוף פעולה עם השליחים הארץ־ישראלים, כולל הגיוס והאימונים של צעירים יהודים מצפון אפריקה וממדינות אחרות באירופה. לסיום, מוסדות ההנצחה העוסקים בהעברת הידע ההיסטורי והמורשת של ארגון הבריחה, ההעפלה ושאר הפעולות הקשורות במאבק על המדינה, כולל מחנות הגיוס והאימונים, מתייחסים לתרומתם של השליחים הארץ־ישראלים ונעדר בהם כמעט לחלוטין חלקו החשוב של 'הצבא היהודי', שהוצג במאמר בתמציתיות בשל קוצר היריעה. הגיע הזמן לתקן את העוול ההיסטורי הזה. הם לא ביקשו כבוד לעצמם כי חשבו שרק מילאו את חובתם. עם זאת הם ביקשו להנחיל לדורות הבאים את המורשת של סולידריות ושל מסירות לאידיאלים אנושיים וציוניים. ראוי שפועלם יהיה חלק ממורשת הגבורה של המאבק על הקמת המדינה.

פול קולן במערכת קוקודה

בני מיכלסון

מבוא¹

מערכת קוקודה שהתנחלה בחודשים יולי–נובמבר 1942 הייתה חלק ממערכה רחבת היקף יותר לשליטה בג'ינאה החדשה ובאיי שלמה. בחודשים אוגוסט וספטמבר הצליחו הכוחות האוסטרליים להדוף כוח אמפיבי לפני שנחת במפרץ מילנה ובהמשך השנה, מנובמבר 1942 עד ינואר 1943, לחמו כוחות אוסטרליים ואמריקאיים כנגד ראשי הגשר היפניים המבוצרים בבונה, בגונה ובסננדה (Sanananda) כדי לטהר את היפנים משטחה של פפואה. בד בבד לחמו האוסטרלים גם מערבה יותר בג'ינאה החדשה באזור וואו וסלמואה ובאיי שלמה התרחשה מערכת גואדלקנל אכזרית בין היפנים לאמריקאים.

עם זאת, מערכת קוקודה היא התופסת מקום מרכזי בדעת הקהל האוסטרלית וביזכרון הציבורי שם עד ימינו, ולעיתים קרובות היא מתוארת כמערכה שהצילה את אוסטרליה. בעשרים השנים האחרונות הפכה להיות שוות ערך למערכת גליפולי (1915) ביזכרון הלאומי ובמאמצי ההנצחה. היחס ללוחמים האוסטרלים שלחמו במערכה זו הפך להערצה תוך זיהוים עם "הערכים האוסטרליים הנאצלים ביותר".²

במערכה זו לשני קצינים יהודים בכירים הייתה השפעה רבה, ואותה נתאר להלן: הראשון היה **לוטננט קולונל פול אלפרד קולן (כהן)**, אחד ממפקדי גדודי הרגלים האוסטרליים המובילים במתקפת הנגד – המתקפה היבשתית המוצלחת הראשונה של בעלות הברית במלחמה ביפן. בסוף המלחמה היה קולן למפקד חטיבה בדרגת בריגדיר (לימים מייג'ור גנרל בצבא אוסטרליה). השני היה **לוטננט קולונל ד"ר גדעון מר** מראש פינה, חוקר בתחום השליטה במחלת המלריה, ומחקריו שהועמדו לרשות חיל הרפואה האוסטרלי היו מכפיל כוח מרכזי במערכה בג'ינאה החדשה.

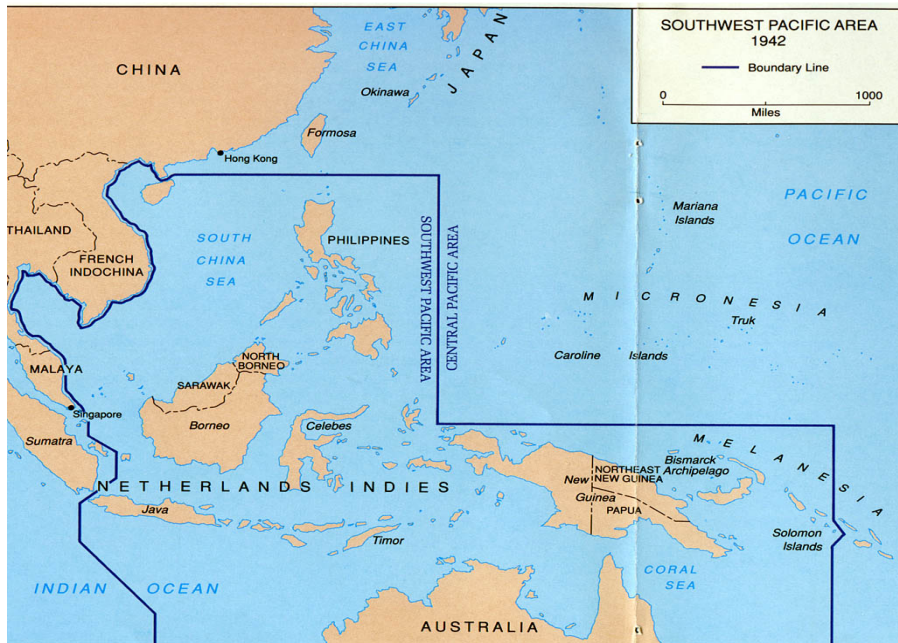
רקע אסטרטגי ואופרטיבי

בחודשים מרץ–אפריל 1942 סיימו היפנים לכבוש את הפיליפינים ואת איי הודו המזרחית ההולנדית (אינדונזיה). שאריות כוחות בעלות הברית נמלטו לאוסטרליה. הגנרל דאגלס מקארטור, מפקד צבא ארה"ב בזירה, נמלט בעור שיניו מהפיליפינים ואף הגיע בתחילת חודש מרץ לאוסטרליה. לאחר התמוטטות הפיקוד ABDACOM (הפיקוד המשותף לארה"ב, לבריטניה, לאוסטרליה ולהולנד) הצריך המצב ארגון מחדש של מערכת הפיקוד והשליטה של בעלות הברית בלחימה ביפנים. זירת הלחימה חולקה בין הצבא לצי ארה"ב. את פיקוד דרום-מזרח אסיה ניהל הצבא תחת פיקודו של הגנרל דאגלס מקארטור ובאחריותו אוסטרליה, ג'ינאה החדשה, הפיליפינים ופורמוזה (ומונה למפקד העליון על צבאות בעלות הברית באוויר, בים וביבשה, בכלל זה צבאות ארה"ב, אוסטרליה וניו זילנד), ואילו את פיקוד האוקיינוס השקט ניהל הצי בפיקודו של אדמירל צ'סטר נימיץ (המנצח של קרב מידווי) אשר קיבל אחריות על כל איי האוקיינוס השקט, בואכה איי הבית של יפן. ברור היה כי בשני פיקודים חדשים אלו יצטרכו הצבא והצי לשתף פעולה באופן הדוק בשל אופיים הגאוגרפי.³

¹ כלל התמונות במאמר לקוחות מתוך: Australian war memorial.

² Karl James, "Australian War Memorial", *The track*, Canberra, 2009, p. 3.

³ Samuel Milner, *Victory in Papua*, US Center of Military History, Washington DC, 1989, p. 14.

פקוד דרום-מערב האוקיינוס השקט בהנהגתו של גנרל דאגלס מקארטור

לאחר כיבושיהם העצומים של היפנים באזור דרום-מזרח אסיה הם נערכו למגננה כנגד מתקפת-הנגד של בעלות הברית שידעו כי בוא תבוא. מרבצי הנפט העצומים באיי הודו המזרחית כמו הגומי ומחצבים שונים נוספים שנפלו בידיהם היו נכסים יקרים ביותר עבור מאמץ המלחמה, ובפיקוד העליון הקיסרי היפני העריכו שבעלות הברית תעשינה כל מאמץ לנשלם מכיבושיהם.

לפיכך האסטרטגיה שלהם הייתה למנוע מהן בסיסים שמתוכם יוכלו לצאת למתקפה הצפויה. לאחר שכמעט כל דרום-מזרח אסיה נפלה לידיהם, ברור היה שהבסיס המרכזי שבו יוכלו בעלות הברית לרכז כוחות ולצאת ממנו להתקפה הוא יבשת אוסטרליה. לאחר הערכת מצב מעמיקה בפיקוד העליון הקיסרי התברר מעל כל צל של ספק כי ליפן אין המשאבים הדרושים לכבוש את אוסטרליה או חלקים נבחרים ממנה. הפתרון שאומץ היה לנתק את נתיבי הים מאמריקה לאוסטרליה על ידי כיבוש שטחי מפתח בחגורת האיים שמצפון וממזרח לה, ובאתרים אלו לבנות שדות תעופה שמהם ימריאו מפציצים ומטוסי קרב כדי לתקוף את השיירות שבין אמריקה לאוסטרליה. בכך תימנע האפשרות של תגבור אוסטרליה והפיכתה לבסיס מבצעים.⁴

כבר בחודש דצמבר 1941, זמן קצר לאחר ההתקפה על פרל הארבור, כבשו היפנים שני איים חשובים במרכז האוקיינוס השקט – גואם ווייק, והחלו להשתמש בהם כבסיסים אוויריים וימיים. כדי לכבוש איים אלו ובסיסי איים נוספים באוקיינוס השקט, בהם האי טרוק כבסיס מרכזי, הקימו היפנים אוגדה משימתית בשם 'כוח הימים הדרומיים' בפיקודו של מייג'ור גנרל טומיטרו הוריי (Horii), על בסיס כוחות מדיוויזיית החי"ר

.55

⁴ Steven Bullard (trans), **Japanese Army Operations in the South Pacific Area**, AWM Canberra, 2007 Senshi Ssho [War history series: South Pacific Area army operations (volume 1), Port Moresby–Guadalcanal first campaigns] Tokyo: Asagumo Shinbunsha, 1968, p. 1.

במחצית ינואר 1942 כבש כוחו של הוריי את רבאול, המרכז המנהלי (אדמיניסטרטיבי) של אוסטרליה במרחב ג'ינג'ה החדשה, שהוערכה כבסיס פוטנציאלי למבצעים נגד טרוק, והפך אתר זה לבסיס היפני העיקרי שבו גם מוקמה המפקדה הזירתית. נראה היה שהיפנים ממשכיכים דרומה, עומדים לפלוש לאוסטרליה גופא, ואין מי שיעצור בעדם.

שנת 1942 נראתה בעיני רבים באוסטרליה כשעתם הקודרת ביותר. היפנים נתפסו בלתי מנוצחים, תחושה שהתגברה עם התקיפות האוויריות היפניות על דרווין ועל צפון אוסטרליה (ינואר-פברואר 1942) ועם פעילות צוללות הננס היפניות בנמל סידני (מאי-יוני 1942). על אף 'הסכנה הצהובה' שהייתה מושרשת עמוק בתודעתם של מנהיגי אוסטרליה בתקופה שבין המלחמות, נתפסה מדינה זו בלתי מוכנה עם התממשות האיום.

כאשר החלה המלחמה נגד יפן, כל הכוחות המזוינים האוסטרליים היו מפוזרים בזירות אחרות ורחוקות. מרבית ספינות המלחמה של הצי פעלו בסינגפור ובים התיכון או היו מרותקות לתפקידי ליווי שיירות. מטוסי חיל האוויר התאימו לתפקידי אימון והכשרת טייסים או לסוירים ימיים בלבד. רוב סגלי חיל האוויר שירתו בבריטניה או בחלקים אחרים של חבר העמים הבריטי בהתאם לתוכנית האימונים המטכ"לית הבריטית. כוחות היבשה היו במצב גרוע לא פחות. ארבע דיוויזיות החי"ר של הצבא הסדיר (AIF),⁵ שהוקמו לאחר פרוץ המלחמה (פחות חטיבה אחת, שגדודיה היו מפוזרים ברבאול, באמבון ובטימור – שני האחרונים איים באי הודו המזרחית ההולנדית), פעלו בזירות המזרח התיכון ומלאיה. אומנם הוקמה דיוויזיית שריון באוסטרליה, אולם היא טרם קיבלה את מרבית הרק"ם שלה. במצב זה התבססה הגנת אוסטרליה על חיילי מיליציה (CMF),⁶ שהיו צעירים מדי, בעלי יכולת מועטה או שלא התאימו לשירות סדיר מסיבות אחרות.

עם נפילת סינגפור הושמדה דיוויזיית חי"ר אוסטרלית 8, ועשרים אלף מחיילה נפלו בשבי היפני, כרבע מ־AIF. שלוש הדיוויזיות האחרות היו במזרח התיכון. באותה עת לא היה ידוע למפקדים האוסטרלים והאמריקאים, כמו לציבור הרחב, שהיפנים אינם מתכוונים לפלוש ליבשת אוסטרליה. עבור מרבית הציבור האוסטרלי איום הפלישה היפני היה ברור ומיידי. בחודש מרץ 1942 החלו יחידות הצבא הסדיר האוסטרלי, בראשות מפקדם גנרל תומס בלאמי (Blamey) לשוב מהמזרח התיכון, וכן לאוסטרליה הגיע גנרל דאגלס מקארטור לאחר שנחלץ מהפיליפינים. מקארטור הוצג כגיבור ו'מציל אוסטרליה',⁷ והגעתו סימלה את המחויבות האמריקאית לתמוך באוסטרליה במלחמתה ביפן. אולם היה נחוץ להרוויח זמן עד שהאמריקאים יוכלו להגיע במספרים גדולים, אף שכבר בחודש פברואר 1942 הורה רמטכ"ל צבא ארה"ב לשגר את הדיוויזיה ה-41 כדי להגן על אוסטרליה. לפיכך בתחילה הוטל עיקר עול הלחימה על כתפי הכוחות האוסטרליים, ועד אשר יתאפשר לבעלות הברית לצאת למתקפת-נגד, התנהלה המלחמה על סף דלתה של אוסטרליה, ברצועת ההגנה מבוססת האיים בצפונה – בג'ינג'ה החדשה.

⁵ עם פרוץ המלחמה, בספטמבר 1939, החלה אוסטרליה להקים צבא סדיר רחב היקף שיוכל לשמש חיל משלוח מעבר לים וכינויו היה Australian Imperial Force.

⁶ Citizen Military Force – ארגון שדמה למשמר הלאומי האמריקאי; Claude Neumann, *Australia's Citizen Soldiers, 1919-1939: A Study of Organization, Command, Recruiting, Training and Equipment*, University of New South Wales at Duntroon, December, 1978.

⁷ בני מיכלסון, "גנרל מקארטור – מיתוס מול מציאות", *מערכות* 453, פברואר 2014.

כרזת גיוס אוסטרלית מ־1942 הממחישה את האיום היפני

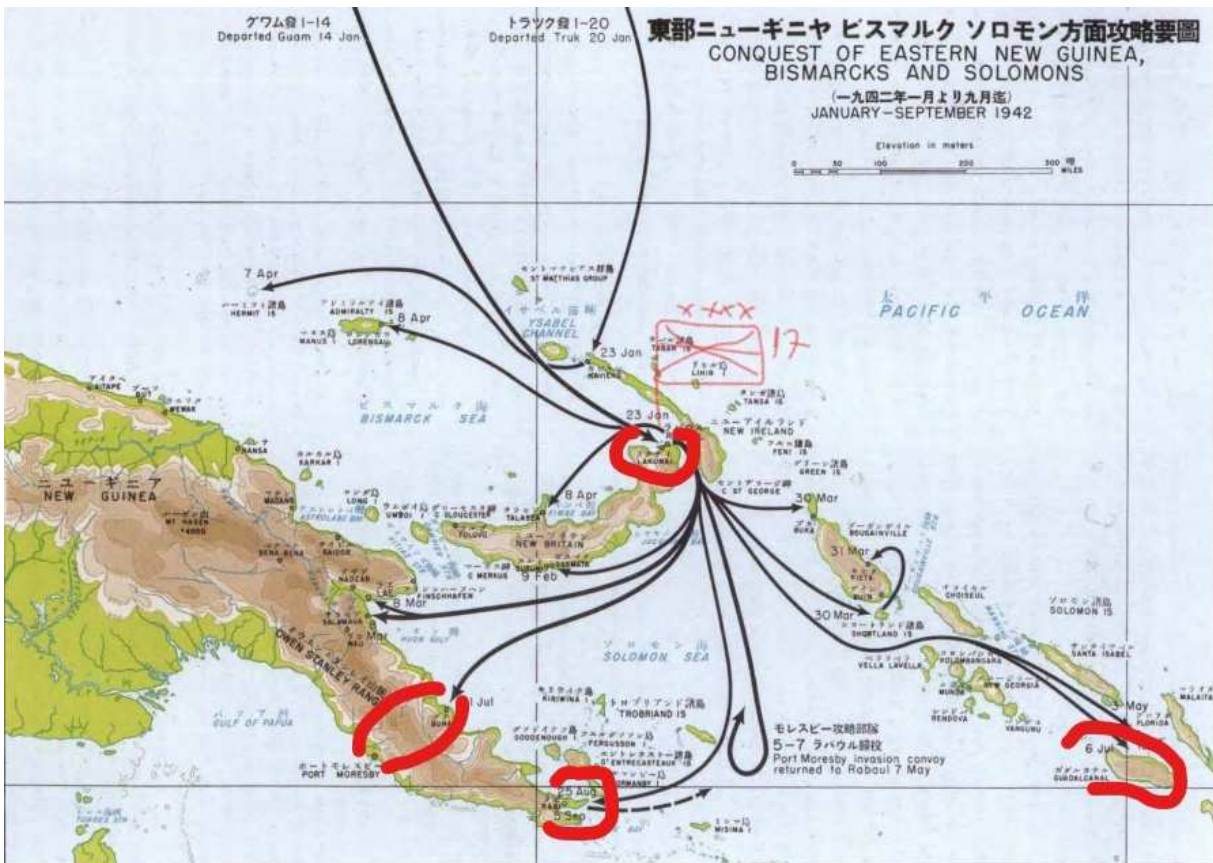
זירת הלחימה והכוחות היריבים

במהלך המלחמה נחלקה מזרח ג'ינאה החדשה לשני אזורים: פפואה, עם בירתה בפורט מורסבי שהייתה טריטוריה אוסטרלית מאז 1906, והמנדט של ג'ינאה החדשה, שכלל מרחב איים קשתי עצום בגודלו מאיי האדמירליות שבמערב ובצפון דרך בריטניה החדשה ובירתה רבאול, אירלנד החדשה ובוגנוויל – אשר היו מושבות גרמניות וניתנו כשטח חסות לאוסטרליה על ידי חבר הלאומים לאחר מלחמת העולם הראשונה. עד שנת 1939 כמעט שלא עשתה אוסטרליה דבר להגן על שטחים אלו. בחודש דצמבר 1941, לאחר תחילת המלחמה ביפן, הוציא המפקד הצבאי של ג'ינאה החדשה בריגדיר (לאחר מכן מייג'ור גנרל) בזיל מוריס (Morris) צו לגיוס יחידת המיליציה המקומית והצליח להקים יחידה מקומית נוספת – 'גדוד החי"ר של פפואה' (PIB). גדוד זה כלל קצינים ונגדים אוסטרלים וחיילים ילידי פפואה. העוצבה הגדולה ביותר בפיקודו של מוריס הייתה חטיבה 30 שהגיעה לפורט מורסבי בראשית 1942. אולם גודדי החטיבה (39, 49 ו-53) התבססו על חיילי מיליציה צעירים בעלי ציוד ואימון עלובים.⁸ חיילים אלו נאלצו מהר מאוד לחוש את מורא המלחמה עם תקיפות האוויר היפניות הראשונות על פורט מורסבי בחודש פברואר 1942. מוריס קיבל בהמשך עוד שתי חטיבות מיליציה: האחת – להגן על פורט מורסבי, ואחת – נשלחה להיערך להגן על הקצה הדרומי-מזרחי של פפואה, במפרץ מילנה (Milna Bay), שבו נבנה שדה תעופה חשוב.

לאחר כיבוש רבאול ולאחר התבססותן של בריטניה החדשה ושל אירלנד החדשה תכננו היפנים את מבצע 'אָף-אָס' שנועד לכבוש את פורט מורסבי בג'ינאה החדשה ובדרום איי שלמה – טולאגי וגואדלקנל, שם ימוקמו בסיסי אוויר וים כדי לשלוט בים האלמוגים מה שיאפשר אמנעת תגבורות אמריקאיות כדי לבנות אזור או

⁸ James, Ibid, p. 3.

בסיס באוסטרליה למתקפת-הנגד של בעלות הברית.⁹ להגשמת מטרה זו הקימו היפנים את הארמייה ה-17 (עוצבה המקבילה לקורפוס בצבאות המערב) בפיקודו של לוטננט גנרל הירושי האיאוטק (Hayakutake). היפנים תכננו להתחיל את המבצע באמצע חודש מאי, ו'כוח הימים הדרומיים' (במסגרת הארמייה ה-17) יועד לכבוש את פורט מורסבי.¹⁰ אולם לאחר האבדות שספג הצי היפני בקרב ים האלמוגים ב-5-9 במאי 1942 נדחה המבצע, וצי 4 שחיפה על הנחיתה בפורט מורסבי נסוג לארגון מחדש, לאחר שמפקדו, האדמירל שיגיושי אינוואה (Inoue), העריך שהיפנים טרם נהנים מעליונות אווירית מספקת לביצוע הנחיתה.¹¹ לאחר התבוסה היפנית בקרב מידווי, חודש אחר כך (4-6 ביוני 1942) בוטל מבצע הנחיתה בפורט מורסבי סופית. במקומו החלו היפנים לתכנן מבצע יבשתי בשם 'אָרְ-אִי' שנועד לכבוש את פורט מורסבי על ידי נחיתה בצפון פפואה ועל ידי התקדמות יבשתית מעבר לרכס אוואן סטנלי (Owen Stanley) שהשתרע במרכז פפואה בכיוון צפון-מערב דרום-מזרח. זה היה רכס הררי פראי מכוסה ג'ונגל ללא דרכי חצייה, פרט לשביל להולכי רגל שאורכו 96 קילומטרים ושהוביל מבונה שבחוף הצפוני לפורט מורסבי וכונה 'משעול קוקודה', דהיינו מלחמה בקרקע ולא באוויר.¹²

הארמייה 17 היפנית במלחמה בשלוש חזיתות: גואדלקנל, מפרץ מילנה וציר קוקודה

⁹ התפיסה המבצעית היפנית של מארב לצי ארה"ב ושל השמדתו במים בשליטה יפנית, ראשיתה עוד בשלהי המאה ה-19, והיא שופרה במשך השנים עם התפתחות זרוע האוויר של הצי.

¹⁰ Bullard, Ibid, p. 81.

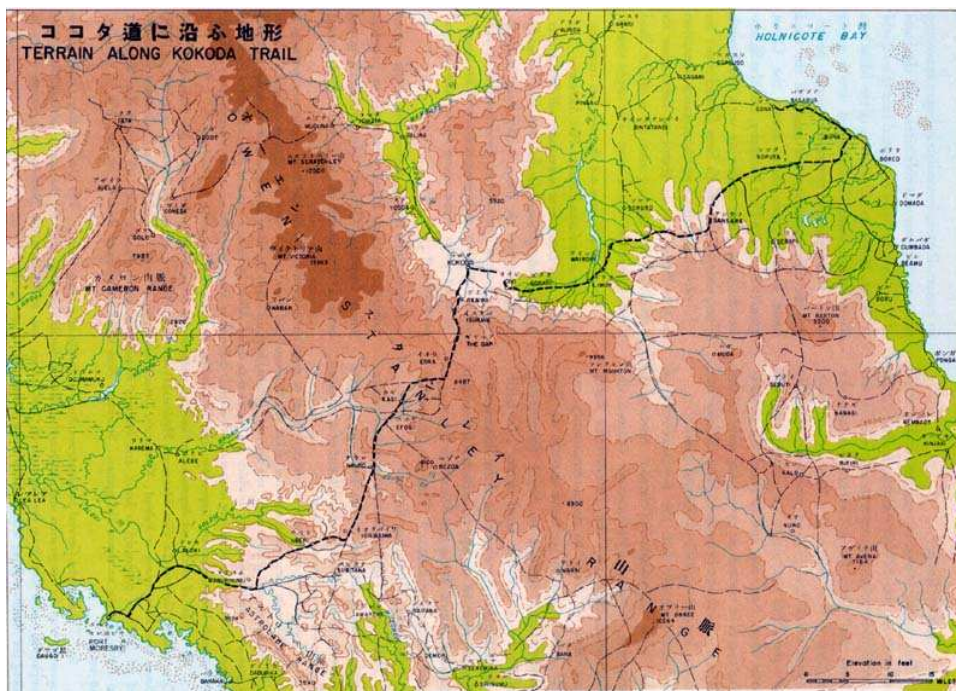
¹¹ שם, עמ' 64.

¹² שם, עמ' 97.

תחילת המערכה – הנסיגה וההשהיה האוסטרלית

ב-21 ביולי 1942 נחת כוח החלוץ היפני בבונה, וכעבור יומיים נחת גם המשמר הקדמי של 'כוח הימים הדרומיים' והחל עושה דרכו במהירות לעבר קוקודה. קוקודה היה כפר לרגלי רכס אוואן סטנלי במרחק כ-40 קילומטרים בפנים הארץ. הוא היה בעל חשיבות רבה בשל המנחת למטוסים (היחיד לאורך ציר קוקודה) שהיה לידו ובשל הדרך לרכב שהגיעה מהחוף כמעט עד אליו. המשמר הקדמי היפני נבנה סביב גוד הנדסת השדה העצמאי 15, מתוגבר בחי"ר וארטילריה, ונועד להעריך את המצב ולהתחיל לשפר את הדרכים. ב-27 בחודש כבר שלט כוח יוקויאמה (כך כונה המשמר הקדמי, על שם מפקד גוד 15) בקוקודה ושיגר מסר אופטימי למפקדה ברבאול, ובו הודיע: "התגברו בקלות על האויב המקומי, החלו בשיפור הדרכים וניתן לצעוד לעבר פורט מורסבי בהינף אחד"¹³. מפקדת הארמייה ה-17 שמחה לקבל מסר זה והורתה לגוף העיקרי (חטיבות החי"ר 144 ו-41) לצאת לדרך, להצטרף לכוח יוקויאמה ולפתוח במסע לפורט מורסבי תוך חציית רכס אוואן סטנלי.

ב-18 באוגוסט נחת הכוח היפני העיקרי בפפואה, והיפנים הפסידו שלושה שבועות שבהם התאפשר לאוסטרלים להתארגן ולהביא לזירה חטיבת חי"ר סדירה נוסף על המיליציה המקומית. ב-23 בו הגיע גנרל הוריי לקוקודה ותפס פיקוד על מערכת ההתקדמות והרדיפה שנמשכה כחודש ימים עד ל-14 בספטמבר, עת החליט לעצור את ההתקדמות.

הקרקע לאורך ציר קוקודה – דרך עפר לרכב מבונה לקוקודה ושביל להולכי רגל מקוקודה לפורט מורסבי

ב-26 באוגוסט תקפו היפנים את מתחם גוד 39 האוסטרלי באיסוראוה (Isurawa) אשר שלט על פתחת הציר ההררי העולה מעמק קוקודה לרכס אוואן סטנלי. גוד מיליציה זה התפרק במהרה, אולם בינתיים

¹³ שם, עמ' 107.

הצליחו האוסטרלים להכניס לחמימה חטיבת חי"ר סדירה – חטיבה 21 בפיקודו של בריגדיר פוטס (Potts), וזו קיבלה אחריות מחטיבה 30 ללחום ביפנים לאורך הציר. לפיכך גדוד 2/14 נלחם ראשון, ובד בבד עם מעקף איסוראוה נלחם גדוד 2/16 בגדוד מיליציה 53. גדוד אחרון זה הושמד אף הוא לאחר הקרב עם היפנים ולאחר נפילת מפקדו ב-27 בחודש. בריגדיר פוטס, שחשש מאיגוף מתמיד של היפנים ומקשיי הספקה גדלים והולכים, הורה לערוך קרב נסיגה והשהיה דרומה לאורך הציר. במשך שבוע ימים לחמה החטיבה מול ההתקדמות היפנית הרצופה אשר לוותה באיגופים מקומיים, ואלה איימו תדיר על דרך הנסיגה האוסטרלית. הגדוד הראשון שכמעט הושמד היה גדוד 2/14. ב-30 באוגוסט ספג התקפת לפיתה יפנית, מפקדו נהרג, וממנו נותרו 172 איש (מתוך כ-550).¹⁴ הנסיגה האוסטרלית המשיכה דרך ערוץ אאורה (Eora) ומעבר טמפלטון המצוי בשיא הרכס. איום יפני באיגוף נוסף אילץ את בריגדיר פוטס לנטוש גם את מיולה ולסגת לאפוגי, כפר במורד הרכס לכיוון פורט מורסבי. בעת הזו, לאחר ניהול קרבות משמר עורפי רצופים, היו חיילי חטיבה 21 תשושים, ותפקודם נפגע. באפוגי כונסו כל כוחות החטיבה למתחם גדוד 2/27, גדודה האחרון שעדיין היה רענן, ופוטס ערך את החטיבה שוב במתחם זה. ב-8 בספטמבר עם שחר תקפו היפנים את המתחם האוסטרלי, ואחרי יומיים של לחימה רצופה ביתרו אותו לשניים. בעקבות זאת מרבית החיילים נאלצו לברוח לגיונגל, ומפקד החטיבה וחלק זעיר מכוחו נאלצו לסגת דרומה למנארי ונאורו. ב-9 בספטמבר, עם הגעתו לנאורו, נאמר לפוטס שהוא מודח מתפקידו ומוחלף בידי בריגדיר פורטר. באותה עת, לאחר הלחימה הקשה, לחטיבה 21 נשאר כ-300 לוחמים בלבד (פחות מעשירית מכוחה בפתיחת המערכה). על אף קרבות נסיגה והשהיה קשים ביותר בשטח הררי מכוסה גיונגלים ועל אף ההקרבה הרבה הגיעו למסקנה בפיקוד העליון של בעלות הברית (הגנרלים מקארטור ובליימי) שפוטס נסוג מהר מדי וחשש מלחימה ביפנים, ולכן הודח.¹⁵ שרידי החטיבה קובצו לגדוד אחד והוצאו להתאוששות ולמנוחה. את מקומה במערכה תפסה חטיבה 25, וראשית מעשיה היה לסגת עוד דרומה ולהיערך ברכס איטימה (Itima), הרכס האחרון לפני הירידה הסופית במוצא ציר קוקודה לעבר פורט מורסבי.

היפנים כבשו את יוריבייווה (Ioribaiwa), כפר בכתף ההררית האחרונה לפני הירידה למישור בכיוון פורט מורסבי. בלילה יכלו החיילים המותשים של חטיבה 41 היפנית לראות ממנו את אורות יעדם – פורט מורסבי ממרחק של 35 קילומטרים. בנקודה זו הורה גנרל הוריי לעצור את ההתקדמות, ויומיים אחר כך החלו היפנים לסגת, וכוחות חטיבה 144 שימשו כמשמר עורפי. היו מספר סיבות לעצירת ההתקדמות היפנית, אולם העיקרית שבהן הייתה הגעתם לנקודת המיצוי: המפתח להצלחת המתקפה המערכתית טמון בהבסת האויב, קודם שהגיעה המתקפה לנקודת המיצוי, כפי שכינה אותה קלאוזביץ'. הגעה לנקודה זו מתרחשת בעת שכוח תוקף מותח את עוצמתו, עד כדי ספק אם עדיין יש לו עדיפות כלשהי על האויב. בנקודה זו התוקף עוצר בתנאי נחיתות כדי להימנע מפעולה או ממשיך ומסתכן בהיפכו לחלש מהמגן.¹⁶ בנקודה זו קרס מערך התחזוקה היפני כמעט לחלוטין, ובייחוד נכשלה הספקת המזון ביחידות הקדמיות, ובעקבות זאת חייליהן סבלו מחרפת רעב (פשוטו כמשמעו) ומתשישות. גיחות התקיפה של חילות האוויר של בעלות הברית על הבסיסים היפניים באזור בונה גרמו להפסקה זמנית של הבאת תספוקת בים, ומה שכבר הובא היה קשה ביותר להעבירו על גבות

¹⁴ James, Ibid, p. 14.

¹⁵ שם, עמ' 161.

¹⁶ אלי"ם בני מיכלסון, המתקפה, אג"מ-מה"ד-תו"ל, 1990, עמ' 6.

אנושיים לכוחות בלחימה. כמו כן כישלון ההתקפה היפנית במפרץ מילנה והקרבות הקשים בגואדלקנל נגד דיוויזיית נחתים 1 הבהירו למפקדת ארמייה 17 שהם לא יכולים להילחם בשלוש חזיתות במקביל. הכוחות שיועדו לתגבר את כוחו של הוריי הוחשו לגואדלקנל ובהיעדר אפשרויות של תגבור ושל הספקה הורתה ארמייה 17 לעצור את התקדמותו של 'כוח הימים הדרומיים'.¹⁷

פול קולן במתקפת־הנגד האוסטרלית

במחצית חודש ספטמבר התהפכו היוצרות: היפנים החלו במערכת נסיגה והשהיה חזרה לעבר ראשי הגשר שלהם בבונה ובגונה שבצפון חצי האי בעוד האוסטרלים עברו להתקדם לקראתם ולרדוף בעקבותיהם. מערכת ההתקדמות והרדיפה האוסטרלית נמשכה כחודשיים, עד מחצית חודש נובמבר, ובמהלכם עברו האוסטרלים את רכס אוואן סטנלי מדרום לצפון וסגרו על מתחמי ראשי הגשר היפניים בבונה, בגונה ובסננדה שעל חוף הים. עקבה אותה מתקפה אוסטרלית־אמריקאית על ראשי הגשר הללו, וזו הסתיימה בראשית חודש ינואר 1943.

בינתיים לא היה מרוצה הפיקוד העליון של בעלות הברית מהתנהלותו של מפקד הכוחות בגינאה החדשה, לוטננט גנרל סידני רוואל (Rowell).¹⁸ בעקבות זאת הוא הועבר מתפקידו, וגנרל בלימי, מפקד כל כוחות היבשה של בעלות הברית, פיקד ישירות על הכוחות הלוחמים בגינאה החדשה. במשעול קוקודה אורגנו כוחות דיוויזיה 7 בפיקודו של מייג'ור גנרל ארתור אלן (Allen).

ב־28 בספטמבר החלה חטיבה 25 לתקוף את היפנים ולהתקדם צפונה לאורך המשעול. כעבור יום השתלטו על יוריבייווה שנמצאה נטושה והחלו לעלות לכיוון פסגות רכס אוואן סטנלי. הקרבות במעלה הרכס לעבר מעבר טמפלטון וערוץ אאורה היו קשים ומתסכלים. כשבוע ימים הצליח המשמר העורפי היפני, 'כוח סטנלי' (ובו גודד חי"ר 2 מחטיבה 41 ועוד פלוגת הנדסה וסוללת ארטילריית הרים), להשהות את חטיבה 25 ולא לצא להילחם על כל צעד ושעל. בסופו של דבר, 50 מלוחמי נהרגו, 133 נפצעו, ו־730 חלו במלריה.¹⁹ החיילים הותשו מהלחימה הקשה במעלה הגיונגל ההררי, וב־16 באוקטובר הגיעה החטיבה לנקודת המיצוי שלה – קצה גבול יכולתה. במצב זה החליט גנרל אלן להוציאה להתרענות, ובמקומה הכניס את חטיבת חי"ר 16, בפיקודו של בריגדיר ג'ון לוי (Lloyd), שהייתה ותיקת מערכות צפון אפריקה, יוון וקרתים.

ב־20 באוקטובר החלה חטיבה 16 במסע ההתקדמות ורדיפה שהצריך כמה קרבות התקפה קשים לעבר ראשי הגשר היפניים שעל חופה הצפוני של פפואה, בונה, גונה וסננדה. בשלושת החודשים של לחימה קשה ורצופה הובילה חטיבה 16 את כוחות בעלות הברית להדוף את היפנים מפפואה ולנצח במערכת קוקודה. מפקד הגדוד הראשון – 2/1 – של חטיבה 16 היה **לוטננט קולונל פול קולן (Cullen) היהודי**, והיה לו חלק מכריע בקרבות החטיבה ובניצחונה את היפנים בתקופה זו.

פול אלפרד כהן נולד בשנת 1909 למשפחה יהודית מבוססת בניוקסל שבויילס הדרומית החדשה. לאחר סיום לימודי התיכון למד ראיית חשבון והחל לעבוד באחד משרדי רואי החשבון הידועים בעירו. בשנת 1927 התגייס לצבא, ולאחר שירות חובה קצר המשיך לקורסי מש"קים ולקורס קצינים. כאשר סיים את שירות החובה המשיך לשרת כמתנדב במיליציה של אוסטרליה עד לפרוץ מלחמת העולם השנייה בשנת 1939.

¹⁷ Bullard, Ibid, p. 158 .

¹⁹ James, Ibid, p. 20.

¹⁸ לימים רמטכ"ל צבא אוסטרליה.

במסגרת זו נקרא לשרת 18 ימים בשנה, מהם 12 יום בשדה. תוך כדי שירות מילואים הגיע לדרגת סרן כמפקד סוללת ארטילריית חופים.²⁰

בשנת 1931 עבר פול כהן את מבחני לשכת רואי החשבון בחבר העמים וקיבל רישיון לעסוק בראיית חשבון ברחבי חבר העמים הבריטי, הישג יוקרתי ביותר. הוא חבר לאחד מרואי החשבון הוותיקים במקום מגוריו ופתח משרד משגשג של ראיית חשבון. בשנת 1936 פתח עם בן דודו את קרן הנאמנות הראשונה באוסטרליה והפך פעיל מאוד בסיוע לפליטים יהודים מגרמניה הנאצית, ובכלל היה מעורב בהנהגת הקהילה היהודית תוך הקמת ארגון ליברלי יהודי בשם 'בית הכנסת עמנואל'.²¹

בשנת 1939 התקדרו שמי המלחמה, וכך מצא עצמו עסוק יותר ויותר בתפקידו הצבאי כמפקד סוללת תותחי חופים. אלא שכחייל במיליציה לא יכול היה להילחם מחוץ לגבולות אוסטרליה, וכאשר הודיע ראש ממשלת אוסטרליה רוברט מנזייס (Menzies) על הקמת צבא סדיר רחב היקף שיוכל להילחם כחיל משלוח מעבר לים (AIF), ויתר כהן על קידומו לדרגת רס"ן, וכבר עמד בפתח והתנדב לדיוויזיה הראשונה שהוקמה במסגרת חיל המשלוח – דיוויזיה 6. שם הוצע לו להיות מ"פ חי"ר בגדוד השני – 2/2 – של חטיבה 16. עם הצטרפו לחיל החדש התחייב לשירות קבע בכל תקופת המלחמה אך לא פחות משש שנים.

הגדוד השני הוקם במחנה ליד סידניי, ובו עברו המגויסים טירונות ואימון הקמה בן חודשיים. בתחילת ינואר 1940 הפליגה חטיבה 16 מנמל סידניי למזרח התיכון. ב-13 בפברואר פרקו האוסטרלים בקנטרה שלגדות תעלת סואץ, משם הוסעו ברכבת למגידל (אשקלון) בארץ ישראל ומשם במשאיות למחנה גוליס. במשך שבעה חודשים התאמנו חיילי חטיבה 16 בארץ ישראל.²² הם הגיעו מאוסטרליה רק עם נשק אישי, ולכן בארץ קיבלו את הנשק היחידתי (מקלעים, מרגמות, רכב ועוד) והשלמת ציוד. האימון היה מתקדם וכלל אימוני מסגרת, בהם תרגילים פלוגתיים, גדודיים ותרגילי חטיבתי.

בחדש יוני 1940, עם הצטרפותה של איטליה למלחמה לצידה של גרמניה הנאצית, חל שינוי קיצוני במצבו של חיל המשלוח האוסטרלי. לא רק שאת מחנותיו בארץ ישראל הפציץ חיל האוויר האיטלקי, אלא שעם פלישת האיטלקים למצרים הוא הצטווה לנוע לזירת צפון אפריקה במהרה. ב-1 בספטמבר יצא פול כהן עם גדודו מגוליס לחילואן שבמצרים, וב-7 באוקטובר הצטרף לשאר כוחות דיוויזיה 6 לאימון ולתרגילי דיוויזיוני באמיריה. ב-18 בנובמבר הוענקה לו דרגת רס"ן, ובסוף החודש מונה למ"פ של גדוד 2.²³ זה היה תפקיד המ"פ הבכיר ביותר בגדוד כיוון שעל פי השיטה האוסטרלית כללה פלוגה זו שש מחלקות (שאיחדו בתוכן את תפקידיהן של פלוגת המפקדה ושל הפלוגה המסייעת), קשר, הנדסה, נ"מ, מרגמות, הספקה ותובלה. בדצמבר 1940, במבצע 'מצפן', החל להילחם בצבא האיטלקי בברדייה ובטוברוק שבלוב. ברדייה הייתה טבילת האש הראשונה של הגדוד ושל פלוגתו (ושל חיל המשלוח האוסטרלי כולו במלחמה), ואף שהגדוד ספג 90 אבדות, המורל היה גבוה בשל תחושת הניצחון.

התוכנית הבריטית לכבוש את טוברוק התבססה על אותה 'נוסחה' כמו בברדייה, וזו כללה שיתוף פעולה בין השריון הבריטי לחי"ר האוסטרלי. ההתקפה על טוברוק החלה ב-21 בינואר 1941, אולם הפעם היא נלחמה באויב נחוש יותר. בעת שדיוויזיית השריון הכילה את המתחם, החלו האוסטרלים להבקיע את רצועת ההגנה

²⁰ Kevin Baker, **Paul Cullen, Citizen and Soldier: Distinguished soldier in North Africa, Greece, Crete and on the Kokoda Track**, Australia: Rosebberg, 2005, p. 36.

²¹ Baker, *Ibid*, p. 35.

²² שם, עמ' 48.

²³ שם, עמ' 52.

החיצונית תחת אש חזקה של המגינים. המבצרים 'פילסטרינו' ו'סולרו' החזיקו מעמד זמן מה, אולם בתוך 24 שעות נפל הנמל עם המפקד האיטלקי אדמירל ויאטינה (Vietina). גדוד חי"ר 2/2 מצא את הלחימה בטוברוק קלה מבברדייה. לאחר כיבוש טוברוק כבר הרגישו חייליו של כהן ותיקי קרבות.

דיוויזיה 6 המשיכה בלוב מערבה, כבשה את דרנה ועמדה לכבוש את כל המושבה האיטלקית של לוב, אלא שבחודש מרץ 1941 החליטה בריטניה לשלוח חיל משלוח לעזרת יוון שהותקפה בידי האיטלקים. גנרל בליימי החליט לשלוח את דיוויזיה 6, העוצבה האוסטרלית היחידה עד אז שצברה ניסיון קרבי.

ב-22 במרץ נחת גדודו של כהן (גדוד 2/2) בפיראוס, ולאחר יום מנוחה החל להתקדם צפונה, ופול כהן כמ"פ המפקדה היה אחראי להנעתו ולתובלתו. לאחר שבוע של התארגנות ושל הסתגלות בדפני, ב-30 במרץ מונה פול לסמג"ד 2/2.²⁴ שבוע אחר כך, ב-6 באפריל, קיבלה חטיבה 16 הוראה לנוע למעבר ורייה (Veria pass) שמצפון לסלוניקי במשימת הגנה על הצירים היורדים מהגבול ההררי של יוון לעיר (ונמל) חשובה זו. זה היה מעבר חד מהחום המדברי של צפון אפריקה לקור המצמית של פסגות הרי יוון.

ב-9 באפריל החלה המתקפה הגרמנית על יוגוסלביה ועל יוון. הצבא היווני שבמזרח מקדוניה התמוטט במהרה, וחיל המשלוח האוסטרלי, שאגפו נחשף, החל לסגת דרומה. גדוד 2/2 נאלץ לטפס לרכס הררי בגובה 1,000 מטרים, לרדת לערוץ נהר אליאקמון ואחר כך לטפס שוב לגובה 1,000 מטרים כדי להיערך להגנה בקו אליאקמון-אולימפוס שתוכנן להגנה בידי בעלות הברית. ב-16 באפריל צווה גדוד 2/2 להיערך במעבר טמפה (Tempe pass) שבאזור טיקלה ולשמש משמר עורפי לנסיגתן של חטיבה 16 כולה ושל מרבית דיוויזיה 6. דיוויזיית שריון 2 הגרמנית המשיכה להתקדם דרומה אל מול התנגדות נחלשת והולכת של האוסטרלים ושל היוונים. שלושה ימי קרבות קשים בתנאים גרועים ביותר של קור במעבר טמפה, ללא סיוע אווירי, ארטילרי או שריון עברו על הגדוד אל מול התקפה גרמנית רצופה ונחושה. חטיבה 16 הצליחה לסגת, אולם גדוד 2/2 התפצל בשמשו כמשמר עורפי לכמה חלקים שלבסוף אבד הקשר ביניהם.

עוד לפני שהתפרק הגדוד, הספיק מפקד הגדוד להורות לכהן להתחיל לסגת עם כ-80 חיילים ומפקדים, בעיקר ממפקדת הגדוד ומפלוגת המפקדה, כדי לחבור לגוף העיקרי של חיל המשלוח האוסטרלי ולהצטרף לנסיגתו. ב-20 באפריל נכנע הצבא היווני, ופול כהן מצא עצמו מוביל קבוצה של כ-170 אוסטרלים וניו זילנדים (שהצטרפו אליו), ותוך הסתננות מעבר לקווי הגרמנים, שעמדו לכתרם, הגיע לשפת הים לעיירה קריטסה. שם הוא קיווה למצוא את חיל המשלוח האוסטרלי שיסייע לו ולקבוצתו שכבר הצטברה ל-270 חיילים אוסטרלים וניו זילנדים. אלא שהוא ראה כי כל הכוח כבר התפנה, ולא נותר איש. כל העת הזו דאג כהן לאנשיו לאוכל מהכסף שבקופת הגדוד שאותו רכש ממקומיים. כעת החל לחפש אמצעי תחבורה לשיט בים האגאי כדי לעזוב את אדמת יוון שנכבשה בידי הגרמנים.

בנמל זה החל פול כהן את סגת הימלטותו מיוון. הוא חילק את קבוצת אנשיו לשניים, בהם גם פצועים, ועם 140 חיילים שכר ספינה יוונית קטנה ושט לאי סקירוס. ב-29 באפריל הגיע עימם לאי כיוס שליד צ'שמה שבטורקיה, ועתה היו בטוחים שהם מוחץ להישג ידם של הגרמנים. משם החליט להפליג לכרתים (רבים עברו לטורקיה), וב-5 במאי הגיע עם חברתו לנמל הרקליון שבכרתים, בדיוק 16 יום לאחר הקרב במעבר טמפה.²⁵

²⁴ שם, עמ' 63.

²⁵ שם, עמ' 83.

לאחר ששיכן את אנשיו בבניין בית ספר מקומי בכרתים, חיפש את המפקד האוסטרלי הבכיר ביותר באי כדי לקבל ממנו הוראות, ובמהרה מצא את בריגדיר ג'ורג' ואסיי (Vasey),²⁶ מפקד הכוחות האוסטרליים. הוא מינה את פול לפקד על גדוד מעורב של חיילים ושל מפקדים מגדודים 2/2 ו-2/3 (חלקם מהקבוצה המקורית של כהן) שהצליחו להתפנות מיוון, ועתה קובצו לגדוד 16, בפקודו של רס"ן פול כהן, ובעוצמה של כ-450 איש.²⁷ רס"ן כהן הצליח להשליט סדר ומשמעת בגדוד חריג זה של פליטי המערכה ביוון ונערך עימו להגנה באזור חאניה שבצפון האי. כאשר תקפו הגרמנים את כרתים ב-20 במאי 1941 וכאשר המערכה שם עמדה להיות מוכרעת בניסיון הגרמני להתבסס בשדה התעופה של מלמה, התכונן עם גדוד נוסף לתקוף את הכוח הגרמני שכבר נחת ולמגררו, אולם הססנות הפיקוד מנעה התקפה זו. בעקבות זאת הכוחות האוסטרליים הוסגו, וגדודו קיבל פקודה לאבטח את מפקדתו של גנרל פרייברג, המפקד העליון באי, בנתיב נסיגתו לנמל ספאקיה שבדרום האי. ב-26 במאי החלה הנסיגה הכללית של כוחות בעלות הברית מכרתים דרך הנמל. גדוד 16 היה אחראי להגן על הנמל בעת הפינוי במשך ארבעה ימים שלמים, ולא אחת מצא עצמו פול כהן נלחם בגרמנים המתקדמים. בליל 30 במאי – 1 ביוני התפנה אף רס"ן כהן מהאי, והיה מבין אחרוני המפונים. ב-3 ביוני נחתו חיילי גדוד 16 באלכסנדריה שבמצרים.

לאחר המערכות ביוון ובכרתים שבהן כמה פעמים כמעט נפל פול כהן (ואחיו אשר שירת אף הוא בחיל המשלוח) בשבי הגרמני, החליט **לשנות את שמו מכהן לקולן (Cullen)**. הוא ידע מה צפוי ליהודי בשבי הגרמני ורצה להימנע מכך ככל האפשר.²⁸ במערכה בכרתים איבד הגדוד 110 איש (הרוגים ושבוים), והפיקוד האוסטרלי החליט להקים מחדש את גדוד 2/2 במחנה ג'וליס שבארץ ישראל. בפועל שימש רס"ן קולן מפקד הגדוד ופעל להקמתו (לאחר קבלת תגבורת של 220 איש), לאימונו ולהכנתו למבצעים הקרובים. הגדוד תוכנן להשתתף במתקפה הבריטית על סוריה ועל לבנון, אולם הצרפתים שם כבר נכנעו ב-14 ביולי, מוקדם מהמצופה, והוא נשלח לתעסוקה מבצעית ולהמשך אימונים באל-עריש. בנובמבר 1941 נשלח הגדוד להיערך באזור קטנה שבסוריה בכוננות כנגד מתקפה גרמנית שעלולה להיפתח מצפון.

לאחר המתקפה היפנית בחודש דצמבר 1941 החלו מגעים בין ממשלת אוסטרליה לראש ממשלת בריטניה וינסטון צ'רצ'יל להחזיר את חיל המשלוח מהמזרח התיכון לאוסטרליה כנגד האיום היפני המתפתח. בחודש פברואר 1942 קיבל גדודו של קולן פקודה לנוע דרך ארץ ישראל לסואץ, ולאחר מכן ב-11 במרץ הפליג מזרחה. ב-25 במרץ הגיע גדוד 2/2 לקולומבו, בירת ציילון (סרי לנקה), והתכונן הראשוני היה להגן על מושבה חשובה זו ממתקפה יפנית צפויה. ואכן התקיפה היפנית לא איחרה לבוא. ב-5 באפריל תקף הצי המשולב היפני את נמל קולומבו, ובעקבות זאת הוא ניזוק קשות. כמו כן הוא הנחיל לצי הבריטי אבדות כבדות תוך הטבעת נושאת מטוסים, שתי סיירות ומשחתת. בהיותם בציילון ניצלו האוסטרלים את פני השטח המכוסים גיונגל ואת האקלים הטרופי, שהיה שונה לחלוטין מיוון וכרתים, להסתגלות ולאיוון מתקדם בתנאים החדשים תוך קבלת מדים תואמים לנסיבות ותוך השלמות ציוד נדרשות. ב-11 ביוני, לאחר כחודשיים, קודם פול קולן לדרגת סא"ל (לוטננט קולונל) ומונה למפקד הקבוע של גדוד 2/1 בחטיבה 16.²⁹

²⁶ בריגדיר (לימים מייג'ור גנרל) ג'ורג' ואסיי היה מפקד חטיבה 19 האוסטרלית במערכות ביוון ובכרתים ולאחר מכן מפקד דיוויזיה 6 במערכה בג'ינצ'ה החדשה
²⁷ שם, עמ' 87.
²⁸ שם, עמ' 97.
²⁹ שם, עמ' 104.

לוטננט קולונל פול אלפרד קולן (כהן)

הפיקוד העליון של בעלות הברית תכנן לשלוח את חיל המשלוח האוסטרלי, שכונה עכשיו הקורפוס האוסטרלי ה-1, בתחילה למערכה במלאיה ולאחר מכן באיי הודו המזרחית ההולנדית, אולם חזיתות אלו התמוטטו במהירות בפני המתקפה היפנית, עוד לפני שתוכניות אלו יצאו אל הפועל. לבסוף סוכם שהקורפוס האוסטרלי יוחזר ליבשת האם, לאוסטרליה, שבעת ההיא נראתה כיעד היפני הבא. ב-13 ביולי הפליג גדוד 2/1 מקולומבו, וכעבור 15 יום נחת באוסטרליה. לאחר שבועיים חופש שניתן לחיילים שלא היו בביתם, התארגן הגדוד, ובמהלך חודש אוגוסט ובשלהי חודש ספטמבר כבר מצא עצמו מצטרף ללחימה בג'ינג'ה החדשה.

חטיבה 16 במתקפה לאורך משעול קוקודה – פול קולן בליבת הלחימה

ב-3 באוקטובר הצטרפה חטיבה 16 לחטיבה 25 התשושה בלחימה על משעול קוקודה במסגרת דיוויזיה 7. חייליו של פול קולן היו להוטים להיכנס לקרב. שאיפתם להוכיח עצמם בלחימה ביפנים (לאחר שכבר לחמו באיטלקים ובגרמנים) השתוותה להכרתם בחשיבות המערכה להגנת אוסטרליה. כאשר עברו על פני גנרל מקארטור בנקודת אואס קורנר (קצה הדרך לרכב שהובילה מפורט מורסבן), אמר להם הגנרל: "אתם נבחרתם למשימה כאשר עיני העולם המערבי כולו נשואות אליכם".³⁰ זה היה ביקורו הראשון של מקארטור בג'ינג'ה החדשה.

³⁰ Gavin Long (Ed.), *Australia in the War of 1939–1945, Series 1 – Army, Volume V – South–West Pacific Area – First Year: Kokoda to Wau*, (1st edition 1959), p. 280.

גדוד 2/1 הגיע לגינאָה החדשה ב־21 בספטמבר 1942, וכאשר החל במסעו במשעול קוקודה ב־6 באוקטובר, הוא מנה 27 קצינים ו־581 בד"א (בעלי דרגות אחרות).³¹ לפני קולן, שהיה בן 33, עמד אתגר פיזי לא פשוט בהתמודדותו עם הקרקע ההררית מכוסת הגיונגלים של גינאָה החדשה. מלבד נשק אישי ותחמושת נשא כל חייל מזון טרי לשלושה ימים ועוד מנות קרב לשלושה ימים. נוסף על החגור נשא כל חייל תרמיל ובו זוג בגדים להחלפה וסוודר (פק"ל), חצי שמיכה וקסדה. כל פלוגה חומשה במקלעים קלים, בכמות נדיבה של רימוני יד ובסכינים גדולות (מציטות) לפילוס דרכים בגיונגל. כמו כן נשאו חיילי הגדוד מרגמה 81 מ"מ עם 24 פצצות ומקלע כבד 'ויקרס' עם 3,000 כדורים כנשק מסייע גדודי.

החיילים הסתגלו בהדרגה לתנאי ההתקדמות במשעול ההררי בגיונגל, לא מעט בשל האימונים שעברו בצילון. בכפר מיולה הם אבטחו שטח הצנחה של הספקה בהיטס ומצבורי מזון, תחמושת וציוד. בנקודה זו כבר הפכו מודעים לקשיי התחזוקה שילוו אותם בהמשך בכל הלחימה במשעול קוקודה. ב־20 באוקטובר, לאחר מסע של שבועיים ימים, הוטל על הגדוד להחליף את גדוד 3 של חטיבה 25 במהלך קרב עם המשמר העורפי היפני, למרגלות שיא רכס אוואן סטנלי בכניסה למעבר טמפלטון.

חיילים אוסטרלים במעלה משעול קוקודה נושאים את הציוד האישי, בין השאר, חצי השמיכה המגולגלת בתחתית הפק"ל

גדודו של קולן אשר היה השלישי בשדרה החטיבתית. במסע של השבועיים האחרונים הועבר לחזית, ובמהלך הדרגתי של מעבר כוח דרך כוח נכנס למעבר טמפלטון, בשיא הרכס ובהדרגה. במשך יום שלם החליף את גדוד 3 של חטיבה 25, תוך חילופי אש רצופים עם היפנים. המשמר העורפי היפני נערך היטב במעבר ההכרחי והצליח לחסום ביעילות את משעול קוקודה במקום הצר ביותר. אולם הם נשארו בעמדותיהם שתי יממות בלבד ונסוגו צפונה לעמדות שולטות על מוצא מעבר טמפלטון.

ב־21 באוקטובר מצא עצמו קולן, שהפך למפקד הגדוד המוביל של כל הכוח האוסטרלי, ביציאה ממעבר טמפלטון מול ערוץ אאורה העמוק, ובגדה הנגדית נמצא גדוד יפני מוגבר מחופר היטב. פני השטח במקום אפשרו לכוח קטן לבלום כוחות גדולים בקלות, והאוסטרלים התקשו להביא לידי ביטוי את יתרונם המספרי.

³¹ שם, שם.

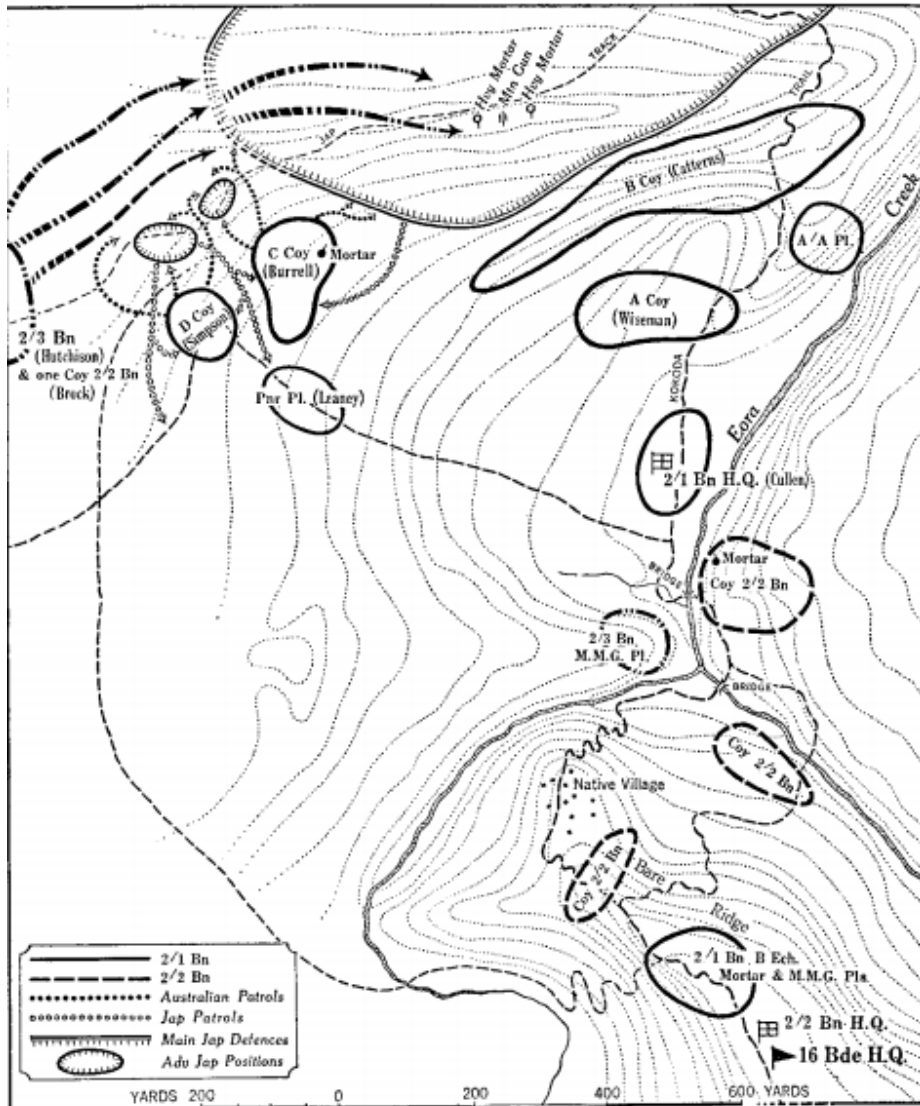
המשך ההתקדמות במשעול קוקודה חייב את קולן לצלוח עם גדודו שני ערוצים תלולים, על שני גשרים להולכי רגל, כשהשטח כולו נשלט מעמדות יפניות שממול. בליל 21–22 באוקטובר הצליח קולן להעביר שתי פלוגות מגדודו את שני הגשרים, אולם ביום שלמוחרת מצאו עצמם במדרון תלול אל מול העמדות היפניות במרחק כמה מאות מטרים וספגו אש מקלעים מדויקת ומרגמות. במשך חמישה ימים המשיך קולן ללחוץ קדימה תוך התקדמות איטית ביותר, עקב בצד אגודל, מתוך ערוץ עמוק במעלה מדרון תלול מכוסה יער גשם תחת אש אויב. היפנים תגברו את כוחם בגדוד נוסף, ומול קולן ערוכה הייתה חטיבה מוקטנת. אומנם חייליה היו רעבים ומוחלשים, אולם נחושים ביותר.³² עבור אנשיו היה זה מאמץ כביר של נחישות הלוחמים ושל מנהיגות מהחזית – קולן תמיד היה בעורף הפלוגה המובילה, וההכרח להמשיך לתספק את הלוחמים ולפנות את הפצועים הפך למשימה על-אנושית. הבעיה הצריכה פעולה חטיבתית, ואכן גדוד 2/3 נשלח לאגף את היפנים ממערב, וב-27 באוקטובר תקף את היפנים בעמדותיהם בממד הצר תוך שהפעיל עליהם לחץ מדרום, ובסופו של דבר ריתק אותם. בלילה נסוגו היפנים מעמדותיהם, וב-28 בחודש בבוקר כבר השתלטו חייליו של קולן על המערך היפני שעמד מולם זמן כה רב. בששת ימי הקרב של גדוד 2/1 משני עברי ערוץ אאורה נהרגו 33 מלוחמיו, בהם שלושה קצינים, ו-62 נפצעו.³³

הגנרלים מקארטור באוסטרליה ובליימי בפורט מורסבי לא העריכו כנדרש את הבעיות שהציבו השטח והאויב לפני הדיוויזיה האוסטרלית 7, וב-27 באוקטובר החליטו להעביר את גנרל אלן מתפקידו בשל איטיות התקדמותו, כשארשותו כוחות עדיפים, ולהחליפו בגנרל ג'ורג' ואסיי, מיודעו של קולן מכרתים.

---

³² שם, עמ' 304.

³³ שם, עמ' 306.

Eora Creek, 27th-28th October

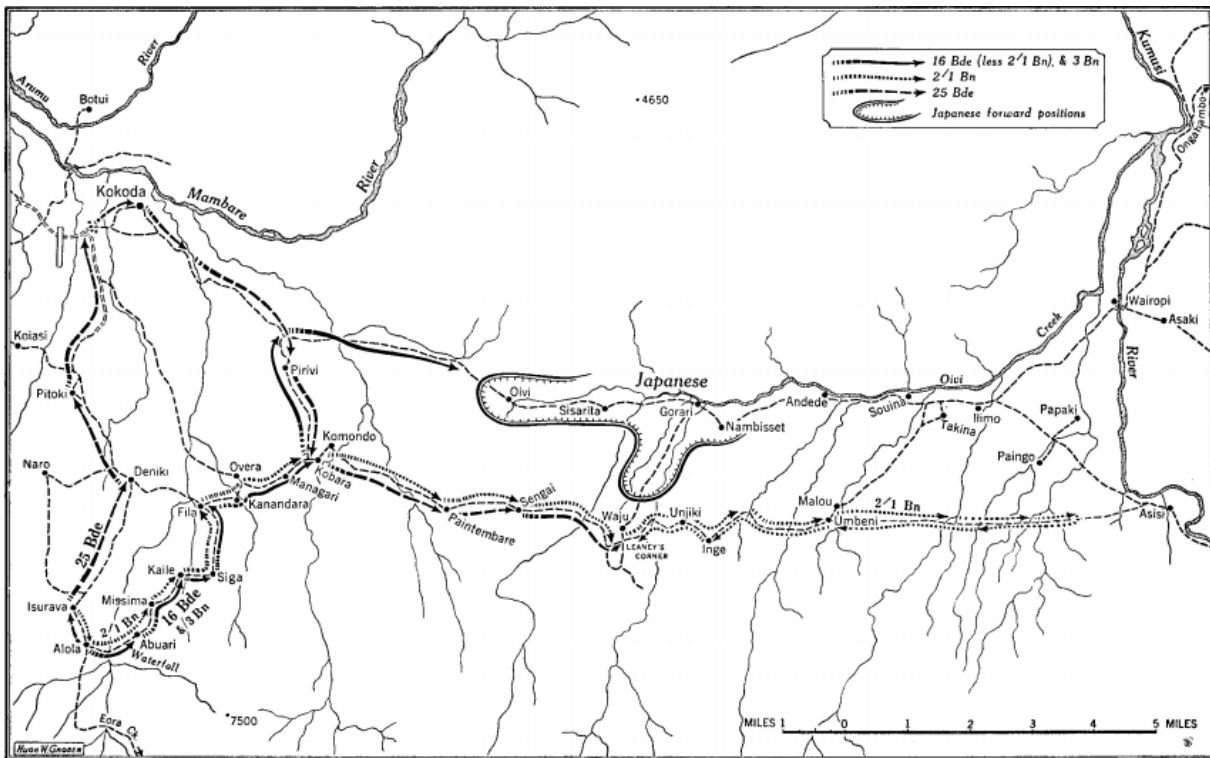
הקרב על ערוץ אאורה, גדוד 2/1 מרתק בחזית, וגדוד 2/3 – באיגוף שמאלי

בשלושת הימים האחרונים של חודש אוקטובר כבר התקדמו האוסטרלים באופן רצוף בהובלת גדודו של קולן בעקבות היפנים שנסוגו לאורך משעול קוקודה תוך כיבוש מוצא הציר לעמק ובתוך כך הכפרים איסוראוה ודניקי.

לאחר פתיחת ה'פקקי' היפני בפסגות רכס אוואן סטנלי ניצלה חטיבה 16 את ההצלחה. להשגת **ניזלות** משמשים מבצעי חדירה לעומק, והפעלתם נעשית בתיאום זירתי כדי לשבש את הגנת האויב. פעילות מניעה אווירית משתלבת אף היא במערכה, ועליה להיות מתואמת היטב עם מבצעי היבשה. במסגרת זו מצא גדוד 2/1 בראשות קולן שביל הררי קשה בגיונגל שממזרח למשעול קוקודה. שביל זה הוביל לעומק השטח היפני כדי לקיים את **ניזלות המבצעים** וכדי שלא לאפשר ליפנים להיערך שוב בביצורים שיצריכו שוב לחימה קשה. כדי לעקרום החל בתנועה מאומצת, והפעם היא הייתה במורד הררי מתון מכוסה יער גשם לעבר מעברי נהר

הקומוסי (Kumusi). כוונתו של קולן הייתה לקיים את גורם הניידות – הכושר של כוח צבאי לנוע במהירות על פני מרחקים גדולים ולהתמיד בפעילות זו זמן רב.

ב-2 בנובמבר השתלטו האוסטרלים שוב על קוקודה, הכפר והמנחת, וגודו של קולן המשיך לצעוד מזרחה למרגלות רכס הרי אוואן סטנלי בעמק קוקודה, ובמקביל לציר הראשי שבקטע זה כבר היה דרך לרכב. היפנים הקימו מתחם בעמק קוקודה עם היציאה מהאזור ההרי בכפרים אויבי (Oivi) וגוררי (Gorari), ותנועתו של קולן נועדה לעקוף מתחם זה מדרום. ואכן, השביל שאותו פילס קולן למרגלות ההרים אפשר לגנרל ואסי להכניס בעקבותיו את חטיבה 25 כולה (שבינתיים שבה לכשירות) תוך מעקף המתחם היפני, בה בשעה שחטיבה 16 המשיכה לתקוף ולרתק מתחם זה בציר הראשי.³⁴

The approach to Oivi-Gorari, 31st October to 8th November

קבלת הספקה בהיטס במנחת קוקודה וחזירתו של קולן לעומק היפני

ההשתלטות על המתחם בקוקודה אפשרה הספקה רבה בהיטס וכן פינוי פצועים. כמו כן התאפשר לגדוד של קולן, עם גדודי חטיבה 25, לתקוף את המתחם היפני באויבי גוררי מהאגף, לבתרו ולאפץ את היפנים לנסות לפרוץ דרכם צפונה, לחוף. המתחם היפני חוסל תוך שהסב אבדות כבדות – כ-600 איש מצאו את מותם בניסיונם לפרוץ מהכיתור. מרבית חייליהם נסוגו מעבר לנהר הקומוסי, וחלקם נמלטו בסירות קטנות לשפך הנהר לים, בהם גם גנרל הוריי אשר טבע בניסיון הנסיגה שלו בסירה.³⁵ ב-16 בנובמבר צלח גדוד 2/1 את נהר הקומוסי וניתן לראות בכך את סיום מערכת קוקודה.

³⁴ שם, עמ' 321.

³⁵ Bullard, Ibid, p. 174.

זה היה ניצחון יבשתי ראשון במלחמה בצבא היפני וכל כולו אוסטרלי. אם ב-6 באוקטובר החל גדודו של קולן במסע לאורך משעול קוקודה עם 608 חיילים, ב-16 בנובמבר, עם מעבר נהר הקומוסי, נותר עם 355 חיילים, ללא אפשרות לקבל תגבורות בתקופה זו, במשך כ-40 ימים. בתקופה זו של לחימה רצופה ספג הגדוד 184 נפגעים, מהם 62 הרוגים, ונוסף על כך 253 חלו במלריה והזדקקו לפינוי רפואי (לאחר שטופלו חזרו ליחידתם ולפעילות מבצעית).³⁶

הלוגיסטיקה כגורם מרכזי – הספקה ורפואה

אחת הבעיות המרכזיות של היפנים בהתקדמותם הייתה הלוגיסטיקה. ככל שהתקדמו לעבר פורט מורסבי, כך התארכו ונחלשו דרכי ההספקה שלהם. אף שהצי היפני הביא לחופים כמויות גדולות של ציוד ואספקה שנערכו בראשי הגשר, מהר מאוד נתקלו בבעיה מורכבת בהעברת התספוקת לחזית הלחימה ובחלוקתה לחיילים, בין השאר, מאחר שמטוסי בעלות הברית תקפו את דרכי ההספקה באופן קבוע. אומנם הם הביאו עימם מספר מסוים של פועלים מרבאול, מקוריאה ומטיוואן, אולם מספרם, גם כשתוגבר בסבלים מקומיים מאזור בונה, התברר כמועט ביחס לצרכים, וארגונם היה לקוי ביותר.

אחד היעדים המרכזיים של חילות האוויר האמריקאיים והאוסטרליים במסגרת הסיוע לכוחות היבשה היה אמנעה, שיבוש דרכי האספקה היפניות והריסתן. המטרות העיקריות שהותקפו היו הגשרים שעל נהר קומוסי, ולשם כך במהלך חודש אוקטובר הוקצו 80 גיחות שהטילו יותר מ-35 טון פצצות, וצלפו כ-28 אלף כדורי תותחים.³⁷

אומנם האוסטרלים הפסידו שטח בנסיגתם דרומה, אולם ככל שקרבו לבסיס האם שבפורט מורסבי יתרום גדל בשל התקצרות המרחק שאותו צריכה הייתה האספקה לעבור מהבסיס לכוחות הלוחמים. הם לא סבלו כמעט מתקיפות מהאוויר, ולפרקים אף זכו להספקה בהיטס ונהנו ממערכת הספקה והובלה מאורגנת ומסודרת הרבה מזו היפנית.

מאפייניו הטופוגרפיים של משעול קוקודה חייבו להוביל את מרבית האספקה על גבות אנושיים, באמצעות סבלים, כיוון שהמשעול לא התאים אף לפרדות (שגם לא היו בנמצא). ראשית, ארגון הסבלים המקומיים – הפפואנים – היה כאשר גויס כוח עבודה של כ-600 מקומיים לסלילת הדרך בין אילולו לקוקודה. אולם עם התפתחות המערכה הפכו מפקדם, סגן ברט קינזלה (Kienzle), לכוח ההובלה העיקרי במערכת קוקודה, ומספר סבליו בסיום המערכה גדל במהירות מ-600 ל-1,600.

³⁶ Gavin, Ibid, p. 334.

³⁷ James, Ibid, p. 17.

"FUZZY WUZZY" NATIVES carrying a wounded soldier to a first aid station in the rear area.

שדרת פינוי פצועים בידי סבלים פפואנים

אולם כוח הסבלים שפעל במרחב משעול קוקודה היה גדול בהרבה כיוון שהצטרפו עריקים אליו. בסופו של דבר, מעריכים את מספרם במערכה כולה ב-3,000.³⁸ בני פפואה נשאו על גבם לקדמת הלחימה ופעמים רבות תחת אש אויב, תחמושת והספקה, ושימשו נושאי אלונקות מאולתרות מקני במבוק ומשמיכות (כיוון שאלונקות תקניות היו במחסור משוע).³⁹

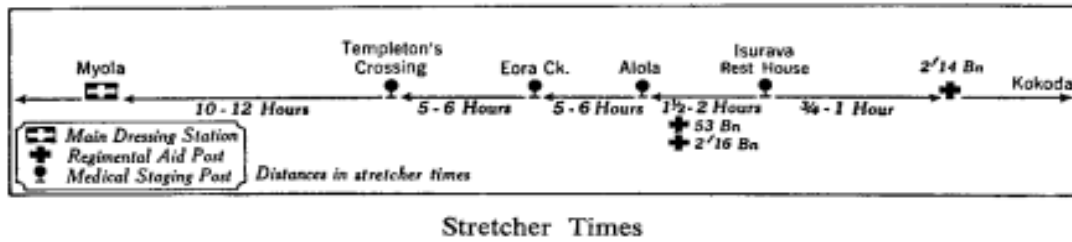

MAKING LITTERS FOR THE WOUNDED

פעמים רבות עבדו הסבלים מעבר ליכולתם, ללא מנוחה, וחלו במלריה במספרים גבוהים. שיעור העריקות בשל הסכנות בשדה הקרב היה קטן להפליא. פעולתם הוכרה מצד המפקדים והחיילים האוסטרלים בשטח כגורם ללא תחליף. בייחוד הם זכו להערכה מאנשי המערך הרפואי בהיותם, לרוב, האמצעי היחיד לפינוי פצועים וחולים ממשעול קוקודה למתקני הרפואה במהלך המערכה.³⁹

³⁸ במלחמה כולה שירתו 37 אלף סבלים בני פפואה את צבאות בעלות הברית בניגאה החדשה.

³⁹ James, Ibid, p. 17.

סבב פינוי רפואי באלונקות בידי סבלי פפואה בעת הלחימה במשעול קוקודה, מתקנים ולוחות זמנים

ההתגברות על המלריה כמכפיל כוח

ככל שיצאו חייליו של קולן מהאזור ההררי של רכס אוואן סטנלי וככל שהתקדמו צפונה לעבר מישור החוף, הם נכנסו לשטח גדול של ביצות שאפיינו את הדלטות שבשפך הנהרות לים. עם ההתקרבות לחוף ועם הכניסה לאזור הביצות הכתה מחלת המלריה בהם בכל עוצמתה.

ב-20 בנובמבר, ארבעה ימים לאחר צליחת נהר הקומוסי, באו סיירי גדוד 2/1 במגע עם העמדות היפניות הדרומיות ביותר של מתחם ראש הגשר בסננדה. קולן ערך את חיילי הגדוד למגע קרוב עם ראש הגשר היפני תוך קיום לחץ מתמיד, אולם עוצמת הכוח היפני הייתה גדולה. לפיכך קולן קיבל פקודה לעצור, להכיל את היפנים בגזרתו ולהמתין למתקפה משולבת של בעלות הברית (עתה כבר נכנסו גם האמריקאים ללחימה) על ראש הגשר. תוך התבססות הגדוד בעמדותיו נאלצו יותר ויותר חיילים להתפנות בשל המלריה. גם מפקד הגדוד פול קולן נדבק במחלה, וב-2 בדצמבר פונה לקבלת טיפול רפואי.⁴⁰ כאשר פונה קולן ליבשת אוסטרליה, נשאר מגדודו 81 חיילים כשירים. התברר כי מחלה זו הפילה יותר קורבנות משני הצדדים מהלחימה עצמה. כאשר הסתיימה מתקפת בעלות הברית על ראש הגשר היפני של סננדה ולאחר שנמנו האבדות של כלל המערכה בפפואה, המצב היה כלהלן: 21,600 חיילים אוסטרלים חלו במלריה וירדו זמנית מהסד"כ הלוחם, לעומת 6,154 אבדות מלחימתם באויב. אפשר לראות שיחס החולים במלריה אל מול האבדות בלחימה היה 3.6:1.⁴¹ בקרב החיילים האוסטרלים התפתחה שמועה שחיילים יפנים חסינים למחלות טרופיות וביכולתם לחיות בסביבה כזו באופן מיטבי, ולכן הם מסוגלים לחוס טוב יותר. אולם מחקרים יפניים שלאחר המלחמה מגלים כי המצב אצלם היה גרוע מבעלות הברית, ובהיעדר מערך שיטתי לשליטה בהתפשטות המלריה ולטיפול בחולים הגיע שיעור התמותה בקרבם ל-10 אחוזים.

אחת הסיבות העיקריות ליכולתם של האוסטרלים להתמודד עם מחלת המלריה ועל ידי כך להחזיר כ-90 אחוזים מהחולים ליחידות בזמן מבצעי הייתה הודות לשהייתן של דיוויזיות 6 ו-7 בארץ ישראל בראשית המלחמה, שם התוודע הסגל הרפואי שלהם לז"ר **גדעון מר מראש פינה** ולמעבדה שלו לחקר המלריה. הידע שהתקבל מגדעון מר אפשר להקים מערך התמודדות עם המלריה בחיל הרפואה האוסטרלי ולהפוך את ההישגים בהתמודדות עם המחלה בגינאה החדשה למכפיל כוח אמיתי במלחמה ביפנים תוך שיפור מתמיד במהלך המלחמה.

⁴⁰ Baker, Ibid, p. 156.

⁴¹ Gavin, Ibid, Medical, Malaria aftermath, p. 121.

לוטננט קולונל ד"ר גדעון מר

בשנת 1941 התגייס מר לצבא הבריטי, ובמשך ארבע שנים ניהל מעבדה למלריה ולרפואה מונעת. ד"ר מר נע עם הצבא הבריטי בעיראק, באיראן, בהודו ובבורמה. בשנת 1944, כאשר שהה בבורמה, ניהל 110 חוקרים וטכנאים. לראשונה הם ניסו את קוטל החרקים דִי־דִי־טִי, והתוצאה המיידית הייתה מדהימה. בעקבות ניסוי זה יישמו ריסוסים נוספים במקומות רבים בעולם.

באחד מביקוריו הקצרים של ד"ר מר בארץ ב־1945 הוא הביא עימו את קוטל החרקים והתחיל להשתמש בו בביצת החולה, מהקרקע ומהאוויר. השימוש הראשון בו נעשה בקיבוץ חולתה, ובעקבותיו הופחתו מספר החולים במלריה. אם בשנת 1945 חלו כחמישים איש במלריה, כעבור שנה היו רק ארבעה מקרים כאלה. לאור הישג זה בשנים הבאות רוססו כל יישובי אגם החולה.

פרופסור מר השתחרר ב־1946 מהצבא הבריטי בדרגת לוטננט קולונל, לאחר שעוטר באות הצטיינות מסדר האימפריה הבריטית (OBE – Order British Empire) חתום בידי המלך גורג' השישי.

בשנת 1948, במלחמת העצמאות, מונה מר לרופא הגליל המזרחי וחטיבת 'עודד'. לאחר המלחמה, עם שחרורו מצה"ל, כתב לו הרמטכ"ל, רא"ל יגאל ידן: "מחמאות אין זה אולי נוהג מקובל בצבא, אבל אני שמח לקבוע ולהעריך גם את מעמדך בתור ספרא וסייפא, איש יהודי מלומד וחייל לדוגמא לפקודיו".⁴²

אחרית דבר

מערכת קוקודה הייתה מקור ללמידת לקחים עבור שני הצדדים. במערכה זו, מיולי 1942 עד ינואר 1943, נפלו יותר חיילים אוסטרלים מבכל מערכה אחרת במלחמת העולם השנייה – 2,000 חללים. לעומתם כוח הימים הדרומיים היפני איבד במערכת פפואה הרבה יותר – 5,432 חיילים, ורק 1,951 הצליחו להינצל.⁴³

⁴² מיכה כגן, "פרופסור גדעון מר – חוקר המלריה", מתוך: ראש פנה האתר המקיף אודות המושבה ראש-פינה, 9 באפריל 2014. <https://roshpina.org>

⁴³ Bullard, Ibid, p. 210.

הן המפקדים האוסטרלים והן המפקד העליון, גנרל מקארטור, הפיקו לקחים משמעותיים להמשך המלחמה מהניסיון האוסטרלי בלחימת יבשה שהצטבר במערכת קוקודה (ואינו קשור כלל לאמריקאים אשר הצטרפו ללחימה רק לאחר שהסתיימה במעבר נהר הקומוסי). התברר שלחימה בשטח סבוך באזור הררי דורשת מאמץ פיזי ונפשי (כושר גופני ואומץ לב) מהמעלה הגבוהה ביותר. לעיתים קרובות התאפיינה הלחימה בעימות ממגע קרוב באמצעות כידונים ורימוני יד. יכולת מיוחדת (וחריגה) זו הייתה כרוכה בהסתגלות אישית, במיומנות, בגמישות ובתגובה מהירה הן בהגנה והן בהתקפה בהתאם לשטח ולאויב על פי הנסיבות. אף על פי שהצליחו החיילים לפתח תכונות אלו, עם התמשכות הלחימה הם סבלו מתשישות פיזית ומנטלית שהצריכו פינוי, ובעקבות זאת חלה ירידה מהירה וחריגה בסד"כ הלוחם. התברר כי בעיית ההספקה הייתה קשה ביותר להתמודדות ודרשה היערכות מיוחדת והתחשבות בעליונות האווירית כיוון שההספקה בהיטס היא שהפכה לשיטת ההספקה היעילה ביותר בנסיבות הללו.

היפנים נסוגו מפפואה עם סיום המערכה שם, לרוב דרך הים, למרכז ולמערב גינאה החדשה ההולנדית. המכות שחטפו בגואדלקנל ובפפואה אילצו אותם להיערך מחדש, ובתחילת 1943 הקימו מפקדת פיקוד מיוחדת – הארמייה המרחבית ה-18 בפיקודו של גנרל היטושי אימאמורה (כובש איי הודו המזרחית ההולנדית). ארמייה זו המשיכה לנהל קרבות נסיגה והשהיה נגד צבאות אוסטרליה וארה"ב (שהלכו והתחזקו) בגינאה החדשה יותר משנתיים ימים. למעשה, הצבא היפני נכנע סופית בגינאה החדשה רק בשלהי 1945, לאחר הטלת פצצות האטום על הירושימה ועל נגסאקי ולאחר כניעתה של יפן.

פול קולן שהה במתקני אשפוז באוסטרליה כחודשיים עד שהתאושש סופית ממחלת המלריה. במשך שנה עסק בשיקום גודו ובאימונו עם התגבורות החדשות שקיבל, ובשנת 1944 חזר ללחום ביפנים בגינאה החדשה. ביוני 1945 קיבל את הפיקוד על חטיבה 16 וקודם לדרגת בריגדיר. לאחר סיום המלחמה ולאחר שחרור החיילים שב הצבא האוסטרלי להיות צבא סדיר קטן. קולן התבקש להקים ולארגן מחדש את צבא המילואים על פי הצעה מפורטת שהגיש. זה היה הכוח הגדול והמהותי ביותר במערכת הביטחון האוסטרלית. בתפקידו זה קודם לדרגת מייג'ור גנרל. במהלך המלחמה עוטר קולן באותות הצטיינות רבים, בהם מפקד מסדר האימפריה הבריטית (CBE), ופעמיים מסדר השירות המצוי (DSO).

מייג'ור גנרל מוריס רוז – השריונר היהודי שעמד בחוד החנית וניפץ את אגדת

'תקיעת הסכין בגב'

ארז לב-רן¹

אגדת 'תקיעת הסכין בגב'

כאשר, פֶּאוֹל פּוֹן הֵינְדֶנְבוּרְג וּאֵרִיך לֵידֶנְדוֹרְף, מפקדי הצבא הגרמני במלחמת העולם הראשונה, נדרשו להעיד לפני ועדת החקירה של הרייכסטאג לגבי התבוסה הגרמנית, הם חיפשו על מי להטיל את האשמה. בעוד הם היו אלו שהמליצו על כניעה, הם העדיפו שהחרפה תיפול על ראשי הסוציאל-דמוקרטים שבלידת ברירה הקימו ממשלה חדשה בשנת 1918. הם טענו כי גורמי החברה האזרחית מהשמאל, ביחוד היהודים, שהיו בעיניהם הסיבה לכל תחלואיה של החברה הגרמנית ולאסונה, 'תקעו סכין בגב' הצבא הגרמני שבחזית, ובעקבות זאת גרמניה נכנעה.²

כך נולדה אגדת 'תקיעת הסכין בגב' (בגרמנית: Die Dolchstoßlegende)³ המלווה במיתוס כי "הצבא הגרמני מעולם לא נוצח בקרב". זה היה תירוץ פסיכולוגי עבור החברה הגרמנית, שסירבה לקבל את עובדת התבוסה ואת המציאות העגומה. מה שעזר לאגדה זו להפוך לאמונה רווחת ברפובליקת ויימאר ובגרמניה הנאצית, הייתה העובדה כי כוחות זרים לא כבשו את גרמניה, ואף חייל של מדינות ההסכמה⁴ לא הציב את רגלו על אדמת הרייך השני. למעשה, קווי החזית במערב היו מחוץ לגבולות גרמניה ונמתחו בתוך השטח הצרפתי (ובמזרח, ב־1918 החתימה גרמניה את הרוסים על חוזה כניעה משפיל, שהעביר לידיה שטחים נרחבים מרוסיה הצארית, בהם פולין, המדינות הבלטיות, אוקראינה וביילורוסיה).

פרידריך אָפֶּרֶט, הנשיא הראשון של רפובליקת ויימאר, תרם גם הוא לקיבוע המיתוס בקרב בני עמו, כאשר בדצמבר 1918, במצעד בשער ברנדנבורג שבברלין, אמר לחיילים שחזרו לגרמניה: "אנו מקבלים בשמחה את פניכם בשובכם למולדת, שום אויב לא ניצח אתכם!"

עם האגדה הזו צמחה טענה נוספת על אותו מצע של אנטישמיות גרמנית, ולפיה השתמטו היהודים מלהשתתף במלחמה, כל שכן כלוחמים בחזית. טענה זו אף הגיעה למיניסטרויון (משרד) המלחמה, ובעקבות זאת הנחה לערוך 'ספירת יהודים', ובה התבקשו יחידות הצבא והצי לערוך מפקד ולדווח על מספר היהודים ביחידות ועל תפקידם. היהודים ראו בכך עלבון לפטריוטיות שלהם, ואפשר לנחש מדוע תוצאותיו של מפקד זה לא פורסמו מעולם.⁵ גם לאחר המלחמה המשיכו לפרסם חומר מדעי, לכאורה, על היהודים המשתמטים. אחד הפרסומים נפתח בציטוט שקרי של פתגם יהודי מהתלמוד: "אם אתה הולך למלחמה אל תלך ראשון, אלא אחרון, כדי שתוכל לחזור ראשון הביתה".⁶

¹ המחבר מודה לסא"ל (במיל') אורן האס ולרענן נוימרק על הערותיהם ועל עזרתם במחקר.

² יחיעם ויץ (עורך), **בימי שואה ופקודה**, יחידה 3, האוניברסיטה הפתוחה, 1984, עמ' 27–30.

³ התרגום המילולי של Dolchstoß הוא 'פיגיון', אך 'סכין' הפך לשם הרווח וכך השארתי אותו.

⁴ 'מדינות ההסכמה' הוא שם כולל למדינות אשר לחמו במלחמת העולם הראשונה נגד מעצמות המרכז והיו לצד המנצח במלחמה (בהם צרפת, אנגליה, הקיסרות הרוסית, סרבייה, ממלכת איטליה וארה"ב).

⁵ כמאה אלף יהודים שירתו בצבא הגרמני, כלומר כ־18 אחוזים מכלל יהודי גרמניה (אחוז דומה גויס גם מקרב האוכלוסייה הכללית). כ־80 אחוזים מהם שירתו בחזית. 12 אלף יהודים נפלו במערכה או שהוכרזו כנעדרים. 30 אלף זכו באותות ובעיטורי מלחמה.

⁶ מתוך חוברת אנטישמית מאת אוטו ארמין משנת 1919 שהופיעה במינכן, אשר התיימרה להציג את ממצאי החקירה הסטטיסטית "לפי מקורות מיניסטרויון המלחמה"; "מלחמת העולם הראשונה – לוחמים יהודים בצבא גרמניה", אתר **אוסף הלוחם היהודי**, ארכיון צה"ל ומערכת הביטחון. <http://www.archives.mod.gov.il>.

רוב העם הגרמני קיבל את מיתוס 'תקיעת הסכין בגב' כעובדה, והאשמת היהודים והמרקסיסטים בתבוסה הפכה לנוהג רווח. מפלגות הימין הקיצוני עשו שימוש נרחב בביטוי זה בתקופת רפובליקת ויימאר, ולאחר עליית המפלגה הנאצית לשלטון בשנת 1933 זכתה 'הסכין בגב' לאישור ממשלתי רשמי, כשהפכה לחלק מההיסטוריה המקובלת שנלמדה בבתי הספר הגרמניים.

כרזה אנטישמית מ-1919 המתארת את היהודי התוקע סכין בגב הצבא הגרמני (שימוש חופשי)

כאשר הסתיימה מלחמת העולם השנייה לאחר שש שנות לחימה בחזית האירופאית, המצב היה שונה לחלוטין. הטנקים של 'הצבא האדום' ניצבו בברלין החרבה, ודגל הפטיש והמגל הונף על גבי בניין הרייכסטאג, בתמונה שאותה יזם והנציח הצלם הסובייטי היהודי יבגני אַנְאָנְיִבִיץ' פֶּאלְדֵי.⁷

הגנרל היהודי שניפץ את האגדה אחת ולתמיד

אך קודם לכן, בספטמבר 1944, נופצה אגדת 'הסכין בגב' לרסיסים כאשר דרכו רגליהם של חיילי ארה"ב על אדמת הרייך השלישי. הם ניפצו את המיתוס בדבר הצבא הגרמני ש'מעולם לא נוצח' על ידי אויב בשדה הקרב. היו אלו לוחמיה של דיוויזיית שריון אמריקאית 3. הם היו הראשונים שפרצו את קו זיגפריד, מערכת הביצורים והמכשולים ההגנתיים שבנו הגרמנים בהוראתו של היטלר לאורך גבולם עם צרפת במקביל לקו מְזִינוֹ. בכך הם היו לעוצבה הראשונה שפלשה לתוך תחומי המולדת הגרמנית ממערב מאז המלחמות הנפוליאוניות, כ־150 שנה קודם לכן.⁸

⁷ אַנְאָנְיִבִיץ' פֶּאלְדֵי שאב השראה מתמונת 'הנפת הדגל באיוו ג'ימה' של הצלם האמריקאי ממוצא יהודי ג'וֹ רֹזֶנְטַל. ערב הכניסה לברלין הכין דגל סובייטי גדול ממפת שולחן אדומה, ומחיילי הגיס הממוכן 1 של לוטננט גנרל סְמִיוֹן (שמעון) קְרִיבֹשְׁיִין ביקש להניף מעל בניין הרייכסטאג הכבוש והשרוף.

⁸ צבאו של פרידריך וילהלם השלישי הפרוסי הובס ונכשל "להחזיר את הקורסיקני הקטן לממדיו הטבעיים" כדברי הרהב של הפרוסים, ובשנת 1806 כבש נפוליאון את ברלין.

מפקדה הנמרץ של דיוויזיית שריון אמריקאית 3 היה **מייג'ור גנרל מוריס רוז** (Maurice Rose). הוא היה **הקצין היהודי הקרבי הבכיר ביותר בצבא ארה"ב במלחמת העולם השנייה**, בדרגת גנרל של שני כוכבים (המקבילה לדרגת אלוף).⁹

רוז, יגיבור האומה האמריקאית, נחשב לאחד המצוינים והמבריקים ביותר בין מפקדי חיל השריון האמריקאי במלחמת העולם השנייה, וביצעו בשדה הקרב כנגד הצבא הגרמני השפיעו רבות על ניצחונן של בעלות הברית.¹⁰ מפקדו, הגנרל לייטנינג ג'וי קולנס, שיבח אותו באומרו: "אפשר לזקוף לזכותו, יותר מאשר כל אדם אחר, את קיצורה של המלחמה בחמישה או שישה חודשים".¹¹ דברים ברוח זו אמרו שר ההגנה האמריקאי הנרי סטימסון ומפקדיו, הגנרלים ג'ורג' מרשל, עומר בראדלי, וקורנטי הודג'ס.¹² עד היום הוא מפקד השריון המעוטר ביותר בהיסטוריה האמריקאית.

תפיסת לחימתו וביצועיו בשדה הקרב כמפקד עוצבה משורינת הפכו לנכס צאן ברזל של צבא ארה"ב, והם חלק מהמורשת של חיל השריון האמריקאי.¹³ עיקרי תפיסתו התמצו בהוצאת האויב משיווי משקל על ידי פעילות תוקפנית לשמירת מגע מתמיד עם האויב, על ידי מציאת נקודת התורפה במערכו ועל ידי מכה חזקה באמצעות מרב הכוח הזמין בנקודה זו, ואחר כך מרדף עד כלות כדי שלא לאפשר לו להתארגן.¹⁴ רוז פעל תוך מתן דוגמה אישית, בין השאר, בהיותו מוביל וניצב בראש כוחותיו. את פקודותיו בקשר נתן כשהוא נמצא בגיף החפ"ק שלו ולא יושב מאחור במפקדתו. הוא היה החלטי ונחוש "ולא הניח לאדם, לאירועים או לתנאים חיצוניים כלשהם להפריע לו במלחמתו עם האויב הגרמני".¹⁵

רוז הוביל את הדיוויזיה שלו מהפריצה מראש הגשר בנורמנדי ועד היום שבו נפל בשדה הקרב על אדמת גרמניה. הוא הוביל את כוחותיו בקרבות בצפון צרפת, בכיס פאלז (Battle of the Falaise Pocket) בבלייה, במערכה העקובה מדם ביער הורטגן (Battle of Hurtgen Forest), בקרב על הבליטה (Battle of Bulge) ואל לב ליבה של גרמניה.

הדיוויזיה שלו הביסה את האויב בשדה הקרב ומחצה בדרכה 14 דיוויזיות גרמניות.¹⁶ רוז עשה זאת בשורה של מבצעים מבריקים, ואלה העניקו לעוצבת השריון שלו את הכינוי, המשמש שמה עד היום, '**חוד החנית**' (THE SPEARHEADS).¹⁷

במלחמת המפרץ ב-1991 התגאו אנשי דיוויזיית שריון 3, שהייתה הדיוויזיה הגדולה ביותר במלחמה ואף דיוויזיית השריון הגדולה ביותר בהיסטוריה האמריקאית,¹⁸ כי הם **שמרו על מורשתם**. גם במלחמה זו, כמו במלחמת העולם השנייה תחת הנהגתו של רוז, הייתה דיוויזיית שריון 3 '**חוד החנית**' של הצבא האמריקאי.¹⁹

⁹ בן מורל (Ben Moreell) היה תת-אדמירל (Vice Admiral) בצי האמריקאי (מקביל לגנרל שלושה כוכבים), והיה אחראי למתקני החוף כמפקד ה-Civil Engineer Corps. לאחר המלחמה קודם לאדמירל (מקביל לרא"ל בצה"ל ולגנרל ארבעה כוכבים בצבא האמריקאי).
¹⁰ מתוך דבריו של מפקדו, הגנרל ג'וזף לוטון קולנס (לייטנינג ג'וי), מפקד גיס 7 במלחמת העולם השנייה וראש מטה צבא ארה"ב במלחמת קוריאה (Frank Woolner, *SPEARHEAD in the West 1941-1945*, P. 158).

¹¹ Ralph C. Green, *The Triumph and Tragedy of Major General Maurice Rose*, *ARMOR*, March-April 1991, P. 29.

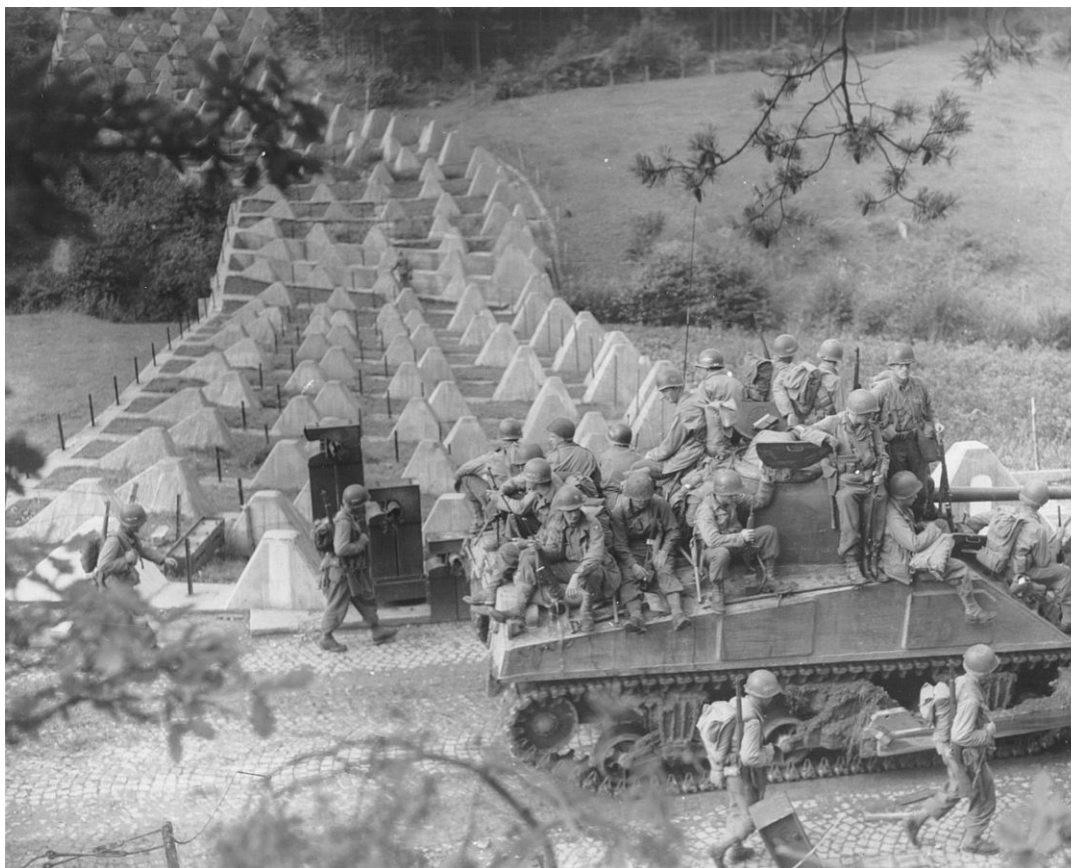
¹² שם.
¹³ תמר לובושינסקי קטקו, **הלוחם היהודי במלחמת העולם השנייה**, ערך: אסא כשר, לטרון: הוצאת 'שריון' – ביטאון עמותת יד לשריון, בלטרון, תשס"ה – 2005, עמ' 140; Green, *The Triumph*, P. 21.

¹⁴ אלי"מ (מיל) בני מיכלסון, "מייג'ור-גנרל מוריס רוז", אתר **מוזיאון הלוחם היהודי במלחמה ii**. <http://www.jwmww2.org>.
¹⁵ ציטוט של כתב המלחמה Hal Boyle מתוך: Woolner, *Ibid*, p. 3.

¹⁶ שש דיוויזיות פאנצר (2, 9 ו-11, אס-אס-2 דאס רייך, אס-אס-9 הוקנשטאוּפן, אס-אס-12 היטלר-יונגנד), דיוויזיה ממוכנת (פאנצרגרנדיר 3), שלוש דיוויזיות צנחנים (3, 5 ו-6), ארבע דיוויזיות חי"ר (12, 353, 363 ו-560).

¹⁷ דיוויזיית שריון 3 האמריקאית הוקמה ב-1941, ופעולתה הראשונה הייתה ביוני 1944 עם הגעתה לנורמנדי. לאחר המלחמה הוצבה במערב גרמניה מול פתחת פולדה. היא השתתפה במלחמת המפרץ בעיראק (יסופה במדברי) ב-1991, משם חזרה לבסיסה בגרמניה. בינואר 1992 היא פורקה כחלק מרידוד הסד"כ עם סיום המלחמה הקרה.

מוריס רוז התנשא לגובה של 1.90, והיה "תמיר ובעל הליכה זקופה, בלורית כהה ועיניים יוקדות כאש".²⁰ הוא היה קשוח, ונתפס כמי שפותר בעיות. ב־30 במרץ 1945, קצת יותר מחודש לפני סיום הקרבות, נהרג רוז כשהוא ניצב בראש לוחמיו. "הוא היה חייל במותו, כשם שהיה חייל כל ימי חייו, מאז מלאו לו 17 שנה. הוא מת בגבורה, כשבא להניף את נשקו מול מטרתו האחרונה בחייו: טנק גרמני".²¹

חציית קו זיגפריד על ידי כוחות מדיוויזיה השריון האמריקאית 3, ספטמבר 1944 (שימוש חופשי)

דרכו של לוחם

הוריו, שמואל וקטי, היגרו מפולין לארה"ב בשנות ה־80 של המאה ה־19. מוריס, שהיה הבן השני במשפחת רוז, נולד בארה"ב. הוא למד והתחנך בדנוור שבקולורדו. אביו שמואל, וכך גם סבו, היו רבנים, ובעקבות זאת מוריס ידע לדבר אידיש ולקרוא עברית.

שנתיים לאחר שעלה לתורה בבר המצווה שלו, התגייס לצבא כדי לנסות להשתתף במערכה של ג'ון פרשינג במקסיקו. אחרי שישה שבועות גילו מפקדיו כי הוא זייף את גילו, וכי הוא רק בן 15, ולכן הוא מצא עצמו מסולק מהצבא.

¹⁸ לדיוויזיה היה סדי"כ של יותר מ־20 אלף חיילים ב־32 גדודים. היא הפעילה 360 טנקי 'אברהמס' אִי־1־אִם־1, 340 נגמ"שי ברדלי, 27 מסוקי אפאצ'י, עם תותחי שדה ועם משגרי רקטות אִם־אִי־אִר־אִס.

¹⁹ The 3dAD Fought Saddam Hussein's Toughest Troops Through Rain and Wind of DESERTSTORM, ARMOR - March-April 1991, P.33; Tobin E. Hill, THE SANDS OF TIME - Scenes from the Gulf War contain a striking resemblance to the 3AD in World War II, The Spearhead Magazine – Desert Blitzkrieg - Spring, 1991.

²⁰ לובושינסקי קטקו, הלוחם היהודי במלחמת העולם השנייה, עמ' 140.

²¹ שם.

שנתיים לאחר מכן, בשנת 1917, לאחר הצטרפות ארה"ב למלחמת העולם הראשונה, התגייס שוב לשורות הצבא האמריקאי. הפעם הוא לא היה צריך לזייף את גילו, עם זאת ככל הנראה זייף את דתו ולא נרשם כיהודי. על פי חקר קורות חייו, רוז מעולם לא המיר את דתו, אבל הבין כי הסתרת זהותו היא הדבר הנכון מבחינת השתלבותו בצבא הקבע וקידומו. באותם הימים בארה"ב הייתה קיימת חשדנות לגבי היהודים שהגיעו ממזרח אירופה. מגמה זו גברה לאחר מלחמת העולם הראשונה, כשאררה"ב נשטפה בגל לאומנות, בדלנות, שנאת מייעוטים, תגובת-נגד למתירנות וחרדה מ'הסכנה האדומה', שהיו שזיהו אותה עם יהודים. היו אלו ימים של הסתה ושל אפליה אנטישמית, ובעקבות זאת נסגרו שערי ארה"ב למהגרים ולפליטים יהודים מאירופה.²² השואה והמלחמה בנאצים שינו את מצב האנטישמיות בארה"ב באופן ניכר, וזיכרון השואה הפך לחלק מהזהות האמריקאית במאבק בביטויים של גזענות ושל אי-סובלנות. אך באותה עת, טרם מלחמת העולם השנייה, לא אחת יהודים שרצו להתקדם בצבא הסתירו את זהותם או התנצרו.²³

רוז התנדב לקורס קציני חיל הרגלים. הוא שירת בדיוויזיית חי"ר 89 בצרפת, והשתתף בקרב סן-מיין, שעליו פיקד ג'ון פרשינג. בקרב זה נעשה גם השימוש הראשון בחיל השריון של ארה"ב, בפיקודו של לוטננט קולונל ג'ורג' פֶטון. רוז נפצע בקרב, ובתחילה סירב להתפנות, עד שהתמוטט מתשישות. לאחר שלושה שבועות בבית החולים הוא ברח וחזר ליחידתו והשתתף במתקפת מז'ארגון. מכיוון שגורמי הרפואה לא ידעו היכן הוא, דיווחו שלטונות הצבא להוריו בשוגג כי נהרג. לאחר שסיימו לשבת עליו 'שבעה' קיבלו הוריו ממשרד המלחמה את ההודעה כי הוא בחיים. בתום המלחמה השתחרר רוז מהצבא בדרגת קפטן, ולמשך זמן קצר התפרנס מעבודות שונות, אולם בתוך פחות משנה חזר לצבא הקבע.

רוז היה מחלוצי חיל השריון האמריקאי, שפורק בתום מלחמת העולם הראשונה והוקם מחדש בעקבות הכיבוש הגרמני של צרפת במלחמת העולם השנייה. ג'ורג' פֶטון התרשם מאוד מיכולותיו של רוז כסגן מפקד החטיבה, ובחר בו להיות ראש המטה שלו **בדיוויזיית שריון 2**, שזה עתה הקים, ושכונתה 'תופת על גלגלים' (Hell on

Wheels).²⁴ שניהם חלקו את השקפת העולם כי במלחמה הקרובה יהיה לטנקים חלק מכריע בניצחון. מייג'ור גנרל אָרנסט תרמון, מחליפו של פֶטון, השאיר את הקצין התמיר בתפקידו, לאחר שהתרשם בתמרונים לקראת הקרבות הצפויים, כי רוז הוא מנהיג העשוי ללא חת.

²² חוק ג'ונסון (1924).

²³ למשל, גנרל ארבעה כוכבים מארק קלארק (Mark Wayne Clark), שהיה סגנו של הגנרל דווייט אייזנהאואר בפיקוד על מבצע 'לפיד' (פלישת בעלות הברית לצפון אפריקה), ולאחר מכן מפקד כוחות בעלות הברית באיטליה ומושל אוסטרליה, המיר את דתו בעת לימודיו בווסט פוינט.

²⁴ לאחר שראו את מלחמת הבזק ('בליצקריג') הגרמנית לכיבוש פולין ומערב אירופה, ב-15 ביולי 1940 הקימו האמריקאים שתי דיוויזיות שריון ראשונות. לאחר ההתקפה על פרל הארבור הם האיצו את גיוס החובה שמילא את שורות הדיוויזיות בחיילים שאותם הם נדרשו להכשיר, לצייד ולאמן. ראה: ג'ונתן האוס, **הקרב המשולב במאה ה-20**. תרגם וביאר: ד"ר אלי'ם (מיל') יגאל אייל, אמי"ץ/חטיבת תוה"ד – המעבדה התפיסתית; מפקדת זרוע היבשה – מחלקת תו"ל ותפיסות, תשע"ב – 2012, עמ' 151 (להלן: **הקרב המשולב**).

מבצע 'לפיד' – המערכה בצפון אפריקה

רוז היה ראש המטה של דיוויזיית שריון 2 האמריקאית בדרגת סא"ל. דיוויזיה זו יצאה מפורט בנינג בג'ורג'ייה והפליגה ישירות לעבר חופי צפון אפריקה להתנגשות ראשונה של האמריקאים עם הגרמנים במבצע 'לפיד'. ב-8 בנובמבר 1942 ביצעו כוחות הדיוויזיה, כחלק מכוח המשימה המערבי בפיקודו של פֿטון, נחיתה אמפיבית ליד חופי ראבט וקזבלנקה במרוקו הצרפתית, שתחת שלטון וישי. הם נתקלו בהתנגדות צרפתית עזה בחופי הנחיתה, ורק לאחר שלושה ימי לחימה השתלטו על יעדיהם. בכך היו לכוחות האמריקאים הראשונים להילחם בזירה האירופאית.

במערכה בתוניסיה בתחילת 1943 הצליחו כוחותיו של רומל לבלום את התקדמות בעלות הברית בכמה התקפות נגד מוצלחות. 'קורפוס אפריקה' של רומל הנחית מכה קשה לכוחות האמריקאיים של דיוויזיית שריון 1 בקרב מעבר קֶסְרִין בפברואר 1943, והאמריקאים נחרדו מגודל התבוסה. בעקבות המפלה הודח מפקד גיס (קורפוס) 2, ופֿטון קיבל את הפיקוד במקומו, ופעל בתקיפות לשקם את יכולת הלחימה האמריקאית. פֿטון הביא ממרוקו את אָרְנֶסְט הַרְמוֹן לפקד על **דיוויזיית שריון 1 (Old Ironsides)** המובסת, שאת מפקדה הדיח, וזה הביא עימו את רוז להיות לראש מטה הדיוויזיה.

אחת התרומות החשובות של רוז לחיל השריון האמריקאי הייתה בדרך התמודדותו בקרבות שב"ש (שריון בשריון). הרמון ורוז טיכסו עצה כיצד עליהם להתמודד עם עליונות השריון הגרמני של רומל. לטנקים הגרמניים הייתה עדיפות במיגון ובכוח אש, לצידם פעלו גם תותחי ה-88 מ"מ הדרת-כלייתיים האימתניים. רוז טען כי הפתרון טמון בזריזות, וזו תאפשר להם לתמרן לאגפים ולעורף הגרמני, ומשם לחדור את השריון הגרמני. "מהירות ועוד מהירות זה הפתרון", אמר.²⁵ הוא הציע שבמקום לפעול בקבוצות קרב (Combat Command) גדולות ברמת החטיבה המתקשות לתמרן, יש צורך ב'אגרופים' משולבים קטנים וזריזים, ולכן יש להקים צוותי קרב רב-חיליים המשולבים כבר ברמת הגדודים (צק"גים) ואף ברמת הפלוגות (צק"פים). צוותי קרב אלו יהיו גמישים וזריזים בהרבה. את ריכוזי הכוחות המסייעים ברמת הדיוויזיה פיזרו האמריקאים, ועתה הכפיפו למפקדי הגדודים כדי לבנות את הצק"ג לא רק על בסיס שריון וחרמ"ש, אלא גם עם משחיתי טנקים, עם פלסים ממוכנים ולפעמים גם עם ליווי של מחלקות נ"מ צמודות, ואת האש הארטילרית הקצו בסיוע ישיר למפקדי הגדודים.²⁶

באפריל שוב יצאו האמריקאים להתקיף את כוחות הצי. ההתנגדות הגרמנית הייתה עזה, ואחד הגדודים של הדיוויזיה היה מרותק למקומו תחת אש גרמנית כבדה כשהמורל של הלוחמים ירוד. לפיכך רוז יצא מייד לחזית והגיע למפקד הגדוד. הוא עודד את הלוחמים ושימש להם דוגמה והשראה לקום ולהסתער בעקבותיו למול אש המקלעים, המרגמות והתותחים, והודות לנחישותו ולתעוזה נכבשה העיירה מאָטֶר. על מעשה זה זכה בעיטור כוכב הכסף הראשון שלו, והועלה לדרגת קולונל (אל"ם).

בתחילת מאי 1943 דחקו האמריקאים את הגרמנים לשטח שהלך והצטמצם בהדרגה. לפני ההסתערות על בירת המחוץ בֶּנְזֶרֶת, שליד חורבת קֶרְתָּגוֹ העתיקה, הציע מפקד הדיוויזיה הרמון לגרמנים להיכנע ללא תנאי. כדי למסור להם את ההודעה וכדי לנהל את המשא ומתן התנדב רוז לצאת לבדו בגיפ שבו הונף דגל לבן וחצה את קווי האויב הממוקשים תחת אש. עשרים דקות מאוחר יותר דיווח כי הגנרל פריץ קראוֹזֶה, מפקד

²⁵ Ralph C. Green, *The Triumph and Tragedy of Major General Maurice Rose*, P. 21.

²⁶ האוס, **הקרב המשולב**, עמ' 209.

דיוויזיית חי"ר 334 של הוורמאכט, נכנע לידיו. זו הייתה הכניעה המשמעותית הראשונה של כוחות הצייר לאמריקאים. ארבעים אלף חיילים גרמנים ואיטלקים נפלו בשבי.

הניסיון שנצבר בהפעלת השריון במערכה בצפון אפריקה השפיע רבות על בניין הכוח האמריקאי ועל הפעלתו בהמשך הקרבות באירופה.²⁷ מספטמבר 1943 החלו האמריקאים לארגן את הדיוויזיות המשוריינות החדשות שאותן הקימו בתצורה 'קלה' שהייתה מאוזנת יותר בין שריון לחי"ר. למעט שלוש הדיוויזיות הראשונות אורגנו 13 הדיוויזיות הבאות במבנה חדש. נוסף על כך האמריקאים הבינו את חשיבות השילוב הרב-חילי כבר ברמת הצק"גים והצק"פים כ'אגרופי מחץ' חזקים וגמישים. הם גם שיפרו את זמינות המענה של הסיוע הארטילרי המייד וכן את התמיכה האווירית הצמודה לכוחות המתמרנים. כך הבינו שעליהם לשלב את הנ"מ עם הכוחות המתמרנים כנגד מפציצי הצלילה 'שטוקה' הגרמניים. הם גם למדו על בשרם את השימוש הנרחב שעשו הגרמנים בתחבולות.

הלחימה כנגד 'קורפוס אפריקה' של רומל במדבר הייתה גם מבחן חסר רחמים ליכולת הפיקוד של המפקדים האמריקאים 'הירוקים'. חלקם לא עברו את המסננת הקשוחה, אולם אחרים התפתחו וחושלו. רוז היה אחד הבולטים שבהם. דנוייט איינְהאואְר, מפקד מבצע 'לפיד', קידמו לדרגת בריגדיר גנרל (תא"ל). רוז קיבל את כוכב הגנרל הראשון שלו.

מבצע 'האסקי' – הפלישה לסיציליה

רוז שב לדיוויזיית שריון אמריקאית 2 ('תופת על גלגלים') בארמייה 7 שהייתה עכשיו תחת פיקודו של גנרל פֶּטון. רוז קיבל פיקוד על צוות קרב על-חטיבתי מוגבר ורב-חילי (Combat Command A), שאותו הוביל במערכה בסיציליה.

לאחר הנחיתה בסיציליה לא הסתפק פֶּטון בתפקיד המשני שהוקצה לו לאבטח את התקדמות ארמייה 8 הבריטית של מונטגומרי בציר החוף לעבר מְסִינָה, ושלח כוחות סיור צפונה. לשם כך יצר כוח משימה אד-הוק. צוות הקרב של רוז היה חלק מאותו כוח. פֶּטון שכנע את מפקד קבוצת הארמיות, הגנרל הרולד אלכסנדר, להתקדם צפונה דרך השטח ההררי שבמרכז האי. לאחר זמן מה חזר בו אלכסנדר, אך פֶּטון התעלם מהוראותיו.

עד שאלכסנדר הצליח לעצור אותו, הכוח של מוריס רוז כבר כבש את פֶּלְרָמוֹ, המצויה בצפון מערב האי. תפיסת הנמל החיוני נערכה לאחר 'ריצה' של 100 קילומטרים ב-72 שעות בכבישים צרים ומפותלים, דרך מעברי הרים וחציית נהרות למול התנגדות איטלקית רַפָּה יחסית. באותה עת עדיין דשדשו להם הבריטים בדרך ליעדיהם. פֶּטון המאושר קבע את מושבו בארמון המלכותי בעיר. נפילת בירתה של סיציליה הייתה בין הגורמים שהביאו להחלטת המועצה הפאשיסטית העליונה להדיח את הדוצ'ה בניטו מוסוליני, אירוע שהיה אחת ממטרותיו הבלתי מוצהרות של המבצע כולו. על פעילותו זו זכה רוז בעיטור כוכב הכסף השני שלו.

'החזית השנייה' – נורמנדי

בנובמבר 1943 עבר רוז עם חייליו לבריטניה להתאמן לקראת הנחיתה בצרפת. צוות הקרב העל-חטיבתי המוגבר שלו (CCA – Combat Command A) כלל את חטיבת שריון 66 ובה שלושה גדודי טנקים, חטיבת

²⁷ שם, עמ' 206–207.

חרמ"ש 41 ובה שלושה גדודי חרמ"ש, גדוד משחיתי טנקים (מוקטן), גדוד הנדסה משורינית, שני גדודי ארטילריית שדה וגורמי קשר, לוגיסטיקה, חימוש ורפואה.²⁸

ב-7 ביוני 1944, 24 שעות לאחר גל הנחיתה הראשון בנורמנדי, הוביל רוז את כוחותיו לחוף 'אומהה' העקוב מדם, ובו הצליחו האמריקאים לבסס בקושי רב ראש גשר קטן שכל גודלו לא עלה על 2.5 קילומטרים, והוא נותר בטווח הארטילריה הגרמנית. רוז נכנס מייד ללחימה בגרמנים כדי להרחיב את ראש הגשר הצר ולחסל כיסי התנגדות גרמניים.

ב-12 ביוני ערך הכוח בפיקודו של רוז פטרולים אלימים להרחבת ראש החוף דרומה ולחם בכוחות מדיוויזיית צנחנים 6. באותו היום כבשו צנחני דיוויזיה מוטסת 101 את העיירה קֶרְנֶטְן מידי הצנחנים הגרמנים. עיירה זו הייתה היעד המערכתי של האמריקאים מכיוון שהשליטה עליה אפשרה לחבר את שני החופים 'אומהה' ו'יוטה'. גם הגרמנים הבינו את חשיבותה, ולכן שלח רומל את דיוויזיית הפאנצרגרנדיר (חי"ר ממוכן) אַס־אֶס־17 גַּץ פֶּון פֶּרְלִיכִינְגֶן להתקפת נגד מיידית. מפקד ארמייה 1, הגנרל עומר בראדלי, ידע על התקדמות הכוח הגרמני החזק להתקפת נגד דרך פיענוח התשדורות הגרמניות המוצפנות של 'האניגמה'. למעשה, זה היה השימוש הטקטי הראשון בחומר המודיעין של פרויקט 'אולֶטֶרָה' הסודי. בראדלי גם ידע שאין ביכולתם של הצנחנים האמריקאים 'הקלים' להתמודד עם השריון הגרמני. זיכרון המפלה שהנחיל להם רומל במעבר קֶסְרִין בתוניסיה עדיין היה טרי, והחשש במפקדת הארמייה היה רב. בראדלי היה צריך לשלוח את ה'אס' הכי חזק שלו ולהטילו לקרב.

ב-13 בחודש עם בוקר קיבל רוז הוראה ישירות ממפקד ארמייה 1 לשנות משימה ולחבור מייד לדיוויזיה מוטסת 101 שליד קֶרְנֶטְן. עם קבלת הפקודה פעל רוז במהירות, ניתק מגע מהלחימה בצנחנים הגרמנים והניע את כוחותיו על גבי הצירים המעטים בשטחים המוצפים. רוז תיאם את התקפתו עם מייג'ור גנרל מקסוול טיילור, מפקד 'הנשרים הצורחים', שצנחנו 'החזיקו בצפורניים' את עיירת המפתח ונלחמו על חייהם. חלקם כבר החלו בנסיגה, ואז הופיע רוז והוביל את 60 טנקי ה'שרמן' שלו בנגמ"שו הפתוח.²⁹ הקצב הזריז של השריונרים אפשר להם לצאת להתקפת נגד מקבילה, ששברה את ההתקפה הגרמנית המשורינית. הגרמנים לא ציפו להגעת הטנקים האמריקאיים מהר כל כך מהחוף, ונתפסו בהפתעה כשהם בתנועה ומחוץ למערכי ההגנה שלהם.³⁰

"איזה מחזה נפלא היה לראות את אותם טנקים ממטירים אש וגופרית על הגרמנים ושועטים היישר מהקווים שלנו אל משוכות השיחים של הגרמנים, יחד עם כל אותם חיילי חי"ר המתקדמים לצדי הטנקים",³¹ אמר סרן ריצ'רד 'דיקי' וינטרס, מפקד פלוגה ה' המיתולוגית בחטיבה 506 של הצנחנים, לאחר הקרב. בעקבות המהומה ברחו הפאנצרגרנדירים, ולמחרת מוזגו שני אזורי הנחיתה.

לאחר כחודשיים מהנחיתה עדיין היו תקועים האמריקאים במרחב של ראש החוף בנורמנדי ובחצי האי קוטנטן. הם התמודדו מול הגנה פראית ואפקטיבית של כוחות גרמניים מנוסים ומיומנים, שהשכילו לנצל את תוואי השטח של הביצות ושל הבוקאז' הצרפתי – משוכות שיחים צפופות, עבותות וגבוהות. לאמריקאים היה זה דשדוש עקוב מדם עם שיעור אבדות גבוה.

²⁸ Stephen Ossad and Don Marsh, **Major General Maurice Rose: World War II's greatest forgotten commander**, 2006, P.141.

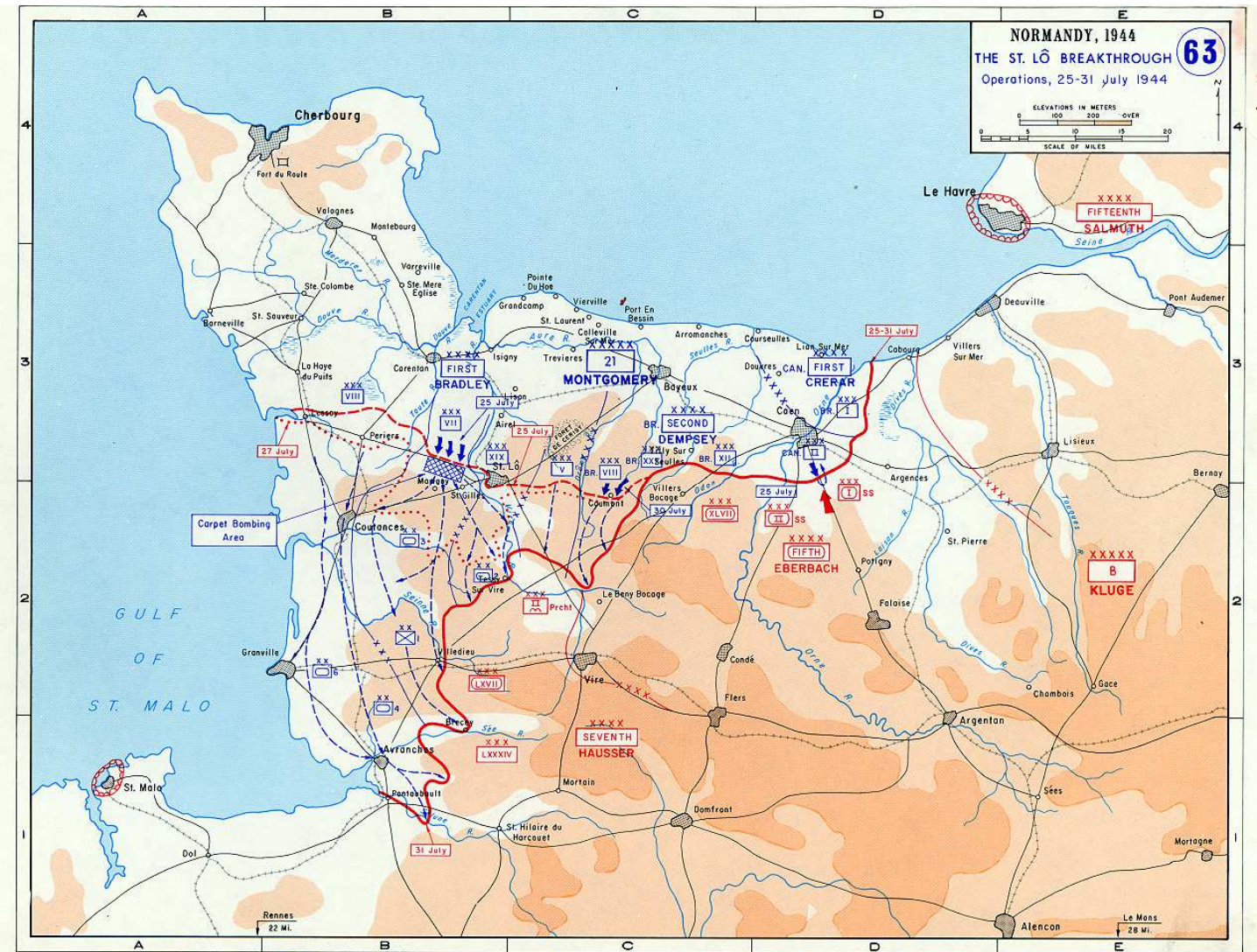
²⁹ אנטוני ביוור, **מלחמת העולם השנייה**, מתרגם: עמנואל לוטס, תל אביב: משכל – הוצאה לאור מיסודן של ידיעות אחרונות וספרי חמד, 2014, עמ' 620.

³⁰ סופו של פרק 3 בסדרה המופתית '**אחים לנשק**' ממחיש היטב את אופן הגעת טנקיו של רוז.
³¹ סטיבן אי אמברוז, **אחים בקרב**, תרגם: מנשה ארבל, אור יהודה: זמורה ביתן, תשס"ה – 2005, עמ' 116.

בראדלי, שקודם ומונה למפקד קבוצת ארמיות 12, הגה תוכנית להבקיע את ההגנה הגרמנית ולפרוץ דרומה. מבצע 'קובר' החל בבוקר 25 ביולי בהפצצה אווירית מסיבית מאוד, ובה נהרגו כאלף לוחמים גרמנים, וכמות דומה של חיילים נפצעו ונוטרלו. מייד אחרי התקיפה האווירית נעו ארמייה 1 וארמייה 3 של פֶּטֶן ב'מסדרון' שנוצר. עם זאת ועל אף ההפצצה הכבדה התקדמו הכוחות האמריקאיים 1.5 קילומטרים בלבד למול ההגנה הגרמנית, ולאחר יממה החליטו האמריקאים להטיל את הכוח המשוריין. בעוד ההתקפה באגף המערבי נתקעה, צוות הקרב העל-חטיבתי המוגבר של רוז, שהוביל את ההתקפה האמריקאית באגף המזרחי, הצליח להבקיע. עד חצות 26 ביולי התקדם הכוח של רוז למרחק של 10 קילומטרים, והצלחתו אפשרה לשאר כוחות בעלות הברית לנוע בעקבותיו.

רוז היה נחוש בדעתו להמשיך ולפרוץ דרומה דרך משוכות הַבּוֹקָאז' בלי להתחשב בעייפות, בנפגעים ובחשכה. כהרגלו הוא היה בראש אנשיו, מתעלם מהסכנה ונע בגיפ שלו בין טנקי ה'שרמן', שעליהם 'רכבו' החי"רניקים שלו, כפי שהכשירם לעשות. רוז דרש מאנשיו להמשיך לנוע גם בלילה למרות התשישות, אחרי שהם לחמו ברציפות יותר מ-24 שעות. הוא אמר לאנשיו המותשים שלא להרפות מהלחץ על דיוויזיית הפאנצר לָר הנסוגה כי "כאשר האויב במנוסה, עלינו להשאיר אותו במנוסה. המהירות עכשיו תפחית נפגעים".³² אנשיו הלכו אחריו כשהם ידעו כי הוא "לעולם לא ידרוש מהם את מה שהוא אינו דורש מעצמו".³³

³² Ralph C. Green, *The Triumph and Tragedy of Major General Maurice Rose*, P.22.

נורמנדי, צרפת. מבצע 'קוברא' (Operation Cobra) 25-31 ביולי 1944. ההבקעה דרומה מאזור סן-לו – צוות הקרב של רוז תוקף וכובש את טסי-סור-ויר (Tessy-sur-Vire), כחלק מדיוויזיית שריון 2. השטח הכחול במפה ממערב לסן-לו – אזור הפצצת השטח האמריקאי
'History of the Military Art' by the United States Military Academy's Department of History (נחלת הכלל)

חודש לאחר הנחיתה בנורמנדי, ב-7 באוגוסט, קיבל רוז לידיו, תוך כדי הקרבות, את הפיקוד על דיוויזיית שריון 3. דיוויזיה זו הוקמה ב-1941 כדיוויזיית שריון 'כבדה'.³⁴ 'טבילת האש' הראשונה במלחמה של הדיוויזיה 'הטרייה' הייתה ב-29 ביוני 1944. בלחימה בסן-לו (Saint-Lô) היא ספגה אבדות קשות. מפקדה לירוי ווטסון הודח מהפיקוד על ידי עומר בראדלי, חברו ובן מחזורו בווסט פוינט. הוא האשימו בחוסר יעילות, בהססנות ובהתקדמות איטית. בראדלי הביא את מוריס רוז, שיהפוך עד מהרה את דיוויזיה 3 מיחידה 'גוררת

³⁴ בדיוויזיה 'כבדה' הייתה כמות טנקים וחיילים רבים מדיוויזיות השריון 'הקלות' שהוקמו אחריה (232 טנקים ו-16 אלף חיילים לעומת 168 טנקים ו-12 אלף חיילים). תחת פיקודו של איזנהאואר עמדו 73 דיוויזיות בצפון-מערב אירופה בני לאומים שונים (אמריקאי, בריטי, צרפתי, קנדי ופולני). עשרים מתוכן היו דיוויזיות משורינות (16 אמריקאיות).

רגליים' ליחידה חדורת רוח קרב שתהווה 'חוד החנית' של השריון האמריקאי. דיוויזיה זו פעלה תחת ארמייה 1, שעליה החל לפקד קורטני הודג'יס, אשר החליף בפקוד את בראדלי.

לאחר הפריצה מראש החוף במבצע 'קובר' נעה דיוויזיית שריון 3 של רוז כדי לסגור את זרוע הכיתור הדרומית על קבוצת ארמיות B הגרמנית בפקודו של גינתר פון קלוגה, מחליפו של רומל. תנועתה הייתה חלק מהקרב המכריע על כיס פאלז (Falaise Gap), שנערך בימים 12–21 באוגוסט 1944. גנרל מונטגומרי זיהה את ההזדמנות לכתר את כוחות הציר בצרפת, לאחר שהתקפת-הנגד שאליה יצאו בפקודתו של היטלר נבלמה באמצעות מטוסי בעלות הברית ויצרה מְבֵלֵט³⁵ במרחב פאלז.

הדיוויזיה של רוז התקדמה באיגוף דרומי תוך לחימה עזה במשך ארבעה ימים, ובצידי הדרכים הותירה שובל של פגרי טנקי 'פאנצ'ר' ו'שרמן' הרוסים ושרופים. לבסוף, ב-17 באוגוסט, הצליחה לכבוש את הכפר פְּרֹמְנֵטְל שליד העיירה אַרְז'וֹנְטֵן ואת קו הרכס השולט במרחב שמצפון לה. בפעולה זו היא חברה לכוחות הבריטיים, שנעו מצפון, וכך השלימה את כיתור הגרמנים בכיס פאלז.

כוחות הציר המכותרים בכיס פאלז ספגו הפגזות ארטילריות והפצצות אוויריות בלתי פוסקות. "שדה הקרב בפאלז היה ללא ספק אחד מ'שדות הקטל' הגדולים ביותר בכל זירות המלחמה", אמר גנרל אַייִזְנְהַאוֹפֶר. הגרמנים ניסו בכל הכוח לפרוץ מזרחה דרך קווי בעלות הברית. את העמדות של דיוויזיית שריון 3 תקפו כוחות שריון וחי"ר חזקים מדיוויזיית פאנצ'ר אֶס־אֶס־9 הוֹהֶנְשְׁטַאוּפֶן ומדיוויזיית פאנצ'ר אֶס־אֶס־1 הלייפֶּשְׁטַיִן־דֶרְטֶה אדולף היטלר (שומרי הראש של המנהיג אדולף היטלר), בליווי כבד וצמוד של ארטילריית שדה. בקו האש הציב רוז כל חייל שהיה לו – טבחים, פקידים, נהגים ואפסנאים. קרבות אכזריים התנהלו בין הצדדים, חלקם קרבות שריון צמודים בטווחים של 25–50 מטרים, ואף על פי כן כוחותיו של רוז הצליחו להחזיק מעמד.

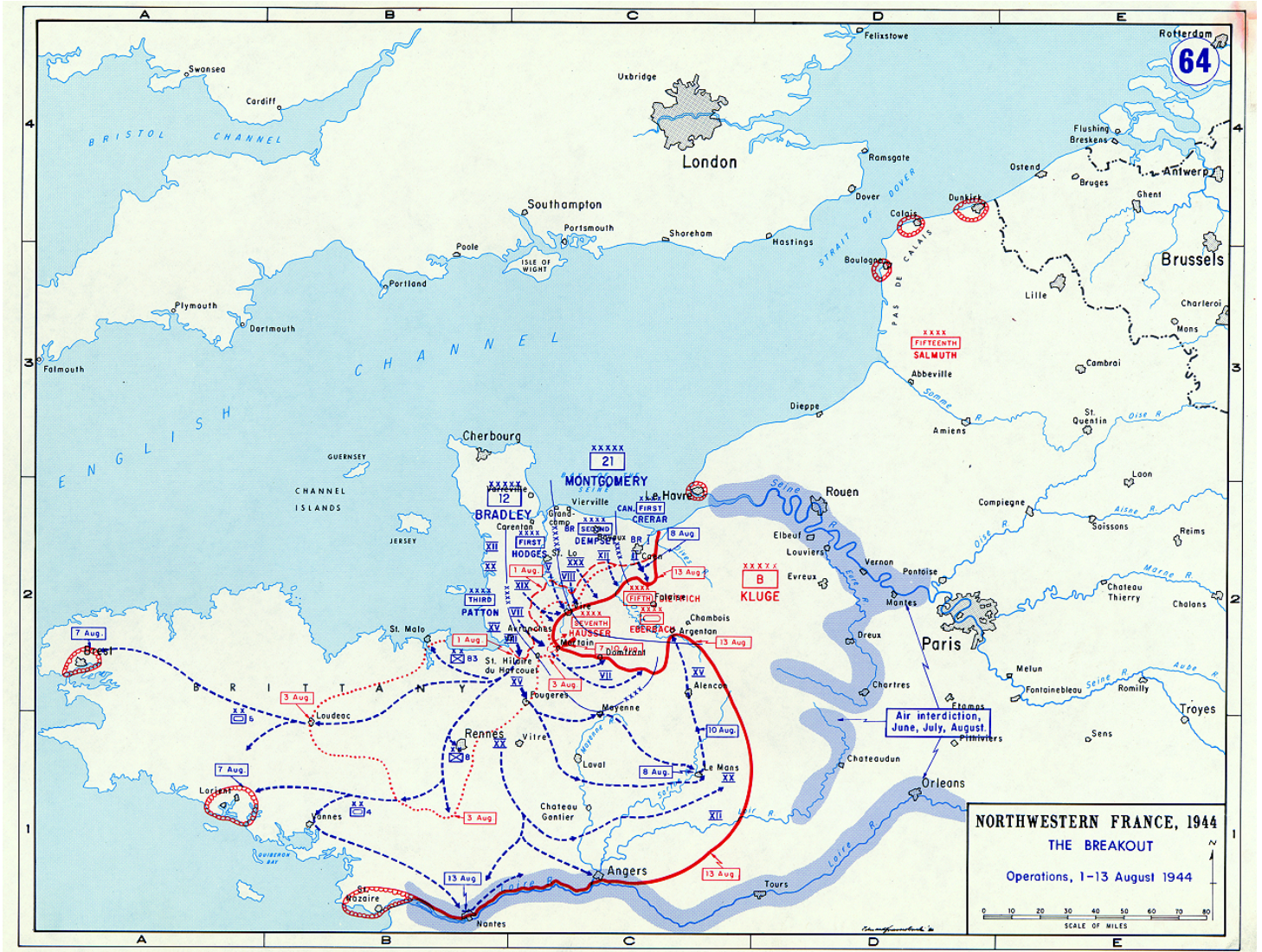
בקרבות המרים התבלט סמ"ר פול לאפייט מחטיבת שריון 32 בהשמדת כלי רכב משוריינים גרמניים. בתום המלחמה הוכר כאלוף האלופים של השריון האמריקאי (האמריקאי היחיד מתוך חמשת ה־Aces of Aces Tank במלחמה). ב-81 ימי לחימה השמיד 12 טנקים ויותר מ-258 כלי רכב משוריינים של הגרמנים.³⁶ חלק מהכוחות הגרמניים הצליחו לפרוץ את הכיתור של בעלות הברית דרך הזרוע הצפונית הבריטית, שהחזיקו בדלילות כוחות קנדיים ופולניים. כוחות אלו לחמו לבלום את הגרמנים עד שאזלה להם התחמושת, והם ראו בעיניים פְּלוֹת את הגרמנים האוגפים אותם בנסיגתם מתוך כיס פאלז. לימים נטען כנגד מונטגומרי שהיה עליו לתגבר את הכוחות הקנדיים והפולניים מהר יותר בדיוויזיות הבריטיות החזקות והמנוסות שלו, שלבסוף סגרו את הכיס הרמטית.

גנרל פלדמרשל גינתר פון קלוגה שלח יד בנפשו. סגנו, ולטר מוֹדֶל, החליפו בפקוד על קבוצת ארמיות B. מתוך כמאה אלף חיילים גרמנים שכותרו, פחות מחצי הצליחו לפרוץ דרכם החוצה, והשאירו מאחור את רוב ציוד הלחימה הכבד שלהם. כעשרת אלפים לוחמים גרמנים נהרגו ועוד כחמישים אלף נפלו בשבי. בקרב זה נוטרל עיקר כוחו של הצבא הגרמני ממערב לנהר הֶסֶן, דבר שאפשר לבעלות הברית להשלים את כיבוש פריז ואת שחרור צרפת כולה בתוך זמן קצר.

³⁵ אזור בשדה קרב שבו חלק מקו החזית בולט ביחס לשאר החזית. הכוח הצבאי הנמצא בתוך מבלט מוקף משלושה צדדים, כמו חצי אי המוקף בים, דבר המעמיד אותו במצב פגיע בשל האפשרות לכיתור ויצירת כיס.

³⁶ מעריכים כי הוא הרג יותר מאלף לוחמים גרמנים ועוד 250 נפלו בשבי. הוא נפגע לראשונה מפאנצ'רפאוסט בנורמנדי. בפעם השנייה מ'אש ידידותית' מהאוויר בביס פאלז, כאשר מטוס פֶּי־47 'ית'אנדרבולט' אמריקאי פגע בטנק שלו בעת שהוביל את הלחימה לטיהור הכפר פְּרֹמְנֵטְל מכוחות גרמניים. ב-15 בספטמבר 1944, בעת מעבר קו זיגפריד, נפגע הטנק שלו פעמיים מפגיעת טנק פאנצ'ר והתהפך לתעלה. פול לאפייט (Lafayette G. Pool) נפצע קשה, והרופאים נאלצו לקטוע את רגלו.

ההחלטה של בראדלי להדיח את בן מחזורו וחברו הטוב ווטסון מהפיקוד על דיוויזיית שריון 3 הייתה לא קלה עבורו. ההחלטה להחליפו בקצין שאינו בוגר ווסט פוינט או כל אקדמיה צבאית אחרת לא הייתה שגרתית ואולי אף נועזת. עם זאת מעולם לא היו לו הרהורי חרטה.³⁷ מפקד קבוצת ארמיות 12 ראה ברוז מפקד אפקטיבי ותוקפני, חסר פחד וקשה עם עצמו ועם אנשיו. הוא ביטא את הערכתו לרוז על שהוביל את הדיוויזיה בנורמנדי בכך שלאחר הקרב בכיס פאלז העניק לו את מדליית השירות המצויין.

נורמנדי, צרפת. השלב הראשון בקרב על כיס פאלז (Battle of the Falaise Pocket) אוגוסט 1944 – דיוויזיית שריון 3 כחלק מקורפוס 7 בפיקודו של הגנרל 'לייטנינג ג'וי' קולינס באיגוף הדרומי לסגירת הכיס באזור העיירה ארז'נטן (Argentan) (נחלת הכלל) 'History of the Military Art' by the United States Military Academy's Department of History

³⁷ Stephen Ossad and Don Marsh, **Major General Maurice Rose: World War II's greatest forgotten commander**, 2006, P. XXIII.

המערכה בבלגיה

דיוויזיית שריון 3 ניצבה שוב בראש והובילה את ההתקדמות האמריקאית. כוחותיו של רוז עקפו את פריז ממזרח, נעו צפונה ושחררו ערים, עיירות וכפרים בנתיב התקדמותם.

ב-1 בספטמבר נעה הדיוויזיה בכמה צירים מזרחה דרך חבל ארדה-פראנס לעבר סדאן ושרלוויל. בצוהרי היום פקד הודג'ס על רוז לפנות 90 מעלות צפונה ולנוע לעבר עיירת הגבול הבלגית מונס, שסביבה התחוללו קרבות עזים במלחמת העולם הראשונה.³⁸ רוז לא התכוון לאפשר לגרמנים הנסוגים מצרפת לארגן מחדש את קווי ההגנה שלהם, ולפיכך נתן את פקודותיו לשינוי משימה בקשר. הכוח העצום שתחת פיקודו, ובו מאות טנקים, משחיתי טנקים, זחלימים, תותחים, משאיות דרגים וכלי רכב רכים המאורגנים בחמישה צוותי קרב, נדרש להתאים את תוכניות הקרב שלו. לאחר שעה וחצי בלבד כבר הייתה הדיוויזיה בתנועה צפונה. זה היה אחד ההישגים המרשימים של הדיוויזיה תחת פיקודו. רוז דהר כהרגלו בגייפ החפייק שלו, נמצא בקדמת הכוח ודרבן את אנשיו. ב-2 בספטמבר היו חייליה של דיוויזיית שריון 3 הראשונים להיכנס לבלגיה מלווים בצהלות שמחתם של האזרחים הבלגים המשוחררים.³⁹

בעיירת הגבול הבלגית מונס ערך רוז קרב מופת של תמרון, של זריזות, של כיתור ושל השמדה. זה היה קרב הרשום על שמה של דיוויזיית שריון 3. מונס שוכנת בקצהו של מסדרון קרקעי הנפתח מנהר הסקלדה במערב ועד מונס במזרח. המסדרון של מונס הוא מעבר הכרחי, ודרכו עוברת מסילת הרכבת שבין פריז לבריסל. כוחותיו של רוז תפסו את מונס ואת הרכסים שמדרום ומצפון לעיירה השולטים על המסדרון. כוחות גרמניים שנסוגו מצרפת חזרה לגרמניה מצאו את כוחותיו של רוז בעורפם סוגרים את דרך נסיגתם במעבר ההכרחי במונס. הכאוס בשורות הגרמנים היה רב. בתנועות המלקחיים של דיוויזיה זו נלכדו יחידות גרמניות מבולגנות ומעורבות משתי ארמיות ומ-18 דיוויזיות שונות שהיו בנסיגה. כשבעים אלף חיילים גרמנים כותרו בכיס במונס ולחמו לפרוץ את דרכם מזרחה. חלקם הצליחו להיחלץ מהכיתור. אך חוסר הארגון הניכר של הוורמאכט והתערבותו האפקטיבית של חיל האוויר האמריקאי באמצעות מטוסי פיי-47 'תינדרבולט' זרעו הרס רב בשורות הגרמנים. טנקי ה'שרמן' ומשחיתי הטנקים של דיוויזיית שריון 3 צלפו בגרמנים שנקלעו לשטח הנחות. טורים ארוכים של רק"ם ושל כלי רכב גרמניים הושמדו במחיר אבדות מזעריות עבור האמריקאים.

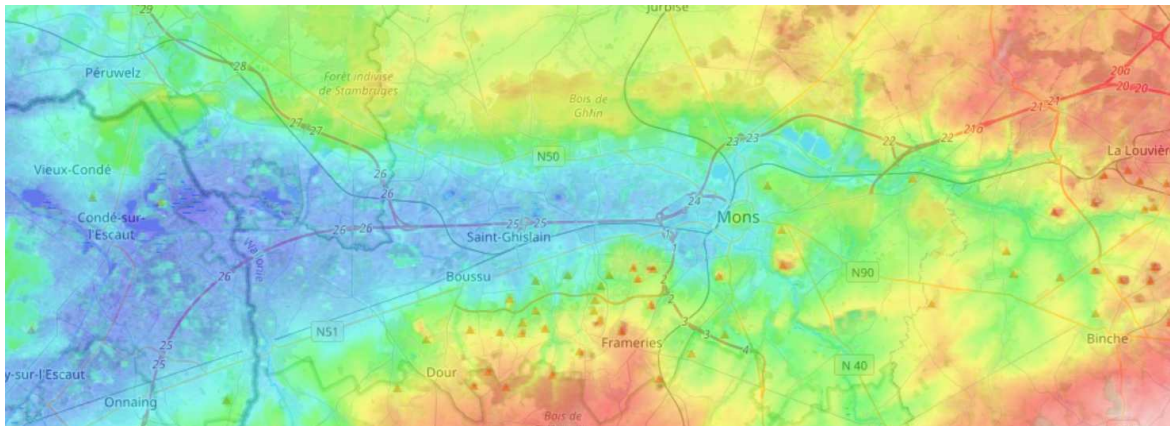
יותר מעשרת אלפים לוחמים גרמנים נפלו בשבי הדיוויזיה, לרבות ארבעה גנרלים גרמנים.⁴⁰ לוטננט גנרל (אלוף) רודיגר פון הייקינג, מפקד דיוויזיית צנחנים 6, סיפר לשוביו כי הם הופתעו לחלוטין מהנוכחות האמריקאית בעומק נתיב נסיגתם. כך ציין גם מייגור גנרל (אלוף) הוברטוס פון אולוק, שנלקח בשבי עם כל מטחו ב'קבוצת הקרבי' שנקראה על שמו ושהופקדה להגן על פריז (Kampfgruppe von Aulock). עוד שבעה עשר אלף לוחמים גרמנים נלקחו בשבי על ידי דיוויזיית חי"ר אמריקאית 1 ('האדומה הגדולה'), שהתקדמה לטהר את השטח בעקבותיו של רוז. כשלושים אלף לוחמים גרמנים נהרגו בכיס מונס.

³⁸ קרב מונס הראשון התחולל באוגוסט 1914, ונחשב קרב אגדי עבור הצבא האנגלי של עמידת מעטים מול רבים. כיום שוכן במונס המטה של נאט"ו.

³⁹ Shelby Stanton, *After Landing in Normandy, Spearhead Led the Way*, ARMOR - March-April 1991, P. 31.

⁴⁰ ש.ם.

המעבר ההכרחי במסדרון של מונס (Mons)

הכוחות של דיוויזיית שריון 3 המשיכו בהתקדמותם וחדרו לתוך בלגיה, כבשו ושחררו את נאמור ואת לייז', כשהם שוברים את התנגדותם החזקה והעיקשת האחרונה של הגרמנים בבלגיה. כוחותיו של רוז מתחו את יכולתם הלוגיסטית עד הקצה כשהתקדמו כ-150 קילומטרים בשבוע אחד. בתוך 18 יום הם הגיעו מנהר הסן שבמרכז צרפת אל גבולה של גרמניה. בעקבות הישגיו קודם רוז בדרגה וקיבל את הכוכב השני שלו כמייגור גנרל (אלוף).

רוז הפך את הדיוויזיה שלו למכונת לחימה משוכללת. חייליו היו מעודדים מההצלחות שהשיגו. הם באו בטענות לכתבים על הסיקור העיתונאי המוטה לדעתם. "למה כולכם כותבים על ארמייה 3 של פֶטון, ולא על הדיוויזיה ה-3 שלנו?"⁴¹ שאלו את העיתונאים. אולם הצנזורה האמריקאית הגבילה את הכתבים ולא אפשרה להם לכתוב על כוחות הקטנים מארמייה. את מה שלא ידע הקורא האמריקאי בבית, הכיר המודיעין הצבאי הגרמני. באַפְוֶהָר כבר עמדו על כך שמולם ניצב מפקד קרבי מהשורה הראשונה המהווה יריב שקול לטובי הגנרלים הגרמנים, והעריכו את דיוויזיית שריון 3 כמיומנת ביותר בצבא האמריקאי והמטרידה ביותר עבורם.⁴²

גרמניה – חציית קו זיגפריד והמערכה ביער הורטון

כעת ניצבו הכוחות האמריקאיים אל מול הגבול הגרמני. בעוד כוחותיו של פֶטון מתכתשים ונכתשים בלחימה חזיתית על המבצרים של מֶץ (Metz) שבאלזס לוריין ובעוד כוחותיו של מונטגומרי נערכים למבצע 'גן שוק' (Market Garden) בהולנד, האמריקאים מצליחים, כ-200 קילומטרים מצפון למֶץ, באזור אַאָן, להבקיע את הגבול הגרמני.

ב-13 בספטמבר 1944, ארבעה ימים לפני מבצע 'גן שוק', פרצה הדיוויזיה המשורינת של רוז בכמה מקומות דרך 'החומה המערבית' של היטלר – קו זיגפריד. חלק מיכולתם להבקיע את המערך המבוצר נבע מכך שאת חלקו הקדמי החזיקו כוחות הפולקסשטרומ ('סערת העם')⁴³ באופן דליל יחסית, מצב שאותו ניצל רוז. לאחר

⁴¹ Ralph C. Green, *The Triumph and Tragedy of Major General Maurice Rose*, ARMOR, P. 23.

⁴² שם.

⁴³ הפולקסשטרומ ('סערת העם') הייתה מיליציה לאומית שהקימה המפלגה הנאצית במהלך החודשים האחרונים של מלחמת העולם השנייה. גויסו אליה גברים בני 16–60 שלא שירתו במסגרת צבאית אחרת.

לחימה קשה מול מערכי העומק של קו זיגפריד נותרו כ-100 טנקים כשירים בלבד מתוך 400 הטנקים של הדיוויזיה, אך ההגנה הגרמנית נשברה.⁴⁴ בעקבות זאת האמריקאים נכנסו אל תוך השטח הגרמני.

רוזולט וצ'רצ'יל היו משוכנעים שהעם הגרמני, אחרי האשליות שטיפח בדבר תבוסתו ב-1918 בתום מלחמת העולם הראשונה, חייב עכשיו להכיר בעובדה שהוא הובס לחלוטין, ואם לא כן יש לאלצו להכיר בכך הפעם. לכן הם התעקשו על כניעה ללא תנאי.⁴⁵

מוריס רוז, הגנרל היהודי, הוא שעשה את הצעד הראשון שצרב בתודעה הגרמנית את ההכרה בתבוסה הממשמשת ובאה, וכך הפעם, בגמר המלחמה, לא יהיו שאלות ולא יופצו עלילות. בניגוד לסיום מלחמת העולם הראשונה, כעת יהיו כוחות בעלות הברית על אדמת גרמניה. הגרמנים ידעו ללא צל של ספק שהם נוצחו במלחמה, וצבאם הובס בשדה הקרב.

בלחימתה המפוארת רשמה הדיוויזיה תחת פיקודו של רוז שורת הישגים שנכנסו למורשתה ולמורשת הצבא האמריקאי. היא הייתה הראשונה שִׁנְרְתָה אש ארטילרית אל תוך שטח הרייך הגרמני (ב-10 בספטמבר 1944), הראשונה שחצתה את הגבול לתוך גרמניה (ב-12 בו) והראשונה שכבשה עיר גרמנית, את עיר הגבול רוטגן (Roetgen), כחלק מהכיתור של אַאֶכְן. כמו כן דיוויזיה זו הייתה הראשונה שהבקיעה את קו זיגפריד (ב-13 בו), הראשונה שפרצה מעבר ליחומה המערבית של היטלר ושחדרה לעומק השטח הגרמני (ב-15 בו).

היא גם הראשונה שהפילה מטוס גרמני באמצעות תותחי נ"מ המוצבים על אדמת גרמניה (ב-18 בו).⁴⁶ דרך הפרצה של השריון בקו זיגפריד עלו דיוויזיות החי"ר של ארמייה 1 צפונה לכתר ולכבוש את אַאֶכְן, הבירה ההיסטורית של הקיסר 'קרל הגדול', מייסד האימפריה הרומית הקדושה – הרייך הראשון. ב-29 באוקטובר, לקראת תום הלחימה העזה והעקובה מדם לכיבוש העיר, הגיעו לוחמי דיוויזיית חי"ר 1 'האדומה הגדולה' אל חורבות בית הכנסת הגדול והעתיק של אַאֶכְן שנבנה בשנת 1862 ונהרס כליל ב'ליל הבדולח', בנובמבר 1938. זה היה יום שבת, וסביב בית הכנסת החרב התרכזו כחמישים קצינים ולוחמים יהודים. אחד מהם היה סגן מקס פוקס בן 22, יליד יְיִשׁוּב שבפולין, שעשר שנים קודם לכן ברחו הוריו לארה"ב מהאנטישמיות הגואה בפולין. מקס קטע את לימודי החזנות שלו כדי להתגייס למלחמה בנאצים. רצה הגורל ובאותו זמן היה בעיר צוות שידור של רשת אָגְ-בֵי-סִי. "אנו מביאים לכם כעת שידור מיוחד בעל משמעות היסטורית", הכריז בהתרגשות כתב הרדיו גיימס קאסידי בשידור, "תפילה יהודית פומבית ראשונה שמשודרת מגרמניה מאז עלייתו לשלטון של היטלר".⁴⁷ וכך, בזמן שהדי הלחימה עדיין נשמעים ברקע, החל מקס לשאת תפילה ספונטנית מול חורבותיו של בית הכנסת העתיק שבאַאֶכְן, על אדמתה של גרמניה המשוחררת.

עם קסדה לראשו ועטוף בטלית הוא בחר בשני מזמורים מוכרים, 'אין כאלוהינו' ו'יגדל אלוהים חי', כיוון שהניח שחבריו לנשק יודעים אותם בעל פה. לימים סיפר מה חלף בראשו ובראשם של אותם לוחמים יהודים, שכבר ידעו על הזוועות המתחוללות במזרח, בזמן ששרו את הפסוק: "מִתִּים יְחִיָּה אֶל בְּרַב חֶסֶד / בְּרוּךְ עֲדֵי עַד שֵׁם תְּהִלָּתוֹ". "העיניים של כולנו דמעו, רבים מבני משפחתי בפולין נספו בשואה. הבטתי על החברים שלי, החיילים היהודים שהתאספו בשדה השומם מול בית הכנסת העתיק. לא היה שם אחד שלא

⁴⁴ Shelby Stanton, *After Landing in Normandy, SPEARHEAD Led the Way*, P. 31.

⁴⁵ ביוור, *מלחמת העולם השנייה*, עמ' 768.

⁴⁶ Ralph C. Green, *The Triumph and Tragedy of Major General Maurice Rose*, P.28.

⁴⁷ Paul Vitello, *the New York Times*, *A Soldier's Voice Rediscovered*, Sept 17 2009.

איבד קרוב משפחה שנחנק בתאי הגזים או נרצח במחנות ההשמדה. הייתה שם שמחה גדולה, אבל גם זעם גדול.⁴⁸

'התפילה באַאָךְ', כפי שכונתה לימים, הייתה רגע מרגש וסמלי במיוחד של התרוממות רוח, והיא הגיעה לאוזניים של מיליוני אמריקאים ויהודים ברחבי העולם. תפילה זו הייתה הצהרה פומבית סמלית לנאצים כי מדיניותם האנטישמית כנגד היהודים באה אל סופה עם התקדמות צבאות בעלות הברית אל תוך שטחה של גרמניה. היה שיקול נוסף בבחירתו של סגן מקס פוקס במזמורים אלו. "הם היו מזמורים קצרים, והקרב עדיין נמשך",⁴⁹ סיפר לימים.

בזמן 'התפילה באַאָךְ' מול בית הכנסת החרב של אַאָךְ – סגן מקס פוקס (שני משמאל); כתב אַן־בֵּי־סִי גיימס קאסידי (שני מימין) (נחלת הכלל)

דיוויזיית שריון 3 פעלה כחלק מגיס 7 האמריקאי בפיקודו של מייג'ור גנרל ג'וזף לוטון קולינס, 'לייטנינג ג'וי' (*Lightning Joe*). ההיסטוריון הבריטי מקס הסטינגס הכתירו כ"מפקד הג'יס המוכשר והלוחמני ביותר של האמריקאים בצפון מערב אירופה".⁵⁰ השילוב של 'לייטנינג ג'וי' עם מוריס רוז היה קטלני. לעומתם, גנרל קורטני הודג'ס, מפקד ארמייה 1, נתפס "קצין חלש, עצבני והססן",⁵¹ "הנרתע מלקבל החלטות וסבל מחוסר הדמיון הנדרש לביצוע מהלכי תמרון",⁵² ו"כמעט מעולם לא ביקר בנקודה קדמית יותר

⁴⁸ אושי דרמן, "מקס הלוחם: החייל היהודי שהשמיע לעולם את התפילה הראשונה על אדמת גרמניה המשוחררת", אתר **מוזיאון העם היהודי בית התפוצות**, 27 בינואר 2021. <https://www.anumuseum.org.il>

⁴⁹ שם.

⁵⁰ מקס הסטינגס, **ארמגדון – הקרב על גרמניה 1944–1945**, תרגמה: כרמית גיא, אור יהודה: דביר, 2007, עמ' 115 (להלן: **ארמגדון**).

⁵¹ שם, עמ' 117.

⁵² אנטוני ביור, **ההימור האחרון של היטלר – המתקפה בארדנים 1944**, תרגם: עמנואל לוטם, ראשון לציון: משכל, 2017, עמ' 71 (להלן: **ההימור האחרון של היטלר**).

ממוצב הפיקוד הדיוויזיוני.⁵³ הודגיס לא דחף את כוחותיו מערבה לעבר הריין והעדיף לפעול באיטיות ובזהירות תוך אבטחת אגפיו. עד מהרה שלחו הגרמנים כוחות סדירים, ומול האמריקאים ניצבו שוב כוחות מאומנים וחזקים מקבוצת ארמיות B, שהתארגנה מחדש. ריכוז הכוחות הגרמניים גרם לאמריקאים להיקלע לקרב התשה אל תוך החורף, וחוסר היוזמה וההתקפיות של הודגיס גרם לאמריקאים לאבד את הסיכוי האחרון להבקעה לעבר לב גרמניה עוד בשנת 1944.

מסוף ספטמבר נקלעו כוחותיו של הודגיס, ובהם הדיוויזיה של רוז, אל הקרב הארוך ביותר שניהלו האמריקאים על אדמת גרמניה, בתנאי שטח קשים וקור עז. הקרב היה עקוב מדם בגבעות המיוערות של יער הורטגן (Battle of Hürtgen Forest). במקום לעקפו מצפון החליט הודגיס לטהרו מכוחות דיוויזיית חי"ר גרמנית 275, לפני שיצא להמשך המתקפה מזרחה. וכך, במקום לנצל את עליונותו בניידות, בעוצמת אש ובטכנולוגיה הכניס את יחידותיו לקרב בעומק השטח המיוער והחשוך. עצי האורן הצפופים, המדרונות התלולים הערוצים והנזקים לא אפשרו מעבר לטנקים. בדרכים המועטות הניחו הגרמנים מוקשים רבים ומלכודות פתאים. הבוץ הכבד והשלג הקשו על הלחימה. החי"ר האמריקאי נאלץ ללחום ללא סיוע שריון קרוב. התוצאה הייתה קרב שבו איבדו האמריקאים את יתרונותיהם מול אויב גרמני מבוצר, נחוש ועקשן. "אנחנו כובשים שלושה עצים ביום, אבל זה עולה לנו במחיר של 100 איש לעץ",⁵⁴ אמר קצין אמריקאי על הקרב, שאותו כינו 'הגיהנום של יער הורטגן'.

היער היה גם מבחן לנחישות האמריקאית. כדוגמה לקשיחותו של רוז, מספר ג'ורג' ביילי, קצין מודיעין צעיר במטה דיוויזיה 3, בספרו כי באחת הפעמים איתרו הגרמנים, ככל הנראה, את מפקדת הדיוויזיה והנחיתו עליה מטח ארטילרי כבד. לאחר שהשיבו אש ולאחר ששיתקו את מקורות הירי של האויב, רוכזו כל הנפגעים לטיפול. רוז בא ודיבר עם כל אחד ואחד מהם בזמן שהמתינו לטיפול הרפואי. לאחר שכולם, עד האחרון שבהם, פונו, אמר רוז לרופא שכעת הוא יכול לטפל גם בו. רק אז הבחינו שגם הוא נפצע מרסיסים בכתף.

לאחר כחודשיים, בדצמבר 1944, ניצחו האמריקאים במחיר דמים כבד של כ-33 אלף נפגעים, בעיקר מדיוויזיות החי"ר של הארמייה.

בעת הלחימה בבלייגה סירב רוז לפגוש את ארבעת הגנרלים הגרמנים שנפלו בשבי בידי כוחותיו בכיס מונס. קצין המודיעין ג'ורג' ביילי מייחס זאת ליהדותו של רוז. עם זאת הוא נפגש עם שבוי גרמני אחר שהיה לו סיפור מוזר מאוד. השבוי, שנתפס על ידי כוח סיור של הדיוויזיה, טען שהוא שבוי מלחמה בריטי שנמלט ממחנה ריכוז, והוא בכלל יהודי מארץ ישראל. הוא נלקח למפקדת הדיוויזיה, ורוז תחקרו באופן אישי. הגנרל האמריקאי שרצה לאמת את סיפורו המוזר ביקש ממנו לשוחח באידיש. השבוי המופתע ענה לו באידיש.

שמו היה אורי שליט והוא נולד בקמניץ שבגרמניה. בשל האנטישמיות הגואה בגרמניה הנאצית, בשנת 1938 בגיל 16 עלה לבדו לארץ במסגרת 'עליית הנוער' והגיע לקיבוץ מרחביה. שליט התנדב לצבא הבריטי לאחר שנודע לו כי אביו ושתי אחיותיו נשלחו למחנה הריכוז זקסנהאוזן ונרצחו שם. הוא שירת בפלוגת החפרים 606 בצפון אפריקה ולאחר מכן ביוון, שם נפל בשבי הגרמנים באפריל 1941 עם עוד כ-1,400 חפרים מארץ ישראל. הוא נשלח לסטלאג 8ב' בלמסדורף שבשלזיה עילית, אך הצליח להימלט מהשבי מחופש במדי

⁵³ הסטינגס, ארמגדון, עמ' 115.

⁵⁴ שם, עמ' 253.

'היטלר-יוגנדי' שאותם השיג. שליט הלך ברגל במשך כשלושה חודשים מערבה לעבר החזית שם נתקל בשני טנקי סיוור. בעודו שוכב ומסתתר הוא שמע כי החיילים מדברים באנגלית. הוא פשט את מדי הנוער ההיטלראי ורק בתחתונים לגופו צעד לעבר החיילים האמריקאים בידיים מורמות. רוז פרס עליו את חסותו. שליט נדרש לטיפול ברגליו הפצועות קשה מההליכה, אך באחד הלילות העירו אותו, שלפוחו מהמיטה ועם אחות שלחוהו במטוס לצרפת. הם רצו למנוע מצב שבו ייפול שוב בשבי הגרמני, כאשר האמריקאים מצאו עצמם תחת מתקפת-נגד גרמנית בארדנים. שליט לבסוף הגיע לאנגליה וחבר שוב עם יחידתו. בעוד שליט ממריא לעורף הועמדו בנות הברית המערביות בשעת מבחן קשה למול ההימור האחרון של היטלר, שהתפתח לקרב הגדול ביותר במלחמה באירופה המערבית.

'הקרב על הבליטה'

אחת הסיבות להגנה הגרמנית העיקשת ביער הורטן הייתה השאיפה להסתיר את ההפתעה הסודית שהם הכינו לבעלות הברית. מדרום לגזרת ההבקעה האמריקאית באַאָך וליער הורטן, ולאורך 100 קילומטרים, התארגנו כוחות גרמניים רבים מקבוצת ארמיות B בפיקודו של גנרל פלדמרשל ולטר מוֹדֶל למתקפת-נגד מפתיעה שאותה תכננו בארדנים.

בשבת 16 בדצמבר 1944, בעוד הודגיס מסרב לעכל את הפריצה הגרמנית, הבין מפקד גיס 7, 'לייטנינג ג'וי קולינס, הרבה לפני המפקדים האחרים, את עוצמת המתקפה ואת ממדיה, ושלח את יחידותיו, את הדיוויזיה של רוז ואת דיוויזיית חי"ר 1 ('האדומה הגדולה') המוקצת לו, דרומה אל אזור הקרבות.

תחת פיקודו של רוז היו שתי חטיבות שריון – 32 ו-33, חטיבת חרמ"ש 36, שלושה גדודי ארטילריית שדה משוריינים, גדוד הנדסה קרבית משוריינת, גדס"ר 83 משורייני, שני גדודי משחיתי טנקים⁵⁵ גדוד נ"מ וכוחות תקשוב, רפואה ומנהלה. כוחות אלו רוכזו בשלושה כוחות משימה (צק"חים) A, B ו-R – Combat Command – CC.

ב-18 בדצמבר ניסו כוחות קדומניים של רוז שפעלו ליד הכפר הקטן לונווילי לעצור את השטף הגרמני מלהתקדם לעבר בֶּסטון. הם נקלעו בין שני ראשי החץ הגרמניים של דיוויזיית פאנצר 5 ול כוחות מדיוויזיית פאנצר גרמנית 2. לגרמנים היו טנקי 'פנתר' סימן V העדיפים בכוח האש שלהם, ובקרב שהתפתח עם טנקי ה'שרמן' ידם של הגרמנים הייתה על העליונה.⁵⁶

ארבע דיוויזיות של ארמיית הפאנצר אַס־אֶס־6 תקפו במרחב הצפוני ודחקו את האמריקאים לאחור. שלושה ימים מאוחר יותר החלה התמונה להשתנות, והאמריקאים הצליחו לייצב את הקו. ב-21 בחודש נכשלה דיוויזיית פאנצר 116 בהתקפה על אוֹטון (Hottom). גדוד חי"ר מודאָה של המוטסת 82, עם טנקים ומשחיתי טנקים מהדיוויזיה המשוריינת 3 של רוז, שהגיעו מוקדם באותו בוקר, הדפו אותם. מפקד הדיוויזיה הגרמני הודה שהאמריקאים לחמו היטב וכי "אט-אט החלו החיילים להבין שהתוכנית המכרעת נכשלה מן הסתם, או אולי לא יכלה להשיג ניצחון מלכתחילה. הדבר פגע במורל וביעילות".⁵⁷

⁵⁵ לדיוויזיית שריון 3 היו משחיתי טנקים מסוג אַס־10 'וולברין' עם תותח 76 מ"מ ואַס־36 עם תותח קטלני של 90 מ"מ, ואלה נועדו להתמודד עם הטנקים הגרמניים המתקדמים, בעיקר כותחתי סער בהגנה.

⁵⁶ ביור, **ההימור האחרון של היטלר**, עמ' 169.

⁵⁷ שם, עמ' 218.

רוז קבע את עמדת הפיקוד שלו בעיירה המותקפת אוטון, אשר ישבה בצומת צירים המוביל צפונה לליז'י, העיר השלישית בגודלה בבלגיה, ומערבה אל נאמור שעל נהר המז. רוז נאלץ לפצל את הדיוויזיה שלו למרחבי לחימה שונים ונפרדים זה מזה.

מ-20 לחודש היו מרותקים שני כוחות משימה של דיוויזיית שריון 3 לסביבת לה גליז שמצפון לאוטון, שם פעלו עם כוחות מדיוויזיה מוטסת 82 ומדיוויזיית חי"ר 30, להשמיד את כוח המשימה החזק של יואכים פייפר, מדיוויזיית פאנצר אס-אס-1. זה היה צוות קרב משימתי, שנועד להוביל כוח חוד את ארמיית פאנצר 6. כוח המשימה פייפר חדר לעומק שטחי הארמיה האמריקאית 1 ולעורפם, ולא היה רחוק מלהשיג את יעדיו הראשונים על נהר המז. אנשי הוואפן-אס-אס של פייפר נודעו לשמצה בעקבות מעשי טבח שביצעו בשבויי מלחמה אמריקאים במהלך התקדמותם, והידוע בהם הוא טבח מלמדי.⁵⁸

לאחר שהתקדמותו נבלמה ולאחר שהוא כותר, הצליח פייפר להדוף שורת התקפות אמריקאיות במשך ארבעה ימים. בליל 23-24 בדצמבר, אחרי שאזלו הדלק והתחמושת שלו, נחלצו רגלית שרידי צוות הקרב הגרמני מהכיתור לאחר שנאלצו לנטוש את הפצועים ואת כל כלי הרכב והציוד הכבד.

שאר הדיוויזיה של רוז פוצלה לשלושה כוחות משימה. שניים מהם עסקו בחסימת דיוויזיית פאנצר אס-אס-2 דאס רייך מלהתקדם לעבר ליז'י (שהייתה מרכז הלוגיסטיקה האמריקאי ובו דלק חיוני עבור הגרמנים), וכוח משימה שלישי היה מכותר בעיירה מרקורי, כ-10 קילומטרים מדרום לאוטון, ושם לחם על חייו כאשר הדלק במכלי טנקי הישרמני הלך ואזל. הניסיונות להצניח אפסניה כשלו זה אחר זה. המצב החמיר כאשר ב-23 בדצמבר הצליחה דיוויזיית אס-אס-2 דאס רייך לפרוץ בתפר בין כוחותיו של רוז ובין המוטסת 82 ונעה לעבר עורפו. אולם רוז שמר על קור רוחו, והצליח לייצב מחדש את קווי ההגנה.

בליל 24 לחודש, בעוד שרידי כוח המשימה של פייפר נסוגים רגלית לאחור, הצליחו כוחות דאס רייך לפרוץ בשנית והפעם דרך העיירה מנאי בגזרת דיוויזיית שריון 7, באגף של רוז. הגרמנים נעו בלילה, כדי שלא להיות חשופים לאש חיל האוויר האמריקאי ששלט ביום, והציבו בראש הטורים שלהם טנקי 'שרמני' שלל. הטנקיסטים של דיוויזיה 7 נמנעו מלירות מחשש פן אלו כוחות מדיוויזיה 3 השכנה.

כוחותיו של רוז המשיכו, בקושי רב, להגן על אזור צומת הצירים של העיירה אוטון ולא אפשרו לגרמנים להתקדם בצירי הפריצה המתוכננים שלהם לעבר העיירה מארש או צפונה לליז'י. ממערב לו, בעיירה מארש, ניצבה דיוויזיית חי"ר 84. כאשר שקל מפקד הדיוויזיה אלכס בולינג לסגת משם בשל הלחץ הגרמני, התנדב טוראי יהודי צעיר להישאר מאחור בהסתר ולדווח על תנועות הגרמנים. הוא התנדב לעשות זאת למרות הסכנה הנוספת שנשקפה לו כיהודי מחיילי הוואפן-אס-אס הנאצים. יתר על כן, הסיבה שהוא שירת במחלקת המודיעין של הדיוויזיה, הייתה מכיוון שדיבר גרמנית מאחר שנולד וגדל בגרמניה, עד שמשפחתו ברחה מגרמניה הנאצית ב-1938. בסופו של דבר, אנשי דיוויזיה 84 החזיקו מעמד וכתשו באש ארטילרית את ההתקפות הגרמניות. שמו של הטוראי היהודי האמץ בן ה-21 היה הנרי קיסינג'ר, לימים מזכיר המדינה האמריקאי.

טנקי הישרמני בעלי הזחל הצר התקשו לנוע על הקרח שכיסה את הקרקע. אך הדיוויזיה של רוז החזיקה מעמד בקו ההגנה שלה יותר משבוע ביכתף הצפונית של היבליטה, כנגד גלי התקפות של כוחות חי"ר וטנקים המסתיעים בתותחי סער מתניידים ובארטילריה גרמנית ניחת.

⁵⁸ טבח מלמדי – טבח שבו רצחו אנשי האס-אס 86 שבויי מלחמה אמריקאים ליד העיר הבלגית מלמדי.

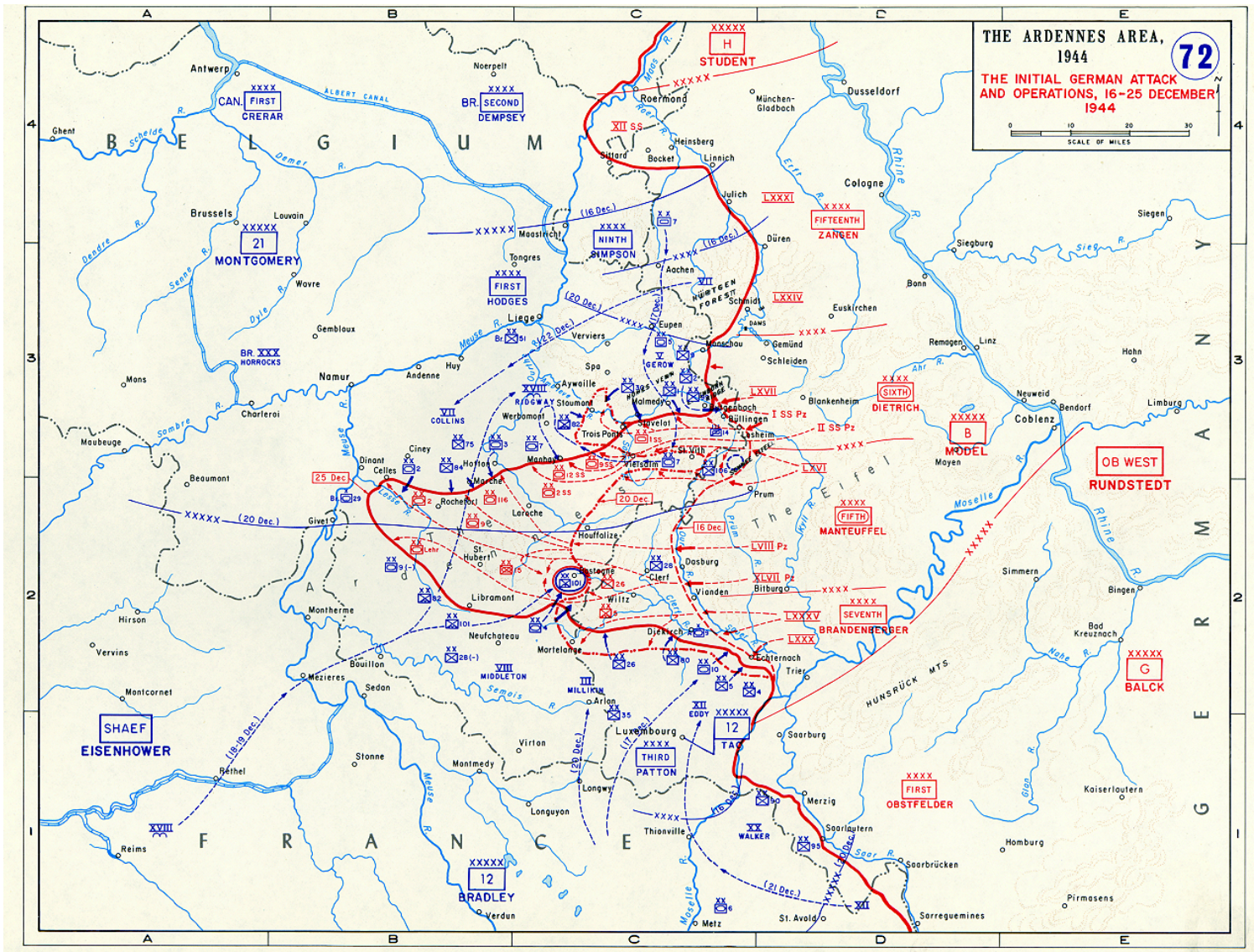
ב-26 לחודש, בד בבד עם התקפה חזיתית נוספת של דיוויזיית פולקסגרנדיר 560, עדיין ניסה מפקד דיוויזיית דאס רייך, בריגדפיהרר אַס-אָס היינץ לְמַרְדִּינג, להבקיע לעורפו של רוז ולפתוח את הדרך לאוטון. אולם הוא נבלם באש מרוכזת של 13 גדודי ארטילריית שדה אמריקאיים, שהפעיל רוז, שעשו שמות בשורות הכוחות הגרמניים. צק"ח מתוגבר מן הדיוויזיה שלו יצא להתקפת-נגד ושבר את ההתקפה של חטיבת הפאנצרגרנאדירים אַס-אָס-3 דויטשלנד של דאס רייך, ובה נהרג מפקד גדוד אחד, שני נפל בשבי ושלישי כותר עם גדודו. יום זה היה נקודת המפנה במערכה בארדנים. הגרמנים איבדו את היוזמה סופית, וכוחות בעלות הברית עברו להתקפה. בשעות הצהריים המאוחרות של יום זה חברו ראשוני כוחותיו של פֶּטֶן לדיוויזיה 101 הנצורה בפֶּטֶן.

עם יציאת בעלות הברית להתקפת-נגד, ב-3 בינואר 1945, הובילו הדיוויזיות המשוריינות 2 ו-3 את גיס 7 של לייטננט ג'ון קולינס בין אוטון לבין מְנֶאָי. קצב התקדמותו של הכוח האמריקאי הואט בשל תנאי מזג אוויר קיצוניים של שלג, של קרח ושל ערפל. לפיכך הכוחות לא קיבלו סיוע אווירי והם נתקלו בהתנגדות גרמנית עזה, מְלוּוה בארטילריה. טנקי ה'שרמן' החליקו זה אחר זה מעל הכבישים, ולמרות זאת המשיכו בנחישות לדחוק את הגרמנים לאחור.

באגף הצפוני של 'הבליטה', במקביל לגיס 7, הטילו האמריקאים לקרב את הדיוויזיה המוטסת 17 חסרת הניסיון, וזה היה טבילת האש הראשונה שלה. משום כך היא ספגה אבדות רבות. יכולת לחימתה לא הייתה משביעת רצון, אם כי גם בדיוויזיה הצעירה היו גילויי מופת של גבורה יוצאת דופן ברוח לחימת הצנחנים של הדיוויזיות הוותיקות 101 ו-82. סמל איזדור ג'יקמן, בן למשפחה יהודית מברלין שהיגרה לארה"ב, יצא מעמדתו, חצה שדה פתוח תחת ברד כדורים ורסיסי מרגמות ואש ארטילרית, ולקח את מטול הרימונים נגד טנקים ('בזוקה') של חברו ההרוג. הוא רץ מול שני טנקים גרמניים מסתערים, שריכזו בו את האש שלהם, והצליח לפגוע באחד ולגרום לנסיגתם, ובכך הציל את פלוגתו. ג'יקמן נפצע אנושות. לאחר מותו זכה בעיטור הגבורה הגבוה ביותר של ארה"ב, עיטור הכבוד של הקונגרס.⁵⁹

התקדמות ההתקפה בצפון התנהלה בהצלחה רבה, והודגיס, שעם תחילת הלחימה בארדנים הוכפף תחת פילדמרשל מונטגומרי, קיבל מהאחרון מחמאות רבות על התקדמות דיוויזיות השריון שלו. דיוויזיה 3 כבשה את הכביש החיוני המוליך ליעד המערכתי בעיירה סנט ויט, המנתק את הגרמנים מעורפם.

⁵⁹ איזדור ג'יקמן היה אחד משלושה יהודים שקיבלו עיטור זה במלחמת העולם השנייה. שם, עמ' 313. פסל לזכרו ניצב בכפר פֶּלְמִירֶז.

בלגיה, הארדנים. הקרב על הבליטה (Battle of the Bulge), דצמבר 1944. דיוויזיית שריון 3 בהגנה במרחב העיירה אוטון (Hotton) באגף הצפוני של הבליטה

(נחלת הכלל) *'History of the Military Art' by the United States Military Academy's Department of History*

אל תוך ליבה של גרמניה

עם גמר הלחימה בארדנים חזרה הדיוויזיה לשטח הגרמני ועצרה לחודש התארגנות בעיירה סטולברג שליד אַאָךְ. קבוצת הארמיות של בראדלי המתינה בתסכול לדלק שכעת הופנה בעיקר למאמץ של מונטגומרי. דיוויזיית שריון 3 ניצלה את הזמן לקליטת אמל"ח חדש. היא הייתה היחידה לקלוט ולהפעיל במלחמה את ראשוני טנקי ה'פרשינג'י אֶם-26 החדשים שהגיעו לחזית האירופאית. מצוידים בשריון עבה ובעיקר בתותח 90 מ"מ הם היו יריב שקול לטנקים הגרמניים, בעיקר לטנקי ה'פנתר' וה'טייגר'. רוז בחן אישית את תותחני הטנקים במטווח מאולתר.⁶⁰

⁶⁰ Kevin Simpson, **WWII tank gunner, now 95, pays tribute to the highest-ranking American killed in the European theater**, The Colorado Sun via the AP, April 7 2019.

טנק ה'שרמן' היה הטנק המרכזי של בעלות הברית המערביות שפותח במהירות בארה"ב אחרי מלחמת הבזק ('בליצקריג') הגרמנית ב-1940. פס הייצור הסדרתי ההמוני של ה'שרמן' נחשב לאחד ההישגים התעשייתיים הגדולים של המעצמה האמריקאית. חמישים אלף הטנקים שיוצרו בעיקר במפעלי קרייזלר בדטרויט בקצב של טנק חדש כל 11 דקות, הפכו לטנק השלישי בתפוצתו בעולם. זו הייתה העדפת כמות על איכות. כאשר לראשונה בשנת 1942 הופיע בקרב אל-עלמייין שבצפון אפריקה, הוא נחשב לטנק הטוב ביותר של בעלות הברית המערביות. אולם בהשוואה לדגמים המאוחרים של הטנקים הגרמניים, ה'שרמן' היה נחות באופן ניכר במיגונו הדק ובכוח האש שלו, והוא זכה לכינויים קודרים. הטנקיסטים האמריקאים קראו לו 'ז'יפז' על שם מצית הסיגריות המפורסם, ובקרב הטנקיסטים הגרמנים התבדחו שפאנצר גרמני אחד שווה עשרה טנקי 'שרמן', אבל הבעיה שתמיד היו לאמריקאים 11 טנקי 'שרמן'. במהלך הלחימה באירופה שלח רוז מספר דיווחים לאייזנהאוואר על הביצועים הנחותים של תותחי ה'שרמן' ושל משחיתי הטנקים למול השריון הגרמני.

310 טנקי 'פרשינג' אֶם-26 חדישים הגיעו לאירופה עד תום הקרבות ונקלטו כולם בדיוויזיית שריון 3. הטנק היה שיפור עצום לעומת ה'שרמן', ובקרבות בריין התחתון הוכיח עצמו כשווה לטנקים הגרמניים המתקדמים. הגרסה המשופרת של ה'פרשינג' אֶם-46, שבה שודרגה בעיקר מערכת ההנעה (חטיבת הכוח), זכתה לכינוי 'פֶּטוֹן', כדי לכבד את זכרו של גנרל ג'ורג' פֶּטוֹן, שנהרג בתאונת דרכים בגרמניה לאחר מלחמת העולם השנייה. ב-26 בפברואר 1945 חצתה הדיוויזיה את נהר הרוהר, וחידשה את התקפתה בהסתערות מזרחה אל לב המולדת הגרמנית לעבר קֶלֶן שעל נהר הריין. מולה ניצבו כוחות מארמיית פאנצר 5 בפיקודם של גנרל השריון הברון פון מֶנטוֹפֶל, מהבולטים במפקדי השריון הגרמנים, ומחליפו גנרל אוברסט יוזף הרֶפה. בניגוד לתו"ל האמריקאי לכיבוש שטח עירוני,⁶¹ העדיף מפקד גיס 7, 'לייטנינג ג'וי' קולינס, לשלוח לתוך קֶלֶן את דיוויזיית השריון המנוסה של רוז שעליו סמך, מאשר את אחת משלוש דיוויזיות החי"ר שלו (8, 99 ו-104). הוא הניח כי המיומנות, האגרסיביות והמהירות של דיוויזיית שריון 3 יאפשרו לה לכבוש את העיר לפני שהמגינים יוכלו להתארגן. לפיכך הוא תגבר את רוז בשלושה גדודי חי"ר לטובת ההתקפה.

ב-5 במרץ 1945 התווסף למורשת הדיוויזיה גם היותה הראשונה לכבוש עיר גרמנית גדולה – קֶלֶן, העיר השלישית בגודלה בגרמניה, שבה היו כמיליון תושבים. עירו של ד"ר קונראד אדנאואר, שנולד בה והיה ראש העיר בין שתי מלחמות העולם, עד לעליית הנאצים לשלטון (לאחר המלחמה היה אדנאואר ראש הממשלה [קנצלר] הראשון של גרמניה המערבית).

למרות סופה הבלתי נמנע של המלחמה ולמרות חורבנה של העיר, שרוב בנייניה נהרסו בהפצצות מהאוויר, לחם הכוח הגרמני שנותר בה באופן נואש להגנתה. הגרמנים לחמו מבית לבית, בסיוע של טנקים ברחובות, של תותחי 88 מ"מ דו-תכליתיים קטלניים, של מרגמות, של צלפים מתוך החורבות, של ירי מטולי פאנצראוסט ובהשלכת בקבוקי תבערה מהגגות. לאחר יממה של לחימה, בבוקר 6 במרץ פוצצו הגרמנים באקט הסיום של לחימתם את גשר הוהנצולרן הגדול. הקרב האחרון התרחש סמוך לגשר, סביב הקתדרלה הגותית המפורסמת של העיר, הגדולה ביותר בצפון אירופה. המהירות של השריון האמריקאי ועוצמתו הכריעו את המגינים.⁶² בכך העניק רוז לבעלות הברית את העיר הגדולה ביותר במערב גרמניה.

⁶¹ The Army's 1941 FM 100-5, Operations.

⁶² Major John M. House, *Armor Takes Cologne*, *ARMOR*, Sep-Oct 1988, P. 32.

קֶלֶן ההרוסה בימים שלאחר מלחמת העולם השנייה. הריסות גשר הוהנצולרן שקועות בנהר הריין, נראות מימין לקתדרלה Kölner Dom (נחלת הכלל)

דיוויזיות חי"ר 8 ו-104 נכנסו אל העיר, ולמוחרת ב-7 לחודש הסתיים טיהור העיר מכיסי התנגדות. מפקד הגיס 'לייטנינג ג'וי' קולינס הגיע נפעם לקֶלֶן. דגל הפסים והכוכבים התנוסס מעל חורבותיה של העיר הגדולה העתיקה ביותר בגרמניה. הוא שיבח את לוחמיה של דיוויזיית שריון 3 ואת מפקדיה על גבורתם בלחימה בשטח הבנוי, ואמר: "מאז ימי סָרְלוֹ פיקדתי על הרבה דיוויזיות, כולן היו טובות, אבל מעט מהן היו מצוינות. ואתם מהמצוינים ביותר".⁶³

עתה, לאחר כיבוש קֶלֶן שעל גדות הריין, חצו האמריקאים את הנהר, ששימש מחסום המים הגדול האחרון שהגן על הרייך השלישי, ונעו מזרחה. בימים הראשונים התקדמו כוחות ארמייה 1 באיטיות ובוהירות בקצב של 6–8 קילומטרים ביום.

כוחותיו של רוז חצו את הריין מדרום לבון ב-25 במרץ ועברו להוביל את התקדמות ארמייה 1. עתה גבר הקצב. הדיוויזיה המשיכה במסע הלחימה האגרסיבי שלה. כוחותיה נעו מצפון לפרנקפורט לעבר העיר האוניברסיטאית המפורסמת מֶרְבוּרְג ולפתחת פּוֹלְדֶה. הכוחות של דיוויזיית שריון 3 נתקלו פה ושם בהתנגדויות עקשניות, אולם הם שברו אותן זו אחר זו. תוך שבוע לקחו בשבי 20 אלף חיילים גרמנים בנתיב התקדמותם. חיילי הדיוויזיה העריצו את רוז על אומץ ליבו,⁶⁴ הוא נע עם החפ"ק שלו בראש הכוח, ראה את שדה הקרב בעיניו, דרבן את אנשיו והפעיל את כוחותיו לפתור את הבעיות שניצבו מולם. רוז ידע לנצל היטב

⁶³ Frank Woolner, *SPEARHEAD in the West 1941-1945*, P. 130.

⁶⁴ הסטינגס, ארמגדון, עמ' 554.

את התחרות האישית בין שני מפקדי צוותי הקרב הטקסונים המובילים שלו כדי לזרום קדימה. "אנשי דיוויזיית השריון ה-3 הביאו את ה'בליצקריג' חזרה לארץ הולדתו בכזה קצב, שאפילו הממציאים שלו לא חשבו שזה אפשרי", נכתב בניו יורק סאן.⁶⁵

תוך כדי התקדמות הכוחות נעמדו רוז וקצין האג"ם שלו לבחון את שדה הקרב, ובה בעת נחת פגז מרגמה סמוך אליהם. הם פרשו מפה על מכסה המנוע של הג'יפ ובחנו אותה. חייל צעק לעברם: "מי המשוגעים האלו שעומדים ככה?" פתאום הבין החייל ההמום במי מדובר, ואמר למפקדו שזו הפעם הראשונה שהוא רואה גנרל כה קרוב לקו החזית.⁶⁶ הימצאותו של רוז הייתה בניגוד להוראתו של מפקד הגיס, אשר לא אחת דרש ממנו לתפוס עמדות מאחור, אך רוז נשאר בקדמת הכוח.

באחד הימים הגיע 'לייטננט ג'ון קולינס לבקר את רוז בחפ"ק, שהיה ממקום בבית חשוף בקצה כפר. "מוריס, אתה תמיד חייב למקם את החפ"ק שלך בבניין האחרון בכפר?" שאל מפקד הגיס. רוז ענה לו כי יש רק דרך אחת שהוא מכיר לפקד על דיוויזיה, והיא להנהיג אותה מלפנים.⁶⁷

בדרך למְרְבוּרְג השקיף רוז על שדה הקרב, לפתע הבחין בכ־20 חיילים גרמנים מנסים לחצות את הכביש שלפניו. "תעצרו!" הוא צעק לעברם, תפס את תת-המקלע שלו ויצא להסתער עליהם, כשהוא צועק לאנשי החפ"ק שלו לבוא אחריו. הוא לחץ על ההדק אך היה מעצור. רוז זרק את התמ"ק, שלף את אקדח הקולט 0.45 אינץ' שלו וירה בלוחם גרמני שכיוון אליו את נשקו. הג'יפ השני של החפ"ק הגיע, וממנו פרקו מפקד הסיוע הארטילרי האוגדתי, קולונל (אל"ם) פרדריק בראון והנהג שלו והצטרפו לקרב. שנים עשר לוחמים גרמנים הרימו את ידיהם ונכנעו. השאר נהרגו ומקצתם הצליחו לברוח. כנראה, זו הייתה הפעם היחידה במלחמה שמפקד דיוויזיה הסתער על כוח אויב באופן אישי, פגע בו ולקח את אנשיו בשבי. אחד מחייליו מלמל: "ה'זקן' מותח את מזלו יותר מדי, ויום אחד המזל הזה ייגמר לו".⁶⁸

כיס הרוהר וקרב פֶּאָדְרֶבֶּרְן

בבוקר 28 במרץ הנחה מפקד קבוצת ארמיות 12 עומר בראדלי את ארמייה 1 של הודג'ס להפסיק להתקדם מזרחה, לפנות ב־90 מעלות ולתקוף מייד צפונה לעבר פֶּאָדְרֶבֶּרְן, כדי לכתר את קבוצת הארמיות B הגרמנית. בראדלי ראה בקבוצה זו את האויב המרכזי העומד מולו מאז נורמנדי. הוא שאף להשמיד את הכוח הלוחם בפיקודו של מוֹדֶל, ורצה לכתרו בחבל הרוהר. מאז נורמנדי לא הצליח בראדלי לכתרו ולקחת בשבי כוחות גרמניים גדולים. בעלות הברית כשלו לעשות זאת בכיס פֶּאָלְז ובמערכה בארדנים.

דיוויזיית שריון 3 הובילה את גיס 7. רוז התחייב לפני מפקד הגיס 'לייטננט ג'ון קולינס שתוך 48 שעות יגיעו כוחותיו ליעד לפני שהגרמנים יצליחו לסגת ולחמוק מהכיתור. הבעיה שפֶּאָדְרֶבֶּרְן הייתה במרחק עצום של כ־200 קילומטרים.

⁶⁵ Ralph C. Green, *The Triumph and Tragedy of Major General Maurice Rose*, ARMOR, P.24.

⁶⁶ שם, עמ' 23.

⁶⁷ שם, עמ' 24–25.

⁶⁸ שם, עמ' 25.

ב-29 במרץ 1945 רשמה הדיוויזיה בהובלתו של רוז שיא נוסף. האומה האמריקאית אוהבת סטטיסטיקה ומספרים. היא אוהבת גם מנצחים. מוריס רוז הוסיף לאמתחתו את שיא המהירות של ההתקדמות היומית בלחימה של עוצבה משוריית אמריקאית בכל הזמנים – 150 קילומטרים.⁶⁹

שורת המבצעים המבריקים שלו בצרפת, בבלגיה ובגרמניה, כשהוא מוביל את כוחות בעלות הברית, העניקו לעוצבת שריון זו את הכינוי המשמש שמה עד היום – 'חוד החנית' (The SPEARHEAD). הכינוי ניתן לה הודות ליוזמה הרבה שהפגינו לוחמיה, לחתירתם למגע עם האויב ולשמירת המגע עימו ככל האפשר, תוך דחיקת כוחותיהם לפנים והבאתם לקצה היכולת, ואף מעבר לכך.

ביום שלמוחרת, ב-30 במרץ 1945, המשיכה הדיוויזיה בפיקודו של רוז לפרוץ קדימה במהירות ובביטחון, לנוע צפונה ולסגור את הכיס, למול לחימה גרמנית עיקשת. מצפון לפאדֶרְבוֹרן פעל בית הספר לשריון של האַסֶּאס במחנה סְנֶלְגֶר. על בסיסו הקימו הגרמנים כוח שריון מאולתר בסד"כ חטיבתי, שהורכב ברובו מלוחמים מנוסים ותיקי קרבות מהחזית המזרחית. בחטיבת הפאנצר אַסֶּאס ווסטפאלן שזה עתה הוקמה היו 55 טנקים מתקדמים וכבדים מסוג 'פנתר', 'טייגר' ו'קינג טייגר' (טייגר II) בעלי תותח 88 מ"מ עוצמתי. לכוח היו גם מספר משחיתי טנקים 'יאגד טייגר' חדשים בעלי תותח אימתני בקוטר 128 מ"מ. הגרמנים הספיקו לייצר רק כ-88 יחידות של 'יאגד טייגר' (Jagdtiger). משחית טנקים מפלצתי זה היה כלי הרכב המשוריין הכבד ביותר שנלחם במלחמת העולם השנייה במשקל של 71 טון. מיגונו החזיתי העבה היה כמעט בלתי חדיר לנשקי הנ"ט בתקופה. התותח בקוטר 128 מ"מ Pak 44 L/55 היה תותח הנ"ט הגדול והחזק ביותר שהותקן על כלי משוריין במלחמה, והיה מסוגל להשמיד כל טנק של בעלות הברית, אפילו ממרחק של כ-3,500 מטרים, טווח עצום לאותה עת.

הכוח הגרמני החזק ניסה נואשות למנוע מהאמריקאים מלהשלים את כיתור קבוצת ארמיות B באזור העיר פֶּאדֶרְבוֹרן. כיס הרוהר שאליו נקלעו הגרמנים הלך ונסגר בין פֶּאדֶרְבוֹרן במזרח לבין דִּיֶסְלְדוֹרף שליד קֶלן, במערב. ארמייה 9 של סימפסון סגרה את הזרוע הצפונית של תנועת המלקחיים האמריקאית. הגרמנים התבצרו במערכי הגנה חפוזים עם נשק נ"ט רב. הלחימה הייתה פראית ועזה. מעולם קודם לכן לא נתקלו הלוחמים של דיוויזיית שריון אמריקאית 3 בכמויות כאלו של רקטות נ"ט פאנצראוסט שנורו לעברם מכל עבר בשטחים הבנויים בעירויות ובכפרים שבדרך לפֶּאדֶרְבוֹרן.

ההתקדמות של קבוצת הקרב המערבית של הדיוויזיה התנפצה על ההגנה הגרמנית. תותחי ה-88 מ"מ של טנקי ה'קינג טייגר' עשו שמות בטור האמריקאי שנע על הכביש לפֶּאדֶרְבוֹרן. בקרב שהתפתח חוסלו בתוך דקות 17 טנקי 'שרמן', 17 זחל"מים, שלוש משאיות, שני ג'יפים ומשחית טנקים אחד. פגזי ה-75 מ"מ של טנקי ה'שרמן' לא הצליחו לחדור את השריון העבה והמשופע של הטנקים הכבדים הגרמניים, והפגזים פשוט

⁶⁹ במלחמת המפרץ הראשונה ב-1991 בקרב '100 השעות' של האמריקאים מול הצבא העיראקי "הם עברו בממוצע 95 קילומטרים ביממת לחימה, שזה היה פי שניים ממאמץ ה'בליצקריג' המהיר ביותר של הוורמכט" (רוברט ה' סקילס, **ניצחון ודאי במדבר, צבא היבשה במלחמת המפרץ**, תרגום, ביאר וערך: ד"ר יגאל אייל, אג"ס'תה"ד – היסטוריה, אדר ב' התשנ"ז – מארס 1997, עמ' 14).

ניתזו מעליהם. רוז חש קדימה. הוא הגיע אל מפקד קבוצת הקרב כדי לראות איך ניתן לפתור את הבעיה המבצעית ולהתגבר על היריב הקשוח שמולו.

***

"הראה לי גיבור ואכתוב לך טרגדיה", כתב הסופר האמריקאי הנודע פרנסיס סקוט פיצ'ג'רלד. בשדה הקרב הטרגדיות נכתבות מעצמן. עבור מוריס רוז זה קרה בערבו של היום. חפ"ק הדיוויזיה של רוז, ובו שלושה גיפים, שני אופנוענים וכלי רכב משוריין, נתקל במחלקת טנקי 'קינג טייגר' מבית הספר לשריון של האס-אס באזור מיוער מדרום לעיר פֶּאדְרֶבֶרן. הנחייתו האחרונה בקשר הייתה לקדם כוחות נוספים ולסגור את הפער שנוצר עם הכוח של קבוצת הקרב שהתקדמה בחד ונפגעה. לאחר מכן נותק הקשר עם מפקד הדיוויזיה. טנק כבד מסוג טייגר II ('קינג טייגר' פאנצר סימן 6) במשקל 68 טון חסם את הכביש מול הגיפ של רוז ונגח לעבר עץ. רוז נעמד, הושיט ידיו אל מותניו, שם נמצא אקדחו, אולם מפקד הטנק הגרמני ירה בו צרור מנשקו האישי.⁷⁰

כך מתארים פקודיו את רגע נפילתו:

היה זה ערב ערפילי ועננים כיסו את הירח. האש הגרמנית אחזה בנו מכל עבר. על הדרך הצרה, בין תימרות העשן, התייצב מוריס רוז ושני חבריו לגיפ מול הטנק הגרמני. מפקדו, גרמני צעיר, היה אחוז התרגשות ואולי מבוהל מהמעמד, מעצם עמידתו מול גנרל אמריקאי. תוך קריאות רמות הגרמני התקרב אליו... הוא חשב שרוז מכוון אליו את נשקו, היה עשן רב, הגרמני ירה.⁷¹

בנו של הרב מפולין, מפקד השריון האמריקאי הנועז והאגדי, נהרג בו במקום. האלוף מוריס רוז היה מבכירי המפקדים האמריקאים שנפלו במלחמת העולם השנייה⁷² ומפקד דיוויזיית השריון היחיד בצבא ארה"ב אשר נהרג בקרב מאש אויב אי פעם. קסדתו הנושאת שני כוכבים, והמחוררת מהירי הקטלני, מוצגת במוזאון פֶּטוֹן שבפורט נוקס.

הקסדה המחוררת של מוריס רוז
(Photo in 2003 by Jim MacClay of Web Staff)

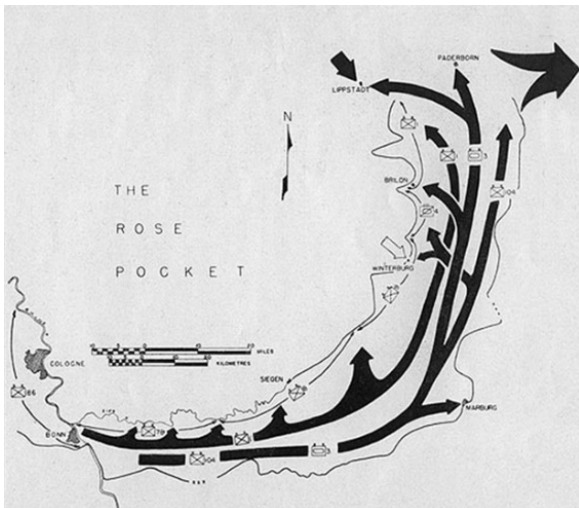
⁷⁰ הסטינגס, ארמגדון, עמ' 554; רוז נפגע בכל גופו מצרור של 14 כדורי 9 מ"מ מתמ"ק אס-פי-40 'שמייסר' הגרמני.

⁷¹ לובושינסקי קטקו, הלוחם היהודי במלחמת העולם השנייה, עמ' 140.

⁷² במבצע 'קובר' ביולי 1944 נהרג בשוגג לוטננט גנרל (שלושה כוכבים) לסלי מקנייר מ'אש ידידותית' בעקבות ההפצה האווירית האמריקאית, ובקרב באוקינואה נהרג ביוני 1945 מפקד ארמיה 10, מייג'ור גנרל סיימון בוליבר באקנר הבן, מפגיעת אש ארטילרית יפנית (לאחר מותו הועלה לדרגת גנרל של ארבעה כוכבים). שני מפקדי דיוויזיות חי"ר נוספים נפלו בקרבות.

שעות ספורות בלבד לאחר מותו עמדו לוחמי דיוויזיית שריון 3 בהתחייבותו של רוז וסיימו את המשימה. הם חברו לקבוצת הקרב A (CCA - Combat Command A) מדיוויזיית שריון אמריקאית 2 (יתופת על גלגלים), יחידתו הקודמת של רוז, וסגרו את כיס הרוהר.

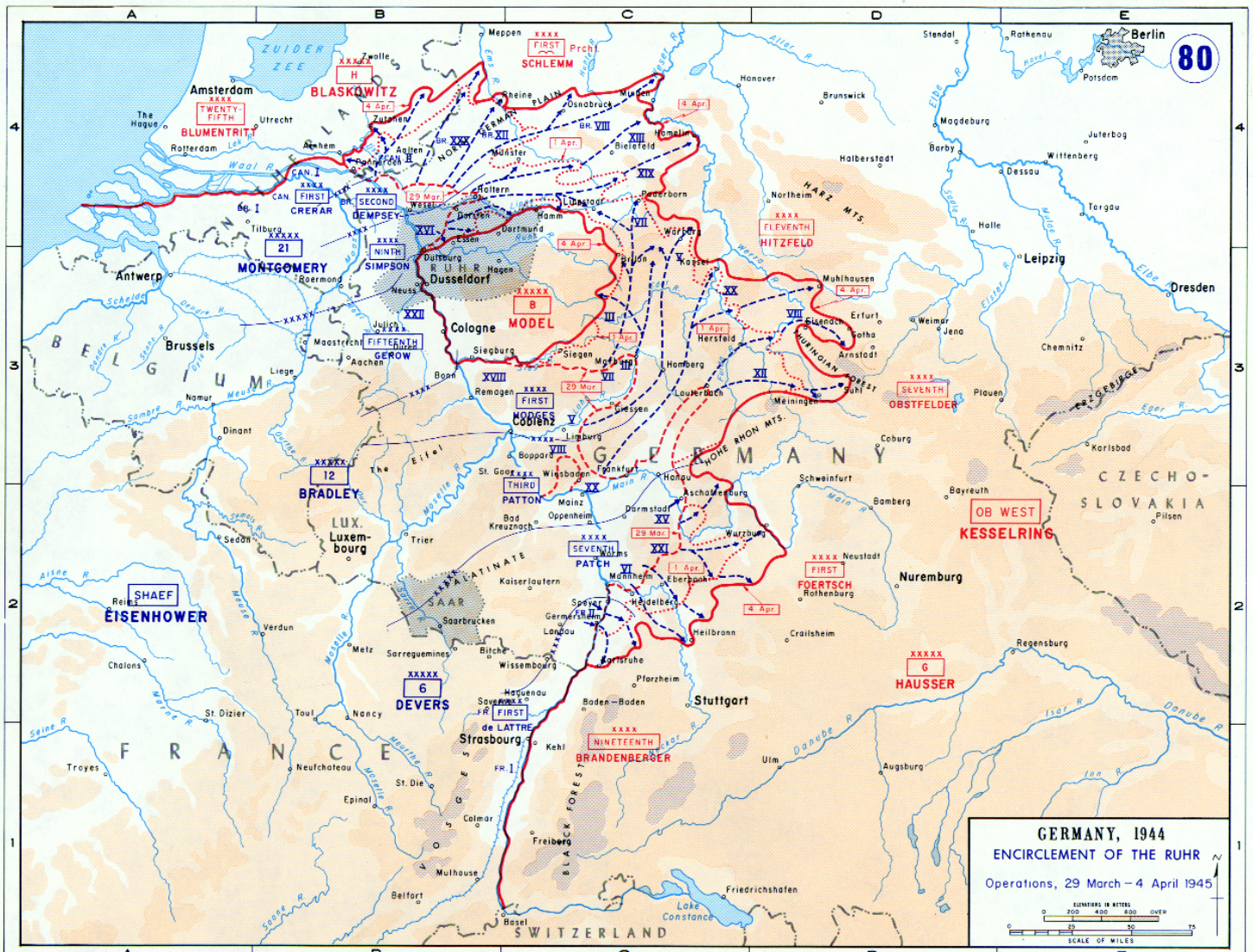
דיוויזיית שריון 3 המשיכה להילחם במרחב פֶאדְרֶבֶרן בחטיבת הפאנצר אֶס-אֶס ווסטפאלן בקרב קשה ועקוב מדם שארך שלושה ימים, עד 1 באפריל. 125 לוחמים אמריקאים נהרגו ו-504 נפצעו. הדיוויזיה איבדה 42 טנקים, 11 משחיתי טנקים ועשרות כלי רכב נוספים. דיוויזיית שריון 9 ודיוויזיית חי"ר 104 של גיס 7 הצטרפו מהאגפים ללחימה בכוח הגרמני הנחוש והמיומן. חייליו של רוז היו חדורי רוח נקמה בחיילי האֶס-אֶס כגמול להריגת מפקדם האהוב.⁷³ אצל הלוחמים התפשטה שמועה כי רוז נרצח בשל יהדותו כשניסה להיכנע לידי החיילים הנאצים הפנטיים.⁷⁴ הזיכרון הטרי והזעם כלפי אנשי האֶס-אֶס בשל טבח מלמדי האכזרי בקרב הבליטה גרם להם להאמין במידע השגוי. במקרים רבים בלחימה בקרב פֶאדְרֶבֶרן לא לקחו האמריקאים שבויים.

אחר מותו, ובעקבות המבצע המוצלח שאותו הוביל רוז לכיתור הגרמנים בכיס הרוהר, החליטו האמריקאים להעניק לכיס, שבו כותרו 21 דיוויזיות גרמניות של קבוצת ארמיות B על 374 אלף הלוחמים שבהם, את השם 'כיס רוז' (The ROSE Pocket). זה היה הכיתור הגדול ביותר של כוח אויב בהיסטוריה של הצבא האמריקאי. היטלר אסר על כוחותיו המכותרים להיכנע ופקד עליהם להחזיק מעמד בכל מחיר. לאחר שבועיים התאבד גנרל פלדמרשל ולטר מונדל בירייה בראשו. חייליו נכנעו.

⁷³ Harold Denny, "BELOVED BY HIS TROOPS", *The New York Times*, LONDON, April 3 1945, War Correspondent

⁷⁴ בשל יהדותו של רוז ומאחר שמי שירה בו היה חייל אֶס-אֶס, שיערו כי נרצח לאחר שנכנע. האמריקאים הקימו צוות חקירה בראשות ליאון גיוורסקי (תובע פשעי מלחמה, לימים פרופ' למשפטים והתובע בפרשת 'ווטרגייט'). הם בדקו האם מותו של רוז יכול להיחשב כפשע מלחמה (מה שהיה יכול להיחשב במידה והמט"ק ירה בו תוך ניסיון כניעה). צוות החקירה הגיע למסקנה כי המט"ק הגרמני היה סבור ככל הנראה שרוז מתכוון להילחם, ולא היה לו מושג שהוא הרג מפקד בכיר (מכיוון שגופתו וכמה מסמכים רגישים שנשא לא הוסרו מגיפ), כל שכן לא עמד על זהותו היהודית.

חבל הרוהר, גרמניה. כיתור קבוצת ארמיות B הגרמנית בכיס הרוהר (Ruhr Pocket) 29 במרץ – 4 באפריל 1945. דיוויזיית שריון 3 של מוריס רוז מובילה את קורפוס 7 ממרבורג (Marburg) לפאדרבורן (Paderborn) לסגירת חלקו המזרחי של הכיס (נחלת הכלל) 'History of the Military Art' by the United States Military Academy's Department of History

חיילי דיוויזיית שריון 3 קברו את מפקדם הנערץ ב-2 באפריל והמשיכו לנוע מזרחה. לאחר קרב עז הם כבשו את העיר נורדהאוזן שלמרגלות הרי הקארץ. עד מהרה הם ניצבו על סיפו של הגיהנום. 5 קילומטרים מהעיר היה מחנה הריכוז 'דורנה מיטלפאוי'.⁷⁵ המחנה הוקם בהתחלה כשלוחה של בוכנוואלד, ובשלב זה של המלחמה ריכזו אליו אסירים שפוננו בצעדות מוות מאושוויץ ומגרוס רוזן. אסירי המחנה עבדו במפעלים תת-קרקעיים בייצור טילי השיוט וי-1 וי-2, בתוך רשת מנהרות שאותן חפרו לתוך הר קונשטיין. האסירים המותשים והמורעבים עבדו בתנאי תברואה מחרידים, והיהודים שבהם זכו ליחס אכזרי במיוחד. הוי-2, הטיל הבליסטי

⁷⁵ 'דורנה מיטלפאוי' היה מחנה עבודה מרכזי, וסופו לו כ-40 מחנות משנה שרכזו ברדיס מצומצם סביב נורדהאוזן.

הראשון בעולם, הרג יותר אנשים בתהליך הייצור שלו מאשר בפגיעותיו בערי אנגלייה ובלגיה.⁷⁶ לנוכח התקדמותם של האמריקאים פינה האֶסֶס את המחנה. ב-10 באפריל 1945 בתוך גורן ריכזו אנשיו יותר מאלף עובדי כפייה שלא הספיקו לפנותם, והציתו אותו באש. חיילי דיוויזיית שריון 3 ששחררו למוחרת את המחנה היו המומים ומזועזעים לנוכח מראות הזוועה שהתגלו לעיניהם.

לאחר ששחררו את מחנה העבודה 'דֹרְה מיטֶלְבֶּאוֹ' אילצו חיילי הדיוויזיה את תושבי נוֹרְדֶהֶאוֹן הסמוכה לקבור את הגויות הרבות שהיו מפוזרות בו. כוחות הרפואה של הדיוויזיה נשארו מאחור לטפל באסירי המחנה המורעבים והגוועים המועטים ששרדו, בעוד שאר הדיוויזיה המשיכה להסתער בחמת זעם מזרחה לעבר דסאו. עיר זו השוכנת על נהר האֶלְבֶּה ונמצאת כ-120 קילומטרים מברלין הייתה היעד האחרון שאותו כבשה דיוויזיית שריון 3.

ב-30 באפריל, חודש לאחר נפילתו של רוז, התאבד הפיהרר אדולף היטלר בבונקר שלו בברלין. ב-7 במאי 1945 נכנעה גרמניה ללא תנאי לפני בעלות הברית.

שני אסירים במחנה 'דֹרְה מיטֶלְבֶּאוֹ' יממה לאחר שחרורו. צולם ב-12 באפריל 1945 (נחלת הכלל)

⁷⁶ 6,048 טילי ניי-2 נבנו, ומתוכם רק 3,225 שוגרו וגרמו למותם של כ-7,250 אזרחים וחיילים. במהלך ייצור הטיל מצאו את מותם כ-26,500 עובדי כפייה (חלקם הגדול יהודים ושבויי מלחמה סובייטים). בממוצע כל טיל שנורה הרג שני אנשים, אך ייצורו עלה בחייהם של כשמונה בני אדם.

מורשתו והנצחתו של מוריס רוז

לאחר מותו אמר ג'ורג' מרשל, ראש מטה צבא ארה"ב, על מוריס רוז:

אנו מכבדים את האומץ, המיומנות וההנהגה הנועזת, שלתפיסתנו הם כמיטב המסורת של החייל האמריקני. [...] הוא היה חייל גדול ומנהיג קרבי מפואר. דמותו והישגיו של גנרל רוז מספקים לכולנו השראה מרשימה כשאנו בדרכנו אל הניצחון הסופי. אסור לנו לעולם לשכוח את מה שהוא עשה למעננו, למען כבודנו, למען העולם בו אנו חיים. הצבא אסיר תודה על תרומתו הרבה לכבודם של לוחמינו. בשמם אני מצדיע לאלוף מוריס רוז כחייל אמריקני גדול.⁷⁷

כאמור, מייג'ור גנרל מוריס רוז, שהיה הקצין הקרבי היהודי הבכיר ביותר בצבא ארה"ב במלחמת העולם השנייה, היה קצין השריון המעוטר ביותר בתולדות הצבא האמריקאי.⁷⁸ עיטוריו כללו את צלב השירות המצוי, פעמיים עיטור כוכב הכסף, פעמיים עיטור כוכב הארד, מדליית השירות המצוי, פעמיים אות לגיון ההצטיינות, פעמיים עיטור לב הארגמן, אות כבוד של הלגיון הצרפתי, צלב המלחמה הצרפתי עם ענף דקל וצלב המלחמה הבלגי עם ענף דקל.

בציון לשבח שקיבל לאחר הקרב ביער הורטגן נאמרו, בין השאר, דברי השבח האלה:

בעבור שירותו כגנרל המפקד על הדיוויזיה המשוריינת השלישית, מה-7 באוגוסט עד 12 בדצמבר 1944 הוא הוביל את פקודיו בהצטיינות לניצחונות רצופים על פני צרפת, בלגיה וגרמניה. בשורה של מסעות סוחפים לאורך חצי האי נורמנדי התגברה הדיוויזיה שלו בנחישות על התנגדות אויב קשה עורף, וחברה עם כוחות בריטיים ליד פרומדנטל ועל ידי כך סגרה את 'כיס פאלז' וחתמה את גורלם של גרמנים רבים... [הוא הוביל את הדיוויזיה שלו] בזריזות רבה מנהר הסן לעבר קו זיגפריד כשהוא משחרר בדרכו ערים וכפרים צרפתיים ובלגיים רבים. על אף קשיי האספקה החמורים הוא המשיך בלחץ הבלתי פוסק והתקדם כשאינו נותן שהות לגרמנים וגורם להם אבדות כבדות באנשים וציוד. הוא המשיך לחשוף את עצמו בפני אש האויב בעמדות התצפית הקדמיות שלו, כדי להשיג מידע ממקור ראשון על המצב בחזית, וכדי שיוכל לפתח את התקפותיו בהתאם. הוא הוכיח את עצמו כמקצוען בעל כשרון טקטי מזהיר, בעל כושר מנהיגות ואומץ לב עילאי, והוא נסך בלב אנשיו בטחון עצמי וכושר לחימה גבוה.⁷⁹

⁷⁷ Marshall Fogel, **Major General Maurice Rose, The Most Decorated Battle Tank Commander in U.S. Military History**, 2018, Aurora, CO: Frederic Printing.

⁷⁸ שם.

⁷⁹ אישים – "מוריס רוז", מתוך האתר **חיים לזר-ליטאי | Chaim Lazar-Litai**, <http://www.chaimlazar.com>.

מוריס רוז מקבל את עיטור צלב המלחמה הצרפתי בתחילת מרץ 1945, כשלושה שבועות לפני נפילתו בקרב (U.S. Army Military History Institute)

רוז זכה להערכה רבה מהכתבים הצבאיים האמריקאים שסיקרו את המלחמה. אנדי רוני, לימים פרשן התוכנית '60 דקות', כתב עליו כי בְּקֶרֶב הכוחות הלוחמים היה לרוז מוניטין כ"מפקד השריון הטוב ביותר במלחמה", אך בניגוד לִפְטוֹן הוא לא זכה להכרה בציבור הרחב.⁸⁰ בניו יורק טיימס' היטיב הרולד דני לתאר את דמותו של רוז:

במותו של גנרל רוז איבד הצבא האמריקני את אחד מקציניו המוכשרים והאמיצים ביותר. קצין יפה תואר בעל כריזמה וקסם אישי נדיר.... הוא היה מנהיג במלוא מובן המילה. קר רוח ניצב תוך כדי הקרב בגיף פתוח ומצויד במכשיר קשר חשוף בחזית. בעשותו זאת לעתים קרובות כל כך, הגנרל רוז ידע שהוא לא רק מעודד את אנשיו בכך, אלא שהוא גם יכול לקבל החלטות בצורה מהירה ונכונה יותר בראותו את הלחימה בפועל במו עיניו ובכך לשמור על חיי לוחמיו... הוא דרש מאנשיו את המאמצים הגדולים ביותר, אך מעולם לא דרש דבר שבעצמו לא היה מוכן לעשות. אנשיו אהבוהו וכיבדוהו.⁸¹

לאחר המלחמה, כחלק מההערכות של נאט"ו למול ברית ורשה, הוצבה דיוויזיית שריון אמריקאית 3 במערב גרמניה, בשטח שבו לחמה ואותו כבשה. משימתה הייתה הגנה על פתחת פולֶדָה למול התקפה סובייטית צפויה. מפקדת הדיוויזיה שכנה ליד פרנקפורט. החייל המפורסם ביותר שענד על זרועו את תג הדיוויזיה עם הכיתוב '**חוד החנית**', היה הזמר אלביס פרסלי ששירת בשנות ה-50 בחטיבת שריון 32. גם גנרל קולין פאוול,

⁸⁰ אנדי רוני היה כתב צבאי בעיתון 'כוכבים ופסים' שעסק בכוחות המזוינים של ארה"ב. בספר זיכרונותיו 'מלחמתי' (My War), שהתפרסם בשנת 1995, העלה את קורותיו של רוז מימי המלחמה. טרם גיוסו היה רוני פציפיסט והתנגד למלחמת העולם השנייה, אולם ביקורו במחנות הריכוז הנאציים גרם לו להתבייש בעמדה זו ושינה את השקפת עולמו בשאלה: האם קיימות מלחמות צודקות?
⁸¹ The New York Times, LONDON, April 3, 1945. Harold Denny, War Correspondent, "BELOVED BY HIS TROOPS".

יושב ראש המטות המשולבים בעת מלחמת המפרץ ומזכיר המדינה של ארה"ב בממשלו של ג'ורג' בוש, החל את דרכו הפיקודית בשנות ה-60 כמפקד מחלקה בדיוויזיה. בשנת 1991 השתתפה הדיוויזיה במלחמת המפרץ בעיראק. כשנה לאחר מלחמת המפרץ פורקה הדיוויזיה ונסגרה כחלק מרידוד הסד"כ של צבא ארה"ב עם תום המלחמה הקרה.

במשך ארבעה עשורים נחתו חיילי הדיוויזיה שהגיעו מארה"ב לגרמניה בשדה התעופה הצבאי שליד פרנקפורט אשר נקרא על שמו של מוריס רוז. על שמו נקראו גם מספר בסיסים אמריקאיים על אדמת גרמניה, מרכז לחיילים משוחררים בקונטיקט, אולם בבסיס פורט נוקס, ספינת חיל הים האמריקאית וכן רחובות, בתי ספר ומוסדות שונים בארה"ב, בצרפת ובהולנד.

כשנודע לחיילי הדיוויזיה שבית החולים החדש שמקימה הקהילה היהודית בעירו דנוור שבקולורדו ייקרא על שמו, הם תרמו לו מכספי המשכורת שלהם. את אבן הפינה של Rose Medical Center הניח דנווייט איינְהאָאָר, שחזר לדנוור גם לטקס חנוכת בית החולים. כחלק ממורשתו של רוז לפעול למען שילוב כלל האזרחים בחברה האמריקאית, זה היה בית החולים הראשון באזור שקיבל רופא אפרו-אמריקאי לשורותיו.

(National Archives)

כותבי הביוגרפיה על אודותיו, בהם דון מארש וסטפן אוסד, רואים ברוז את אחד המפקדים האמריקאים המבריקים ביותר במלחמת העולם השנייה, שנשכח בשל נפילתו בקרב ובשל התעקשותו להימנע מפרסום. בכותרת ספרם כינוהו 'המפקד הנשכח הגדול ביותר של מלחמת העולם השנייה'.

הם כתבו כי שדות הקרב של מלחמת העולם השנייה היו חלון שדרכו אפשר להציץ לרגע ולראות את החומר שממנו קורץ מוריס רוז כלוחם וכמפקד הנמצא במיטבו כשהוא במבחן האש. "בכור ההיתוך הבלתי סלחני וחסר הרחמים של המלחמה הוא היה בעל נחישות עזה להצליח, ודחף למצוינות ולניצחון".⁸²

רוז היה נחוש לנצח את האויב שמולו למרות הקשיים, תוך שהוא דרש מעצמו ומאנשיו לתת את כל מה שיש בהם ואף מעבר לכך. הוא דחק בהם להתגבר על הקושי המנטלי של החיכוך ושל עקת הקרב ועל הקשיים

⁸² Stephen Ossad and Don Marsh, **Major General Maurice Rose: World War II's greatest forgotten commander**, 2006, P. XVI.

הלוגיסטיים הרבים של כוח מתמרן משוריין. תיאור אופיו של רוז וחזונו היה בדומה לאמירתו של התאורטיקן הפרוסי הנודע קרל פון קלאוזוביץ כי "במרכזה של אמנות המלחמה ניצבת רוח נחושה בעלת רצון ברזל, כמו אובליסק שניצב בכיכר המרכזית של עיר וכל הרחובות משתלבים בו".

עוד אמר קלאוזוביץ כי "אין להעלות על הדעת מצביא מצטיין שאין בו העזה... שהולכת ונעשית נדירה, ככל שעולים בסולם הדרגות", וכי "העזה המונחה על-ידי תבונה שלטת, היא סימן ההיכר של הגיבור".⁸³ אצל מוריס רוז התקיימו שניהם. ההעזה והתבונה. תבונתו ואומץ ליבו השתלבו להחלטיות שלו במצבים הקשים שעיימם התמודד בעת שהוביל את כוחותיו.

כמפקד פעל רוז מתוך כורח פנימי מוסרי להימצא תמיד בנקודת המוקד של הפעילות מתוך תפיסת האחריות המוטלת עליו לגורל המשימה ולגורל אנשיו. הוא הבין כי הימצאותו עם הלוחמים וההתייצבות בראשם, במקום שבו מוכרעים גורל המשימה ואף גורלם של האנשים, ישפיעו אישית ומיטבית על ההכרעה. "הרושם שמקבל המצביא יותר מאשר מצבם האקטואלי של הגייסות, הוא המכריע את תוצאות המלחמה",⁸⁴ אמר התאורטיקן הצבאי הבריטי סר בזיל לידל הארט. כדי לפתור את הפער הזה הבין רוז כי הימצאותו במוקדי הלחימה, המפגש הבלתי אמצעי עם פקודיו, המבט בעיניהם, הבנתו את עוצמת האויב ואת רוח הגייסות הם בסיס מושכל עבורו לגבש את תמונת הקרב, לבצע הערכת המצב ולקבל החלטות. רוז הבין כי בקרב תנועה משוריין מטרת הימצאותו לפנים אינה כדי להתערב בניהול המבצעים של הרמה הזוטרה, אלא נועדה לאפשר לו לקבל מידע ישיר ללא תיווך בלתי אמצעי ואובדן זמן, להתרשם בחושיו, ובכך לקבל החלטות טובות יותר ובזמן אפקטיבי בניהול הקרב.

במראהו התמיר והמוקפד מאוד הוא עורר יראה באנשיו והמריצם לפעולה. הם תיארו אותו כבעל עוצמה נפשית ואופי חזק. הדוגמה האישית שלו, תעוזתו ונכונותו לחרף את נפשו עוררו את אנשיו והחדירו בהם רוח קרב ותעוזה. כמפקד נועז שעמד בראש פקודיו הוא עורר בלב חייליו רגשי גבורה החבויים בכל איש. במרוצת הקרבות גרם רוז לאנשי הדיוויזיה שלו להאמין בכושרם וביכולתם להתגבר על הסכנות ועל המכשולים ולהגיע אל יעדיהם. רוח לחימתם שאבה עוז מניצחונותיהם ומהביטחון שלהם ביכולתם למלא את המשימות שהוטלו עליהם.

מוריס רוז כמעט שלא השאיר אחריו תיעוד ממוסמך. נותרו הסיפורים מעוררי ההתפעלות עליו מעדותם של אחרים, ונותרו הישגיו הצבאיים המרשימים. הוא היה מגדולי מפקדי השריון האמריקאים ואגדה מהלכת עבור פקודיו. במרוצת השנים הוא נשכח, ולקורא הישראלי הוא כמעט שאינו מוכר. המטרה של סקירה זו היא לחשוף אותו ולהאיר את דמותו.

מוריס רוז היה בין המפקדים המובילים של בעלות הברית אשר ניפצו את האגדה כי הצבא הגרמני 'מעולם לא נוצח בשדה הקרב' וכי גרמניה הפסידה במלחמה רק בגלל אזרחיה היהודים שתקעו לצבא 'סכין בגב'. גנרל השריון היהודי מִחָץ את הצבא הגרמני בשורה של קרבות, כשהוא ניצב מולם ב'**חוד החנית**', שאותה נעץ עמוק מלפנים אל תוך ליבה של גרמניה המובסת.

כלוחם מגיל 17 היה רוז גם אנטיתזה לטענה האנטישמית הגרמנית על טבעם של היהודים כפחדנים, נצלנים, המשתמטים ממילוי חובותיהם וכמי שאינם פטריטים. לאחר המלחמה הפריך נשיא ארה"ב הארי טרומן טענה זו מכול וכול וכתב: "הפטריוטיות וגבורתם של אזרחינו בני הדת היהודית הם נשוא גאוותנו ומכה קשה על כל אויבינו ושונאינו".

⁸³ רוג'ר אשלי לאונרד (עורך), **על המלחמה: מדריך קצר לקלאוזוביץ**, תרגום: עמנואל לוטס, תל אביב: מערכות ומשהב"ט, 1977, עמ' 122.

⁸⁴ ב.ה. לידל הארט, **מחשבות על המלחמה**, תל אביב: מערכות, תשמ"ט – 1989, עמ' 22.

פועלו של רוז כמפקד ואומץ ליבו עמדו גם בניגוד גמור לאמירה האנטישמית הגרמנית על היהודים ההולכים למלחמה אחרונים כדי לחזור ראשונים הביתה. רוז ניצב תמיד בראש כוחותיו. הוא לא רק עמד בראש, אלא הלך בראש. כך לחם, כך הוביל את אנשיו לניצחון אחר ניצחון, וכך גם נפל בקרב. מייג'ור גנרל מוריס רוז לא חזר הביתה. גם לא בארון.

בטקס צבאי מרשים ועצוב הורד ארונו העטוף בדגל הפסים והכוכבים אל קברו הסמוך למקום נפילתו. לאחר סיום המלחמה, עם כל חבריו לנשק, הוצאה גופתו מאדמת גרמניה הארורה, והוא נטמן בבית עלמין צבאי אמריקאי במרגרטן שבהולנד.⁸⁵ בן 45 היה במותו. יהי זכרו ברוך.

Gen. Maurice Rose, left, in Normandy, France, in 1944. (National Archives)

⁸⁵ כאשר נקבר רוז בהולנד, הציב הצבא מגן דוד מעל קברו. לאחר סקירת רשומותיו התברר כי הוא רשום כפרוטסטנטי, ולכן הצבא החליף את המגן דוד לצלב. כאמור, כבן ונכד לרבנים, הוא מעולם לא המיר את דתו.

(AP Photo)

עם הארי טרומן בפורט בנינג, 1942
Photo from Reece Rose by way of Don (Marsh)

(נחלת הכלל)

הלווייתו של רוז ב'2 באפריל באיטנבך שבגרמניה (נחלת הכלל)

טנק 'פנתר' גרמני מושמד בירי של טנק 'פרשינג' אמריקאי ליד הקתדרלה של קלן במרץ 1945. פגיעה ישירה של התותחן קלרנס סמויר (National Archives)

גנרל קשה עורף

גנרל יעקב קרייזר בקרבות הגנה ומערכות התקפה¹

אורן האס

בראשית 1953, פחות משבע שנים אחרי השואה, היו ברית המועצות וארצות מזרח אירופה נתונות בעיצומו של גל אנטישמי חריף בהובלת המשטרים. אחד משיאינו היה ב'עלילת הרופאים' בברית המועצות. קבוצת רופאים יהודים נעצרה והואשמה בקשירת קשר לרצח בכירים בצמרת הסובייטית, לרבות סטלין עצמו, שגם רופאיו היו בעצורים. כחלק מליבוי האווירה ולצורך מתן לגיטימציה לשלטון נדרשו אישים יהודים בולטים לחתום על מכתב שכלל גינוי לרופאים ותמיכה בהאשמות המשטר וכן דרישה להוצאת הרופאים להורג. רובם חתמו בלחץ המשטר. בין הבודדים שסירבו לחתום היה הגנרל פולקובניק (גנרל קולונל) יעקב קרייזר. היה זה מהלך מסוכן ביותר בפני עצמו, אלא היותו חבר לשעבר בוועד היהודי האנטי-פשיסטי – גוף שהוקם בימי המלחמה, אך לאחריה פורק בהאשמה של פעילות אנטי קומוניסטית, וחברים רבים בו נאסרו והוצאו להורג – הפכה את החלטתו לחתימה על גזר דין מוות כמעט ודאי. ובכל זאת, כשטבעת החנק סביב צווארו סירב לחתום. פחות מחודשיים אחר כך מת סטלין במפתיע, וחודש לאחר מותו שוחררו הרופאים העצורים וזוכו. לא הייתה זו הפעם הראשונה שגיבור ברית המועצות, הגנרל יעקב קרייזר, הפגין אומץ ולא הפעם האחרונה שבה נחלץ בעור שיניו מן המצור. מאמר זה יתאר את 'נתיב הקרבות' של הגנרל קרייזר במלחמת העולם השנייה, שבה נלחם מיומה הראשון ועד האחרון.

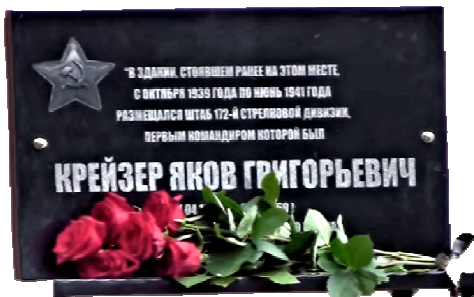
בצבא האדום שירתו במלחמת העולם השנייה כחצי מיליון יהודים, מתוכם נפלו בקרבות או נפלו בשבי ונרצחו כמאתיים אלף, כלומר 40 אחוזים מתוכם.² כשלוש מאות יהודים נשאו דרגות גנרל, וכמאה חמישים עוטרו בעיטור הגבוה ביותר, גיבור ברית המועצות. במאמר זה אתאר את דרכו הצבאית של מי שהיה הקצין היהודי הבכיר ביותר בתולדות הצבא האדום, לוחם אמיץ, מפקד מוכשר ונועז ויהודי שלא התכופף בשום מצב ובפני איש. יעקב קרייזר נלחם במלחמה מיומה הראשון ועד האחרון, בלט בימים הראשונים כשהצבא היה בנסיגה כללית והשתתף בכמה מהמהלכים החשובים בחזית המזרחית. במגבלות רוחב היריעה, מרבית המערכות שבהן השתתף יתוארו באופן כללי. ינותחו יותר לעומק קרב הגנה ומערכה התקפית, קרב ההגנה באזור נהר בְּרִיֶנְה בראשית המלחמה, שבו התבלט בכישרונו וכן חלקו בהצלחת המערכה לכיבוש קְרִים, שבה היה לו תפקיד מפתח.

¹ דרגתו האחרונה של יעקב קרייזר הייתה 'גנרל הצבא'. בחלק מהספרות בעברית הדרגה קרויה 'גנרל ארמייה', אולם תרגמתי ל'גנרל הצבא' כיוון שתרגום זה מדויק יותר מרוסית והולם יותר למעמד הדרגה. מדובר בדרגה המקבילה לגנרל ארבעה כוכבים בצבא ארה"ב (גם אם השם מרמז אחרת) והייתה הדרגה הפונקציונלית הבכירה ביותר בכוחות המזוינים של ברית המועצות, מקבילה ל'מרשל חיל התותחנים או השריון'. הדרגה הבכירה ממנה, מרשל ברית המועצות, לא הייתה דרגת תקן, כלומר לא היה תפקיד המחייב הענקתה, אלא הוענקה לגנרלים בכירים משיקולי מעמד אישי. באשר להקבלה לארבעה כוכבים – בצבא האדום לא התקיימה דרגת 'בריגדיר גנרל', ולכן דרגת ה'כוכב' הנמוכה ביותר הייתה גנרל מיור.
² באשר לקושי לעמוד על המספר המדויק של היהודים בין הלוחמים ובין הקצינים הבכירים ומקבלי העיטורים ראו: יצחק ארד, **בצל הדגל האדום: יהודי ברית המועצות במלחמה נגד גרמניה הנאצית**, תל אביב: משרד הביטחון, 2008, עמ' 25–28 (להלן: ארד, **בצל הדגל האדום**).

טרם מלחמת העולם השנייה³

יעקב גריגורביץ' קרייזר נולד בעיר וורונז' שבברוסיה בשנת 1905, שנה של חוסר שקט, של מהפכה כושלת במדינה ושל ומהומות ופוגרום גדול ביהודי העיר. אביו שירת 25 שנה בצבא הצאר, ובכך רכש עבור משפחתו את הזכות לגור מחוץ ל'תחום המושב'. בשנת 1921, לאחר שהתייתם מהוריו וכשהוא בן 16,⁴ התגייס לצבא האדום, בימיה האחרונים של המלחמה עם פולין. הוא שירת במספר תפקידים, אך ב-1925 לאחר שמיכאיל טוֹכְצ'בְּסְקִי⁵ החל לארגן מחדש את הצבא האדום, החל לשרת כמפקד מחלקה. בשנה זאת גם הצטרף כחבר למפלגה הקומוניסטית. בתחילה שירת בפלוגה עצמאית במוסקווה, ומ-1927, כמעט באופן רציף עד המלחמה, שירת ב'דיוויזיה הפרולטרית של מוסקווה' שהוקמה אז, מתפקיד מפקד מחלקה ועד שפיקד עליה.

הדיוויזיה המוסקוואית הייתה ייחודית במובנים רבים. היא שימשה בית ספר שבו נעשו חלק גדול מהכשרות

שלט בעיר נובומוסקובסק במקום זה שכנה מפקדת דיוויזיה 172 של יעקב גריגורביץ' קרייזר מאפריל 1939 ועד יוני 1941

http://www.warheroes.ru/hero/hero.asp?Hero_id=488

הצבא, ואף שימשה יחידת הכשרה לפועלים של מוסקווה והסביבה, שבה הם שירתו שירות צבאי קצר והוכשרו כאנשי מילואים. נוסף על כך ערכה ניסויים בכלי נשק וכן בטכניקות לחימה שונות.⁶ במסגרת זאת בשנת 1936 שימש גדוד בפיקודו של רס"ן קרייזר להדגמת טכניקות התקפה בפני בכירים בצבא, בראשם סגן שר ההגנה מרשל מיכאיל טוֹכְצ'בְּסְקִי והרמטכ"ל, גנרל אלכסנדר יגורוב. התרגיל נערך בהתאם לרוח תפיסות ההתקפה של טוֹכְצ'בְּסְקִי, שלאחר התרגיל פרסם צמד מאמרים בשם 'גדוד בהתקפה' בביטאון הצבא. קרייזר זכה בהמשך אותה השנה. אלא שזיהויו עם טוֹכְצ'בְּסְקִי ועם יגורוב הפך למסוכן ביותר תוך זמן קצר עם תחילת 'הטיהורים' של סטלין, ובמהלכם הוצאו להורג שני הבכירים הללו, כמו גם עם רבים אחרים,

והוכרזו כ"אויבי העם". תפיסותיו של טוֹכְצ'בְּסְקִי על אודות 'המערכה העמוקה' שאומצו בחום על ידי קרייזר נאסרו להדרכה ולאומון.⁷ לשאלה כיצד שרד קרייזר את הטיהורים אין מענה זולת היותו זוטרי יחסית.⁸ השנים

³ פרק זה מתבסס על דף הביוגרפיה של יעקב קרייזר באתר משרד ההגנה של הפדרציה הרוסית <http://encyclopedia.mil.ru/encyclopedia/heroes/USSR/more.htm?id=11842743@morfHeroes>; כתבה שפורסמה בעיתון 'קרסניה זוֹוֹזְדִי' ('הכוכב האדום') במלאת 100 שנה להולדתו. הכתבה נדלתה מאתר המרשתת <https://armystandard.ru/news/2020127102-V8ejq.html>; כתבה באתר: http://old.redstar.ru/2005/11/12_11/5_01.html

ארד, **בצל הדגל האדום**.

⁴ יש סתירה מסוימת במקורות השונים באשר לגיל שבו התגייס לצבא, ומצוינים הגילים 16–18. ייתכן שהדבר נובע גם מארגון הצבא האדום ומהכשרותיו בימי מלחמת האזרחים והמלחמות שבאו בעקבותיה. בכל מקרה, מתואר שקרייזר השתתף בדיכוי מרד האיכרים בברית המועצות, כלומר לכל המאוחר היה בשירות צבאי במחצית הראשונה של 1922. גם בטופס הענקת עיטור מסדר סובורוב מוזכרת שנת גיוסו לצבא – 1921.

⁵ מיכאיל טוֹכְצ'בְּסְקִי (1893–1937) היה מהמפקדים הבולטים בצבא האדום בשנים שלפני מלחמת העולם השנייה. בשנים 1925–1928 שימש רמטכ"ל וסגן שר ההגנה והוביל שורת רפורמות כדי לארגן את הצבא האדום, להפוך את המיליציות המהפכניות לצבא סדיר אחד ולהוביל למיכון. הודח על ידי סטלין בשנת 1928 בטענה שגישתו אינה הולמת את רוח המהפכה. בהמשך הוחזר לתפקיד, עד שנעצר והוצא להורג ב-1937. פיתח עם אחרים את גישת 'המערכה העמוקה', ר' להלן.

⁶ ראו מאמר מאת יעקב קרייזר, 'בקרבנות בין הברזיה לדנייפר' (В боях между Беззвонной и Днепром), פורסם בגיליון 6 1966 Voенно-исторический журнал" No. 6 (ביטאון לענייני היסטוריה צבאית). נמצא באתר <http://www.rkka.ru/oper/1msd/main.htm#nmt>; וכן מאמר בעיתון 'קרסניה זוֹוֹזְדִי', שם.

⁷ טוֹכְצ'בְּסְקִי היה הדמות הבולטת בקבוצה של הוגים בצבא האדום, בהם איסרוסון וטריאדנפילוב, שפיתחו את תפיסת 'המערכה העמוקה' ובתוכה את 'הקרב העמוק'. התפיסה דיברה על שימוש בכוחות ניידים (משוריינים) וחיל אוויר, להעברת של מסה במהירות לעומק שטח האויב, לשבש את המערכת שלו ואת יכולתו לשלוט. התפיסה החדשנית והמהפכנית קיבלה ביטוי בתקנות הצבא האדום משנת 1936 (פרי-יוני-36), אולם כאמור נדחתה אחרי הטיהורים, ומרבית הקצינים שעסקו בה הוצאו להורג. לאחר פרוץ המלחמה שבו ההגות והמעשה המערכתית לצבא האדום. ראו למשל: שמעון נוה, **אמנות המערכה – התהוותה של מצוינות צבאית**, תל-אביב: מערכות, 2001, עמ' 177 ואילך.

הבאות בקריירה שלו מהוות הד למה שעבר על הצבא האדום כולו. כרבים מבני דורו קודם במהירות למלא את החלל שנפער בשורות לנוכח הטיהורים. הוא היה למפקד חטיבה (רגימנט) בראשית 1939 ופחות משנה אחר כך הועבר לתפקיד עוזר מפקד דיוויזיה חדשה, דיוויזיה 84, שהוקמה באזור מוסקוואה. חודשים ספורים אחר כך מונה למפקד דיוויזיה 172 כשהוקמה בעיר סטלינגוקורסק (היום נובומוסקובסק), כ-200 קילומטרים מדרום למוסקוואה. הצבא האדום חווה שינויים מהירים בתפיסה, בהם בניין כוח חפוז, הקמת יחידות חדשות, ומפקדים צעירים וחסרי ניסיון קודמו בתפקידים. הדיוויזיה של קרייזר נשלחה למלחמה הכושלת בפינלנד, אך לא הספיקה לקחת חלק ממשי, ובמרץ 1941 הוא הוחזר לקבל פיקוד על הדיוויזיה המוסקוואית, שעתה כבר אורגנה מחדש כ'דיוויזיית רובאים מוסקוואית'⁹. קרייזר הספיק להתאמן עימה בחודשים מאי ויוני, עד יומיים לפני הפלישה הגרמנית. הצבא האדום הגיע למלחמה בעיצומו של תהליך בניין כוח, עם שינויים תכופים בתורות, עם יחידות המוקמות והמוסבות חדשות לבקרים, אך טרם הושלמו בתקן הציוד וכוח האדם. הצבא חווה ניסיון תזזיתי להפיק לקחים מכישלונותיו שלו בכיבוש פולין ובמלחמה בפינלנד מחד גיסא, וההצלחות מעוררות ההשתאות של הגרמנים מאידך גיסא. כל זאת בהובלת שכבת קצונה שחלק גדול ממנה הוקפץ לתפקידים בכירים מדי מהר מדי. כך נכנס הצבא האדום למלחמה.⁹

מבצע 'ברברוסה' והקרבות בין נהר גְרִזִינָה לאוֹרֶשָה

לא אפרט את מהלכי מבצע 'ברברוסה' מעבר למה שיידרש, אלא אתמקד ברקע לקרבות סביב נהר גְרִזִינָה, שהם ענייננו בפרק זה.¹⁰ הצבא הגרמני שפתח במתקפה בבוקר 22 ביוני 1941 התקדם בשלושה מאמצים: בצפון לכיוון לנינגרד, במרכז לכיוון מוסקוואה ובדרום לכיוון אוקראינה, הקווקז וחצי האי קרים. הצבא הסובייטי נתפס, כאמור, בעיתוי הגרוע ביותר מבחינתו,¹¹ וכשהוא מופתע מעיתוי פריצת המלחמה. הוא לא היה מוכן והפגין התנגדות מועטה ביותר במרבית המקרים.

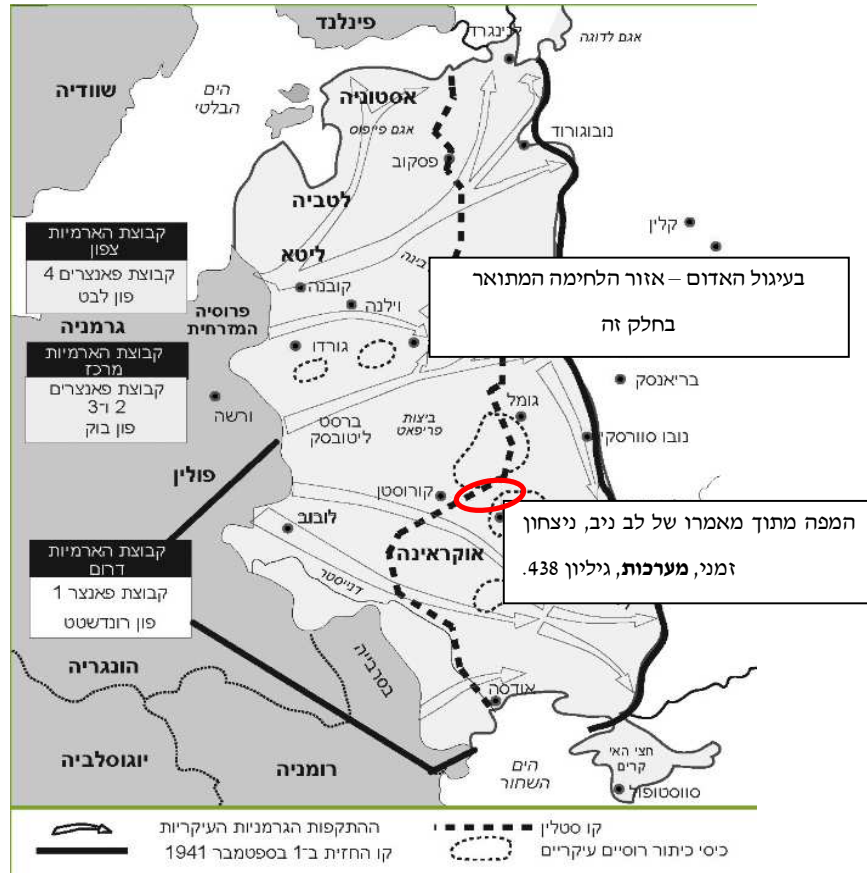
⁸ גם היום בפרסומים רוסיים עובדה זו מוזכרת כחריגה.

⁹ סא"ל (במיל') ד"ר עדו הכט, "הכנותיה של ברה"מ למלחמה נגד גרמניה 1939-1941", **מערכות**, 437, יוני 2011, סיוון התשע"א – יוני 2011, עמ' 62-70; רכן:

David M. Glantz & Jonathan M. House, **When Titans Clashed**, University Press Of Kansas, 2015, PP. 23-27.
¹⁰ לסקירה ממצה של שלב ההכנות ושל שלב פתיחת המבצע ראה למשל ביטאון **מערכות**, 437 ו-438, המוקדשים לציון 70 שנה למבצע 'ברברוסה'.

¹¹ עדו הכט, "הכנותיה של בריה"מ למלחמה נגד גרמניה 1939-1941", **מערכות**, 437, שם; Glantz & House, **When Titans Clashed**, PP. 23-27

המצב הקשה ביותר התפתח בציר המרכזי, שבו התקדמה קבוצת ארמיות 'מרכז' הגרמנית, בפיקוד הפילדמרשל פֶדֹר פֹון בּוֹק, מול המחוז הצבאי המערבי שבעת כונה 'חזית המערב' (המונח 'חזית' הוא המקבילה הסובייטית לקבוצת ארמיות). מפקד החזית, הגנרל פבלוב, הוא שהקפיד מכל עמיתיו לפעול בהתאם להנחיות סטלין ולצמצם את היקף ההכנות למלחמה אפשרית. כוחותיו היו פרוסים בקרבת קו המגע החדש, שנוצר בין ברית המועצות לגרמניה לאחר כיבוש פולין ב-1939. חזית המרכז הגנה על הציר למוסקווה ואף שנראה שבשלב התכנון לא ייחד היטלר חשיבות מיוחדת למוסקווה, הרי הגנרלים שלו דווקא כן ראו חשיבות בכיבוש ובכל מקרה, ככל שהתפתחה הלחימה הפך האיום עליה למוחשי יותר ויותר והשפיע על קבלת ההחלטות הסובייטית. חזית המרכז התמוטטה במהירות, ארמיות כותרו

והושמדו, ועד תאריך 28 ביוני נסגר הכיתור על ארמיות חזית המערב במינסק, יעדה המערכת הראשון של קבוצת ארמיות 'מרכז' ו-300 קילומטרים מנקודת הפתיחה. התפיסה הגרמנית של מלחמת התנועה (BEWEGUNGSKRIEG) גרסה שיש להפעיל מאמצי שריון מהירים, בחיפוי אווירי ובזרועות הסוגרות מכמה כיוונים על יעד מערכתי והמכתרות את כוחות האויב. האגפים נשארים לא מטהורים, וחיל האוויר והכוחות הממוכנים מרתקים את האויב המכותר למקומו עד שארמיות החי"ר האיטיות יותר מגיעות ומטהרות את השטח. יש לזכור שגם ב-1941 התבסס הצבא הגרמני על כ-300 אלף סוסים לגרירת ציוד, ועבור חלק ניכר מחיילי החי"ר לא היה כלי רכב שנועד לניידם לשדה הקרב וציפו מהם לעשות את הדרך למוסקווה ברגל.¹² כאשר נפגשו שתי הזרועות של הצבא הגרמני במרכז החזית במינסק ב-28 ביוני וכאשר הכיתור נסגר, הייתה הנחית מפקד קבוצת ארמיות 'מרכז' הגרמנית, פילדמרשל פון בוק, להזק את הכיתור עד בוא ארמיות הרגלים 4 ו-9 לפני ההמשך מערבה. ב-29 ביוני נעצר מפקד חזית המערב פבלוב עם קציני מטה בכירים שלו באשמת התרשלות ובגידה, וכעבור ימים מספר הוצא להורג. הפיקוד על החזית עבר זמנית לגנרל אנדריי גֶרְמַנְקוֹ, לפני שהחליפו שר ההגנה, המרשל סְמִיז'ן טִימוֹשֶׁנְקוֹ. טרם נעצר הספיק פבלוב להורות להניע את הכוחות לכיוון העיר אֹרְשָׁה שעל נהר דנייפר, המהווה צומת רכבות ומעבר הכרחי בדרך הישירה למוסקווה. מערבה ממנה שכנה העיר בוריסוב שעל נהר בְּרֶזְיָנָה, מכשול שצליחתו הייתה היעד הבא של קבוצת ארמיות 'מרכז' הגרמנית.

¹² Robert M. Citino, *Death of The Wehrmacht – The German Campaign of 1942*, University of Kansas, 2007. PP. 4–8, 35–43.

דיוויזיה ממוכנת 1 בפיקודו של קרייזר

כאמור, המלחמה פרצה מייד עם סיום אימון הדיוויזיה. כשנה קודם לכן הוסבה הדיוויזיה שוב, הפעם לדיוויזיה ממוכנת, ונקראה דיוויזיית רובאים ממוכנת 1. במסגרת זאת היא קיבלה רגימנט של ארבעה גדודי טנקים וכוח אדם נוסף. היא הוצבה בעתודת הפיקוד העליון הסובייטי, היסטבקה¹³ שהוקמה יומיים לאחר פתיחת המלחמה. הדיוויזיה נשלחה ממוסקוה ב-24 ביוני לאורך ציר התנועה המרכזי לבירה בכיוון וְיֵאָמָה, שם קיבלה פקודות לנוע לעבר סמולנסק וממנה לעיר אֹרְשָׁה, על הדנייפר, בכוונה להיערך להגנה ממערב לנהר. הדיוויזיה כללה שני רגימנטים (חטיבות)¹⁴ חי"ר ממוכן על גבי רכב, רגימנטים 6 ו-175, וכן רגימנט הטנקים מס' 13, בן ארבעה גדודים. לדיוויזיה היה גדוד ארטילריה של תותחי 122 מילימטרים וגדוד תותחי נ"ט (נגד-טנקים) בקוטר 45 מילימטרים וכן גדוד סיור וגדוד תותחי נ"מ. הדיוויזיה כללה 205 טנקים, כמעט כולם טנקים מסוג בִּי-טִי-אֶם-7, דגם חדש יחסית, ואליהם התווספו עוד 24 טנקים מתקדמים, בהם טי-34 והטנק הכבד קִיִּי-2. שני הדגמים החדשים עלו על אלו של הגרמנים, אלא שמספרם היה מועט, והדיוויזיה קיבלה אותם באֹרְשָׁה, בדרכה אל שדה הקרב.

גדודי הטנקים והתותחים הועמסו על רכבות לאֹרְשָׁה, והדיוויזיה נעה ברכב. תוך כדי התנועה התבקש קרייזר, מפי קצין מארמייה 20, לעכב את התקדמות כוחותיו ולהגיע למפקדת הארמייה בסמולנסק, שם נודע לו שהדיוויזיה שלו, שהייתה שייכת לגיס (קורפוס) 7, הועמדה ישירות תחת פיקוד הארמייה. מפקד הארמייה פיודור רמזוב מסר לו שהעיר אֹרְשָׁה נכבשה בידי הגרמנים ועליו להיערך ממזרח לה. ראש מטה הארמייה ומפקד הארטילריה לא ידעו לומר למקביליהם בגיס 7 דבר על היערכות האויב או על היערכות כוחותיהם. בפועל, באותה העת היו הגרמנים ממזרח למינסק, יותר מ-200 קילומטרים ממערב לאֹרְשָׁה.¹⁵ זו דוגמה לבלבול ששרר בחזית בצד הסובייטי. ברית המועצות לא השקיעה בציווד אלחוט, והתקשורת התבססה על תשתית קשר טלפונית רעועה, וקומץ חוליות, שהחדירו הגרמנים, הספיקו כדי לנתק את התקשורת ברחבי החזית.¹⁶ החוליות הללו גם גרמו בהלה רבה, ובאופן טבעי הזינה שמועות שווא נוספות. לכך התווסף השימוש שעשו שני הצדדים ביחידות סיור לאיסוף מודיעין. היינץ גודריאן, מפקד קבוצת הפנצר השנייה שכוחותיו הם אלו שנעו ממינסק לעבר בוריסוב, מציין בזיכרונותיו שבאותה עת כבר שלח כוח סיור לטולצ'ין, 90 קילומטרים מזרחה משם, בעוד קרייזר עצמו, כשהגיע לאזור אֹרְשָׁה וקיבל הנחיה לנוע לבוריסוב, שלח סיור שהגיע כמעט למינסק, כ-150 קילומטרים מערבה. כך או כך, לאחר יומיים של עיכוב קריטי ובאווירת אי-ודאות הורה קרייזר למפקדי המשנה לנוע במהירות לעבר אֹרְשָׁה, להשיג את היחידות הכבדות ברכבת לפני שיגיעו ולכבוש אותה חזרה. רק בפרברי העיר התברר שהמידע שגוי, והוא נערך להגנה על הכביש אֹרְשָׁה-וִיטְבֶּסְק, אלא שבמהרה התברר שהגרמנים מתקדמים מזרחה, ובאחד ביולי לפנות בוקר קיבל קרייזר פקודה

¹³ כינוי לגוף הפיקוד העליון של הכוחות המזוינים ברוסיה הצארית, ועם פרוץ מלחמת העולם השנייה – בברית המועצות. זו ניהלה את המלחמה ושלטה בחזיתות. לאורך מרבית המלחמה, בגלל קשיי התקשורת ובגלל ריבוי החזיתות שלטה בהן באמצעות 'נציגים' קצינים בדרגת מרשל שתיאמו את פעולת החזיתות.

¹⁴ בצבא האדום נכללו מסגרות הפעלת כוח על-גדודיות, הן כאלו שכוננו רגימנטים והן בריגדות, כשהאחרונות היו לרוב גדולות יותר ובנויות לפעולה עצמאית. לכן אכנה רגימנטים ככאלו ובריגדות כחטיבות.

¹⁵ ראו מאמר: "В боях между Березиной и Днепром", שם; לעניין קציני ארמייה 20 ראה: John Erickson, *The Road To Stalingrad's – Stalin's war with Germany*, Vol-1 Weidenfeld@Nickolson, 2015, p. 227

¹⁶ ראו למשל: Glantz & House, *When Titans Clashed*, PP. 57–59

לנוע במהירות האפשרית לעבר נהר בְּרִיִּינָה.¹⁷ כוחות החוד הגיעו בשעות הצוהריים ולא יכלו למנוע מהכוחות הגרמניים לעבור את הגשר.

יוזמה אופיינית בדרג מפקד חטיבה וגדוד בקרב הכוחות הגרמניים שכיתרו את מינסק, הביאה לכך שהם התעלמו מהנחיה להדק את הכיתור על מינסק ונעו במהירות מזרחה לעבר העיר בוריסוב. בעיר היה גשר בטון שחצה את נהר בְּרִיִּינָה, והכוח שהגן על העיר הורכב מחניכי בית הספר הטכני שהיה בו ומצוערים, בפקוד מפקד בית הספר, קצין פוליטי בדרגת קומיסר קורפוס. מפקד החזית החדש, גנרל יְרִמֶּנְקוֹ, הורה אישית לפוצץ את הגשר, אולם מסיבות שונות, ייתכן שחלקן טכניות וחלקן מתוך רצון לאפשר לכוחות סובייטיים נסוגים לסגת דרכו, ואי־הכרת תמונת המצב, הביאו לכך שהכוח גרמני תפס את הגשר בזמן שהחבלנים נערכו לפיצוץ וכבש את ראש הגשר. מפקד קבוצת הפנצר השנייה, היינץ גודריאן, מיהר לנצל את המצב שנוצר בזכות יוזמת פקודיו והזרים כוחות לביסוס ראש הגשר מעבר לנהר בְּרִיִּינָה.¹⁸ כשהגיע קרייזר לראש הגשר, כאשר רגימנט הטנקים עודו מתעכב, חָבַר למפקד בשטח, מפקד בית הספר הטכני, הקומיסר איבאן סוסאיקוב. לפניו עמדה המשימה להחזיק חזית בת 50 קילומטרים, שבה שלוש מעברות על הנהר ולפחות אחת מהן, המרכזית, כבר נחצתה. הוא העריך שלא יצליח להזוף את הגרמנים בחזרה מעבר לנהר ונערך להגנה כדי למנוע המשך התקדמותם. הוא החליט לפרוס את כוחותיו מול שלושת הצירים החוצים את הנהר, תוך צבירת טנקים, עם רגימנט חי"ר מתוגבר בגדוד טנקים מול כל מעברה. כדי שלא לבזבז זמן הותיר את צוערי בית הספר ואת שאר אנשי הסגל במקומותיהם ונפרס מאחור, והדבר גרר חיכוך מסוים עם סוסאיקוב.¹⁹ קרייזר קיבל בהמשך פקודה מהארמייה למנוע מהגרמנים להתקדם ולהגיע לנהר הדנייפר עד 7 ביולי, כדי לאפשר התארגנות באזור אוֹרְשָׁה להגנה.

משעות אחר הצוהריים של 1 ביולי התנגשו הכוחות של דיוויזיה 1 באלו של דיוויזיית פנצר 18 ומנעו את המשך ההתקדמות, אך לא יכלו למנוע את המשך צבירת הכוחות ואת התעצמות ראש הגשר, מול אויב עדיף שנערך להגן עליו ונהנה משליטה מוחלטת באוויר. במהלך 2 ביולי נערכו קרבות הגנה, שבהם על פי תיאורו של קרייזר נדרשו מהצד הסובייטי גילויים של אומץ לב חריג כדי למנוע את המשך ההתקדמות הגרמנית, ולנוכח הנחיתות בנשק נ"ט, עשו אנשי החי"ר שימוש רב בבקבוקי מולוטוב.²⁰ משהתברר שעיקר המאמץ הגרמני ממשיך להיות על הדרך המרכזית, המובילה דרך גשר הבטון בבוריסוב, ריכז שם קרייזר את כל 54 קני הארטילריה של הרגימנט הארטילרי שלו. בינתיים זיהו מטוסים גרמניים את טור הטנקים העושה דרכו לעבר בוריסוב ונתנו התרעה לכוח הקרקעי.²¹

מרשל טימושנקו, שנשלח על-ידי סטלין לקחת פיקוד על החזית המערבית המתמוטטת, פקד על התקפת־נגד, בהתאם לתורת הלחימה הסובייטית שראתה באותה עת בהתקפה את האמצעי הכמעט יחיד בהגנה. הגרמנים

¹⁷ קרייזר כותב שהפקודה והגעתו לְבְּרִיִּינָה אירעו ב־29 ביוני, אולם זו טעות ללא ספק. השוואת הדיווחים בחזית וגם אלה של הגרמנים מלמדים שלו היה מגיע ב־30 בו היה מספיק לתפוס את הגדה המערבית של הנהר. באשר לגודריאן ולתפיסת ראש הגשר על הֶבְּרִיִּינָה ראו: –

Heinz Guderian, *Panzer Leader*, Reading Essentials, 1952, pp. 162–168.

¹⁸ גודריאן – 'מפקד שריון'. מעניין שמפקד קבוצת הארמיות לא היה שבע רצון מהאירוע ואף שקל להעמיד את גודריאן לדין, כי ראה חשיבות גדולה לסגירת כיס מינסק ביאליסטוק וגם כי מפקד קבוצת הפנצר השלישית פעל בדומה לגודריאן. בכל מקרה הביאה היוזמה בדרג הטקטי להישג מרשים, וגודריאן מיהר לנצל ואף נכח אישית בראש הגשר כדי לוודא את ביסוסו.

¹⁹ ראו למשל בתיאור של ההיסטוריון הרוסי איסייב, המופיע באתר:

https://statehistory.ru/books/Aleksey-Isaev_Neizvestnyy-1941--Ostanovlennyy-blitzkrieg/22

²⁰ קרייזר, שם.

²¹ *Panzer Leader* Guderian, ;David M. Glantz, *Barbarossa Derailed volume 1*, Helion@Company 2010, PP. 102–104.

יירטו את הידיעה על אודות הפקודה לבצע התקפת-נגד על ראש הגשר ונערכו בהתאם. ב-3 ביולי בשעות הבוקר החל קרייזר בהתקפת-נגד מהאגפים לכיוון המערך הגרמני. הגרמנים היו ערוכים וגודריאן אף תגבר את ראש הגשר בחטיבה נוספת מדיוויזיה שכנה. אומנם בתחילה הופתעו הגרמנים מעוצמת ההתקפה וספגו אבדות, אך התאוששו וגודריאן מציין את הלחימה הרוסית ככזאת ש"הותירה רושם", אך מייחס אותה להופעת טנקי הטי-34, הגם שהיו חלק קטן מהטנקים.²² התקפת-הנגד נכשלה לבסוף, והגנרל יִרְמָנְקוֹ ייחס אותה לטקטיקה שגויה של קרייזר,²³ אך לכוחות הסובייטים לא היה סיכוי של ממש. מעבר לנחיתות המספרית שבה תקפו כוח מגן, נהנו הגרמנים מעליונות אווירית מוחלטת, וקרייזר מתאר מטוסים הרודפים אחרי כלי רכב 'באופן אישי'. הגרמנים היו כמובן מנוסים הרבה יותר אחרי שנתיים של מלחמה, וחשוב מכך לכל טנק היה מכשיר קשר בעוד הטנקים הרוסיים התנהלו עם דגלים, וקשר אלחוטי היה קיים מרמת מפקד הפלוגה בלבד. קרייזר ניסה לפזר את טנקי הטי-34 ואת טנקי הקיי-י הכבדים בין שאר הטנקים, במקום לרכזם. בעקבות זאת בתחילה התקשו הגרמנים לעצור את הטנקים המתקדמים והופתעו מאיכותם, אך לבסוף הצליחו להשביטם על ידי פגיעה בשרשראות. לפי קרייזר, בקרב השתתפו כ-300 טנקים משני הצדדים, ובסופו ספגו כוחותיו אבדות קשות, בעוד הגרמנים ממשיכים להזרים כוחות.

הצלחתו של קרייזר לעכב למשך יומיים את התקדמות הגרמנים הייתה מרשימה בתנאים של פתיחת המלחמה. המרשל ז'וקוב ציין את הצלחתו של קרייזר כאירוע המוצלח היחיד באותו השבוע. בדיווחו לסטלין וגם שנים אחר כך מצא לנכון להזכירה בזיכרונותיו: "על הנהר ברזינה גילו גייסותינו לחימה תקיפה במיוחד באזור בוריסוב... גנרל קרייזר... הצליח לבלום את דיוויזיית הטנקים המתוגברת של האויב למעלה מיומיים. בעת היא הייתה למעשה זה חשיבות רבה. בלחימה זו הוכיח גנרל קרייזר שהוא מפקד מעולה".²⁴ בנקודה זאת נדרש קרייזר לקבל החלטה כיצד להמשיך, כאשר הוא מנותק מקשר עם המפקדות שמעליו. מרבית הכוחות הסובייטיים בשלב הראשון של המלחמה בחרו בין נסיגה להתקפות-נגד חפוזות ולרוב כושלות. חלקם ניסו לבצע הגנה קשיחה ולמעשה 'נדרסו' בידי הצבא הגרמני. קרייזר הפיק לקחים מהקרב שניהל עם הגרמנים ובחר לבצע השהיה.²⁵ מדובר בבחירה חריגה מאד באותה העת, המעידה על נכונות לפעול עצמאית ועל הבנה טקטית, תכונות שבהן בלט קרייזר. הוא הבין את הצורך להרוויח כמה שיותר זמן עבור הכוחות הסובייטיים המתקדמים לכיוון הדנייפר ופעל בהתאם. בליל 3-4 ביולי הוא ניתק מגע מהגרמנים בחסות החשכה ונערך 15 קילומטרים אחורה על בסיס הנהר נאצ'יה. קרייזר מתאר שבמהלך הימים הבאים נהג לנתק מגע בחסות שעות החשכה מול הלחץ הגובר של הגרמנים ולהקים 'מערך ביניים'²⁶ על בסיס תוואי המקנה יתרון גאוגרפי, לרוב

²² קיימים תיאורים רבים של מפקדים גרמנים מכל רחבי החזית את ההפתעה מהמפגש שלהם עם טנקי הטי-34 והקיי-י בימי המלחמה הראשונים, את ההשפעה על אנשיהם ואת האלתורים שמצאו כפתרונות. ראו למשל אצל רודולף שטייגר, **טקטיקות השריון הגרמני במלחמת העולם השנייה**, תל-אביב: מערכות, 1995, עמ' 64-65, 91-92; כן אצל: מאיר פינקל, **על הגמישות**, תל אביב: מערכות, 2007, עמ' 183-194.

²³ Glantz, **Barabarossa Derailed**, p.102.

גם אחרים ביקרו את הטקטיקה שנקט קרייזר, אף שפקד ישירות להתקיף.

²⁴ גאורגי ק. ז'וקוב, **זכרונות המרשל ז'וקוב**, גבעתיים: מערכות, 1982, עמ' 211.

²⁵ קרייזר עושה שימוש במונח *тактика подвижной обороны* ("טקטיקת הגנה ניידת"), אולם אין ספק שהכוונה להשהיה. ראו דיון במונח גם כאן:

https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B0%D0%BD%D1%91%D0%B2%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%Bo%D1%8F_%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%Bo קרייזר נחשב חריג בהיקף ההכשרה הצבאית הטקטית בזכות שירותו בדיוויזיה המוסקוואית. כתבת ההספד בעיתון 'קרטניה' ז'וודיה' של הצבא האדום במלאת 100 להולדתו נושאת את הכותרת 'הוא גדל באלאבינו' כשהכוונה לשטח האימונים אלאבינו שבמחוז מוסקווא.

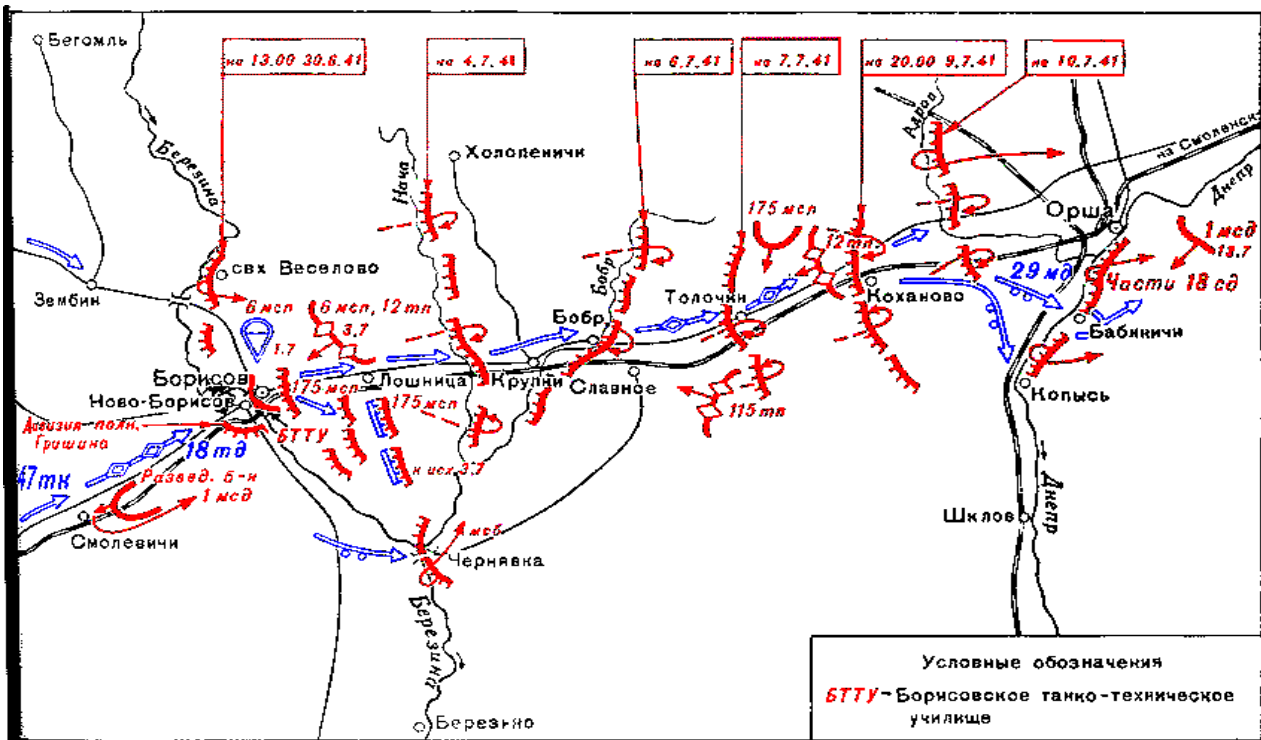
²⁶ המונחים 'מערך ביניים' ו'מעריך השהיה' לקוחים מתוך התו"ל הצה"לי, ואני נעזר בהם להסבר מהלכו של קרייזר, בהתאם לתיאורו. הספר **"תורת הקרב"** מגדיר: "מערך-ביניים הוא מערך הגנה (על-הרוב חפוז) הנתפס על-ידי כוח נסוג ומשהה בציר נסיגתו כדי להחזיק בו זמן מסויים" וכן "מעריך השהיה שטח הנתפס לזמן קצר על-ידי הגייסות המחפים על פרטי נוף שולטים,

נהר. בד בבד השאיר מראית עין של נוכחות במערך הקודם וגרם לגרמנים לתקוף אותו. לדבריו, מערכי ההשהיה גרמו לכך שרק בשעות אחר הצהריים סגף התקפה מסודרת גרמנית על מערך הביניים, והוא המשיך הלאה בלילה הבא.²⁷ קרייזר הפיק לקחים גם מכיבוש הגשר על בְּרִזְיָנָה וכיצד כוח גרמני קטן התופס ראש גשר, הופך במהירות לכוח משמעותי שקשה לעקור. הוא מתאר בלשון יבשה כיצד עם הופעת טנקים גרמניים בכיוון הגשר שעל הנהר הוא הורה לאנשי ההנדסה לפוצצו, גם אם טנק מכוחותיו עוד נמצא עליו:

כשנסוגונו לקו ההגנה חדש, קיבל מפקד מחלקת החבלנים, סגן קוגן, פקודה לתת לכל הטנקים שלנו לעבור על הגשר על הנאציה ואז לפוצץ אותו. החבלנים של קוגן ישבו במחסה וצפו על הכביש. חיילי החי"ר שלנו כבר עברו, אבל אז הופיעו הטנקים שלנו כשאחריהם הטנקים הפשיסטים. לא היה זמן להסס. טנק האויב הראשון כבר עלה על הגשר. "אש" פקד מפקד המחלקה. באותו הרגע נהרס הגשר בפיצוץ, יחד עם הטנק שעליו. האויב נאלץ לנהל את המעבר

תחת אש.²⁸

המפה מתוך מאמרו של קרייזר המצוטט פה. נראה שקרייזר עצמו שרטטה מאחר שמועד הגעת כוחותיו לברִזְיָנָה מופיע ב-30 ביוני, מוקדם ביממה מאשר בפועל.

מופיע סימון הצנחה גרמנית, ולטענת קרייזר אכן התרחשה, אך אין עדות לכך מהצד הגרמני.

БТТУ – אנשי בית הספר הטכני.

מקור: <http://www.rkka.ru/maps/1msd.gif>

שלאורך צירי הנסיגה. מערכים אלה יישענו על כוחות משוריינים וניידים ועל מכשולים וחבלות שיבוצעו בצירי הנסיגה" (תורת הקרב: הגנה, נסיגה והשהיה, אורח לחימה בלתי סדיר, מבצעים מוטסים ומושטים, כרך ב', הוצאת מטכ"ל צה"ל, תשכ"ה – 1964, עמ' 101).

²⁷ בכך נטרל קרייזר את היתרון האווירי הגרמני – נע בלילה והיה ערוך במערך סטטי ביום.

²⁸ קרייזר, "Березиной и Днепром", שם.

ב-5 ביולי כתב ביומנו הרמטכ"ל הגרמני האלדר כי קבוצת גודריאן מתקדמת באיטיות אל מול התנגדות עיקשת בין הברזינה לדנייפר. עוד הוסיף שמצב השחיקה בדיוויזיה 18 (שעמדה בחוד ההתקדמות על הציר מול קרייזר), מדאיג.²⁹ ב-6 ביולי ביצעה חזית ה'מערב' הסובייטית התקפת-נגד באגפיו של קרייזר. מפקד ארמייה 20, פאבל קורוצ'יקין, שנכנס יום קודם לתפקידו, יצר קשר והורה שבמסגרת ההתקפה יגן קרייזר בגזרתו, ואם המצב יאפשר, יתקוף נגד עד הברזינה. קרייזר קיבל רגימנט טנקים נוסף, רגימנט 115, שלמרות אזהרותיו נשלח אליו באור יום ללא סיוע אווירי וספג אבדות כבדות בתקיפות אוויר.³⁰ התקפת-הנגד של ארמייה 20 נערכה מצפון לכביש שעליו פעל קרייזר, באזור סנו לפל, היא נתקלה בכוח גרמני מוכן וכשלה. בהמשך, בין 7 ל-9 ביולי, ביצעה הדיוויזיה של קרייזר התקפת-נגד על העיר טולוצ'ינו, שעברה מיד ליד, עד שהיא נסוגה.³¹ לאורך הימים הבאים חיפש גודריאן מעקפים לציר ההתקדמות, לאחר שדיוויזיית פנצר 18 נשחקה כדי 35 אחוזים מסדר הכוחות שלה, וגייס 29 החליפה בהתקדמות.³²

במהלך ימי קרב ההשהיה השליכו מטוסים גרמניים מעל קווי הרוסים כרוזים שכיוונו ישירות לקרייזר, ובהם נכתב: "חיילים רוסיים, מיהו מפקדכם? הקולונל היהודי יענקל קרייזר! האם אתם חושבים שהוא יצילכם?" קרייזר הגיב בביטול לדברים. כשהובא לו עלון כזה לעמדת הפיקוד העיר: "אכן, הוריי כינו אותי יענקל. זה בהחלט שם יפה", והכניס את העלון לכיסו כמזכרת. בכל מקרה, על פי חלק מהעדויות, נראה שהיה פופולרי בקרב חייליו.³³

לבסוף קיבל קרייזר פקודה לסגת מעבר לדנייפר, שבינתיים צלחוהו הכוחות הגרמניים מדרום ומצפון לגזרתו, ולהיכנס ב-11 ביולי לעתודת הארמייה כדי להתארגן מחדש. אלא שעם צליחת הנהר קיבל קרייזר פקודה להיכנס מחדש לקרב נגד דיוויזיה נוספת שצלחה מדרום. ב-12 ביולי בניסיון לחבור למפקד דיוויזיה שכנה, נפצע קרייזר בהתקפת אוויר. לאחר שניסה לחלץ את הדיוויזיה מכיתור הוא פונה ב-14 ביולי למוסקווה. הדיוויזיה המשיכה להילחם עד שלקראת סוף החודש דווח ש"סמוך למוגילב, כמעט כולם הרוגים". הוא עוד הספיק לשוב לדיוויזיה ולפקד עליה מ-1 באוגוסט, לאחר שהחלים ולאחר שמחליף זמני שלו נהרג, עד 7 באוגוסט שאז הדיוויזיה למעשה ירדה זמנית מסדר הכוחות והוא החל בהקמתה המחודשת כדיוויזיית טנקים.³⁴ ב-22 ביולי 1941 היה קרייזר למפקד הסובייטי הבכיר הראשון במלחמה ואיש חיל הרגלים הראשון שקיבל את עיטור גיבור ברית המועצות, העיטור החשוב ביותר במדינה. בעיטור נכתב שהוענק "בעבור הפגנה מופתית של מיומנויות פיקוד בחזית הקרבות נגד הפשיסטים הגרמנים, תוך גילוי אומץ וגבורה". בעיתון הצבא 'קרסנייה זווזדה' ('הכוכב האדום') נכתב ביום המוחרת: "יעקב קרייזר הוא הראשון מבין המפקדים האמיצים של כוחות היבשה, שזכה בתואר הרם על אומץ-לב וגבורה שגילה בלחימה נגד הפשיזם ועל ניהול מיומן של יחידותיו בקרב, תוך מתן דוגמה אישית לכפופים לו".³⁵

²⁹ יומנו של האלדר מובא למשל כאן: <https://archive.org/details/HalderWarJournal>

³⁰ מאמר קרייזר, שם.

³¹ מעניין לציין שגנרליון בונפרטה שהה בטולוצ'ין, ובה גילו הסובייטים עניין מיוחד בעת נסיגתו מרוסיה ב-1812, על אותו הציר שבו התנהלה כעת הלחימה. הוא גם נלחם על נהר הברז'ינה. ראו:

Glantz, *Barabarossa Deraided*, p. 110.

³³ הסיפור התפרסם בעיתון 'הארץ' ב-10 ביוני 1942, המובא לעיל, והוא מצטטו מתוך ביטאון הוועד היהודי האנטי-פשיסטי של ברית המועצות. הסיפור התפרסם אף בכמה כתבות ברוסית וכן מובא אצל שפירו ואצל ארד. סביר שכולם מאותו המקור.

³⁴ ארד, *בצל הדגל האדום*, עמ' 45. רשומת אירועים עיקריים בתולדות הדיוויזיה בדף המוקדש לה:

<https://web.archive.org/web/20120127141834/http://rkka.ru/handbook/reg/1msd26.html>

כאן:

העיטור

נוסח

³⁵

https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%A3%D0%BA%D0%B0%D0%B7_%D0%9F%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%B8%D0%B4%D0%B8%D1%83%D0%BC%D0%Bo_%D0%92%D0%A1_%D0%A1%D0%A1%D0%A1%D0%A0_%D0%BE%D1%82_22.07.1941_%D0%BE_%D0%BF%D1%80%D0%B8%D1%81%D0%B2%D0%BE_%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B8_%D0%B7%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%8F_%D0%93%D0%B5%D1%80%D0%BE%D1%8F_%D0%A1%D0%

גנרל יענקל קרייזר גבור ברית-המועצות מאת ש. וולדקוביץ סופר „הארץ“ בקויבישאב

קויבישאב, 10 (מיוחד ל„הארץ“).
 „איינינקייט“, עתון הועד האנטיפאשיסטי,
 מוסר: דיוויזיה סובייטית, בפיקודו של
 קולונל יעקב קרייזר, הוקפה על ידי הגר-
 מנים שאמרו לנתק את קוי התחבורה
 של דיוויזיה זו. נוצר מצב מסוכן מאד
 וחלק מן הדיוויזיה הותקף קשה. אזי אר-
 גן קרייזר פארטיזאנים, שהסיחו את דע-
 תו של האויב ומשכו אותו לתוך היער
 שגזרע בינתים מוקשים. אחר כך הסתער
 קרייזר על הגרמנים מערפם, שיחרר את
 הסביבה ולקח שלל. קולונל קרייזר נעשה
 לגבור ברית המועצות ונתמנה לגנרל.
 לאחר מעשה נמצא כרוז גרמני שבו נא-
 מר: „חיילים רוסים! מיהו מפקדכם?
 היהודי יענקל קרייזר? האם חושבים אתם
 כי הוא יצילכם?“ — בקראו את הכרוז
 העיר קרייזר: „הורי קראו לי יענקל. שם
 יפה הוא ואיני מתבייש בו.“ כך אמר
 והטמין את הכרוז למזכרת.

כתבה שפורסמה בעיתון 'הארץ' ביוני 1942 ומצטטת ידיעה שהובאה בביטאון 'הוועד היהודי האנטי-פשיסטי'

ממערכות מוסקווה לסטלינגרד וחזרה לנהר הדנייפר

ארמייה 3 תחת פיקודו של קרייזר

נוסף על קבלת עיטור גיבור ברית המועצות הועלה קרייזר לדרגת גנרל מיור ב-7 באוגוסט ושב כאמור לדיוויזיה, אלא שהוא לא נועד להיות שם זמן רב. הגנרל יִרְמֶנְקוֹ קיבל אחריות להקים חזית חדשה 'בריאנסק', וזו קיבלה תחת פיקודה את ארמיות 20 ו-13 ומספר דיוויזיות עצמאיות וכן את שרידי ארמייה 3, שהושמדה בקרבות הגבול. הפיקוד העליון הורה לפרק את הארמייה ולפזר את המטה שלה בחזית החדשה. בשיחה עם סטלין ועם הרמטכ"ל שפושניקוב ביקש יִרְמֶנְקוֹ שמטעמי מוטת שליטה תוקם שוב ארמייה 3, ואליה יוכפפו חלק מהדיוויזיות, וכן ביקש באופן אישי למנות כמפקדה את הגנרל יעקב קרייזר, שלדברי ירמנקו "הוכיח לי את עצמו והפגין איכויות פיקוד יוצאות מגדר הרגיל".³⁶ סטלין אישר את הבקשה. בגיל 35 ותוך שהוא מדלג על תפקיד מפקד גיס, מונה קרייזר למפקד ארמייה, ובמהרה מצא עצמו במערכות סמולנסק ומוסקווה. תחת חזית בריאנסק השתתפה ארמייה 3 של קרייזר בהתקפת-נגד, הראשונה נערכה בהיקף של חזית, התקפה שנכשלה. בהמשך, כחלק ממבצע 'אוריוול בריאנסק', בראשית אוקטובר, פרצה ארמיית הפנצר של גודריאן את קווי חזית בריאנסק באגפים, דרך קווי ארמיות 13 ו-50 הסובייטיות. ארמייה 3 שהייתה במרכז מצאה עצמה מכותרת בעומק השטח. בסוף השבוע הראשון של אוקטובר כבר דיווחו הגרמנים שהארמייה הושמדה ומפקדה נהרג. בשבועיים הראשונים של אוקטובר הצליחו יחידות מהארמיות השכנות להיחלץ מהכיתור, אך ארמייה 3 הייתה במצב הקשה ביותר, מאחר שהיא נדרשה לנוע למרחק הרב ביותר, אל מול כוחות גרמניים שנהנו מזמן לחסום אותה, ובתנאי שטח קשים ביותר.³⁷ הארמייה הייתה בקשר חלקי עם המפקדה במוסקווה, ומפקד החזית, ירמנקו, נע בין היחידות למשך ימים מספר, עד שפונה לבירה. בראשית המערכה, כאשר קרייזר היה בקשר עם מפקד החזית יִרְמֶנְקוֹ, ב-5 באוקטובר ביקש ממנו כך: "במקרה שאאלץ להילחם בכיתור מלא, ללא קשר אתך, יהיה צורך לקבל החלטות עצמאיות לחלוטין. אנא עדכן אותי בתוכניתך הכללית ובכוונותיך להמשך".³⁸ הוא לא קיבל מענה, אך זהו משפט מאלף, המעיד על תפיסתו הצבאית של קרייזר ועל הבנתו את הצורך ואת היכולת של מפקד, בכפוף ליכולת המפקד, לחזות התפתחות של המצב ולקבל החלטות בהתאם באופן עצמאי.

למעשה, הארמייה נדרשה להסב את כיוון לחימתה ב-180 ומעלות ולהתקדם תוך לחימה, כדי להצליח להילחם ביחידות שהועמדו מולה ובביצורים שהוצבו לסגור את הכיתור. קרוב לארבעה שבועות נעה הארמייה, לרוב בלילות, ולחמה בתנאי כיתור תוך שהיא מנהלת קרבות עם כוחות גרמניים ובמקביל מספחת אליה שרידי יחידות אחרות שבהן נתקלה. אחת מהן הייתה בריגדת הטנקים העצמאית 42, ששרידיה אורגנו בפיקוד סגן ראש המטה שלה למבצעים, יהודי גם הוא, רס"ן גרגורי קליין, המתאר כך:

כשנתקלנו ביחידות קטנות של האויב נכנסנו אתם לקרב. כך זה נמשך 10–12 ימים. באחד הימים כשהתעכבנו בכפר קטן בא אלי בריצה חייל אחד ודיווח: 'חבר מיור, אותך קורא אליו גנרל קרייזר'. התברר שמפקד ארמיה 3 יעקב קרייזר ומטהו וחלק מיחידות מהארמיה שלו מנסים לצאת מהכיתור...התייצבתי מיד בפני המפקד. דיווחתי לו על מצב היחידה שלי וקיבלתי פקודה שמרגע זה אני נמצא תחת פיקודו ויחידתי תאבטח את מפקדת הארמיה. שמחתי מאד

³⁶ גלנץ, סמולנסק 2, עמ' 132. יש לציין שבמסגרת הארגון מחדש של הצבא האדום תוך כדי הלחימה פורקו גייסות הרגלים, וכך מספרם פחת, ומוטת השליטה צומצמה. עדיין קידומו של קרייזר היה מהיר.

³⁷ Lev Lopukhovskiy, *The Viazma Catastrophe*, Helion&Company, 2013.

³⁸ שם.

להימצא תחת פיקודו של מפקד קרבי כזה. כל קציני המטה, כולל מפקד הארמיה נעו ברגל, בעיקר בלילות. מספר האנשים הלך וגדל, בדרך הצטרפו אלינו יחידות שלמות שגם הם חיפשו דרך לצאת מהכיתור. כולם היו עם נשק. ב- 5 בנובמבר הגענו לעיר יפרמוב והתחברנו עם הצבא שלנו³⁹.

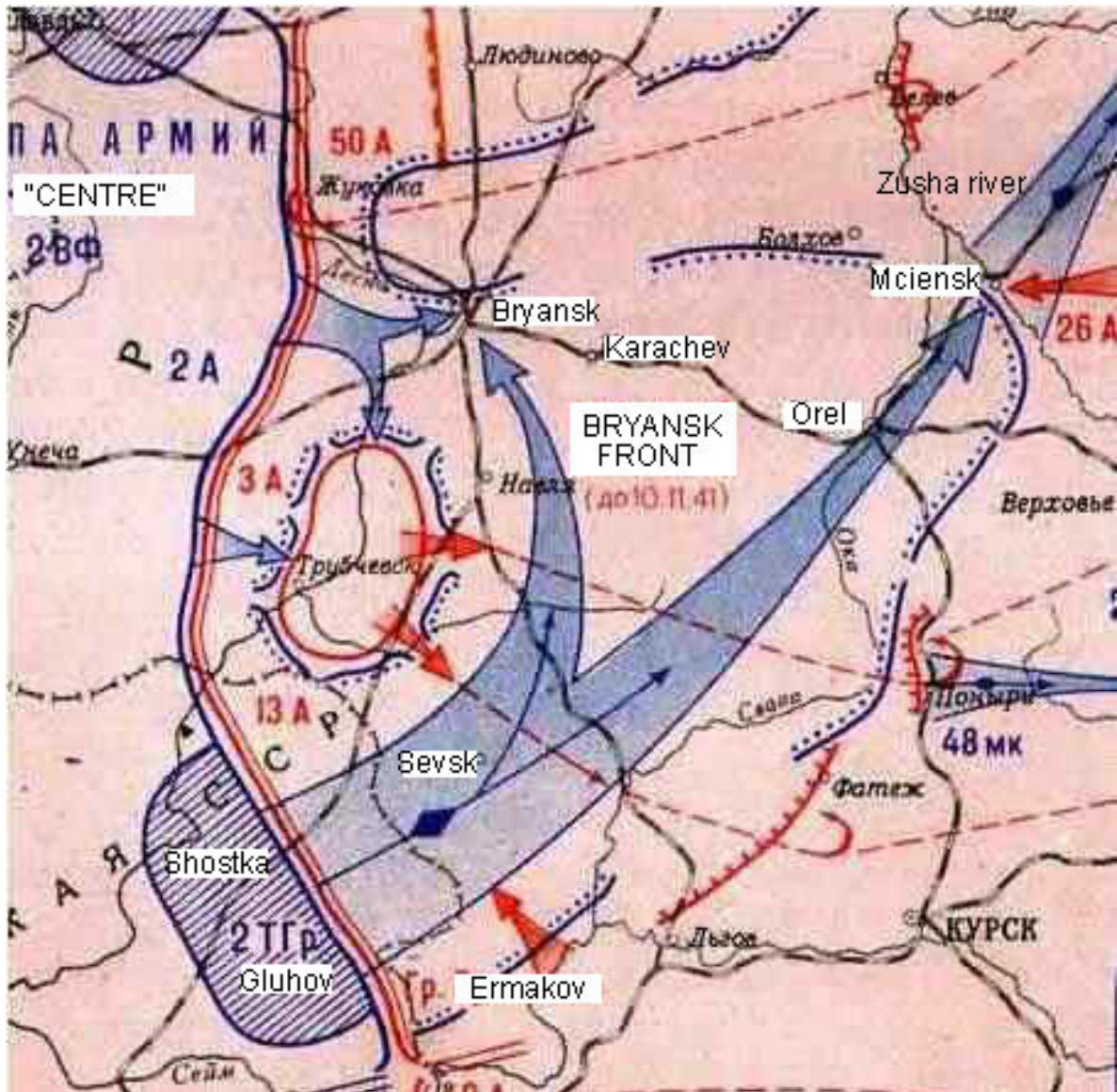
בזיכרונותיו תיאר קליין שבמהלך מסע ההיחלצות שוחח תכופות עם קרייזר, והלה הרהר מפעם לפעם בגורל האישי הצפוי לו, כשיחברו לקווים הסובייטיים, לנוכח תבוסת הארמייה שלו.⁴⁰ לאחר מסע לחימה של כ-300 קילומטרים ביערות ובביצות, תחת התקפות אוויר רצופות ותחת לחימה מתמדת, הגיחה הארמייה מהכיתור, לאחר שספגה אבדות קשות, אך כשהיא כשירה להמשך לחימה וכשמאה שבויים גרמנים בידה.⁴¹ הארמייה השתתפה בהמשך בקרב על מוסקווא, במערכת ההגנה באזור טולה, במבואות הדרומיים של מוסקווא, ובראשית דצמבר בהתקפת הנגד, בקרב לכיבוש ילטס. על יציאתה מהכיתור כתב לימים מפקד החזית ירמנקו:
 ארמיה זאת מצאה עצמה בתנאים הקשים ביותר שניתן להעלות על הדעת. היא נדרשה לנוע את המרחק הגדול ביותר ובשטח הקשה ביותר, בהשוואה לארמיות האחרות [...] תחת הנהגתו של קרייזר [...] הארמיה יצאה מהכיתור, לאחר שעברה 300 ק"מ בעורף האויב, תוך שהיא שומרת על כשירותה הקרבית.⁴²

³⁹ ראו דבריו של גרגורי קליין המובאים אצל: ארד, **בצל הדגל האדום**, עמ' 59.

⁴⁰ גרגורי קליין, **חיינו של חייל**, תל אביב: מערכות, 1988, עמ' 101.

⁴¹ ראו דו"ח מפקד החזית, גנרל ירמנקו, לפיקוד העליון (רוסית):
https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%A1%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D0%B1%D0%BE%D0%B5%D0%B2%D1%8B%D1%85_%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%BE%D0%B2/43/160#%D0%91.%D0%91%D0%BE%D0%B8_%D1%81_%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%B5%D1%80%D0%BD%D1%83%D1%82%D1%8B%D0%BC_%D1%84%D1%80%D0%BE%D0%BD%D1%82%D0%BE%D0%BC_%D0%B8_%D0%BE%D1%82%D1%85%D0%BE%D0%B4_3_%D0%B0%D1%80%D0%BC%D0%B8%D0%B8

וכן תקציר המאמר "לחימתה ויציאתה מהכיתור של ארמייה 3 בחזית בריאנסק":
 Боевые действия и выход из окружения 3-й армии Брянского фронта (октябрь 1941 г.)
 1941". באתר <http://history.milportal.ru/boevye-dejstviya3-j-armii/>
⁴² מצוטט ב: <https://armystandard.ru/news/2020127102-V8ejq.html>

כיתור חזית בריאנסק על ידי ארמיית פנצר 2. ארמייה 3 במרכז החזית
 מקור: <https://web.archive.org/web/20120206063009/http://www.serpukhov.su/dima/war/eng/eorlov.htm>

הכשרה ולחימה בשורות ארמייה 57

באמצע דצמבר 1941, עם תום השלב הראשון בהתקפת-הנגד במוסקווה, נשלח קרייזר לקורס פיקוד ומטה מתקדם מזורז, בן שלושה חודשים.⁴³ אחרי הקורס מונה להיות סגן מפקד ארמייה 57, שנשלחה להשתתף במתקפת קיץ 1942 באזור חרקוב. הן הסובייטים והן הגרמנים זיהו את בליטת אילוזם באזור חרקוב כיעד מערכתי למתקפת הקיץ, במה שהתפתח ל'קרב חרקוב השני' או 'אסון חרקוב' כפי שנודע בהיסטוריוגרפיה הרוסית. הצבא האדום הוא שפתח ראשון במתקפה במאי 1942 כדי לכתר את הכוחות הגרמניים והבקיע את מערכיהם, אך אלו התאוששו והגיבו מהר וסגרו טבעת כיתור משל עצמם על הכוחות הרוסיים. טבעת זאת

⁴³ נקודה שווה התייחסות בפני עצמה. חודש קודם לכן פונתה מוסקווה, וברית המועצות עמדה לפני תבוסה. התקפת-הנגד פגעה קשות בצבא הגרמני, אך מוסקווה עודה בהישג ידו, לנינגרד מכותרת, ומצבה של המדינה קשה. למרות זאת הרוסיים מוצאים לנכון לקיים הכשרות למפקדים בכירים וותיקי קרבות.

הייתה הדוקה ובשטח מצומצם, ואבדות הרוסים היו עצומות. נוסף על עשרות אלפי הרוגים נלקחו כרבע מיליון שבויים. בכלל ההרוגים היו מפקדים בכירים רבים, לרבות מפקד ארמייה 57, קוזמה פודלס, ולא מן הנמנע שחלקם שלחו יד בנפשם. שיעור החיילים הסובייטים שחזרו לקווייהם היה אחד מעשר.⁴⁴ קרייזר היה מאלו שלא נפלו בשבי וגם הפעם הוא הוביל יחידות מהארמייה שלו מחוץ לכיתור ההדוק. יצחק ארד וחוקרים אחרים מעלים את הסברה שלקצינים יהודים בצבא האדום שמצאו עצמם בכיתורים הגדולים של ראשית המלחמה, היו הניעה (מוטיבציה) ונחישות גדולים יותר שלא להיכנע ושלא ליפול בשבי, כיוון שידעו מה יהיה גורלם.⁴⁵ בכל מקרה, קרייזר בלט גם בקבוצה זאת ביכולתו להיחלץ ממצבי מצוקה לא כאדם פרטי, אלא תוך שמירה על תפקודו כמפקד ולחלץ יחידות הכפופות אליו.

ארמיית גוורדיה 2 והתקפת-הנגד במערכת סטלינגרד

התבוסה הרוסית בחרקוב אפשרה לגרמנים לפתח את מתקפת הקיץ של 1942 ולהגיע עד נהר וולגה וסטלינגרד. בזמן זה נשלח קרייזר להקים את ארמייה 1 שהוצבה בעתודה, ותוך כדי הקמתה צורפו לה כוחות רבים לקראת שילובה בהתקפת-הנגד הצפויה בחזית סטלינגרד. הארמייה הפכה לאחת הגדולות בצבא האדום, וסמוך להתקפת-הנגד הרוסית, מבצע 'אוראנוס', שונה שמה לארמיית גוורדיה 2, ובנובמבר 1942 מונה הגנרל לוטננט רודיון מלינובסקי הבכיר והמנוסה יותר למפקדה, וקרייזר נשאר סגנו. הארמייה יועדה להשתתף במבצע ההמשך 'אוראנוס', מבצע 'סטורן' שנועד לנצל את ההצלחה ולפתח התקפה לכיוון דרום אוקראינה. ניסיון החילוץ של הכוחות הגרמניים, מבצע 'סערת חורף', בפיקוד הגנרל פון מנשטיין, הביא להסטת הארמייה מלהשתתף בחסימת ההתקפה הגרמנית, בהתאם לתוכנית המבצע המעודכנת, ששמה שונה למבצע 'סטורן קטן'. במבצע זה היה אחראי קרייזר להעביר כוחות של הארמייה במהירות לגזרת הפריצה הגרמנית וקיבל אחריות לצינות כוחות עצמאית. הוא נלחם בהתקפת-הנגד הגרמנית על נהר מיסקובה, בין גרומוסלבקה לווסיליבסקה.⁴⁶ ניסיון ההתקדמות בנקודה זאת סוכם מהצד הגרמני:

זאת הייתה באמת מפלה שלמה. האויב, כפי הנראה, הביא כוחות חזקים. את אשר יראתה בתחילת מבצע החילוץ-בא. לרוסים לא הייתה כל כוונה לאפשר לקורפוס חלש אחד לגזול מהם את ניצחונם הגדול בסטלינגרד ובייחוד כאשר התקפתנו הביאה אותנו כ-30 ק"מ קרוב יותר לעיר הגדולה. היה צורך לוותר על ניסיון החילוץ של הארמייה השישית.⁴⁷

קרייזר המשיך כמפקד ציוות כוחות בדרג ארמייה בהתקפת-נגד מ-24 בדצמבר, שדחקה את גיס 13 הגרמני 110 קילומטרים. הוא נפצע בראשו מכדור תועה, אך התאושש במהירות. ב-2 בפברואר 1943 מונה שוב למפקד ארמיית גוורדיה 2, וב-14 בפברואר הועלה לדרגת גנרל לוטננט. נוסף על כך קיבל את עיטור סוברוב, שניתן

⁴⁴ אנטוני ביור, **סטלינגרד**, ירושלים: הוצאת יבנה, 2000, עמ' 55–57. לעניין התכנון ההדדי של שני הצדדים בקרב חרקוב השני והשתלשלותו ראו גם אצל רוברט צייטינו: Robert M. Citino, **Death Of The Wehrmacht – The German Campaign of 1942**, University Of Kansas, 2007, PP. 87–115.

⁴⁵ ראה למשל דיון אצל ארד בספרו **בצל הדגל האדום**.
⁴⁶ פירוט חלק מהמקומות שבהם נלחם קרייזר כמפקד עצמאי מפורט בעיטור סוברוב שקיבל. מלינובסקי עצמו, מפברואר 1943 בתפקידו החדש כמפקד החזית, חתום על העיטור, והתיאור בו מקבל משנה תוקף, שכן הוא מעיד על פעולות שהתהילה עבורן ניתנת לקרייזר על חשבונו. לעניין הסיכוי הגדול ביותר לפריצת הכיתור בראייה הגרמנית, על נהר המיסקובה שבו נתקלו בכוחותיו של קרייזר, ואת השפעת הכוחות של ארמיית גוורדיה 2 על הקרב ראו למשל:

Erich Von Manstein, **Lost Victories**, Zenith Press, 1982, PP. 345–346.

⁴⁷ גנרל פון זנגר-אטרלין, **ללא תקוה וללא פחד – לוחמת שריון באירופה, 1940-45**, תל אביב: הוצאת מערכות, 1973, עמ' 31. פון אטרלין היה מפקד דיוויזיה בגיס שנלחם מול כוחותיו של קרייזר.

לקצינים בכירים שהצטיינו בקרבות. הוא קיבל אותו ממפקד החזית מלינובסקי ומקומיסר החזית ניקיטה חרושצ'וב. ההיכרות עם האחרון תשחק תפקיד בהמשך חייו.

הארמייה של קרייזר השתתפה במתקפה של חזיתות הצבא האדום שכוונה נגד קבוצת הארמיות 'דון' (מפברואר 1943 קבוצת ארמיות דרום) שבפיקוד אריך פון מנשטיין. עד 13 בו צלחה הארמייה 230 קילומטרים, אך מנשטיין הצליח לתמרן את כוחותיו ולמנוע השמדתם, ומ-20 בפברואר אף הוביל סדרת התקפות נגד על הכוחות הסובייטיים המתקדמים. לבסוף עצרו הכוחות המותשים משני הצדדים. הארמייה של קרייזר הגיעה לנהר המיוס שבדרום החזית, שבו התבצרו הגרמנים, וניסיונות פריצה של הארמיות הסובייטיות נכשלו.⁴⁸

מתקפות הקיץ והסתיו 1943 – ארמיית גוורדיה 2 והמעבר לארמייה 51

תפקידו הבא היה בהתקפות הנגד שאחרי מערכת קורסק, ובמהלכן עבר לפקד על ארמייה 51, ועימה נשאר עד תום המלחמה. רוב הביורגפיות מציינות את מעברו לארמייה כעובדה בלי לפרט את נסיבותיה. אומנם מעברי פיקוד תקופים היו אופייניים לצבא האדום במלחמה הזאת, אך בעיקר בשלביה הראשונים. התמונה מעניינת מעט יותר ומלמדת על קרייזר כמפקד, כמו גם על הצבא האדום במלחמה.

כאמור, ארמיית גוורדיה 2 נערכה מול נהר מיוס, כחלק מתוכנית סובייטית להתקפת נגד שתבוא לאחר בלימת המתקפה הגרמנית בבליטת קורסק. הסובייטים זיהו את ההכנות הגרמניות להתקפה על הבליטה ביולי 1943 ונהנו ממודיעין עדכני על אודותיה. הם נערכו מראש עם מערכי הגנה חפורים לעומק ועם כוחות עתודה, ונוסף על כך הכינו כוחות גדולים מאוד להתקפות נגד כדי שינצלו את ההצלחה אחרי בלימת המתקפה, מצפון ומדרום. הקרב בקצה הדרומי של החזיתות מדרום לקורסק הוא עוד אחד מאותם 'קרבות נשכים' של החזית המזרחית, שבהם השתתפו מאות אלפי לוחמים משני הצדדים. הגרמנים הניחו שהסובייטים יידרשו לכמה שבועות להוציא התקפת נגד, אך הופתעו לעמוד בפני שלוש התקפות נגד גדולות שהצבא האדום הוציא לדרך בתוך ימים מספר. מבצע 'קוטוזוב' מצפון לבליטת קורסק נפתח ב-12 ביולי, ומבצע 'רוֹמְיָאֶנְצ'ב' מדרום לה נפתח ב-3 באוגוסט, לאלו נוסף המאמץ של 'חזית הדרום' בפיקוד גנרל טולבוּחין בקצה הדרומי של הזירה, כלומר מדרום לחזיתות של 'רוֹמְיָאֶנְצ'ב'. מועד פתיחת המבצע נקבע לתווך בין שני המבצעים האחרים ב-17 ביולי. המבצע נועד לרתק כוחות גרמניים בגזרה שאותה הם החשיבו בציר התקפה מרכזי, כיוון שהובילה ישירות לאגן דוֹנְבַּאס, שהיה בעל חשיבות כלכלית גדולה למאמצי המלחמה הגרמניים, וביצרו אותה בהתאם.⁴⁹ בתכנון מתקפה זאת הוצבה הארמייה של קרייזר בדרג השני של החזית, והיא נועדה לנצל את ההצלחה לאחר שארמיות הדרג הראשון הבקיעו את החזית הגרמנית. ההתקפה הגרמנית בקורסק החלה ב-5 ביולי, ולמרות הצלחות מקומיות נשחקה ונעצרה ב-17 בו, בהוראת היטלר שביטל את מבצע ההתקפה כליל לנוכח נחיתת בעלות הברית המערביות בסיציליה. אף שהנהר עצמו אינו רחב, הייתה כאמור חזית המיוס מבוצרת, נשענה על יתרון טופוגרפי של הגדה המערבית ואופיינה בשטח קשה למעבר טנקים, שאליו הוסיפו הגרמנים מערכי התבצרות רבים לעומק. המתקפה הסובייטית נתקלה בקשיים, וכבר ביומה הראשון הורה מפקד החזית טולבוּחין להכניס את ארמיית הגוורדיה 2 לראש הגשר המצומצם שנכבש. הצפיפות בשטח הקטן

⁴⁸ לעניין התקפות הסובייטים אחרי סטלינגרד והמרדף אחר הגרמנים הנסוגים, הצלחתו של מנשטיין לחלץ את הכוחות והתקפות הנגד שלו ראו למשל: פרידריך וילהלם פון מלנתיין, **קרבות שריון: לפי ספרו של גנרל-מיוֹר מלנתיין**, תל אביב: הוצאת מערכות, 1960, עמ' 209–216.

⁴⁹ דוֹנְבַּאס היה מרכז מכרות פחם ותעשייה כבדה.

והשליטה הגרמנית באש ארטילרית כבדה הקשו מאוד על הכנסת הארמייה. נוסף על כך הגרמנים זיהו סכנה בפריצה במיוס והעבירו תגבורות, לרבות ארמייה 6 (שהוקמה מחדש) ומרב כוחו של 'צי האוויר הרביעי' של החזית.⁵⁰ כל עתודת שריון אפשרית בקבוצת ארמיות דרום וכל מטוס זמין נשלחו לראש הגשר המצומצם במיוס.⁵¹ בתנאים אלו התקדמו הכוחות מספר קילומטרים. מפקד החזית הורה להתקדם ולפרוץ ישר ובכל מחיר. ב-30 ביולי, תחת אש כבדה ואל מול ביצורים ואל מול כוחות גרמניים מתגברים, החליט קרייזר לעצור את ההתקפה ולבחון אפשרויות נוספות, בהן איגוף או אף נסיגה זמנית. הוא קיבל את ההחלטה על סמך התרשמותו האישית, כמי ששהה בשטח, בצד המערבי של הנהר לאורך כל ימי הלחימה, נתון תחת אש. בתגובה הדיחו אותו מפקד החזית, גנרל טולבוּחין, והמתאם בין החזיתות במבצע זה, מרשל טימושנקו. הם אף הורו לעצור אותו ולהעמידו לפני בית דין שדה, והוא הוחלף בידי מפקד ארמייה 51, גאורגי זכרוב. מפקד הארטילריה של הארמייה, הגנרל סטרבליצקי, תיאר בזיכרונותיו את מעמד ההדחה שבו חקר מרשל טימושנקו את קרייזר בנוכחותם של מפקד החזית ושל הרמ"ט וניסה לגרום לו להאשים גורמים נוספים שהפריעו לו, בהם הפעלת ארטילריה או אוויר הלוקים בחסר והפעלת כוחות שכנים שגויה. הוא מתאר את קרייזר שָלוּ, נותן הסבר מקצועי, משבח את כל הגורמים השונים ומתעקש שמדובר בהחלטה מקצועית. כאשר הודח, ציין סטרבליצקי שהדבר גרם לעצב במטה הארמייה, לאור היות קרייזר מפקד אהוד על קציניו, מקצוען וקר רוח.

גנרל קרייזר (מצד שמאל) עם המרשל וסילייבסקי
מקור: <http://worldrusnews.ru/?p=21397>

נציג הסטבקה, המרשל אלכסנדר וסילייבסקי, הגיע לחקור את ההתרחסות בחזית ומצא שקרייזר פעל נכון, מה גם שבסופו של דבר הבקיע את החזית הגרמנית ו"עם הצלחה לא מתווכחים". לא זו בלבד, אלא שסטלין עצמו הורה ב-31 ביולי לעצור את ההתקפה לנוכח היקף האבדות. בסופו של דבר מונה קרייזר למפקד ארמייה 51 כבר ב-2 באוגוסט, ונותר בתפקיד זה עד תום המלחמה.⁵² טולבוּחין עצמו חש כי נכשל, וייתכן שכלל לא

⁵⁰ צי אוויר (Luftflotte) היה המסגרת הארגונית הגדולה ביותר בחיל האוויר הגרמני במלחמה, מקביל לקבוצת ארמיות. מפקד צי האוויר הרביעי היה הפילדמרשל וולפרם פון ריכטהופן.

⁵¹ Robert M. Citino, *The Wehrmacht Retreats*, University Of Kansas, 2013, PP. 227–228.

⁵² לעניין פרשת ההדחה וההחזרה ראו למשל באתר: <https://armystandard.ru/news/2020127102-V8ejq.html>. מאמר זה שייך לקבוצת 'הכוכב האדום' שבצבא הרוסי; באתר <http://worldrusnews.ru/?p=21397> כותרת המאמר היא – ЯКОБ КРЕЙЗЕР

הבין שתפקידו הוא הטעיה. כך או אחרת, מנשטיין מצידו הגדיר את ההחלטה הגרמנית להסיט עתודות לחזית המיוס כ"הרסנית"⁵³.

רצף ההתקפות המתואמות של הסובייטים במערכת הנגד שלאחר קורסק הביא לכיבוש מחדש של אוקראינה. במערכה זו השתתף מפקד ארמייה 51 במתקפת הדוֹנְבַּאס, שנפתחה כשבועיים אחר כך ושבה עברו הכוחות הסובייטים יותר מ־300 קילומטרים עד 22 בספטמבר וכבשו את אגן הדונבס, אך לא עצרו פה. במהלך אוקטובר ונובמבר לחץ הפיקוד העליון הסובייטי לנצל הצלחה ולהמשיך הלאה בשל מדיניות האדמה החרוכה שבה נקטו הגרמנים בנסיגתם ובשל כוונתם להיערך להגנה מסודרת, על בסיס קו פנתר לותן ('החומה המזרחית'). בעקבות זאת החזית הדרומית הסובייטית מיהרה לפרוץ את הקו הגרמני כדי שלא לאפשר זמן התבצרות. במבצעי ההמשך בלט קרייזר בכיבוש העיר מליטופול, והארמייה שלו כבשה את דרום אוקראינה והגיעה לחופי הים השחור תוך שהיא עוברת 200 קילומטרים נוספים.⁵⁴ במהלך מתקפה זו באזור הדנייפר התחתון ניתקו הכוחות הסובייטים את הכוחות הגרמניים שהחזיקו בחצי האי קְרִים, והארמייה של קרייזר אף הניחה ראש גשר בחצי האי קְרִים, ראש גשר שיאפשר לסובייטים לפתח את המאמץ העיקרי במתקפה על קְרִים בהמשך.

המערכה בחצי האי קְרִים

במערכה שהתחוללה באביב 1944 שיחק קרייזר תפקיד מפתח. חצי האי קְרִים משתרע במרכז חלקו הצפוני של הים השחור. הוא מחובר ליבשת, לאוקראינה במִצְר יבשה צר, מִצְר 'פרקופ' וכן מִצְר ים צר יחסית מפריד ממזרח בינו, באזור קרץ' ובין אזור הקווקז הרוסי (ראו מפה עמ' 17). הגרמנים ראו חשיבות רבה בחצי האי, הן כשהיו במגמה התקפית והן כשהיו במגנה. לקְרִים הייתה חשיבות כבסיס שיאפשר פעילות צי בים השחור הרוסי, כבסיס לאיום אווירי על רומניה ועל שדות הנפט וכגורם ששליטה בו מהווה איתות לטורקיה לצדד בגרמניה ואולי אף למשוך אותה לצידה. על פי חלק מהתיאורים, להיטלר הייתה מעין "אובססיה" לשלוט על קְרִים, והוא ראה בה מקום הנופש המיועד של האימפריה הגרמנית העתידית.⁵⁵ גם הרוסים, ששלטו על קְרִים זה 300 שנה, ייחסו לה חשיבות גדולה. בעת הפלישה הגרמנית ב־1941 נכבש כמעט כל חצי האי לאחר קרבות עיקשים שנמשכו עד נובמבר, למעט העיר סבסטופול בדרום מערבו. העיר עמדה במצור עד יולי 1942, אז נכנעה לאחר 250 ימים.

בחודשים אוקטובר–נובמבר 1943, במסגרת המערכה ההתקפית הסובייטית, פינו הגרמנים את חצי האי טמאן, צידו המזרחי של מִצְר הים בין רוסיה לקְרִים, ונסוגו אליה. הסובייטים מיהרו בעקבותיהם ונחתו בחצי האי קרץ' שבמזרח קְרִים וביססו אחיזה, אך לא יכלו להתקדם. בד בבד ניסתה חזית דרום טולבוחין לתקוף את קְרִים דרך מִצְר 'פרקופ', אך הביצורים והכוחות הגרמניים מנעו זאת ממנה.

ГЕНЕРАЛ «АТАКА» (יעקב קרייזר – גנרל "התקף"), והיא מכוונת למוניטין שיצאו לו כגנרל התקפי ואגרסיבי. ראו גם קטע מזיכרונותיו של מפקד הארטילריה של הארמייה, גנרל סטרבליצקי http://militera.lib.ru/memo/russian/strelbitsky_is/05.html

⁵³ למשל, אריקסון טוען בספרו טולבוחין לא הבין שמילא היטב את תפקיד ההטעיה, עד שעם הגעתו של וסילייבסקי למפקדתו הסביר לו על כך.

John Erickson, *The Road To Berlin – Stalin's War With Germany*, Vol. 2, P. 155.

על אודות החשיבות שראו בסגירת הפירצה במיוס ועל אודות ההשלכות של הסטת העתודות ראו אצל: **מנשטיין, ניצחונות אבודים**, עמ' 452.

⁵⁴ יש אירוניה מסוימת על כך שכהערכה על חלקו בשחרור דרום אוקראינה הוענק לקרייזר היהודי 'עיטור בוגדן חמלניצקי'.
⁵⁵ קתרין מרידייל, **המלחמה של איוואן – הצבא האדום 1939–1945**, תל אביב: עם עובד, 2009, עמ' 241–242; וכן אצל אריקסון: Erickson, *The Road To Berlin*. PP.250.

הישג חשוב במהלך קרבות אלו היה של ארמייה 51 של קרייזר, שהצליחה לבסס את ראש הגשר שלה בגדה הדרומית של סיבאש. מדובר באזור לגונות וביצות מי מלח בעומק 1–3 מטרים הנמצא בצפון-מזרח קרים, הקשה למעבר ומפריד בין חצי האי בין היבשת ובין ים אזור. הגרמנים העריכו שהרוסים יתקפו דרך מצר 'פרקופ', כפי שעשו הם עצמם ב-1941. הם הכירו גם את מבצע ההתקפה הרוסי ב-1920, בזמן מלחמת האזרחים, ובו הבקיעו הרוסים לקרים דרך פרקופ, תוך שימוש במאמץ משני שחצה את סיבאש, אך לא העריכו שאפשר להעביר כוחות בהיקף נרחב וכלים כבדים דרכו,⁵⁶ ולכן עיקר ההגנה הגרמנית תוכננה מול מצר 'פרקופ', שער הכניסה המסורתית. ההתבצרות הגרמנית נשענה על ביצורים קיימים, 'החומה הטורקית' העתיקה, קווי חפירות רוסיים וביצורים נוספים, לרבות בונקרים, מִצְדִּיּוֹת, תעלות חדשות וכן הצבת חלק גדול מהכוחות של ארמייה 17 הגרמנית שנערכה בִּמְצַר, כאשר על חוף הסיבאש מגנה דיוויזיה רומנית. ארמייה 17 הגרמנית מנתה 230 אלף איש בחמש דיוויזיות גרמניות ובחמש דיוויזיות רומניות, המאוגדות בגיס 49 שהיה אחראי לפרקופ ולגיס 5 שנערך מול מצר 'קרץ'. כיבוש קרים הוטל על החזית של פיודור טולבוּחין, ששמה שונה במהלך החורף ליחידת האוקראינית הרביעית, עם ארמיית החוף העצמאית של יִרְמֶנְקוֹ בחצי האי קרץ. טולבוּחין בחר להטיל את המאמץ העיקרי על ארמייה 51 של קרייזר, שתתקוף מכיוון סיבאש. לשם כך נערך מבצע הנדסי גדול, שכלל הקמת שני גשרים וסכר צפים, ואלה יאפשרו להעביר כוחות וכלים כבדים.⁵⁷ פתרונות נוספים כללו יצירת רפסודות שעליהן הועמסו כלים. חלק אחר באתגר היה להסתיר את המאמץ מהצד הגרמני. העבודות נערכו ברובן בלילה, והגשרים הוקמו מתחת לגובה פני המים כדי לחמוק מאיתור באמצעות סיורי אוויר. העבודה בתוך מי המלח הקפואים ואחר כך בעת המעבר זכורה לחיילים שהשתתפו בה כחוויה קשה במיוחד. מפקד קורפוס 63, גנרל קושבוי מתאר סיור שערך יחד עם קרייזר בגדה הגרמנית, כהכנה למבצע:

מהר מאד יצא מפקד הארמיה (קרייזר) יחד איתי לגדה הדרומית של הסיבאש כדי לעמוד על המצב בראש הגשר. התמונה הייתה עגומה. אף עץ או שיח לא נראו... סביבנו השתרעה ערבה חסרת גבולות ומשטחים לבנים של בריכות מלח יבשות. אפילו שיח לא נראה באופק. רק פה ושם תלוליות אפורות-אדמדמות. יכולנו לצפות עד האופק. נראה היה שהכוחות חשופים לחלוטין לתצפית ולאש של האויב. מדרום לנו נראו קווי האויב, שהתמקם על תלי קבורה סקיתים עתיקים... הסיירים שלנו ראו שוב ושוב ניצנוצי זכוכית של משקפות. אף מקור מים טריים לא נראה בראש החוף.⁵⁸

ב-8 באפריל החלה המתקפה בהרעשה ארטילרית, תחילה תקפה ארמיית הגוורדיה 2 מהמצר. בחסות האש צלחו אנשיו של קרייזר את סיבאש, ובד בבד פתחה ארמיית החוף בהתקפה שלה. ארמייה 51 הצליחה להתבסס בראש החוף ולהבקיע דרך הכוחות הרומניים. כאשר הגיח קרייזר החוצה מהחוף ב-10 באפריל, כבש את טומאשבקה ונע לכיוון העיר ז'נקוי, צומת דרכים המוביל מצפון לדרום ומערבה לכיוון בירת קרים

⁵⁶ Wilhelm Tieke, *The Crimean Campaigns 1941–1944*, Friesens Printers, 2014, PP. 344–359.

⁵⁷ ספרו של טיק מבוסס על מקורות גרמניים ועיקרו הוא הדו"ח אחרי פעולה של הצבא הגרמני. ראו למשל: זיכרונות המרשל קושבוי, ששימש מפקד קורפוס 63 בארמייה של קרייזר בעת המבצע. מובאים באתר (רוסית): http://militera.lib.ru/memo/russian/koshevoy_pk/04.html; מרידייל, *המלחמה של איוואן*, עמ' 241–242. ראה גם:

Erickson, *The Road To Berlin*, p.250

⁵⁸ זיכרונות קושבוי, שם. התיאור הזה מצוטט גם בספרו של רוברט פורצ'ק:

Robert Forczyk, *Where The Iron Crosses Grow: The Crimea 1941–44*

מתוך גרסה המופיעה במרשתת: <https://e-libra.su/read/593766-where-the-iron-crosses-grow.html>

סימפרופול. ראש מטה החזית חש בטוח לדווח למרשל וסילייבסקי: "הרשה לי, בשם מפקדת החזית, להגיש לך... את המפתחות לקרים".⁵⁹

חציית הסיבאש

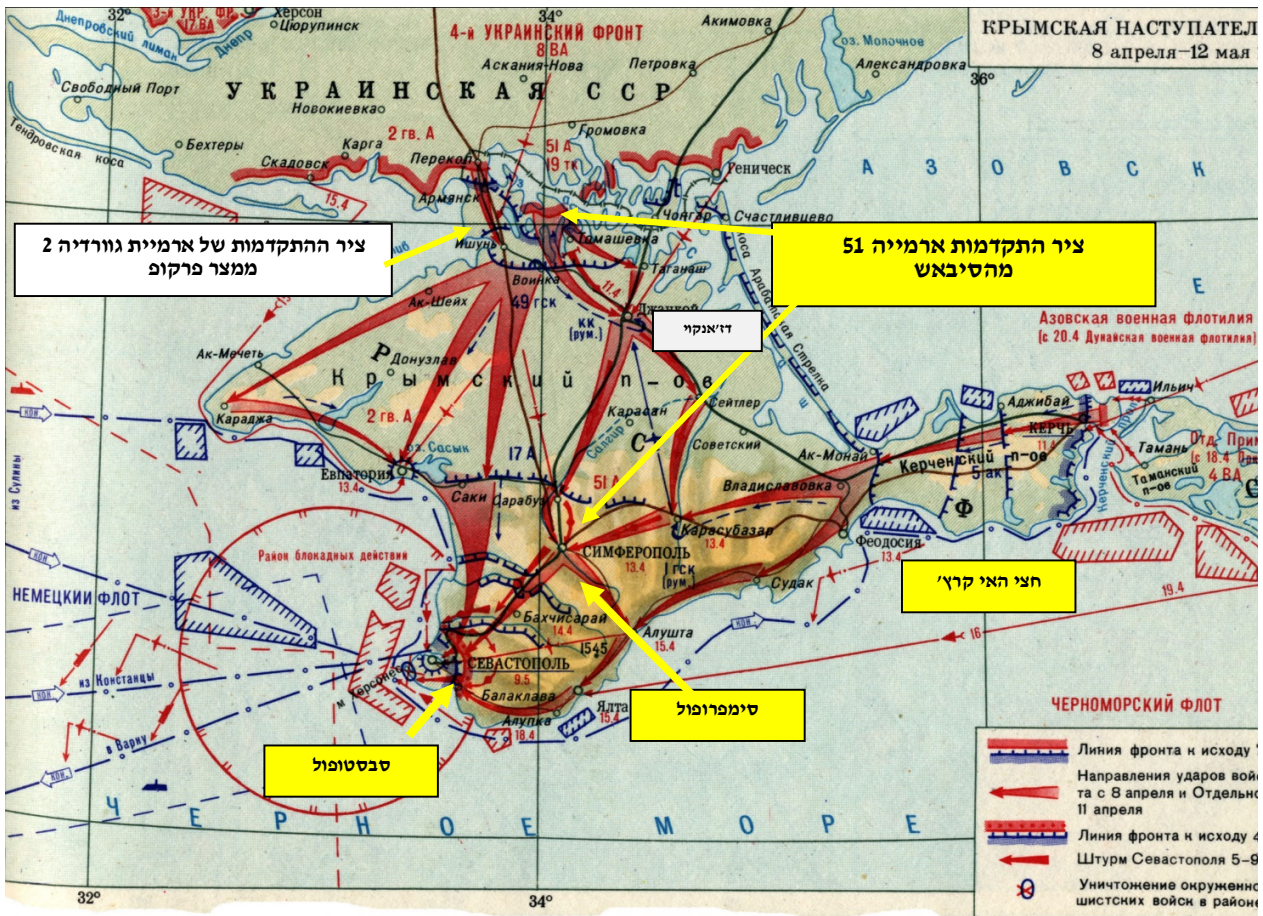
מקור: <https://www.rferl.org/a/25374879.html>

משמעות המהלך הייתה איום לנתק את הכוחות הגרמניים בצפון קרים, ולמעשה כל "המערכת הגרמנית התהפכה", והגרמנים מצאו עצמם נדרשים למהר להגיע לסבסטופול לפני הרוסים. המפקד הגרמני, הגנרל ארווין ינקה, נאלץ להורות על נסיגה כללית מפרקופ ומכיוון החוף ופתח את הדלת לכלל הכוחות הסובייטיים לכיוון סימפרופול וסבסטופול. קרייזר נע במהירות לכיוון סימפרופול, בשני צירים, האחד ישירות לכיוונה והאחד תוך תנועה דרומה, שאילצה את הכוחות שעמדו מול ארמיית החוף לסגת במהירות, ואז פניה מערבה. בסימפרופול תכננו הגרמנים להגן על בסיס מה שכונה "קו גנייזנאו", אך קרייזר התגבר עליו במהירות וכבש את העיר ב-13 באפריל, שעות ספורות בלבד לאחר נסיגת מפקדת הארמיה הגרמנית ממנה.⁶⁰

⁵⁹ Erickson, *The Road To Berlin*, pp 251.

על ההבנה הגרמנית של משמעות המהלך ראו בספרו של טיק המבוסס כאמור על הדו"חות הגרמניים של מערכות קרים: Wilhelm Tieke, *The Crimean Campaigns 1941–1944*, PP. 362–363.

⁶⁰ שם, עמ' 366.

מפת מבצע קרים

מקור: אתר משרד ההגנה הרוסי https://stat.mil.ru/winner_may/lessons/free_crimea.htm

הכוחות הגרמניים נסוגו במהירות לעיר סבסטופול, ולמעשה, ההתקדמות המהירה של ארמייה 51 יצרה 'מרוץ לסבסטופול', והגרמנים חששו שהסובייטים ישיגו אותם לפני שיעקר הכוח יגיע לעיר המבוצרת. היטלר הורה להגן על 'מבצר סבסטופול' ככל שיידרש. הוא סירב להורות על פינוי, אך בוצע פינוי של חלק מהכוחות הרומניים בלחץ ממשלתם שעמדה בפני מתקפה סובייטית לרומניה גופא, ושל כוחות 'בלתי חיוניים' גרמניים. מספר התקפות של החזית על סבסטופול נבלמו עד 23 באפריל, והכוחות נעצרו להתארגנות מחודשת. בינתיים נערך שינוי בפיקוד הגרמני. גנרל ינקה טס לפגוש את היטלר ב-29 באפריל בברכטסגאדן ודרש לפנות את קרים בטענה שאי אפשר עוד להגן עליה. בדרכו חזרה המתינה לינקה בתחנת ביניים הנחיה לשוב על עקבותיו מאחר שהודח מהפיקוד. את מקומו תפס קרל אלמנדינגר (Allmendinger), מפקד גיס 5, שנחשב "נאצי נאמן יותר".⁶¹

גם הפעם התבססה התוכנית של החזית האוקראינית הרביעית על הטעיה, שכיוונה לציפיות של הגרמנים מהסובייטים שיפעלו כמותם. עיקר הכוח של הארמייה הגרמנית נערך צפונה, לכיוון ציר החוף המערבי שנחשב ציר התנועה הנוח יותר לסבסטופול. ב-5 במאי מכיוון זה החלה התקפת ארמיית גוורדיה 2, אך המאמץ

⁶¹ Earl F. Ziemke, *Stalingrad TO Berlin: The German Defeat In The East*, center of military history, united states army, 2002, p.294.

העיקרי נפתח יומיים אחריה. ארמייה 51 כבשה את רמת סאפון ממזרח לסבסטופול בתוך לילה אחד, בליל 6–7 במאי. עם כיבוש הרכס היא שלטה על סבסטופול ואפשרה לכוחותיה של ארמיית החוף להתקדם מדרום לה, ובה בעת התקדמה בעצמה ונכנסה לעיר באותו היום, בעוד הגרמנים והרומנים מאיצים את מהלכי הפינוי מהעיר בדרך הים, על בסיס ספינות הציים של רומניה ושל גרמניה. ב-9 במאי בערב כבר נפלה העיר לידי הסובייטים, ואז התקבל אישורו של היטלר לפנות את העיר. כאשר התקשר טולבוין בבוקר 10 במאי לסטלין לבשר על כיבוש העיר, הורה לו האחרון להשלים את טיהור קרים בתוך 24 שעות. מאמץ הפינוי הגרמני-רומני נמשך, ובים השחור התנהלו קרבות ימיים ואוויריים, ספינות וצוללות טובעו משני הצדדים. אין הסכמה על היקף האבדות: הסובייטים דיווחו שנפלו בידיהם כ-25 אלף שבויים ומספר ההרוגים הכולל של הצד הגרמני והרומני מוערך בהיקף של 60–80 אלף; הרומנים שניהלו את מבצע הפינוי דיווחו כי מתחילת אפריל עד 12 במאי פונו כ-120 אלף איש.⁶²

המבצעים באזור הבלטי וסיום המלחמה

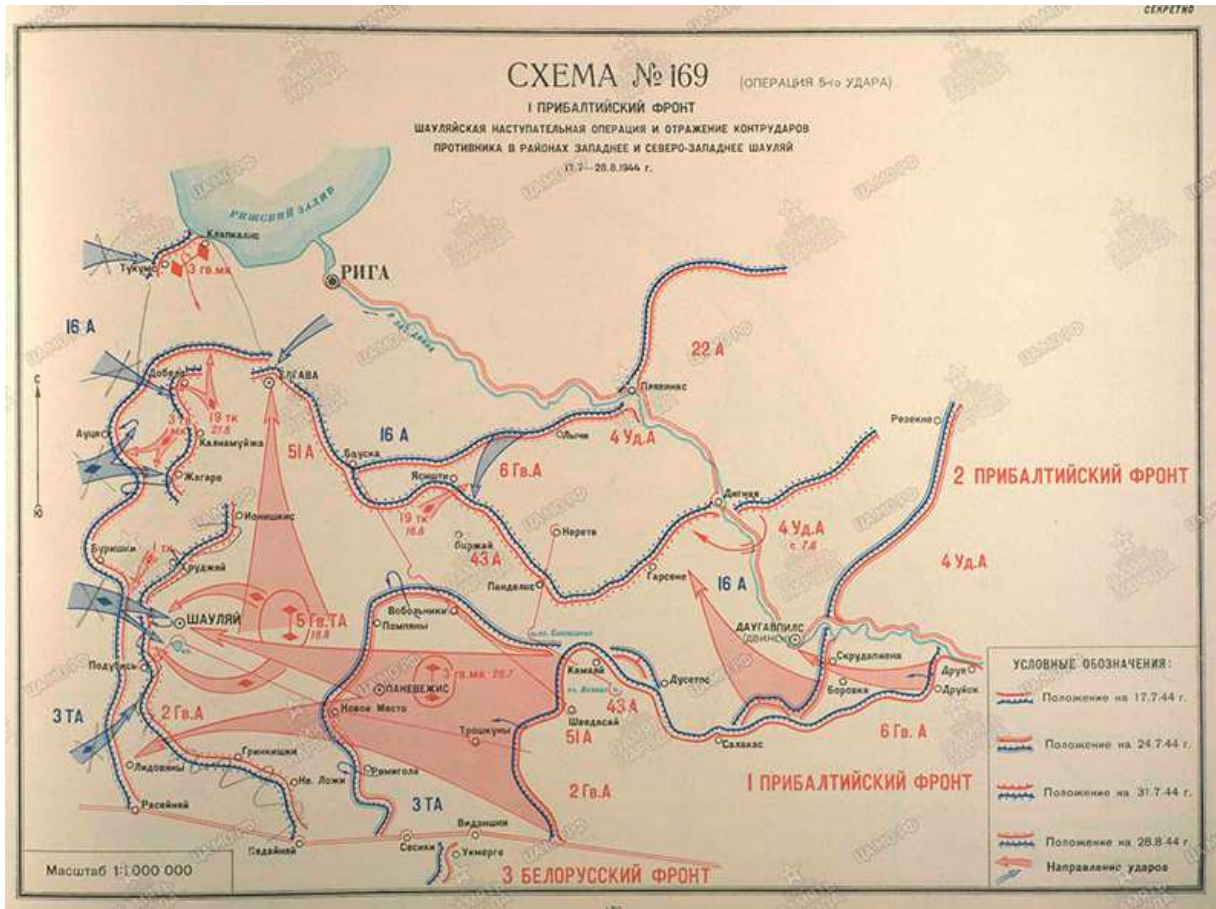
בתום המערכה בקרים הועברה ארמייה 51 לעתודת הסטבקה והוצבה בפולוטסק בזמן פתיחת מבצע 'בגרטיון', מתקפת הקיץ הגדולה של 1944 שבה חיסלו למעשה הסובייטים את קבוצת ארמיות מרכז וכבשו שוב את כל בֶּלְאָרוּס. הסובייטים ניצלו את ההצלחה לפיתוח מתקפה לכיוון הארצות הבלטיות, וארמייה 51 הוכפפה לחזית הבלטית הראשונה של הגנרל, שכתב בזיכרונותיו: "קרייזר פיקד מזה כמעט שנה על ארמיה 51 שהועברה אלינו מהעתודה ונחשב בדין כאחד המנוסים והמוכחים שבין מפקדי הארמיות. מאד אהבתי את דבקותו בהשגת יעדיו, את האופטימיות ששידר ואת יכולתו להתמודד במהירות עם מצבים קשים".⁶³ עוד כתב עליו כי הוא "גנרל התקפי, אמן התקפה שאין שני לו ומוכשר באותה המידה בהגנה".⁶⁴ קרייזר הוכיח שהוא ראוי לשבחים.

במהלך ההתקפה של החזית לעבר ריגה נוצר פער בין קבוצת ארמיות מרכז הגרמנית לקבוצת הארמיות צפון. כיוון המתקפה הסובייטית שונה בכ-90 מעלות, והארמיות שהוכנסו לקרב נעו צפונה, בהן ארמייה 51 של קרייזר. הארמייה שעברה 50 קילומטרים ביומיים לכיוון החוף הבלטי כבשה את פוניבז', שבה היה מרכז תקשורת ומפקדות של קבוצת ארמיות צפון והמשיכה הלאה. בנקודה זאת שוב התגלה קרייזר בהבנתו הטקטית ובכונותו ליטול יוזמה ואף לפעול עצמאית. כאשר ארמייה 43 הסובייטית שבאגפו התנגשה בגיס 43 הגרמני שעיכב אותה נוצר פער מסוכן באגף החזית.

⁶² ראו למשל באתר (אנגלית) <http://www.worldwar2.ro/arr/?article=776> המוקדש לכוחות הרומניים במלחמת העולם השנייה, בדף המתאר את הפינוי. מבצע זה היה המורכב והרחב ביותר שניהל הצי הרומני במלחמת העולם השנייה.

⁶³ <http://militera.lib.ru/memo/russian/bagramyan2/07.html>.

⁶⁴ ציטוט מתוך זיכרונותיו של בגרמיאן כפי שמובא בכתבה <http://worldrusnews.ru/?p=21397>.

שינוי בכיוון של החזית הבלטית הראשונה צפונה לכיוון מפרץ ריגה, בהובלת ארמייה 51.

מפת מבצע מקורית: https://pamyat-naroda.ru/ops/shaulyayskaya-nastupatel'naya-operatsiya-i-otrazhenie-kontrudarov-protivnika-v-rayone-zapadnee-i-seve/zstatic_hash=79eced6feb1b66d826d69b0e7956f17

קרייזר מיהר להטיל דיוויזיה לסגור את הפער,⁶⁵ מהלך נכון, שלא היה בסמכותו. את החלטתו זו גיבה בדיעבד מפקד החזית בגרמיהן, שמייד הקצה דיוויזיה מעתודת החזית להשלים את כוחו כך שלא תיפגע תנופת המתקפה. הארמייה של קרייזר לא הייתה הראשונה להגיע לחוף. בגרמיהן הורה לקרייזר לקחת פיקוד באופן אישי על כוחות סובייטיים משתי ארמיות שונות שהסתבכו בתוך העיר יְלֶגְבָּה, וכך כתב: "הכרתי את קרייזר כמומחה להתקפות פתע, נועז ופועל בהחלטיות. הייתי בטוח שהוא יכניע במהירות את היחידות הגרמניות בְּיֶלְגְבָּה. הוא לא אכזב אותי".⁶⁶ בעוד קרייזר מנהל את הקרב בהצלחה ובעודו כובש את העיר, הגיעה חטיבה ממוכנת 8, הכפופה לגיס עצמאי של הארמייה, לחוף הבלטי ב-31 ביולי ולמעשה ניתקה את קבוצת ארמיות צפון משאר הכוחות הגרמניים. המהירות שבה נעה הארמייה הפתיעה גם את הפיקוד הסובייטי, וכשדיווח

⁶⁵ Erickson, *The Road To Berlin*, p. 403

החלטתו של קרייזר לפעול עצמאית התקבלה הפעם כשמפקד החזית הוא בגרמיהן, בעצמו בעל נטייה לפעולה עצמאית, ומרשל וסילייבסקי שימש נציג הסטבקה. ייתכן שעם הרכב אחר, דוגמת קונייב כמפקד חזית וטימושנקו כנציג הסטבקה, היו להחלטה כזאת השלכות אישיות שליליות.

⁶⁶ מובא אצל: ארד, *בצל הדגל האדום*, עמ' 93.

מפקד החטיבה, הקולונל היהודי שמעון קרמר,⁶⁷ על הגעתו לחוף, נתקל באי-אמון מסוים. הגיס ביקש מאנשי החטיבה למלא בקבוקים במי ים, ואלו נשלחו במטוס לקרמלין.

הגרמנים הגיבו במהירות בהתקפת-נגד באמצע אוגוסט, ולאחר ריכוז מאמץ פרצו את הכיתור במבצע 'דופלקופף' ('שני ראשים') ואף ניסו לכתר את הכוחות הסובייטיים. אלא שבשלב זה הצבא האדום ניהל היטב קרבות לעומק, בהגנה ובהתקפה כאחד. הגרמנים לא הצליחו לכתר את הסובייטים, שהגיבו בסדרת התקפות-נגד משלהם. קרייזר השתתף במתקפת ריגה בספטמבר, וזו הביאה לנסיגתן של קבוצת ארמיות צפון לכיוון חצי האי קורלנד, וחודש אחר כך הגיעה הארמייה 51 שלו לים הבלטי במתקפת מְמֶל (Memel) והפעם סגרה סופית את הכיתור על כשלושים דיוויזיות גרמניות במה שנודע כ'כיס קורלנד'.

היטלר החליט שעל קבוצת הארמיות, ששמה שונה כעת לקבוצת ארמיות קורלנד, להחזיק בכל מחיר ושלא תתפנה ממנו.⁶⁸ בזכות תנאי שטח והספקה רצופה מהים הצליחו הגרמנים להחזיק מעמד ולהתבצר בהתמדה. הארמייה של קרייזר השתתפה בשש התקפות שהצליחו רק לצמצם את הכיס, אך לא לכבוש אותו, אבל עשרות הדיוויזיות שהיו סגורות בכיס חסרו מאוד לגרמנים בקרבות עד ברלין, והיה בכוחן להאריך עוד את המלחמה. קבוצת הארמיות נכנעה רק כיומיים אחרי שנודע על כניעת גרמניה. יעקב קרייזר, הראשון לנהל קרב הגנה ממשי מול הפלישה הגרמנית ומי שהשתתף במלחמה לכל אורכה, הוא שקיבל את כניעתה של היחידה הגרמנית האחרונה. למעשה, חלק מהחיילים בקורלנד, עם לאומנים לטביים, סירבו להיכנע, וכך המשיך קרייזר לנהל מבצעים גם אחרי יום הניצחון על גרמניה הנאצית. מצב עניינים זה הוביל לאנקדוטה ראויה לציון: זמן קצר אחרי כניעת גרמניה ערך סטלין קבלת פנים למפקדי הארמיות והחזיתות, ואליה הגיע קרייזר ישר מהזירה בקורלנד. הוא בלט במדי השדה לעומת מדי השרד של המפקדים האחרים ולכד את עינו של סטלין ששאל: "מדוע החבר קרייזר עודנו גנרל-לויטננט? הרי הארמיה שלו נלחמה כל-כך טוב ובהצלחה?" סטלין הרים כוס לכבוד קרייזר, וכעבור זמן קצר, ב-2 ביולי, הועלה לדרגת גנרל קולונל.⁶⁹

אחרי המלחמה

בחלק מהכתבות השונות על אודות קרייזר הוא מכונה לעיתים 'הגנרל שנשכח', משום שלא זכה למקום הראוי בהיסטוריה ביחס להישגו, או 'הגנרל ההתקפי'. אך יש כתבות שבהן הוא מכונה 'חביבו של סטלין' כשבהקשר זה מוזכר האירוע שבו קודם בדרגה. מצד אחר, מפקדי ארמיות בוותק דומה לשלו ושלחמו בהצלחה קודמו תוך כדי המלחמה למפקדי חזיתות. הקשר נוסף להיותו 'חביבו של סטלין' הוא כמובן העובדה שיחמק' מהטיהורים וכן שהוחזר לתפקיד מפקד ארמייה לאחר הדחתו. כך או אחרת, כעבור זמן קצר עמד הכינוי הזה במבחן.

אף שקודם בדרגה עם תום הקרבות, לא קודם קרייזר בתפקיד, ובעשר השנים הבאות פיקד על ארמיות שונות. השנים אחרי המלחמה אופיינו באווירת אנטישמיות גוברת בברית המועצות ובגרורותיה, ביחוד

⁶⁷ שמעון קרמר מוכר במערב דווקא לחובבי תולדות הריגול. כמומחה לשפות הוא הושאל למשך כמה שנים למודיעין הצבאי (ג'י-אָר-1), ובתפקיד זה שהה בראשית המלחמה בלונדון בכיסוי דיפלומטי. הוא נודע כמי שגייס את קלאוס פוקס, מרגל האטום הידוע ביותר, שהעביר את סודות הגרעין של בריטניה ושל המערב לברית המועצות. בפעילות זו השתתפה אורסולה קצ'ינסקי, יהודייה גם היא, הנחשבת אחת המרגלות המוצלחות בתולדות המלחמה הקרה.

⁶⁸ אריקסון בספרו "The Road To Berlin" מתייחס לנושא קורלנד (למשל: בעמ' 545-546 יש התייחסות להחלטה של היטלר להותיר את הדיוויזיות; בעמ' 566 וכן בעמ' 651-652 הוא מציג את חסרונו בקרבות ההגנה בגרמניה גופא.

⁶⁹ למשל, באתר (רוסית) <https://armystandard.ru/news/2020127102-V8ejq.html> תאריך הענקת הדרגה הוא 2 ביולי 1945. תאריך זה מופיע גם בדף של קרייזר באתר משרד ההגנה הרוסי. גם באתר <http://worldrusnews.ru/?p=21397> מופיע אזכור האירוע בתאריך זה. יש מחלוקת האם הוענקה הדרגה ב-24 ביוני או ב-24 באפריל. סביר יותר שהוענקה לו בחודש יוני.

בחדשי חייו האחרונים של סטלין.⁷⁰ בברית המועצות לבשה האנטישמיות פנים ממוסדות, והשיא היה בסדרת משפטי ראווה בברית המועצות ובמדינות הלוויין שלה, שהבולטים היו 'משפטי פראג' ו'עלילת הרופאים'. בפראג נעצרו 14 מנהיגים בולטים של המפלגה הקומוניסטית, 11 מהם יהודים, והואשמו בבגידה וחבלה. הם עונו והודו, ולמעט שלושה נידונו למוות. פרסומים אנטישמיים חריפים בעיתונות, הרחקת יהודים ממשרות בכירות ומהאקדמיה והגבלות שונות במוסדות רבים היו עניין יום-יומי. כאשר הואשמו רופאים יהודים כי זממו לרצוח את סטלין ובכירים אחרים, הפכה השנאה בוטה עוד יותר. כך לדוגמה, אזרחים סירבו לקבל תרופות וטיפולים מרופאים ומרוקחים יהודים מחשש שיורעלו. באווירה זו בינואר 1953 נדרשו מנהיגים ואנשי רוח יהודים לחתום על מכתב שמוען לסטלין. תוכנו בגרסתו הראשונה לא נמצאה, אך כל מי שראה אותו הביע חרדה. במכתב נדרשו החותמים, בין השאר, לדרוש עונש מוות לרופאים היהודים. לרוב, זומנו האישים למשרדי עיתון המשטר 'פראבדה' ונדרשו לחתום בו במקום. רובם חתמו, ורק מעטים העזו להתנגד. קרייזר היה מהאישים הבודדים שעמדו בסירובם לחתום.

מעולם לא הסתיר קרייזר את יהדותו, ובעת המלחמה הצטרף לוועד היהודי האנטי-פשיסטי.⁷¹ מדובר בגוף שהוקם בחסות האן־קה־ה־דה (NKVD), ואנשיו היו פעילים בתעמולה נגד גרמניה הנאצית ובהבלטת חלקם של היהודים במלחמה, כתעמולה המכוונת למערב. מלבד זאת הם יזמו פעולות נוספות, כגון איסוף תיעוד לשואה. קרייזר היה חבר פעיל בוועד, ובאוגוסט 1942 חתם בשמו, עם חברים נוספים, על איגרת ברכה לכינוס הראשון של ה'ליגה לניצחון למען רוסיה המעצמתית במלחמתה בנאצים' של היישוב היהודי בארץ ישראל, שנודעה בשם 'ליגה V'. בין השאר נכתב בה: "אנו שולחים ברכות חמות לקונגרס של כל יהודי א"י שהוקם כדי לסייע לצבא האדום הגיבור. לפני אלפיים שנה לחמו יהודה המכבי ובר-כוכבא כנגד אבות-אבותיהם האידאולוגיים של היטלר ומוסוליני."⁷² לאחר המלחמה שינה המשטר את טעמו ביחס לוועד, ומרבית פעיליו נעצרו ואף הוצאו להורג באשמה שהארגון היה מוקד לפעילות אימפריאליסטית ואנטי-סובייטית. אף שמעורבותו בוועד וסירובו לחתום הביאו לאיום ישיר על חייו, ולמעשה באותה העת היה היחיד מכלל חברי הוועד הבכירים שטרם נעצר או הוצא להורג, עמד קרייזר בסירובו.

במרץ 1953 מת סטלין וזמן קצר אחר כך בוטלו ההאשמות כנגד הרופאים והמכתב נגזר. לאחר מאבקי הירושה בצמרת עלה לשלטון ניקיטה חרושצ'וב, שהכיר את קרייזר מתקופת הלחימה בסטלינגרד. בעקבות זאת השתנו פני הצמרת הצבאית, ובין השאר, ב-1955 מונה איוואן בגרמיאן לתפקיד שר ההגנה. ב-1955 קודם קרייזר לתפקיד מפקד מחוז צבאי. עד 1963 הוא פיקד על מספר מחוזות צבאיים (דרום אונגריה, טרנס בייקל, המזרח הרחוק ואונגריה) ואז מונה למפקד האקדמיה הצבאית על שם פרונינה, המוסד הצבאי הבכיר ביותר בברית המועצות. ב-1962 הועלה לדרגת גנרל הצבא. ב-1969 הוא חלה ומונה למפקח במשרד המפקח הכללי על משרד ההגנה, תפקיד ייצוגי שהוענק לשם כבוד למפקדים בולטים. יעקב גרוורביץ' קרייזר מת באותה השנה ונקבר בבית הקברות נובודוויצ'יה שבמוסקווה, הנחשב ליחלקת גדולי האומה' השנייה במעלה במערכת הסובייטית, אחרי חומת הקרמלין.

⁷⁰ רוב חלק זה, אלא אם צוין אחרת, מבוסס על: יהושע רובנשטיין, **הימים האחרונים של סטלין**, ראש"צ: ידיעות ספרים, 2019, עמ' 53-87; התייחסויות לוועד היהודי האנטי-פשיסטי אצל: ארד, **בצל הדגל האדום**, עמ' 5, 30.

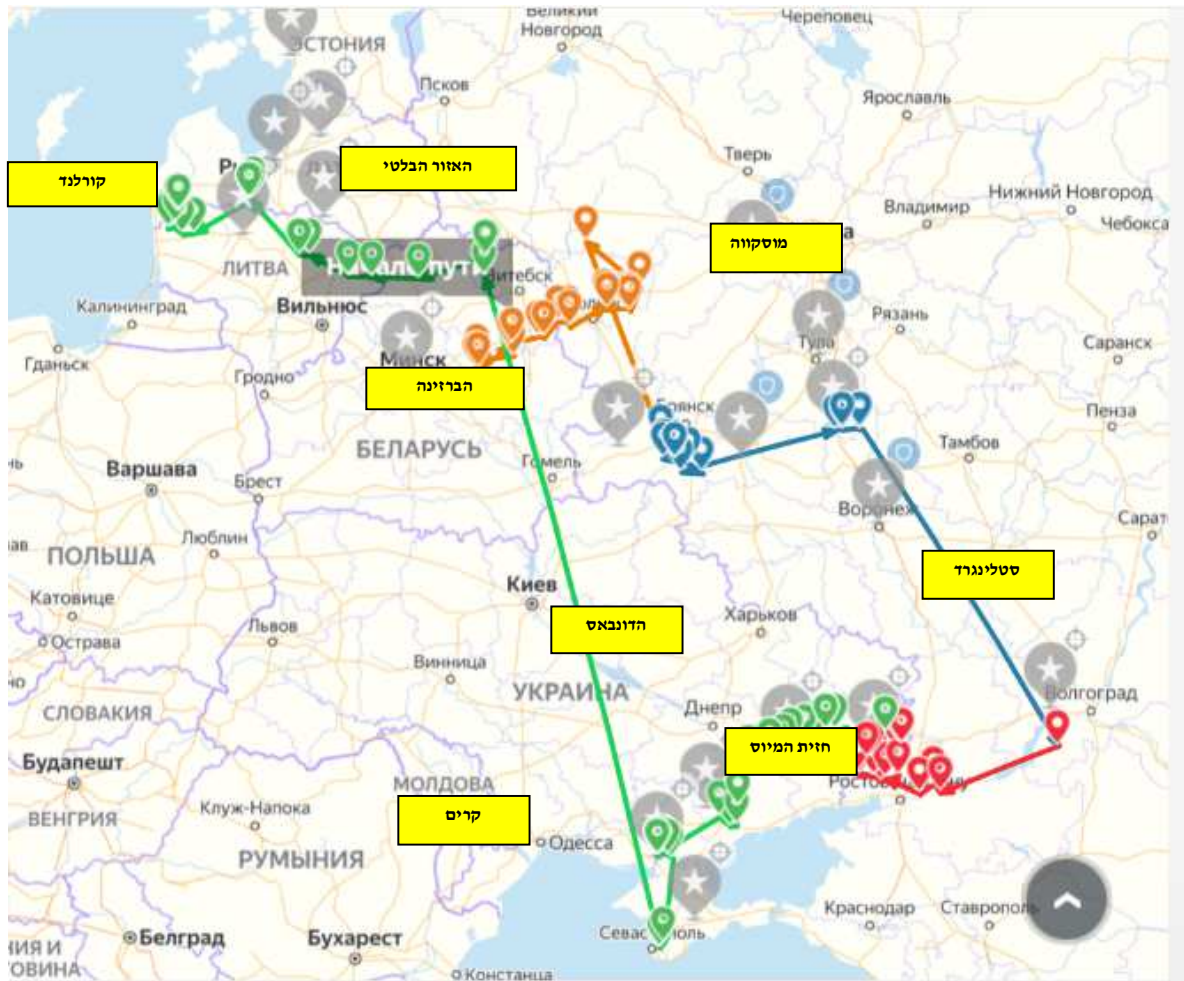
⁷¹ ראו אצל: ארד, **בצל הדגל האדום**, עמ' 5, 32, 140, וכן: <http://worldrusnews.ru/?p=21397>.

⁷² <https://www.yadvashem.org/research/research-projects/soldiers/iakov-kreizer.html>

סיכום

יעקב קרייזר היה הגנרל היהודי הבכיר אי פעם בצבא האדום. הוא מעולם לא הסתיר את יהדותו ואף התגאה בשורשיו, גם כשהדבר היה עלול לעלות במחיר כבד. בה בשעה הזדהה עם המשטר, התנדב לצבא האדום בראשיתו והצטרף מיוזמתו למפלגה הקומוניסטית. התנהלותו כמפקד מאופיינת בהבנה מקצועית, בראייה טקטית, ביכולת הפקת לקחים ובהתאמה למצבים משתנים. ניכר בקרבותיו, בין השאר, בהיותו מפקד דיוויזיה, בהתחמקות מכיתור, בסטלינגרד ובקרים, בניצול הקרקע ובהיערכות האויב. מדובר בתכונות שלרוב אינן מיוחסות לגנרלים סובייטים במלחמת העולם השנייה. כך למשל, כאשר נשאלו שנים רבות אחרי המלחמה הגנרלים הגרמנים בדימוס, הרמן בלק ופון מלנתין, על ההבדלים בין המפקדים הרוסים לגרמנים, הם התייחסו להיעדר הנכונות ליטול יוזמה אצל מפקדי השדה הרוסים לעומת אלו הגרמנים, על היעדר המחשבה האינדיווידואלית אצל הראשונים לעומת האחרונים ועל נטייתם של המפקדים הרוסים שלא לנצל שטח מחד גיסא ולעשות שימוש בזבזני בחיי חייליהם מאידך גיסא.⁷³ בכל המבחינים האלה מתאפיין קרייזר כמפקד 'מערבי' או 'גרמני' הרבה יותר מרוסי. אומנם הוא לא בחל בהקרבת חייליו ואי אפשר להצביע על נטייה לחסכון יתר בחיי אנשיו, אך גם לא נהג בהם פזרנות יתרה, ובארגז הכלים שלו היו יותר ממסה ומורל בלבד. מאמר בביטאון הצבא הרוסי לציון 100 שנה להולדתו של קרייזר נשא את הכותרת "הוא גדל באלאבנו", כלומר גדל בשדות האימונים הסמוכים למוסקווה. הוא היה חריג בהיקף האימון שקיבל טרם המלחמה וחריג במיוחד מאחר שהדיוויזיה שבה שירת שימשה פלטפורמה לפיתוח תפיסות לחימה, בתקופת הפריחה האינטלקטואלית של מיכאיל טוקצ'בסקי. ניתן להבחין אצל קרייזר ביכולת להבין את ההקשר המערכתי, דוגמת הצורך להרוויח זמן בהשהיה שניהל בין נהר בְּרֶזְיֶנָה לדנייפר, או מתי הקרבת החיילים בהתקפות מצח על חפירות בחזית המיוס מיצתה את תפקידה כהטעיה והפכה חסרת תכלית. בכך ניכרות בתפיסתו טביעות אצבעותיו של טוקצ'בסקי. מעל הכול בולט קרייזר בחשיבתו העצמאית ובנכונותו ליטול יוזמה כשהדבר נדרש, גם אם הוא עלול לשלם מחירים אישיים. קרייזר פעל בנחרצות לסגור פער מסוכן באגף החזית במתקפה הבלטית, לעצור מתקפה במיוס כשהפכה מיותרת ומעולם לא קפא בחוסר אוניס לנוכח היעדר קשר עם מפקדיו או לנוכח חוסר ודאות. במערכת שקידשה פיקוד פרטני, הוא לא פחד ליטול יוזמה ולפעול עצמאית למען השגת המטרה, אף שהיה ער לחלוטין לאופי המערכת שבה פעל, כפי שמעיד עליו רגוריו קליין. בזכות נטייתו ליזום ולפעול בנחרצות הצליח לערוך התקפות מהירות ונחישות וזכה בקרב עמיתיו במוניטין של 'מפקד התקפי'. הוא פעל תמיד כפי שחשב שהמצב דורש והתעלם מההשלכות האישיות האפשריות. את החלטותיו קיבל קודם כול על סמך התרשמותו האישית מתוך הלחימה. כך בֶּרְזֶיֶנָה, בסטלינגרד, במיוס, בקרים או בהתקפה לכיוון הים הבלטי. הוא נכח תמיד בשטח ובחזית הלחימה, נפצע לפחות פעמיים והוביל כוחות באופן אישי. במובנים רבים הוא אכן פעל והתנהל כמו מפקד גרמני, יותר ממפקד רוסי. אם אפשר לתת בו סימנים כ'מפקד יהודי', הרי הוא בהחלט היה קשה עורף והיה רגיל להיות בעמדת המיעוט בדעותיו ובפעולותיו ואף שהיה קומוניסט לא נטה ליישר קו עם הכלל. פעולה נחושה בהתאם לעקרונותיו אפיינה אותו גם כמפקד בשדה הקרב וגם בסירובו לחתום על מכתב הרופאים. הוא סירב להיכנע כשפותר שוב ושוב על ידי הגרמנים וסירב להיכנע לדרישה לא צודקת של סטלין. ראוי לדור הנוכחי של הלוחמים היהודים להכיר לוחם ויהודי דוגמתו.

⁷³ William DePuy, *Generals Balck And Von Mellenthin On Tactics: Implication For Nato Military Doctrine*, 19 dec. 1980. [a097704.pdf \(dtic.mil\)](https://dtic.mil/a097704.pdf).

נתיב הקרבות של גנר יעקב קרייזר

מקור: https://pamyat-naroda.ru/commander/627/?static_hash=14849456614aa1dbbee4bada5915f2df

קרייזר, מפקד ארמייה 51, בעמדת תצפית על סבסטופול

מקור: <http://matveychev-oleg.livejournal.com/5726775>

”מילאתי את חובתי הצבאית, חובת יהודי במלחמה נגד אויב הדמים שלנו”¹ –

חויית הלוחמים היהודים בדיוויזיית הרובאים הליטאית ה-16 של הצבא האדום

אייל ברלוביץ'²

סיפור המלחמה של סבי שלמה ברלוביץ' ושל בני דורו מתחיל ב-22 ביוני 1941, עם פלישת גרמניה לברית המועצות. בתחילת המבצע נדמה היה שהצבא הגרמני הצליח להבקיע את דרכו לתוך ברית המועצות ולהכריע את הצבא האדום על ידי הבקעות לעומק מערכי ההגנה. התקדמותו הובילה את הממשלה הסובייטית ואת ראשי הצבא להקים שוב יחידות שִׁרְדוּ מהמצבה בשל השחיקה מהקרבות או בשל עריקות. בדצמבר 1941 הוקמה דיוויזיית הרובאים הליטאית ה-16, ורק במאי 1942 החלו לגייס את יוצאי ליטא לשורות חיל הרגלים הטריטוריאלי ה-29, ובתוכו דיוויזיית הרובאים ה-16 הליטאית. ב-2 ביולי 1942 התגייס סבי לדיוויזיה זו. הוא גויס בגיל 19 בעיר קאראקול שבאוזבקיסטן שאליה הגיע עם משפחתו לאחר שברחו מהעיירה זימאיצ'ו נאומייסטיס. לאחר הגיוס שובץ לגדוד 16 שבחטיבת חיל הרגלים 167. סבי הוצב כרגם באחת הפלוגות ונלחם בקרבות לשחרור ליטא והמדינות הבלטיות. הוא נפצע פעמים מספר, ובמהלך המלחמה קיבל צל"ש. המלחמה ששרד אותה והתמודדותו עם הניסיון הליטאי להתנגד לכיבוש הסובייטי בשנים 1945–1948 הותירו בו חותם עד יום מותו ביוני 2006.

את סיפורה של הדיוויזיה אפשר לספר מכמה נקודות מבט שונות: **ראשית**, נקודת המבט הסטטיסטית. הדיוויזיה הורכבה משלוש חטיבות רובאים (167, 156 ו-249) ומחטיבת תותחנים (224). הדיוויזיה התקדמה כ-386 קילומטרים, שחררה 648 יישובים, פגעה ב-30 אלף חיילי אויב ולקחה בשבי כ-12 אלף נוספים.³ **שנית**, נקודת המבט היהודית. היהודים בצבא האדום נבחנו במספר רב של מחקרים. המחקר האקדמי על אודות היהודים בצבא זה בחנו כמה סוגיות, בהן נאמנותם של חיילי הצבא לברית המועצות לפני המלחמה ובמהלכה.⁴ בהקשר הליטאי, דב לוי, חוקר יהדות ליטא, מראה שערב היציאה למערכה בקורסק היו 29 אחוזים מכלל חיילי הדיוויזיה וקציניה יהודים, ובקרב הטוראים – היהודים היו יותר משליש כוח האדם של הדיוויזיה. סך הכול בכל שנותיה שירתו כ-5,000 חיילים וקצינים יהודים, כאלפיים מהם נהרגו במהלך הקרבות. הסיבה לריכוז הגדול של היהודים הייתה שלאחר פלישת הגרמנים לליטא ברחו היהודים, ואילו הליטאים, שמרביתם לא תמך בשלטון הסובייטי, נשארו.⁵ לפי לוי, בשל מספרם הרב זכו היהודים לאוטונומיה מבוקרת. הסיבה לכך היא זו:

עצם קיומו של ריכוז יהודי גדול כזה, שהיה בעל מסורת לאומית ותרבותית מעולה, עם סגל פיקודי מוכר וחביב (לפחות בדרג הנמוך), כל אלה גרמו ליצירת הווי יהודי תוסס: לשון היידיש היתה

¹ שמרל ארונס, "קרב הסיירים ב-25 ביוני 1943", בתוך: ישראל רודניצקי ויעקב שיין, **הדרך אל הניצחון – לוחמים יהודים בדיוויזיה הליטאית ה-16 1942 – 1945**, תל אביב: מועצת לוחמי הדיוויזיה הליטאית ה-16, 1999, עמ' 34, 112 (להלן: ארונס, "קרב הסיירים").

² הכותב רוצה להודות לגיני ברלוביץ' ולפליקס צ'צ'יק על עזרתם במציאת מסמכים ובתרגומם מרוסית לעברית.
³ דב לוי, "לחימה יהודית והווי לאומי במלחמת העולם השנייה (החיילים היהודיים בדיוויזיה הרובאית הליטאית ה-16 שבצבא האדום)", **הדרך אל הניצחון**, עמ' 17–18.

⁴ Kiril Feferman, "The Jews' War": Attitudes of Soviet Jewish Soldiers and Officers Toward the USSR in 1940–41", **The Journal of Slavic Military Studies**, 27 (2014), pp.574–590.

⁵ Dov Levine, "Participation of the Lithuanian Jews in the Second World War", **Journal of Baltic Studies**, Vol. VI No. 4 (1975), p.303.

השלטת בחיי היום-יום ולעתים גם בשפת הקשר הצבאית הרשמית, שהרי נותן הפקודה ומקבל הפקודה – כולם היו יהודים.⁶

שלישית, חווית המלחמה האישיות. לפי סמואל היינס, המיקוד בעדויותם של חיילים פשוטים ושל קצינים זוטרים מאפשר להבין את המלחמה בעוצמתה ואת הסיפור האנושי שנמצא בבסיסה.⁷ עבודה זו תעסוק בחוויה האישית של החיילים היהודים ששירתו בדיוויזיה הליטאית במלחמת העולם השנייה. המקור המרכזי של מאמר זה הוא עדויות כתובות של ותיקי הדיוויזיה שתועדו בספר **דער וועג צום ניצחון** (הדרך לניצחון).⁸ בספר, שהפיקו ארגון יוצאי ליטא, 120 חיילים חולקים רגעים מתקופת שירותם בצבא האדום ובדיוויזיה. הספר, שפורסם באידיש בשנת 1995, תורגם לעברית בשנת 1999 ומהווה מקור בלתי אמצעי להבין חוויה זו. בחינתה מראה שלאורך המלחמה ניסו החיילים היהודים, כפריטים וכקבוצה, לבצע שתי פעולות המנוגדות זו לזו: לנקום בגרמנים ולשרוד את המלחמה. חיילים אלה ברחו מליטא לאחר פלישתו של הצבא הגרמני, ותוך כדי הנדודים הבינו מידיעות שונות שיהדות ליטא על יהודיה שנשארו מאחור נמחקו, ולפיכך הם צריכים לשלם לחיילים הגרמנים במטבע זהה. בהקשר זה כדאי לציין שלמרות האחידות היחסית בכתביהם המאוחרים לא הייתה תמימות דעים בקרב הלוחמים היהודים לגבי השואה, כפי שמתואר להלן:

קשה לקבוע כי מאות אלפי הלוחמים היהודים בצבא האדום בשנות המלחמה הסובייטית-גרמנית הגיבו על השואה בתגובה אחידה. לא מעט לוחמים ראו ברצח היהודים חלק מאכזריותו הכללית של הכובש. המקורות אף מראים על מגוון תגובות, הן בקרב הלוחמים הלא יהודים והן בתחושותיהם של הלוחמים היהודים.⁹

תחושת הנקם בגרמנים הועצמה ככל שהדיוויזיה התקדמה מערבה. כחלק מתחושה זו הצטרפו החיילים לשרוד את המלחמה ואת התלאות השונות שהיא סיפקה להם. מאמר זה יבחן את חוויית המלחמה של יהודי ליטא על ידי בחינתה בשלוש תקופות זמן: הקמת הדיוויזיה, הקרבות הראשונים של הדיוויזיה והקרבות בקשת קורסק ובמהלך שחרור ליטא.

הקמת הדיוויזיה

ב-22 ביוני 1941 פלשו הגרמנים לברית המועצות. לאחר הפלישה הורה הפיקוד העליון הסובייטי, סטבקה, על גיוס מלא של הצבא ושל יחידות המילואים שלו. ב-29 בו הורה להקים דיוויזיות בכל המרכזים העירוניים שבשטחי ברית המועצות. לאחר מכן ניתנה הפקודה לגייס גדודים לוחמים מאזורים מיושבים אחרים, ואכן בספטמבר 1941 היו כלל תושבי ברית המועצות מחויבי גיוס. אולם ברית המועצות לא נערכה לגיוס המוני, וחוסר מוכנותה בא לידי ביטוי במחסור במאמנים, במדריכי שדה, בציוד לחימה ובמזון.¹⁰

⁶ דב לוי, "לחימה יהודית והווי לאומי במלחמת העולם השנייה (החיילים היהודיים בדיוויזיה הרובאית הליטאית ה-16 שבצבא האדום)", **הדרך אל הניצחון**, עמ' 20.

⁷ Samuel Haynes, *A Soldier's Tale*, pp. xi, New York: Penguin Books, 1998.

⁸ יעקב שין, יידישע זעלנערס אין דער 16 טער ליטווישער דיוויזיע 1942–1945, ביים: איגוד יוצאי ליטא בישראל, תל אביב: וועטעראנעראט, 1995.

⁹ מרדכי אלטשולר, "המפגש בין לוחמים יהודים בצבא האדום לשואה", **דפים לחקר תקופת השואה**, מאסף כג (תשס"ט–2009), עמ' 27.

¹⁰ Roger Reese, *The Soviet Military Experience – A History of the Soviet Army 1917–1991*, London: Routledge, 2000, pp. 100–104.

לפני גיוסם של יהודי ליטא לדיוויזיה הם נאלצו לברוח מזרחה. זכריה כ"ץ, בעדותו ביד ושם, הציג פן אחד של הדילמה שעמדה בפני היהודים הליטאים בפרוץ המלחמה היה האם כולם יכולים לברוח. לפי כ"ץ, אביו, בן 76, אמר לו לברוח ולהשאירו למות בעיירה שבה הם גרו.¹¹

לייב רודאשבסקי תיאר מצב דומה. משפחתו ברח מזרחה לאחר ששמעו על הזוועות שהגרמנים מבצעים ביהודים. אחרים בעיירה שלו לא האמינו לסיפורים אלה, אלא נזכרו לטובה בתקופה שבה הגרמנים כבשו את ליטא ושלטו בה במלחמת העולם הראשונה.¹² גוטמן אדלר לא גויס בפעם הראשונה לדיוויזיה, משום שבהגיעו לקצין הגיוס שקל 36 קילוגרמים בלבד. המסע המפרך שלו מזרחה הותירו "כה תשוש מרעב".¹³ לאחר שהעלה 20 קילוגרמים, על ידי עבודה במטבח, גויס לדיוויזיה.

לאחר הגיוס החלה הדיוויזיה תהליך הקמה שכלל אימונים צבאיים, ניסיון לחינוך מחדש. כדי להיערך היטב למלחמה הורו מפקדי הדיוויזיה שחייליה צריכים "להתאמן עד 14 שעות ביממה".¹⁴ אולם כמה מקציניה הבינו את הבעייתיות בפקודה, ובשל כך "מתוך רחמים על החיילים המותשים, רעבים-למחצה, היה רב סרן בובר [בעל העיטור גיבור ברית המועצות על השתתפותו במלחמה בין רוסיה לפינלנד] מכריז על הפסקות ארוכות מידי".¹⁵ מאיר קרק, ששימש מקלען בחטיבה 167, תיאר את אימוני הפרט שעבר במהלך אימון ההקמה: "במשך כל הקיץ, מבוקר ועד חשיכה, שקדנו על תורת הלחימה: למדנו לירות, לפרק ולהרכיב את המקלע. צעדנו בציד מלא עשרות קילומטרים, והתאמנו בהטלת צרורות רימונים נגד טנקים".¹⁶

נוסף על התכנים המקצועיים למדו חיילי הדיוויזיה גם להתמודד עם הרעב שליווה אותם במהלך שירותם במלחמת העולם השנייה. יעקב מורדל סיכם את חויית אימון ההקמה של החטיבה כך: "הגעתי אל חטיבתי מפראווודינסק ועברתי מצעדים מאומצים ואימוני ירייה על קיבה רעבה".¹⁷ בנימין בסמן הרחיב בקטע 'צלילים מבית אמא' על תחושת הרעב של חיילי החטיבה 156 שבה הוא שירת. הרעב התחיל לאחר הגיוס וליווה אותם באימונים לקראת המלחמה. לדבריו, הרעב לא נבע רק ממחסור בכמות האוכל אלא גם מאיכותו וגם מהעדפת הצבא האדום "לפטם אותנו בדרשות מדיניות ארוכות ובנתונים שהיו לנו לזרא, במקום להשביע אותנו במזון כלשהו".¹⁸ זליג יופה הציג את ההיבט של המחסור בצידוד, הצד של סמלי המשק. הוא ציין שלושה גורמים עיקריים שהפריעו לו במהלך תפקידו: החורף, הגרמנים ושילוב של שניהם. משום כך הוא מצא את עצמו מבשל סוסים בצד הדרך כדי שלוחמים יהיה מה לאכול.¹⁹

במלחמה

הדיוויזיה השתתפה בניסיון לכבוש את הכפר אלקסייבסקה (פברואר 1943) במערכת קורסק (יולי-אוגוסט 1943), במבצע 'בגרטיון' (יוני-אוגוסט 1944) ולאחר מכן השתתפה בשחרור המדינות הבלטיות. בהקשר הכללי לפני המלחמה ובמהלכה סבל הצבא האדום מכמה בעיות לוגיסטיות. רוג'ר ריס טוען שהיו שלושה כשלים עיקריים במערכת האספקה הסובייטית: ראשית, האספקה לא הגיעה לחזית, ואם כן – לרוב היא הגיעה

¹¹ זכריה כ"ץ, "אל הדיוויזיה הליטאית – מסע תלאות של אברך מליטא למוסקבה ברגל – תחת כיבוש ואש, וקורותיו של חייל (1941-1942)", *דפים לחקר תקופת השואה* מאסף טו (תשנ"ט-1998), עמ' 236-237.

¹² לייב רודאשבסקי, "דבר אודות אחי", *הדרך אל הניצחון*, עמ' 246-247.

¹³ גוטמן אדלר, "בן-העיירה יאנובה", *הדרך אל הניצחון*, עמ' 253.

¹⁴ ללא ציון שם מחבר, "יידיש היא אוניברסלית", *הדרך אל הניצחון*, עמ' 34.

¹⁵ שם.

¹⁶ מאיר קרק, "ההתקפות הראשונות", *הדרך אל הניצחון*, עמ' 78.

¹⁷ יעקב מורדל, "הציל אותי השלג", *הדרך אל הניצחון*, עמ' 231.

¹⁸ בנימין בסמן, "צלילים מבית אמא", *הדרך אל הניצחון*, עמ' 46.

¹⁹ זליג יופה, "לחיילים אסור לרעוב", *הדרך אל הניצחון*, עמ' 49; ירחמיאל קסימוב, "הסימפונייה הבלתי גמורה של הסבל", *הדרך אל הניצחון*, עמ' 60-61.

ליחידה הלא נכונה בשל קווי ההספקה הארוכים ובשל חוסר הכשירות של קציני ההספקה הסובייטים. בשנת 1942 הוקמה ועדה צבאית שאמורה הייתה לטפל בבעיה זו. שנית, בעיית התשתיות הרעועות, בעיקר כבישים ומסילות רכבת, שמנעו הספקה בימי גשם ושלג. שלישית, תוכנית ההספקה של הפיקוד העליון הסובייטי לזמן מלחמה הייתה לקויה. מפקדי הארמיות היו צריכים להסתדר עם האספקה שברשותם, ועם מה שהם יכולים לשים את ידיהם עליו.²⁰ מלבד הבעיות הלוגיסטיות סבל הצבא האדום ממחסור בקצינים מקצועיים, בשל הטיהורים הרבים שמנהיג ברית המועצות יוזף סטלין ערך בשנות השלושים.²¹ לפיכך תוכניות המלחמה היו לקויות. סינתיה רוברטס בחנה את תוכניות המערכה הסובייטיות ערב המלחמה ומצאה שהנחות המוצא לתכנון הסתמכו על הערכת יתר של היכולות הסובייטיות ועל הערכת חסר של היכולת הגרמנית.²²

לחיילים היהודים בדיוויזיה הייתה הניעה (מוטיבציה) מיוחדת להילחם, והיא נבעה מתחושת הנקם על יקיריהם ומרצון לגבות מחיר. תחושה זו נוצרה בימי הבריחה והתגברת לאורך שנות המלחמה ולנוכח ריבוי הידיעות על מעשי הזוועה שהגרמנים הורגים יהודים ברחבי אירופה בכלל ובמדינות הבלטיות בפרט.²³ לפיכך נוצרה דילמה שליוותה אותם במהלך המלחמה: כיצד ניתן להרוג כמה שיותר גרמנים ובה בעת לשרוד את המלחמה? את הרצון להתגבר על קושי זה ביטא בנימין מאצקביץ: "אני פשוט ידעתי, כי כל משפחתי שבויילנה הושמדה וכי 'ירושלים דליטא' חרבה כליל. ידיעה זו הותירה ואתי בלא הזכות לפחד".²⁴

העדויות השונות מציגות את הסיור של קווי האויב בעורף מערך האויב והאש כדבר המרכזי בהפעלת הכוח הצבאי של הצבא האדום במלחמת העולם השנייה. יהודים רבים התנדבו להיות סיירים בפעולות שונות במלחמה. הסיור של היחידות שהוקמו במיוחד לשם כך (אד-הוק) או יחידות הסיור החטיבתיות נחשבו לפעילות המסוכנת במלחמה. אף על פי כן הסיור היה הרכיב הקרבי העיקרי שבו השתמש הצבא האדום. כל קרב התחיל בהרעשה הדדית ובכתישה של קווי החזית ושל יחידות התותחנים של שני הצדדים.

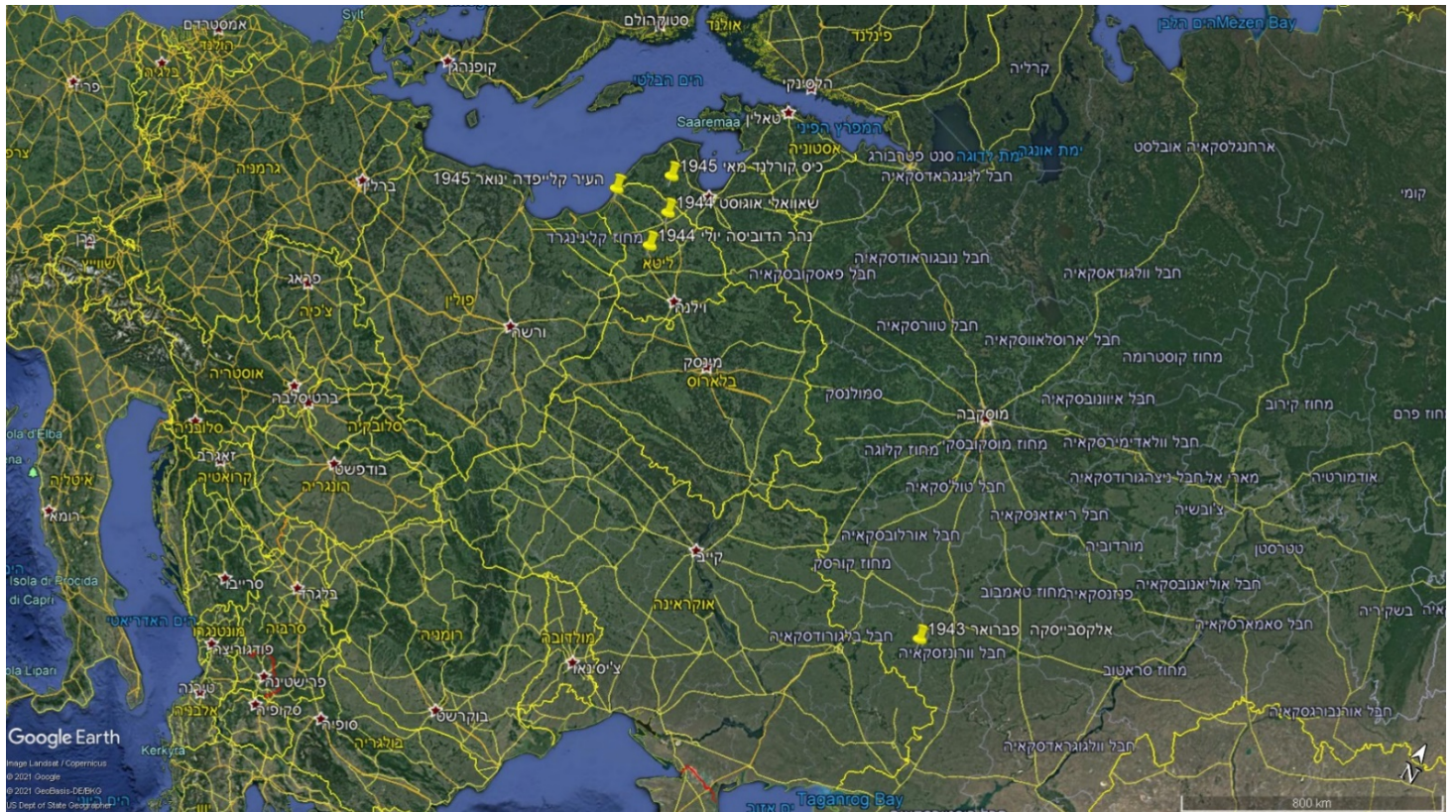
²⁰ Reese, *The Soviet Military Experience*, pp. 119–124.

²¹ Peter Whitewood, "The Purge of the Red Army and the Soviet Mass Operations, 1937–38", *The Slavonic and East European Review*, Vol. 93, No. 2, April 2015, pp. 286–314.

²² Cynthia A. Roberts, "Planning for War: The Red Army and the Catastrophe of 1941", *Europe-Asia Studies* Vol. 47, No. 8, December 1995, pp. 1293–1326.

²³ צבי טורגל, "מכתב מאחות", *הדרך אל הניצחון*, עמ' 226; יעקב פליישמן, "הוא רצה להיות מדען", *הדרך אל הניצחון*, עמ' 109.

²⁴ בנימין מאצקביץ, "עם רובה נגד-טנקים בשדה הקרב", *הדרך אל הניצחון*, עמ' 97 (להלן: מאצקביץ, "עם רובה נגד-טנקים"). ראו גם: משה דומב, "בשורות הדיוויזיה הליטאית", *הדרך אל הניצחון*; צבי ברט, "הגבעה ליד אלקסייבסקה", *הדרך אל הניצחון*, עמ' 108.

מיקומי הקרבות במלחמת העולם השנייה שנסקרו במאמר זה²⁵

קרבות אלקסייבקה (20–26 בפברואר 1942)

באוגוסט 1942 קיבלה הדיוויזיה הוראה להתחיל לנוע לקרבת החזית לאזור טולה, ורק בדצמבר התחיל מסעה לעבר החזית. ההגעה לחזית לא שיפרה את תנאי המחיה של החיילים בדיוויזיה אלא דדררה אותם. פרנס פטרוניס, מפקד גדוד התותחים בחטיבת תותחנים 224, מסביר שבמהלך המסע של היחידה שלו לעבר החזית "לא רק נשק ותחמושת חסרו, גם לא היה די דלק ומזון לאנשים ולבהמות. החיילים סבלו רעב והסוסים בקושי סחבו את משאם".²⁶ הקרב הראשון של הדיוויזיה היה באזור הכפר אלקסייבקה. ב-20 בפברואר 1942 החליפה הדיוויזיה כוח שהשתתף בהתקפות הקודמות על הכוחות הגרמניים בקטע החזית הזה. בהגיעם לעמדות גילו כוחות הדיוויזיה כי האדמה כולה מכוסה בשלג, ולכן אי אפשר לחפור מחפורות כדי להתגונן מפני האש הגרמנית. הגרמנים שהבחינו בחילופי כוחות פתחו בהפגזה אווירית ויבשתית לפני יציאתה להתקפה. מאיר קרק תיאר את חוויית המתקפה הראשונה בעדותו: "לעת ערב יצאנו מתוך חורשה, ראינו מרחוק כפר גדול. שמחנו לנוכח האפשרות שנוכל לנוח ואלי וגם לסעוד משהו. אך מטוסים גרמניים שהגיחו לפתע מעלינו, כשהם מטילים את פצצותיהם, מוטטו חיש קל אפשרות זו. חיילנו נפוצו לכל עבר".²⁷ פטרוניס טוען שבמשך ארבעת הימים שלאחר מכן המשיכו הגרמנים בהפגזות, וחיילי הדיוויזיה המשיכו לתקוף את עמדותיהם בלי שסוללות התותחים של הדיוויזיה יכלו לסייע לכוחות המסתערים עקב המחסור בפגזים ובתותחים כבדים

²⁵ המפה מ- Google Earth

²⁶ פרנס פטרוניס, "מווילנה עד אלקסייבקה", הדרך אל הניצחון, עמ' 74.

²⁷ קרק, "ההתקפות הראשונות", עמ' 78.

שיכולים לירות לטווח רחוק יותר.²⁸ תמונת הקרב שקרק מתאר מאפשרת להבין את התלאות שחיילי הדיוויזיה היו צריכים לעבור כדי לשרוד את המלחמה, ואלה תיאוריו:

אלקסייבקה הייתה חפורה שתי וערב בחפירות ובעמדות של תותחים ומקלעים כבדים. היה ברור, כי לפני זמן קצר ביותר התחולל פה קרב. בסמטאות ובחצרות התגוללו מתים – חיילים גרמניים ורוסיים, פגרי סוסים. לכל מלוא העין היו מפוזרים רובים, כלי נשק אוטומטיים, מקלעים מרוסקים, פגזים ותרמילים. באוויר עמדה צחנה של בשר חרוך מהולה בריח העשן שעלה "מהארוחות" שבישלו להם חיילנו הרעבים מפגרי סוסים שהוציאו מתוך השלג. לאחר נמנום קצר העירו אותנו באמצע הלילה וקיבלנו הוראה לזוז. בזה אחר זה, בטור ארוך, קפואים ורועדים מקור, זזנו מערבה אל ערבה רחבה לאין קץ. צעדנו בשלג עמוק לאורך קילומטרים אחדים.²⁹

פטרונים טוען שהתכנון הלקוי של המערכה היה הסיבה לכך שהתקפות הדיוויזיה לא עמדו ביעדם.³⁰ לפי יעקב מורדל, ההתקפות הבאות היו דומות:

ב-26 בפברואר 1943 נמצאה כבר החטיבה שלנו בעמדותיה, על שדה שלג בין הכפרים אלקסייבקה ויגורובקה [...] ... עם שחר ניתנה הפקודה ואנו קמנו להסתער. היה עלינו להיות חסכוניים ביותר בשימוש בתחמושת שכן עדיין לא הספיקו להביא לנו אספקה, וכל שיכולנו לסמוך עליו היה רק המלאי הקטן, שהביא איתנו כל חייל אל שדה הקרב, בעוד הגרמנים השתמשו באש כבדה, מתת מקלעים, מכונות-ירייה, תותחים ומרגמות.³¹

במהלך הלחימה באלקסייבקה נפצעו רבים, יהודים ולא יהודים, ובכך לחלקם התחיל מסע בין יחידתם ליחידות הרפואיות. גרינברג נפצע שלוש פעמים במהלך שירותו בצבא האדום. פעמיים הוא רצה לחזור להילחם.³² היחידה הרפואית של הדיוויזיה הייתה מורכבת מ-80 אחוזים יהודים, ועליה פיקד אדוארד קושניר. בקרבות על אלקסייבקה, כמו כל יחידות הדיוויזיה, גם הציוד של היחידות הרפואיות היה תקוע רחוק מהחזית, ולכן הן נאלצו לצעוד עם ציוד כבד בשלג כדי לסייע ללוחמים שנפגעו, להעניק להם טיפול ראשוני ולנסות לפנותם לאחור. אולם בשל תנאי מזג האוויר ובשל בעיות השינוע של הצבא האדום לא תמיד התאפשר הדבר.³³

חיילי הדיוויזיה הציגו את הכישלונות הטקטיים, ובעיקר הלוגיסטיים, של הצבא האדום ושל מפקדת הדיוויזיה ונד בבד את גבורת החיילים הפשוטים שפעלו למרות הכול. לאחר תום המערכה על אלקסייבקה הועברו חטיבות הדיוויזיה לעורף להתארגנות מחדש. המערכה הבאה שחייליה השתתפו בה הייתה המערכה על קשת קורסק.

²⁸ פטרונים, "מווילנה עד אלקסייבקה", עמ' 75.

²⁹ קרק, "ההתקפות הראשונות", עמ' 79.

³⁰ פטרונים, מוילנה עד אלקסייבקה", עמ' 74–77.

³¹ מורדל, "הציל אותי השלג", עמ' 231.

³² אבל גרינברג, "שלוש פעמים חזית – בית-חולים – חזית", הדרך אל הניצחון, עמ' 118.

³³ ציפורה שקליארסקי-בלכר וחי' ליפשיץ, "האפופיאה הקרבית של אנשי הרפואה", הדרך אל הניצחון, עמ' 134–137.

מערכת קורסק (5 ביולי – 23 באוגוסט 1943)

לאחר הפוגה של כמה חודשים השתתפו חיילי הדיוויזיה בקרבות מערכת קורסק, ובמהלכם הדף הצבא האדום את ההתקפה הגרמנית. בעקבות כך החל לנוע מערבה לכבוש שוב אזורים שכבשו הגרמנים בשנת 1941.³⁴

באביב 1943 הבין הצבא האדום שהצבא הגרמני מתכנן מתקפה באזור קורסק. ב-25 ביוני יצא שמרל ארונס, כחלק מקבוצת סיור, לתפוס שבויים גרמנים. במהלך הפשיטה הצליח הכוח הפושט לתפוס קצין גרמני, ובחקירתו סיפר שהגרמנים תגברו את הכוחות במזרח עם יחידות שהיו מוצבות בצרפת.³⁵ ארונס מספר על חלקו במערכת קורסק כך:

ב-5 ביולי פתח האויב, בכוחות גדולים, בהתקפה כבדה על כל היקשת' אוריוול-קורסק [...]. הצלחנו, לאחר קרבות דמים, להדוף את האויב ואף לעבור להתקפה. היה זה יטוילי קשה [...]. קרב אכזרי ביותר נתלקח ליד הכפר ניקולסקויה, שם ניסה האויב להתבצר ולעצור את התקפת הדיוויזיה שלנו. ב-28 ליולי 1943 פרצתי, יחד עם השורות הראשונות של חטיבה 156, אל תוך הכפר. ולבסוף, למרות שעם כל גל של התקפה הצלחנו להתקדם לא יותר מ-50 עד 100 מטרים, הצלחנו להדוף את הגרמנים, ומבלי להיעצר פתחנו אחריהם במרדף מערבה.³⁶

לאחר שאיבד ארונס את רגלו במהלך קרבות יולי 1943 כתב שדבר אחד עודד אותו לאחר שנפצע באומרו: "מילאתי את חובתי הצבאית, חובת יהודי במלחמה נגד אויב הדמים שלנו".³⁷ בנימין מאצקביץ', ששירת בפלוגת הרובאים נגד טנקים, מתאר את היום הראשון של ההתקפה הגרמנית בקרב על קורסק:

פתאום נחתה על החפירות שלנו כסערת-אש. הגרמנים שטפו אותנו ביריות מכל סוגי הנשק. כך התחיל הקרב הגדול על אוריוול-קורסק [...]. תוך רגע הפכו השמיים שחורים מגלי 'מסרשמיטיים' ו'הינקלים'. כל אחד מהם השליך על ראשינו את מטענו נושא המוות. ארטילריה כבדה הרעישה את הקו הקדמי שלנו. הכל התערבל בעננים של אבק ועשן. נדמה היה, כי בגהנום, הזה לא נותרה כל נפש חיה [...]. טנקים גרמניים קלים וכבדים נעו לעברנו [...]. התחלנו לירות לעברם ולהשליך בקבוקי-תבערה [...]. את הפגז השני, שבא מטנק, אשר התקדם ישירות אלי, לא שמעתי ולא הרגשתי. הרובה שלי התרסק ואני קיבלתי מכה חזקה בחזה. נשימתי נקטעה ואיבדתי למשך מספר רגעים את הכרתי. מכונת-פלדה של האויב עברה מעל שוחת הגנתי וכיסתה אותי בעפר. כשחזרתי להכרתי מיהרתי לזחול ולצאת מהקבר בעודני חי. לאחר שחבשו אותי בחפירה של הגדוד תפסתי את מקומו של מיקלען [כך] שניספה, והמשכתי לירות לעבר הגרמנים המתקיפים.³⁸

³⁴ להרחבה על הגישה המערכתית והטקטית של הצבא האדום ראו:

David M. Glantz, *Soviet Defensive Tactics at Kursk 1943* (Fort Leavenworth: The United States Army Command and General Staff College, 1986; Georgy Zhukov, *Marshal of Victory: the Autobiography of General Georgy Zhukov*, edited by Geoffrey Roberts, Barnsley: Pen and Sword, 2014

על הצד הגרמני ראו:

Roman Töppel, *Kursk 1943 - Die größte Schlacht des Zweiten Weltkriegs*, Leiden: Brill, 2017, pp. 19–103.

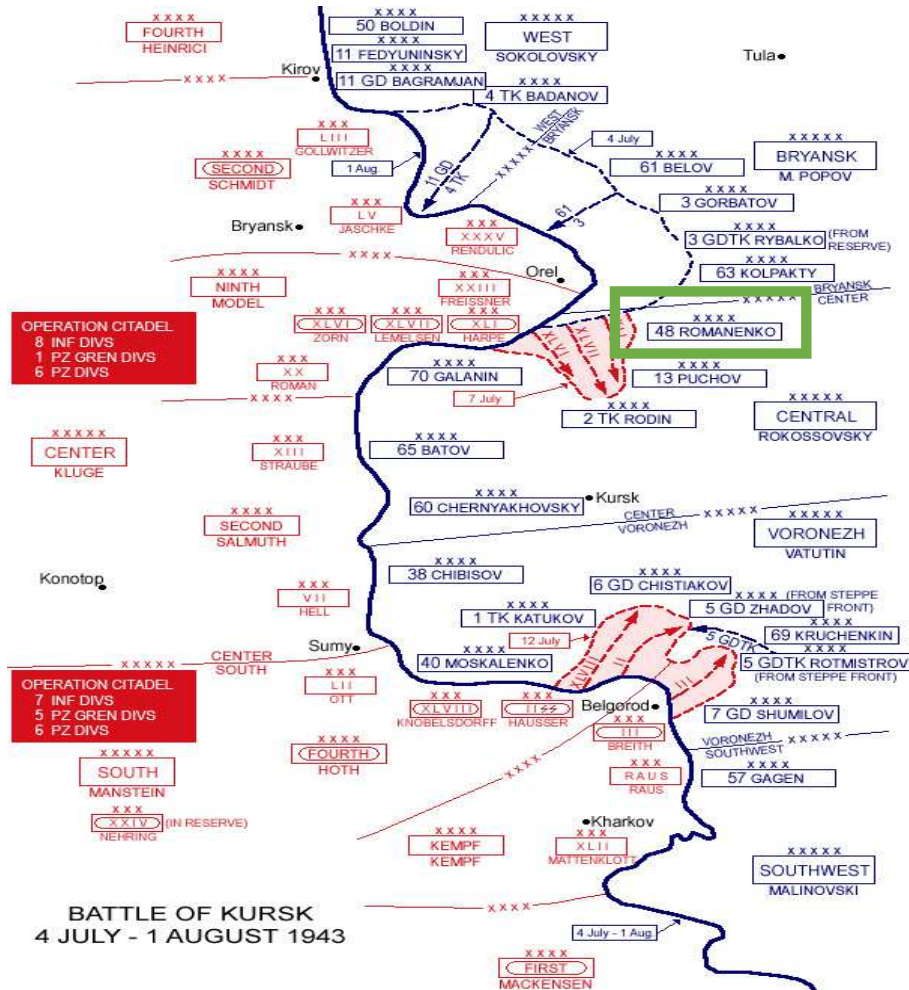
³⁵ ארונס, "קרב הסיירים", עמ' 112.

³⁶ שם.

³⁷ שם.

³⁸ מאצקביץ', "עם רובה נגד-טנקים", עמ' 96.

ההגנה העיקשת של הצבא האדום בקשת קורסק אפשרה לו לצאת להתקפת-נגד מערכתית שהובילה לשורה של מערכות, ובסופן נכבשה ברלין והצבא הגרמני הובס. מבחינת הדיוויזיה הליטאית וחייליה הובילו סופם של הקרבות בקורסק לתחילת המערכה לכיבוש בֶּלְאָרוּס והמדינות הבלטיות, ובתוכן ליטא.

מערכת קורסק (הארמייה שהדיוויזיה הייתה כפופה לה מסומנת בריבוע הירוק)³⁹

שחרור ליטא

בקיץ 1944 נכנסה הדיוויזיה הליטאית לתוך ליטא. מירקין מצייין שככל שהם התקדמו לתוך ליטא התרבו הדיווחים על מעשי הזוועה שהגרמנים ועוזריהם הליטאים ביצעו ביהודים.⁴⁰ משה דומב מספר על הרגעים האלה:

צעדנו ברגל מעיירה לעיירה ובכל מקום אותו המחזה: אין יהודים, הגויים התופסים את מקומם אינם ששים לספר ושמחתם לאידנו על פניהם. ידענו שרבים מהם היו שותפים מלאים לגרמנים

³⁹ המפה מתוך "קרב קורסק" בויקיפדיה. התוספות של כותב המאמר. ⁴⁰ ש' מירקין, "הפעולה השאוליתית", שם, עמ' 180.

בהלשנה ובמסירת הודים מסתתרים לדיהם. ואפילו לא בחלו בהריגה בעצמם. פגשו אי-פה אי-שם גבר, אישה או ילד שניצלו בדרך נס. עיניהם כבויות, ידיהם רפות ונפשם מרה עליהם.⁴¹

מירקין טוען שהתממשות השמועות על השואה הובילה לכך ש"חיילים, בעיקר יהודים, נלחמו על אדמת ליטא שהם חזורי שנאה יוקדת לאויב, וגילו מופת של אומץ-לב".⁴² אפשר לבסס את קביעתו, בין השאר, על פי עדותו של בנימין רובינסון אשר נתנה משנה תוקף לרוח לחימתם של החיילים. רובינסון שהוכשר בצבא הליטאי העצמאי ערב המלחמה קודם במהלך שירותו בדיוויזיה מטוראי לדרגת סרן. לפני המערכה בְּשִׂאוֹלְיָאִי ביקש רשות לנסוע לפגוש ניצולים מהגטו שהוקם בעיר, ופעל בעיר עד יולי 1944.⁴³ תיאוריו משקפים את מצבם הגופני והנפשי עקב התלאות הרבות שנאלצו לעבור בעל כורכם: "ישבו כעשרה, או קצת יותר, בני אדם, חיבורים, תשושים ומבוהלים, וסבל אל-אנושי חרות על פניהם".⁴⁴ הללו היו בהלם גם משום שלא חשבו ששרדו עוד יהודים מלבדם. השפעת המפגש חלחלה לאופן שבו פיקד רובינסון על סוללת התותחים נגד הטנקים שלו בקרב ב־18 באוגוסט. משימתו הייתה להקים עמדות הגנה בשטח שולט כדי להטעות את האויב ולחשוב ששם מוקמה עמדת הנ"ט העיקרית של הצבא האדום. רובינסון כתב שבמהלך קבלת המשימה הוא הרגיש אחריות אישית לגורל הניצולים, ובשל כך הוא יעשה ככל שביכולתו למנוע מהגרמנים להגיע לעיר. במהלך הלחימה באותו יום הוא ויחידתו הצליחו במשימתם, אולם במחיר של פציעתו ופגיעה במרבית אנשיו.⁴⁵

לאחר תום הקרבות על העיר שְׂיֵאוֹלְיָאִי המשיכו כוחות הדיוויזיה לכבוש שוב את המדינות הבלטיות, ובייחוד את ליטא. קרבות ההבקעה שעברו חיילי הדיוויזיה בנהר דוביסה וקרבות נוספים יצרו חלק מהתנאים להתקדמות הצבא האדום לתוך גרמניה ולשחרור השטחים שכבשו הגרמנים במהלך יוני 1941. הלוחמים היהודים תיארו את ההתקדמות הסובייטית כמהירה יחסית וללא התנגדות, במקומות שבהם הצבא הגרמני בחר להקים מתחמי הגנה מבוצרים. המוטיב המרכזי שעולה מעדויותיהם הוא שנוסף על פעילותיהם בשדה המערכה הם החלו להיפגש פנים אל פנים עם החורבן, עם הניצולים, עם המצילים ועם משתפי הפעולה. מפגשים שהובילו אותם ללמוד על גורל משפחותיהם, קרוביהם ואנשי עירם.⁴⁶ אברהם קרצ'מר תיאר את חזרתו לקוֹבְנָה, עירו, באוגוסט 1944. במהלך ביקורו בעיר גילה שאחותו היחידה פרומה נהרגה בגטו בדצמבר 1942 והוריו הוצאו להורג ב־13 ביולי 1944, שבועיים לפני שחרור העיר. החורבן שנגלה לעיניו מבוטא בתיאוריו אלה: "שוטטתי כמו סהרורי ברחובותיה של עירי. כל רחוב וסמטה, כל כיכר וגינה, כל בית וחצר היו מוכרים לי מילדות. לעומת המראה המחריד של הגטו השרוף היא עמדה על תלה שלמה וכמעט ללא פגע. בעיני נראתה העיר כבית-קברות אחד גדול".⁴⁷ ב־29 בינואר 1945 ציין בגאווה שהחטיבה שלו הייתה הראשונה שפרצה לתוך העיר קְלֵיִפְדָה, עיר נמל לחופי הים הבלטי, ובכך הביאה לשחרורה המלא של ליטא.⁴⁸

התקדמותו של הצבא האדום לתוך גרמניה לא בישרה את תום תפקידה המבצעי של הדיוויזיה. צבא זה כיתר מספר יחידות גרמניות בחבל קורלנד שבלטבייה. החורף האחרון של חיילי הדיוויזיה עבר בקור לטבי אל

⁴¹ דומב, "בשורות הדיוויזיה הליטאית", עמ' 108.

⁴² מירקין, "הפעולה השאוליתית", עמ' 180.

⁴³ להרחבה על הקהילה ועל הגטו ראו: "שאווליי" מתוך אתר "כאן יסופרו תולדותיהם..." – בקעת הקהילות ביד ושם, <https://www.yadvashem.org/yv/he/exhibitions/valley/siauliai/index.asp> נצפה ב־23 בינואר 2021.

⁴⁴ בנימין רובינסון, "הקרב האחרון שלי", הדרך אל הניצחון, עמ' 183.

⁴⁵ שם, עמ' 184–185.

⁴⁶ שמואל כהן צדק, "לי נהר הדוביסה", שם, עמ' 187–188; אברהם גינזבורג, "....שמור בזיכרון", הדרך אל הניצחון, עמ' 189; משה ברשצ'בסקי, "המבצע האישי שלי", הדרך אל הניצחון, עמ' 202–203.

⁴⁷ אברהם קרצ'מר, "22 ביוני 1942 – 9 במאי 1945, אני מעלה זכר חבר יהודי", הדרך אל הניצחון, עמ' 359.

⁴⁸ שם.

מול אויב מכותר שאינו רוצה להיכנע. לפי קרצ'מר, הכניעה הגרמנית הפתיעה את לוחמי הדיוויזיה וציינה את סוף המלחמה.⁴⁹ קרצ'מר מסיים את קטעו כך: "דרכי הקרבית בשורות הדיוויזיה הליטאית ה-16, שהחלה בחורף 1942/43 בקרבות על קשת אוריוול-קורסק, דרך רוסיה, ביילורוסיה, ליטא ולטבי – הסתיימה. על שמחת הניצחון העיב בכל הכובד כאב האובדן והשכול".⁵⁰

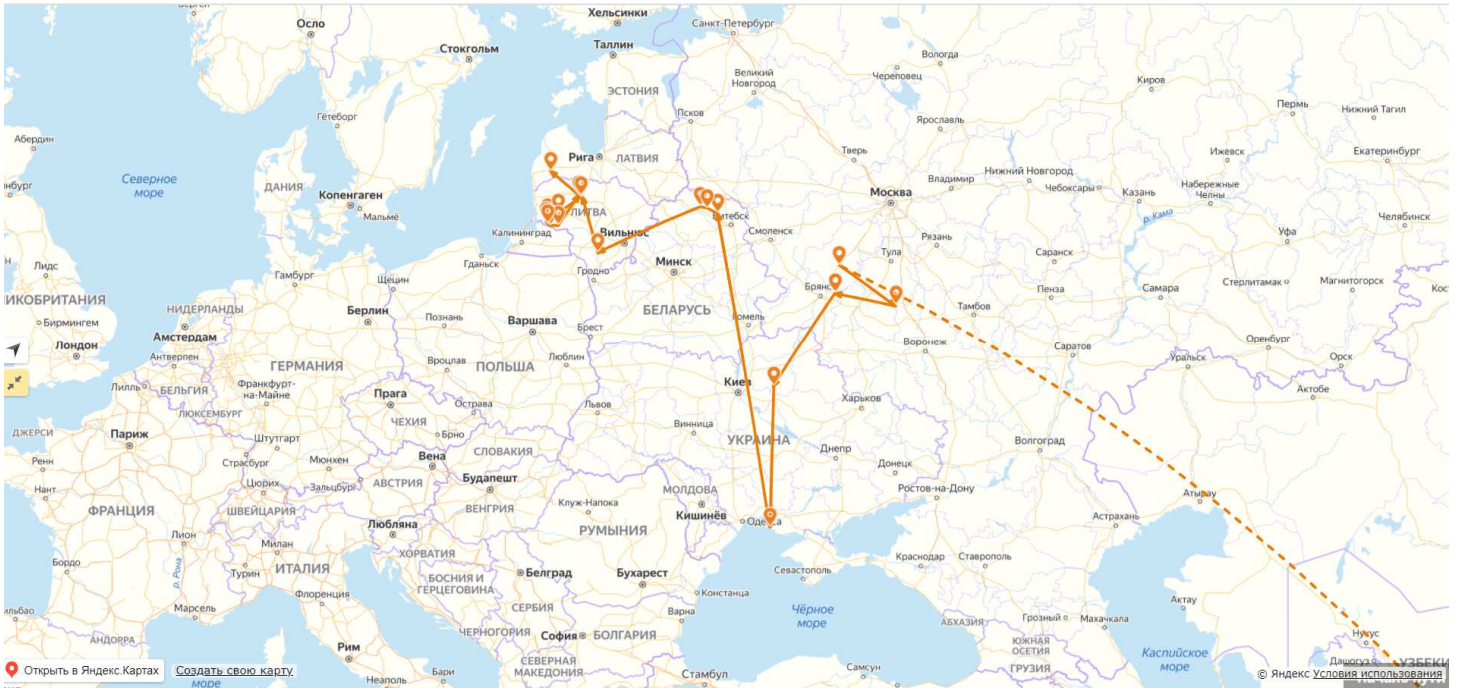
סיכום

ב־22 ביוני 1941 פלש הצבא הגרמני לברית המועצות. בעקבות הפלישה ברחו חלק מיהודים מזרחה. מרבית היהודים שנשארו נהרגו בידי הליטאים בתחילת המלחמה או בידי הגרמנים בהמשכה. לאחר הגעתם מזרחה הם גויסו לדיוויזיה הליטאית ה־16 של הצבא האדום. בשנים 1942–1945 התקדמה הדיוויזיה הליטאית כ־386 קילומטרים, שחררה 648 יישובים, פגעה ב־30 אלף חיילי אויב ולקחה בשבי כ־12 אלף נוספים. בשורותיה שירתו כחמשת אלפים יהודים, ומתוכם נהרגו אלפיים. החיילים היהודים שלחמו בדיוויזיה התחילו את המלחמה כפליטים נרדפים וסיימו אותה כמשחררים וגיבורים.

מאמר זה עסק בחוויית המלחמה של החיילים היהודים בדיוויזיה הליטאית ה־16. המוטיב המרכזי של העדויות השונות הוא סתירה פנימית (פרדוקס) שליוותה את לוחמי הדיוויזיה במהלך שירותם: כיצד לשרוד את המלחמה ובה בעת להרוג כמה שיותר גרמנים במהלכה. סבי נפצע כמה פעמים במלחמה. בשנת 1946 הוא שרד פיגוע לאומני ליטאי אנטישמי, כאשר מטען הונח על דלת ביתו. אולם לרוע המזל הוא שכל את אימו וקרובי משפחה נוספים. לאחר מעברו לוויילנה, עיר הבירה של ליטא, הוא החל לעבוד בהפקת סרטים ולאחר שנים מספר מונה למנכ"ל אולפני ההסרטה של ליטא. בשנת 1973 עלה עם משפחתו לארץ, והתמקם עימם בעיר הרצלייה. סבי ניסה להסביר לי ולאחי את הסתירה באמרה "בצבא תלך להיכן ששולחים אותך, אבל אל תתנדב".

⁴⁹ שם, עמ' 359–362; עמנואל ואסרדס, "רופטאזיה של פרלמנטר", *הדרך אל הניצחון*, עמ' 365–367.

⁵⁰ שם, עמ' 362.

נתיב הקרבות של שלמה ברלוביץ⁵¹

⁵¹ לקוח מתוך: https://pamyat-naroda.ru/heroes/podvig-chelovek_nagrazhdenie31324955

חוויות ומחשבות של חיילים יהודים בצבא האדום

(על פי מכתבים ויומנים של יהודים בצבא האדום, בשנים 1944–1945)

לאוניד סמילוביץקי

תרגום: לאוניד (ליאון) גרשוביץ

ערך: עמרי אדומי

מבוא

מה עוזר לאדם להחזיק מעמד ולהישאר חי בעת מלחמה? טרם נמצאה תשובה לשאלה זו. לכל חייל שהיה במלחמה יש מה לומר עליה, ואנחנו צריכים להאמין לו שהרי הוא חזר בחיים. אין כמעט תשובה לשאלה אם מותו של אדם במלחמה הוא עניין של מקרה או תוצאה של דפוס התנהלות. לכל חייל שלא זכה לראות את סוף המלחמה היו חיים ספציפיים ומוות ספציפי. ניתן להתכונן למלחמה במשך זמן רב, ללמוד מהניסיון של מישהו אחר, להתאמן, לנסות לתאר את כל הפרטים הקטנים, להיזהר, ועדיין למות בקרב הראשון.

מה עזר לחייל לשרוד? ראשית, זו האמונה שהוא יישאר בחיים, שלא ייהרג. אמונה זו נתנה כוח להתגבר על המכשולים הקשים ביותר, לעמוד בעומס, לעמוד במקום שאחרים לא יכלו להרשות לעצמם – לא לקפוא, לא לטבוע, לא להישרף, לא למות מרעב, לא לקרוס תחת נטל כבד. לחוויית החייל הייתה חשיבות רבה. לא לתת לאויב לאתרו, אלא להתחפר באדמה, לבנות מחסה וליצור חפירה; לראות ולהעריך נכון את הסכנה, לא להראות פחדנות, אך גם לא להסתכן לשווא; ללמוד כיצד להתנהג בזמן ירי ארטילרי, בזמן הפצצה; לשמוע את שריקת הקליע, ההפצצה או המרגמה ולא לפחד; להיצמד לקרקע, לזחול נכון, לחפש מחסה מיטבי; לטפל במיומנות בכלי הנשק, לשלוט במיומנויות של קרב כידונים וקרב פנים אל פנים, לירות מדויק – כל דבר קטן עשוי היה להציל חיים.

הסכנה הגדולה ביותר במלחמה הייתה מוות עיוור, שכונה בחזית 'מוות טיפשי', ממוקש, מכדור תועה. לכל חייל שלחם בחזית יש סיפורים משלו על כך שהיה בר מזל יותר מאחרים, שכן חבר שהיה סמוך נפל חלל, ואילו הוא לא נפגע. רבים האמינו שהגורל נקבע מראש ואי אפשר לשנותו ודגלו בתפיסה פטליסטית. הסיפורים כיצד אדם כמעט מת במלחמה, אך שרד, נותרו בזיכרונו של החייל לעד, כאירוע מרגש במיוחד. לעיתים קרובות בהתכתבות ביניהם הם נוכחו ש'הפעם' החייל שרד, אך לא ידעו כמה זמן זה יימשך כך. ושוב התעוררה הדילמה אם מדובר במזל או בגורל, במקריות או בדבר מה סדור ומכוון. בברית המועצות האתאיסטית לא עודדו אמונה בגורל, אך במהלך שנות המלחמה העלימו השלטונות מכך עין.

המכתבים מספרים על מה חשב האדם כשיצא למלחמה, כשהיה בקו החזית, כשהתכונן למתקפה, כשהשתתף בקרב וכשהקרב שכך. הוא הצליח לחשוב לרגע ולהפנים שעדיין נותר בחיים. המכתבים ביטאו תקשורת בין אנשים קרובים שחלקו אלו עם אלו את פנימיותם, את הדאגות ואת השמחות, העבירו את מחשבותיהם, את רגשותיהם ואת תקוותיהם. הם ראו לנכון לעשות זאת, שכן הפנימו שהקרב הבא עלול להיות האחרון עבורם. על סמך זה, מכתבי החיילים הם מקור ראשוני הראוי לאמון רב.

במכתבים מהחזית אי אפשר לקרוא על פקודת סטלין 227¹ – 'אף צעד אחורה', שהשלימה אותה פקודה 270², כמו גם על פלוגות החסימה של אן-קה-נה-דה (NKVD)³ שעמדו מאחורי הלוחמים, כמו שלא נאמר על יחידות

¹ "על אמצעים לחיזוק המשמעת והסדר בצבא האדום ואוסרים על נסיגה בלתי מורשית מעמדות לחימה" או בשפה המקובלת "אף צעד אחורה!" – פקודת סטלין מספר 227 מיום 28 ביולי 1942.

העונשין⁴ שהושלכו לאזורים המסוכנים במיוחד. הם היו צריכים 'לכפר על אשמתם' עד הדם הראשון או ליפול בקרב.

החיילים היהודים פחד ליפול בשבי, משום שלא היה אפשר לשרוד בו. אם נשבו ושרדו את השלב הראשוני, היהודים היו הראשונים שנמלטו מהשבי, לו הייתה להם הזדמנות לכך, או לחלופין העדיפו לשלוח יד בנפשם.⁵ כיצד להסביר את הגילויים הללו במכתבי החיילים? מדוע לעיתים קרובות לא פחדו מחבריהם לגרום לכאב ולחרדה אצל יקיריהם, שלא היה להם מה לענות אלא להשתתף בצערם.

קרובי משפחה הבינו שלא הכול כתוב בגלוי, שזה רק חלק קטן ממה שקרה במלחמה. המכתב נע בכיוון אחד בין שבועיים לחודש וחצי. במהלך הזמן הזה בהחלט יכול היה המוות לקחת את חייהם של מחברי המכתבים. כולם הבינו שכל עוד המכתבים הגיעו, עדיין נותר החייל בחיים. אין זה מקרה שבאותיות אנו נתקלים לא פעם בביטוי החוזר על עצמו שוב ושוב – "חי וקיים, בינתיים".⁶ לפעמים הם הסכימו מראש לכתוב את האמת בלי להסתיר דבר, אולם האם יש ודאות שאכן כך היה? הרי הכתיבה ארכה זמן רב, בעוד לא לכולם היו הרצון, היכולות או התנאים לכך. לכן הכותבים ניסו להכניס מקסימום מחשבה במינימום שורות ומילים. מרבית המכתבים אינם מספקים פירוט על הקרבות ועל ההתייחסויות לתפניות מסוכנות ביחס לגורלו של החייל. העיקר היה לשלוח מכתב 'פשוט', להזכיר לקרובים שהחייל חי, בריא ונלחם, ושהוא לא שכח את ביתו, נשאר נאמן למשפחתו, ולא מאבד תקווה להיפגש שוב. כשהקרובים דרשו פרטים הם קראו בתגובה: "אני בחיים, פרטים – בשיחה פנים אל פנים".

יהודים בצבא האדום

ביום פרוץ המלחמה ב-22 ביוני 1941 גויסו לשירות הצבאי אזרחים סובייטים שנולדו בשנים 1905–1918 (14 שנתוני גיוס). למרות קשיי הגיוס בשבועות הראשונים של המלחמה, הקשורים להתקדמות מהירה של הכוחות הגרמניים, לאחר התארגנות מהירה, נשלחו לחזית 5 מיליון ו-300 אלף חיילים ומפקדים.⁷ במאי 1945 היו 12 מיליון ו-840 אלף איש בצבא ברית המועצות, בהם יותר ממיליון חיילים וקצינים פצועים ששהו בבתי החולים.⁸

² "על אחריותם של אנשי הצבא למסירת והפקרת נשק לאויב" – צו מטה הפיקוד העליון של הצבא האדום מספר 270, מ-16 באוגוסט 1941; כל מפקד או עובד פוליטי היה חייב להילחם עד הסוף, ונאסר עליו להיכנע לאויב. אפשר היה לירות בהם במקום עקב היותם עריקים, ובני משפחותיהם היו נתונים למעצר ונשללו מהם כל היתרונות והתמיכה הממשלתיים.
³ פלוגות החסימה – הוצבו מאחורי הכוחות העיקריים כדי לשמור על משמעת צבאית וכדי למנוע את בריחתם של אנשי הצבא משדה הקרב. הללו נוצרו על פי צו אֶן־קֶיי־ז'י־די של ברית המועצות מספר 00941 מ-19 ביולי 1941. ראה:

E.B. Ковыршин. «К вопросу о заградительных отрядах в Красной армии // Военно-исторический журнал, 2008 г., № 4, с. 28–29.

⁴ יחידות עונשין היו יחידות צבאיות מיוחדות של הצבא האדום, ובתקופת המלחמה, כעונש, נשלחו לשם חיילים וקצינים שביצעו פשעים (למעט פשעים חמורים שבגינם הוטל עונש מוות) והורשעו בידי בית הדין הצבאי. נשים לא נשלחו ליחידות העונשין.

⁵ Aron Sheyer, *Pariahs among the pariahs. Soviet-Jewish POW's in German Captivity, 1941–1945*, Jerusalem: Yad Vashem, 2016.

⁶ **מכתבו של דוד גוטמן לסמואל גוטמן שבסרטוב**, 18 בנובמבר 1943 [רוסית, ארכיון המחבר].
⁷ M.M. Kiryan (Ed.), *Velikaya Otechestvennaya voyna 1941–1945: Slovar'-spravochnik*. (The Great Patriotic War 1941–1945: Dictionary-reference book), Moscow, 1988, p. 12, 14, 15.

⁸ G.F. Krivosheyev (Ed.), *Grif sekretnosti snyat: Poteri vooruzhennykh sil SSSR v voynakh, boyevykh deystviyakh i konfliktakh: Statisticheskoye issledovaniye* (The classification is removed: Losses of the armed forces of the USSR in wars, hostilities and conflicts: Statistical research), Moscow, 1993, p. 14; In more detail: S. Kropachev and Ye. Krinko, *Poteri naseleniya SSSR v 1937–1945 gg.: masshtaby i formy* (Losses of the USSR population in 1937–1945: scales and forms), Moscow, 2012, p. 350.

במלחמה הסובייטית-גרמנית, שבהיסטוריוגרפיה הסובייטית כונתה 'המלחמה הפטריוטית הגדולה', בני כמעט מאה לאומים שהיו בברית המועצות לחמו בשורות הצבא האדום כ-165–170 אלף קצינים, וכ-300 אלף חיילים יהודים.⁹ לדברי פרופ' יצחק ארד, בשנים 1941–1945 שירתו 490–520 אלף יהודים בצבא הסובייטי. מספר זה לא היה קבוע לאורך המלחמה. בשנת 1944, עם שחרור אוקראינה ובלארוס, גויסו לצבא אלפי פרטיזנים יהודים שלחמו בגרמנים ביערות, וכמה יהודים ששרדו את הכיבוש. כמה צעירים יהודים מאזורי הפינוי גויסו באביב 1945 ושירתו תקופה קצרה, לפעמים כמה חודשים.¹⁰ לדברי ד"ר אהרון שנייר מ"יד ושם", 501 אלף יהודים לחמו בצבא האדום במהלך המלחמה. מספרם הוא כ-16 אחוזים מכלל האוכלוסייה היהודית בברית המועצות – 3 מיליון ו-28 אלף איש בגבולות שלפני 1 בספטמבר 1939. בהשוואה לשנת 1939, במהלך שנות המלחמה גדל מספר היהודים בצבא האדום פי 14. רוב היהודים ששירתו בחזית (80 אחוזים) היו חיילים רגילים וקצינים זוטרים. על פי פרופ' פיודור סברדלוב, בקטגוריה של הקצונה הבכירה היו 305 אנשים, כלומר 2.2 אחוזים. על פי נתוני מפקד האוכלוסין בשנת 1939, אחוז זה גבוה משיעור האוכלוסייה היהודית בברית המועצות (1.7 אחוזים).¹¹ מספרם של המפקדים היהודים יכול היה להיות יותר מפי אחד וחצי, אלמלא ההשלכות של הדיכוי הנוראי בשנים שלפני המלחמה.¹²

מסיבות ברורות בכתבי העת הסובייטים נכתב יותר על גבורה רוסית וסובייטית. אפשר היה ללמוד בפירוט על מעללי גבורה של יהודים מעיתון 'אייניקייטי'. עם זאת בגלל אי-ידיעת שפת היידיש ובגלל הריחוק של האזורים שבהם הופץ עיתון זה, יהודים רבים לא קראו אותו.¹³ יהודים תפסו את המלחמה לא רק כמלחמתה של גרמניה בברית המועצות, אלא בעיקר כמלחמתה של גרמניה הנאצית ביהודים. היהודים לא הבדילו את עצמם משאר לוחמי הצבא האדום. עם זאת, המערכת הממלכתית הסובייטית והמדיניות של המפלגה הקומוניסטית הבדילו אותם מהסביבה הכללית, ויצרו קרקע פורה לאנטישמיות. על רקע זה אפשר להבין את רצונם של היהודים להפיג את המיתוס השקרי בנוגע לתכונות השליליות שייחסו להם, בכללן חוסר יכולתם להילחם כביכול, סטנדרט כפול, צביעות, אופורטוניזם, ורצון להסתתר מאחורי כתפיו של חייל רוסי, אוקראיני או בלארוסי. רוב החיילים והקצינים היהודים בצבא האדום היו אתאיסטים. לא היו להם שאלות כיצד לקיים את המסורת היהודית בתנאי לחימה, וממילא סוגיה זו לא הייתה רלוונטית ובלתי אפשרית בצבא האדום. חלקם של היהודים בקרב החיילים הסובייטים שהוענקו להם אותות הצטיינות במהלך שנות המלחמה היה רב. על פי הנתונים, באוקטובר 1942 הוענקו 5,163 אותות הצטיינות ליהודים, וב-1944 – 32,670.¹⁴ נכון ל-1 באפריל 1946, מספר היהודים שקיבלו אותות הצטיינות עמד על 123,822. מבחינת מספר אותות ההצטיינות דורגו היהודים במקום הרביעי בקרב עמי ברית המועצות, ואילו מבחינת חלקם היחסי באוכלוסייה הסובייטית הם דורגו במקום השביעי.¹⁵

⁹ F.D. Sverdlov, *Podvigi soldat-yevreyev v boyakh. Chast' pervaya, god 1941* (Feats of Jewish soldiers in battles. Part one, year 1941), Moscow, 1994, p. 12.

¹⁰ I. Arad, *Oni srazhalis' za Rodinu. Yevrei Sovetskogo Soyuza v Velikoy Otechestvennoy voyne* (They fought for their homeland. Jews of the Soviet Union in the Great Patriotic War), Moscow-Jerusalem, 2011, p. 36–37.

¹¹ F. Sverdlov, *Yevrei-Generaly Vooruzhonnnykh Sil SSSR: Kratkiye Biographii* (Jews Generals of USSR military: short biographies), Moscow, 1993, p. 14.

¹² בשנים 1936–1939 הוצאו להורג 180 יהודים מקרב הפיקוד והצוות הפוליטי הגבוה ביותר של הצבא האדום ושל הצי הסובייטי.

¹³ Arkadi Zeltser (Ed.), *To Pour Out My Bitter Soul. Letters of Jews from the USSR 1941–1945*, Jerusalem: Yad Vashem, 2016, p. 23.

¹⁴ Itzik Fefer. "Felker-brider" // *Einikite*, March 2, 1944, p. 3.

¹⁵ Aron Shneyer, *Plen. Sovetskiye voyennoplennyye v Germanii, 1941–1945 gg* (Captivity. Soviet prisoners of war in Germany), Moscow-Jerusalem, 2005, p. 354.

על פי הסטטיסטיקה הרשמית של משרד ההגנה של הפדרציה הרוסית, 142,500 יהודים נהרגו בלחימה או נספו בשבי. כמה חיילים יהודים נרשמו כרוסים, ליטאים, טטרים, אוזבקים, צוענים וכו'. לפי מקור אחר, נהרגו 198 אלף (39.6 אחוזים) מכלל אנשי הצבא היהודים. לשם השוואה, סך כל האבדות של הכוחות הסובייטיים הסתכם באותה תקופה ב-25 אחוזים.¹⁶ בקרב ההרוגים והנעדרים, ואלו שמתו מפציעה, היו 77.6 אחוזים חיילים ומפקדים זוטרים, ו-22.4 אחוזים היו בדרגת סג"ם, סגן וסגן בכיר.¹⁷ פירוש הדבר שכל הנתונים על אודות יהודים בצבא האדום זקוקים לבירור נוסף.

המלחמה בגרמניה הנאצית גרמה לנדידה מסיבית של האוכלוסייה. 16.5 מיליון איש פונו או ברחו ממקומות מגוריהם מלפני המלחמה (כולל ממוסקווה ולנינגרד). יותר מ-80 מיליון אזרחים סובייטים מצאו עצמם תחת כיבוש גרמני או רומני. כ-11 או 12 מיליון מהם נספו, מתוכם 2.5 מיליון יהודים שהתגוררו בגבולות ברית המועצות שלפני 22 ביוני 1941. כמיליון מאותם יהודים חיו בגבולות אלה מסתיו 1939.¹⁸

מוטיבים במכתבי היהודים

הצימאון לחיים

תאוות החיים הייתה ההרגשה העיקרית של אדם שיצא למלחמה וחש קרבת מוות. מילים נעלות על אהבת המולדת, על פטריוטיות, על הקרבה עצמית, על חובתו הקדושה של אזרח, על הצורך להגן על מי שנשאר בבית, על אלו שליוו אותו וקיוו לשובו – כל אלו זזו הצידה. ערכים אלה התגמדו מול רצון אחד בלבד – להישאר בחיים. להישאר בחיים, אבל באיזה מחיר? להישאר בחיים בלי לאבד את הכבוד, ולשם כך היה צריך לנצח.

הרצון לחיות יצר תעצומות בלתי צפויות. מכתבים הביתה הכילו תובנה זו שגבלה בהפתעה כנה. יורי פינסקי כתב לקרוביו, שפונו לסול-אילצק, שמעולם לא חשב שהוא כל כך קשוח ועיקש – הוא עבר ניסיונות גדולים וחזר בריא ושלם.¹⁹ במכתב של ולדימיר אילייבסקי לאימו כתב כי כבר כמה פעמים ניסה המוות עם כפותיו האינדיאניות 'לקחת' אותו, אך בכל פעם לא אפשרו החיים זאת והצילו אותו: "כן, אני חי, אני רוצה לחיות, אני נלחם על החיים, ולכן אני צריך לחיות".²⁰

אדם שעמד על סף חיים ומוות חלק את פחדיו ואת דאגותיו. עם זאת, זו לא הייתה פחדנות, אלא זו הייתה אמת אכזרית שחיילים לוחמים לא התכוונו להסתיר. במכתב של ולדימיר צ'וברוב לאחותו רוזה הביע את כאבו ואת חששותיו: "בקרוב אחד, תוך שעה או שעתיים, עפים מאות ראשים".²¹

יצחק בילקיס כתב בדצמבר 1942 כי ההצלחה כרוכה במחיר קורבנות גדולים: "בכל מקום חזיתית. לתקוף בכל מקום, ויהי מה: מתוך 300 חיילי גדוד העונשין נותרו 26 בלבד... אני נזכר במפקדים טובים ומפוארים. זה התפוצץ כשעלה על מוקש, השני נהרג בצורה אחרת". ולסיכום: "אם אחזיק מעמד ואשרוד, אז אחשב את עצמי כגאון... את ה'אם' הזה אני מכיר היטב ולא משלה את עצמי בתקווה להישאר בחיים. זה תמיד חמישים-חמישים".²²

¹⁶ שם, עמ' 341.

¹⁷ Ocherki yevreyskogo geroizma (Essays on Jewish Heroism). Kiev 1997, vol. 3, p. 449.

¹⁸ Arkadi Zeltser (Ed.), *To Pour Out My Bitter Soul. Letters of Jews from the USSR 1941–1945*, Jerusalem: Yad Vashem, 2016, p. 12–14.

¹⁹ מכתבו של יורי פינסקי לקרוביו בסול-אילצק, 5 במרץ 1942 [רוסית, ארכיון המחבר].
²⁰ מכתבו של ולדימיר אילייבסקי לאימו ילנה בכפר רולדור שבמחוז סרטוב, 27 באוקטובר 1943 [רוסית, ארכיון המחבר] (להלן: מכתבו של אילייבסקי).

²¹ מכתבו של ולדימיר צ'וברוב לאחותו רוזה בעיר נמנגן שבאוזבקיסטן, 17 ביולי 1943 [רוסית, ארכיון המחבר].
²² יומנו של ולנטיין (יצחק) בילקיס, 6 בדצמבר 1942 [רוסית, ארכיון המחבר].

לאחר שהייה בחזית קיבל העולם מאפיינים שונים לחלוטין. מנשה וייל כתב לאשתו בלה וייל-נובאק באחד ממכתביו: "אינך יכולה לדמיין איזו תחושה את חווה כאשר יותר מחודשיים של היותך מתחת לאפו של האויב, את פתאום מוצאת את עצמך במקום בו תוכלי ללכת בגובה מלא. בלי לחשוש מכדורי צלפים ומפגזים ומרגמות הנוחתים ללא הרף".²³ דמיטרי פולאק כתב להוריו במוסקווה: "ברוב הכתבים של גורקי אנשים מתלוננים על כך שהם לא מכירים את חוויית החיים במלואה. בזמננו חושבים איך לשרוד ולא להרגי".²⁴ ולדימיר אילייבסקי, במכתב לאימו, השלים את המחשבה הזו: "איך אני רוצה שתסתיים המלחמה הארוכה הזו! קשה להסביר. מיליונים נספו, ואנחנו עלולים למות במהלך הלחימה באויב. מאושר הוא שיראה את החיים העתידיים עם סיום מלחמת העולם, כמוה העולם טרם ידע".²⁵

אל מול המוות, הבינו החיילים בחזית שאף אחד חוץ מהם לא יודע מהי מלחמה ובאילו תנאים הם חיים ונלחמים. דבר אחד הוא לעסוק במושג המוות באופן מופשט, ודבר אחר – לראותו במו עיניך, להרגיש את קרבתו לעצמך. אינה פרוג כתבה לאימה שבמוסקווה: "אמא! חיים! לחיות! הבנתי את ערכם. אבל לחיות כמו שרוצים, כמו שצריך, כמו שראוי, איך שאני רוצה – בהיר, מעניין וקשה".²⁶ מנשה וייל כתב: "לאחרונה ניסיתי בכל כוחי להחזיק את עצמי בידיים, כי העצבים שלי מאוד רופפים והלב שלי חלש מאוד, אבל רוצה להחזיק מעמד עד סוף המלחמה". לפעמים התגנבה המחשבה הבוגדנית להיפרד מהחיים ובכך לשים קץ לייסורים, אולם רק המחשבות על בית, על המשפחה, על האשה ועל הילדים, הרחיקו את האדם מצעד כזה. "כמה פעמים חיפשתי את המוות כגאולה, אבל תמיד סילקתי את המחשבה הזו, רק כיוון שזכרתי כמה מצער זה יהיה עבורך. ואז חזר אלי הרצון לחיות שוב ואני התחזקתי, המשכתי הלאה, ולא האמנתי לעצמי שסבלתי את מה שנראה לי כבלתי אפשרי לחלוטין".²⁷

עם זאת, כשאדם במלחמה נתפס לתחושת אבדון, הסכנה לחייו גברה פעמים רבות. לייב סורוקה כתב בשנים 1942–1943 באופן קבוע למשפחתו, שפונתה לסיביר, כי לא ישרוד: "המלחמה דורשת קורבנות. אני יכול להיות קורבן כזה, אז אתם חייבים להניח לגביי את הגרוע ביותר. אינני יודע מה צופן עתידי".²⁸ בפברואר 1943 נפצע סורוקה וכתב מבית החולים כי רגלו נפוחה שוב, אולי הוא יקבל הרעלת דם, ושוב שב וחזר שהוא ימות. כשבני המשפחה הצביעו לפני לייבה על הנימה הפסימית המתמדת של מכתביו, הוא ענה שהוא כותב את האמת ולא יכול לנהוג אחרת. בקיץ 1943 נהרג סורוקה בקרב באזור אוֹרְיוֹל.²⁹

קרבת המוות אילצה אדם בעת מלחמה להרהר ולהגיע לתובנות פילוסופיות. מנשה וייל כתב במכתבו: "המוות מרחף מעל ראשך כמו שלא היה לפני כן, ולכן אתה רוצה לחיות עוד יותר, ואני מדבר במכתבי על החיים. אני מנסה לדבר ולחשוב פחות על המוות. אם יהיה צורך הוא יבוא בעצמו, אבל אני לא אקרא לוי".³⁰ מיכאל אברמוביץ' כתב לאשתו יבגניה: "העיקר לא בגודל המכתב ולא במהותו הפילוסופית, אלא בעובדה שאני חי, שאני אוהב אותך, שאני מצפה לפגוש אותך, שאני משתדל לשרוד בשבילך. זה העיקר וזה יספק אותך

²³ מכתבו של וייל לאשתו בלה וייל נובק בבוֹגוֹרוֹסלֶן שבמחוז צ'קאלוב, 30 בדצמבר 1942 [רוסית, ארכיון המחבר] (להלן: מכתבו של וייל).

²⁴ מכתבו של דמיטרי פולק להוריו במוסקווה, 14 במרץ 1944 [רוסית, ארכיון המחבר].

²⁵ מכתבו של אילייבסקי, 7 בפברואר 1943.

²⁶ מכתבה של אינה פרוג לאמה יקטרינה מנביץ' במוסקווה, 25 באוגוסט 1944 [רוסית, ארכיון המחבר].

²⁷ מכתבו של וייל, 22 בדצמבר 1944.

²⁸ מכתבו של לב (לייב) גרשוביץ' ליה טורובה בטומסק, 16 בינואר 1942 [רוסית, ארכיון המחבר].

²⁹ סורוקה לייב (1912–1943), יליד העיירה בייִלאַיָה צ'רקוב שבאוקראינה, נקבר בפאתי החווה הקולקטיבית 'פּוֹבְדָה' (ניצחון), באזור אוֹרְיוֹל.

³⁰ *Книга памяти воинов-евреев, павших в боях с нацистами 1941-1945 гг.*, т. 3, с. 372.

מכתבו של וייל, 26 בנובמבר 1942.

לגמריי".³¹ ניקיטה טולסטוי³² כתב לדודתו אנה³³ במרץ 1945 שאף אחד מחבריו לא חשב על המוות, שהרצון לחיות גבר על הכול. אפילו המוות מציית לתחושה כזו – עד כדי כך האדם חזק: "כמה פעמים קראתי מכתבים מקרובי משפחות של חבריי המתים: כולם כותבים על המפגש, על שמחת היום הזה, על כך שהם מצפים לו, בריא ושלם. והאדם הזה כבר לא שם, נקבר באדמה, הרי קברתי אותו – במו ידיי", והוא הסיק שאם הוא יישאר בחיים, הרי הימצאות בחזית גרמה לצבור אנרגיה חיונית רבה לעתיד.³⁴

משתתפים רבים במלחמה הבינו כי למלחמת העולם השנייה אין תקדימים בהיסטוריה מבחינת היקף הלחימה והקטל, הקרבתה האנושית ואכזריותה. לשרוד באסון כלל-עולמי כזה זהו אושר גדול ומזל של ממש. יעקב סקולסקי כתב על כך לאשתו גניה: "במלחמה כזו שמתנהלת עכשיו, לשרוד יותר משלוש שנים בצבא, בחזיתות, צריך להיות לא רק "מזל" צבאי, אלא גם צריך לעבוד קשה ולהילחם למען המזל הזה".³⁵ כשגרמניה הובסה וטירוף המוות נפסק, חיילים ומפקדים רבים לא הסתירו את הפתעתם. מיכאל גינזבורג כתב להוריו שבבאקו שאין הוא מבין איך שרד: "כמה פעמים היינו במצבים כאלה שלא חלמנו לראות שוב את קרובינו. אבל, ככל הנראה, זה היה המזל שלנו להישאר בחיים".³⁶ אנו מוצאים דברים דומים במכתבו של נאום ביילין: "אני מתנחם רק בדיעה שיצאתי מההוריקן של שתי מלחמות בריא ושלם, מה שאומר שהחיים שלנו יימשכו והמפגש שלנו לא כל-כך רחוק".³⁷

להתרגל למוות

המלחמה אילצה אנשים להתרגל למחשבה על המוות. ורה קופייבה כתבה להוריה שלא קל לראות אדם, שמת בהכרה מלאה, נפרד מאשתו ומבנו, שאת תמונותיהם ראינו זמן מועט לפני כן.³⁸ דוד פנחסיק כתב כי בחזית חושבים יותר מכול על החיים, על העבר, על ההווה, על העתיד, על כל גווניהם וביטוייהם. גם אם חושבים על מוות, זה רק עבור זרים, עבור מי שנמצא בצד האחר של גדר התיל ושדות המוקשים: "אנשים מכינים את המוות הזה ללא לאות באופן שיטתי עד להדהים. זו הפילוסופיה, אנשים חושבים על החיים, על עניינים ארציים ואנושיים. ובה – כוחם".³⁹

מה קורה כאשר האדם מתרגל למוות? האם במקרה זה יש צורך להקריב את יחסו לאנשים אחרים ולחבריו לנשק? האם עליו להפך את הנורמה המוסרית ואת עקרונותיו? או להפך, נוכחות המוות הופכת את האדם לחזק יותר, יציב יותר, גורמת לו לפעול בביטחון, באומץ ובנחישות רבים יותר. יעקב סקולסקי האמין שהעיקר הוא קור הרוח, וכמעט שלא מפריע לו שהוא הולך במהלך הפגזה כזו, ולא שם לב אליה. כאילו כל זה

³¹ **מכתבו של מיכאל אברמוביץ' לאשתו יבגניה ביארוסלאבל**, 20 באוגוסט 1944 [רוסית, ארכיון המחבר] (להלן: מכתבו של אברמוביץ' לאשתו).

³² נכדו של לב טולסטוי – נכדו של בנו השני של הסופר איליה טולסטוי, בנו של איליה טולסטוי (1897–1970), נולד ביוגוסלביה. במהלך שנות המלחמה פעל בתנועת הפרטיזנים שבסרביה, מ-1944 שירת בצבא האדום, בשנת 1945 עם הוריו שב לברית המועצות.

³³ אנה טולסטאיה-פופובה היא אחותו הבכורה של אביו של ניקיטה טולסטוי ונכדתו הבכורה של לב טולסטוי, שנשארה ברוסיה.

³⁴ **מכתבו של ניקיטה טולסטוי מהונגריה לאנה טולסטויה-פופובה**, 24 במרץ 1945 [רוסית, ארכיון המחבר].

³⁵ **מכתבו של יעקב סקולסקי לגניה ברוכמן בקוסטנאי שבקזחסטן**, 30 בספטמבר 1944 [רוסית, ארכיון המחבר] (להלן: מכתבו של סקולסקי).

³⁶ **מכתבו של מויסי גינזבורג להוריו בבאקו שבאזרבייג'ן**, 2 בספטמבר 1945 [רוסית, ארכיון המחבר] (להלן: מכתבו של גינזבורג).

³⁷ **מכתבו של נאום ביילין לגיטה צ'רנויה באומסק שבמערב סיביר**, 30 בדצמבר 1945 [רוסית, ארכיון המחבר] (להלן: מכתבו של ביילין).

³⁸ **מכתבה של ורה קופייבה להוריה בקאלאץ' שבמחוז וורונ'ז'**, ללא תאריך [רוסית, ארכיון המחבר] (להלן: מכתבה של ורה קופייבה).

³⁹ **מכתבו של דוד פנחסיק למריה ווגנובה בקאזאן**, 14 בפברואר 1943 [רוסית, ארכיון המחבר] (להלן: מכתבו של פנחסיק).

לא נוגע לו, כי הוא מאמין בכוכב המזל שלו: "נועדתי לספר לילדינו על הזוועות שהגרמנים 'התרבותיים' ו'אירופאים' ביצעו נגד עמנו".⁴⁰

אפשר היה להתרגל למוות רק בתנאים קיצוניים, כאשר מישהו רוצה לקחת את החיים, וכל הטבע של האדם הוא להתנגד לכך. כאשר ניגודיות החיים והמוות נראים באופן ברור כל כך, וכשיש רק שתי מילים עיקריות – 'כן' או 'לא'. חשוב לא רק מה קורה לאדם, אלא גם מהי תחושתו בקשר לכך. מנשה וייל האמין שמלחמה מקשה על האדם, אך רק ביחס לאויב; ואילו ביחס לאהוביו, לעמו, הדבר הופך אותו לרגיש יותר, נאמן יותר.⁴¹ במכתבים מסוימים אנו קוראים שיש צורך לשמור על קור רוח, ללמוד להתייחס לאירועים המתרחשים לא כמו שרוצים, אלא כמו שצריך. עבור רבים זה הפך לגילוי של ממש. מיכאל אברמוביץ' כתב לאשתו יבגניה כי אי אפשר להתרגל למוות, אדם יכול למות רק פעם אחת, לא יותר: "כל יום, בהיותם בסכנה, חלקם, בהינף יד, תופסים כל הזדמנות ל'שמחה', למרות איכותה. זה מזיק. אחרים שותים, זה גם מזיק".⁴²

לחיות או למות

כאשר אדם יוצא למלחמה, המילים 'לחיות או למות' הן עבורו מילים מופשטות בלבד, אולם בקו האש הן הפכו לדבר מה קונקרטי. עם זאת, דבר אחד לדרוש הקרבה מאנשים צעירים, חזקים, בריאים, שהוכנו לקרב. דבר אחר לגמרי – לדרוש הקרבה מאלה שכבר נלחמו, כשהם עייפים ומותשים עד קצה גבול יכולותיהם. המלחמה הפגישה בני לאומים שונים, בעלי חוויות חיים שונות, גילים, חינוך והשכלה שונים, אך כולם התמודדו עם אותה משימה. התברר כי הקריאה 'לחיות או למות' נאמרה מפי אנשים מסוימים, בעוד אחרים נאלצו לחרף את נפשם הלכה למעשה. אנשים בקו החזית, שהיו אמורים לעלות להתקפה, שרצו קדימה כמה מאות מטרים, שהפרידו בינם לבין חייהם או מותם, וקבעו בפועל את תוצאת הקרב – הביאו ניצחון או לחלופין גרמו לתבוסה.

המחשבות על חיים ועל מוות, שחלחו למכתביהם של החיילים, היו כנות ואמיתיות ביותר. הן היו נטולי התלהבות מופרזת (פְּתוּס) דמיונית, ביטאו את המחשבות ואת השאיפות האינטימיות ביותר של אנשים שמצאו את עצמם בין החיים ובין המוות. קרבת המוות אילצה רבים להיפרד, לכתוב ולבקש תמיכה מקרוביהם. ב־13 בדצמבר 1942 כתב מנשה וייל כי בבוקר הם אמורים לצאת למתקפה. באותו לילה איש לא ישן, אך אף אחד גם לא הטריד את עצמו במחשבה שמא ייהרג או ייפצע, אם כי כולם ודאי היו מודעים לכך שאין קרב ללא אבדות וללא נפגעים. הם נזכרו בחבריהם, באהוביהם ובילדותם, ורבים כתבו מכתבים.⁴³ במכתב אחר שאל וייל את אשתו בלה אם היא תחכה לו והביע את חששותיו:

עד עכשיו האמונה עוד מהבהבת, אבל עכשיו היא מתחילה לדעוך. יותר משלוש שנים תחת באש עלולים להרוג כל אמונה... במוקדם או במאוחר נצטרך לקחת חלק בקרב, שממנו מעטים יחזרו בחיים... אנחנו כמה מטרים מהאויב. כמו ששיחק לי המזל, המלנכוליה אוכלת אותי כמו שמעולם לא קרה.⁴⁴

פאבל שמחוביץ' כתב שלפני הקרב מחשבותיו נודדות למשפחתו, והוא כל הזמן שאל כיצד היא מסתדרת: "אתם בטח מודאגים לגביי? אני מבקש מכם לא לאבד קור רוח ולהמתין בנחישות וברוגע להתפתחות

⁴⁰ מכתבו של סקולסקי, 5 במאי 1944.

⁴¹ מכתבו של וייל, 16 בנובמבר 1942.

⁴² מכתבו של אברמוביץ' לאשתו, 21 בספטמבר 1944.

⁴³ מכתבו של וייל, 13 בדצמבר 1942.

⁴⁴ שם, 30 בנובמבר 1944.

האירועים. אם אשאר בחיים, נחיה חיים מאושרים. אם לא אחזור – אז תדעו שנפלתי בהגנה על המולדת".⁴⁵ אנו פוגשים את אותה המחשבה אצל לאוניד גורצקי, שביקש שלא לדאוג לו, והסביר כי הדבר אינו ראוי 'בזמננו': "מעל לראש של כולם מרחפות יותר מדי סכנות. דאג, אל תדאג, אבל כשזמן יגיע, לא תספיק אפילו לציין לפני שתמות. הדבר הטוב ביותר הוא לא לחשוב על הפצות והפגזים האלה. לשם כך נועדה המלחמה. חל ייהרגו, אך רבים ישרדו".⁴⁶

נאום ביילין, במכתב לאשתו גיטה, הודה כי מלחמה אכזרית עלולה לקחת גם את חייו ה'עלובים', וציטט את הפתגם: "כשכורתים עצים, עפים שבבים". והוסיף: "הבנתי זאת כשעזבתי את מוסקבה, אני מבין זאת גם עכשיו: או שאשאר את גופי החוטא כאן, בהרי הקרפטים ברומניה, או שאארגן את חייו, כך שיהיו ראויים לאהבתנו ולשאיפותינו".⁴⁷ שלמה קנצדיקס, במכתב לאשתו אלישבע, לא הסתיר שהקרבות היו קשים מאוד, שהוא וחייליו לא חסו על עצמם, ושגופות גרמניות כיסו את הדרך:

החיים שלי הם עכשיו התקפה, רדיפה, הרס של הפריצים. אני לא צריך יותר, זה אושר גדול. ואם זה יקרה שהחיים שלי יאבדו בשדה הקרב, ואני כל-כך רוצה לחיות, האמיני לי, אז ברגע האחרון אחשוב עלייך, על האהובה והיקרה לי מכל. אל תרחמי עלי, אם זה יקרה, גם אני לא ארחם על עצמי בקרב, זה הכרחי.⁴⁸

זו הייתה קריאה לחיים, נחושה ובלתי מתפשרת. זה היה גורם שצריך היה להטות את הכף במקרה של שוויון בין הצדדים הלוחמים (בכמות הכוחות, התחמושת והנשק וכן ברמת העייפות). לכן כל צד התכוון למילים 'לחיות או למות', 'ניצחון או מוות'.

"חיי תלויים במקרה"

מוות במלחמה יכול היה לקרות מקרב פנים אל פנים, מהפגזות ארטילריה, מהפצצה אווירית, ממוקשי נ"א או נ"ט, מפגזי טנקים ומתחת להריסות בניין שהתמוטט. אך סיבת המוות שממנה חששו ביותר החיילים הייתה מוות מכדור תועה, מרסיס פגז, מהפצצה אווירית או ממוקש. מוות שאירע לא בקרב ולא תוך כדי משימה, אלא תוך כדי הצלת חבר שנפגע או תוך כדי הגנה על עמדה בכוחותינו האחרונים של הלוחם. מוות מקרי תמיד היה מצער. על חלל כזה נאמר 'מוות טיפשי' או 'מוות עיוור'. פחד ממוות שאינו מתקבל על הדעת (אבסורדי) רדף את החיילים לאורך כל המלחמה. הללו כתבו על כך לעיתים קרובות במכתביהם, והביאו דוגמאות מוזרות ביותר שאירעו לא רק בחזית אלא גם במרחק של 5–10 קילומטרים מהחזית. יצחק בילקיס כתב ביומנו ב-29 בדצמבר 1942 כי שבעה מפקדים נהרגו מפגז הרחק מאחור. בפעם אחרת עלתה סדנת ארטילריה ניידת באש, ובעקבות זאת המפקד ירה בעצמו במקום. ב-3 בפברואר 1943 כתב לאחר מותו של חבר:

מדבדב נהרג. עוד דיבורים על מוות. שוב, תזכורת, כי אנחנו יושבים בהגנה דולפת, יש ירי ונפגעים על בסיס יומיומי מכל הצדדים. יש כל כך הרבה קורבנות בגלל שהתעלה לא נוקתה משלג, שאי אפשר לעשות הכל לאורך התעלה ולרוץ דרך הרמפה, והרמפה לא גבוהה.⁴⁹

⁴⁵ מכתבו של פאבל סימחוביץ' לח' סימחוביץ' בטורקמניסטן, 5 בדצמבר 1943 [רוסית, ארכיון המחבר].

⁴⁶ מכתבו של לאוניד גורצקי ללבנינה צ'רניאבסקיה בצ'סובוי, מחוז מולוטוב שברוסיה, 18 ביולי 1942 [רוסית, ארכיון המחבר].

⁴⁷ מכתבו של ביילין, 19 ביולי 1944.

⁴⁸ מכתבו של שלמה קנצדיקס לאלישבע קנצדיקס, 10 באוקטובר 1944 [רוסית, ארכיון המחבר] (להלן: מכתבו של קנצדיקס).

⁴⁹ יומנו של בילקיס, 29 בדצמבר 1942 ו-3 בפברואר 1943 [רוסית, ארכיון המחבר] (להלן: יומנו של בילקיס).

מנשה וייל, במכתב לאשתו ב-5 באוגוסט 1942, הביע את פחדו מפני המוות וכתב כי זה היום השני שבו הם צועדים בתנועה מתמשכת, וכבר יש קורבנות ראשונים בקרב חבריו. תורו של מי להיות הבא – איש אינו יודע: אני כותב במהלך הפצצה. ה"יונקרסים" מסתובבים כל הזמן מעל הראש. אני עוקב אחרי הטיסה שלהם ואז נפילת הפצצות ואני חושש שלא יהיה לי זמן לסיים את המכתב הזה. אני מקווה שעכשיו הכל יסתיים טוב בשבילי, אם כי אין לכך הרבה סיכויים. המאבק הוא לחיים ולמוות!⁵⁰

ב-20 בנובמבר 1942 כתב וייל כיצד ניצל כשהחיילים ביטלו ארוחת ערב: "התחילה פשיטת אש. כולם התחבאו. תוך פחות מדקה אחת הפצצות פגעה באש, והדודים, יחד עם מרק כרוב והעצים הבווערים, עפו לאוויר".⁵¹

ולדימיר אילייבסקי כתב לאביו בדצמבר 1942 כי הוא מורגל ברעש הירי של קטיושות⁵² ושל 'ואניושי'⁵³, וכי חייו תלויים במידה רבה במקרה. ואילו בחווייה שלו הוא הגיע לחזית, לא כדי להיות קורבן של נסיבות, אלא כדי לירות בפריצים בעצמו, ולהציל את חייו, במאבק למען המולדת, למען האושר ולמען העם.⁵⁴ כאשר המוות היה קרוב, נתפס כמקרה שבו שיחק המזל לחייל. כשאדם יכול היה להישאר בחיים, לו רק היה מתעכב לשנייה במקום מסוים, נתפסה כמקרה של מוות אומלל. כשהחיילים היו עדים לאירוע כזה, הם אמרו: "ביש מזל", ובאותו הרגע חשבו כולם אם יקרה להם משהו דומה. באוגוסט 1943 כתב מנשה וייל כיצד הוא נמצא שלוש פעמים בקרבת המוות, אך לא הייתה לו אפילו שריטה. הפעם הראשונה הייתה כשנסע לא ברכב 'שלו' אלא באחר. הרכב שבו נסע וייל נותר מעט מאחור, והרכב שבו נסע בדרך כלל, פרץ קדימה והיה במרכז ההפצצה. אדם אחד בלבד נותר ללא פגע. למוחרת הוא היה המטרה של צלף גרמני, שהחל 'לצוד' אותו. ארבעה כדורים זמזמו ליד אוזנו זה אחר זה. יממה לאחר מכן, ברגע שהם תפסו עמדות ירי, הופיעו מטוסי אויב. הם צללו והשליכו שלוש-ארבע פצצות, שלושו באש מקלעים, אך אף אחת מהן לא הייתה מיועדת 'עבורו'.⁵⁵ האחות ורה קופייבה כתבה להוריה שהיא עברה רגעים קשים רבים, ולעיתים כבר לא קיוותה להישאר בחיים. אבל משהו תמיד הציל אותה. פעם אחת שהתה במרתף של בניין בן ארבע קומות, כשפצצה קרעה חלק ממנו מהצד הנגדי והציפה באדמה את אותו החלק במרתף שממנו בדיוק יצאה.⁵⁶ בפעם אחרת חשבה ורה שליבה ייקרע כשפצצה שורקת תעוף מעל ראשה למשך זמן אינסופי.⁵⁷ בפעם השלישית הייתה הפצצה ביער, כשאף אחד לא ידע מי ישרוד – אדם לא רוצה למות באופן כל כך טיפשי: "יש לי הרבה דברים טובים שאני לא יכולה לשלוח לכם, כמה חבל אם הם יאבדו". במכתב הרביעי ורה כתבה שהייתה בתפקיד בלילה כשכולם ישנו באוהל. הייתה ירייה של תותח גרמני, שריקת פגז ופיצוץ:

הרגע הזה לפני הפיצוץ הוא נצח. תמיד עולה השאלה: איפה היא ייפול? בעוד שישה ימים זה יהיה חודש כשאנחנו עומדים מתחת לפגזים. אמא יקירה, אם רק היית יודעת איך כל זה

⁵⁰ מכתבו של מנשה וייל, 5 באוגוסט 1942.

⁵¹ שם, 20 בנובמבר 1942.

⁵² קטיושה – השם הפופולרי למערכת הרקטות בי-אם-13. ביולי 1941 הושמע שירו של בלנטר ואיסקובסקי בשם 'קטיושה'.

⁵³ 'ואניושי' – מערכת מרגמות רקטית גרמנית בתקופת מלחמת העולם השנייה.

⁵⁴ מכתבו של אילייבסקי, 18 בדצמבר 1942 ו-10 בינואר 1943.

⁵⁵ מכתבו של וייל, 14 באוגוסט 1943.

⁵⁶ מכתבה של קופייבה, 3 בספטמבר 1942.

⁵⁷ שם, 18 בנובמבר 1942.

מענה את הנשמה. נשמע ירי של מקלעים, אבל אני כבר לא שמה לב אליהם. אם את יכולה, החזירי אותי דרך לשכת הגיוס. אני מאוד רוצה לחזור הביתה.⁵⁸

"אהבתך שמרה עליי"

למרות כל הסכנות, חייו של אדם במלחמה היו תלויים בעיקר בעצמו. לא רק כוחות המוות העיוורים או התאונות המצערות הם שהובילו למותו של החייל. עם זאת, לעיתים קרובות מאוד אושר הכלל כי החייל חי כל עוד הוא רוצה בכך. פירושו של דבר – לא להתחבא, לא תסתתר מאחורי גבם של אחרים ולא לוותר על ביצוע משימה מסוכנת, אלא לצאת לקרב באומץ, אך לעשות זאת בזהירות ובאופן מפוכח.

לעיתים קרובות עזרה האהבה לחייל להציל את עצמו. היה קל יותר להילחם ולסבול את תלאות היום-יום בחזית כשאדם יודע שאשתו האהובה באמת זקוקה לו, שתקבלו בריא או חולה. המשורר קונסטנטין סימונוב היטיב לבטא זאת בשירו המפורסם 'חכי לי', שנכתב בקיץ 1941, כשהמשורר עצמו היה רק בן 26. כל חייל ידע וניסה את השורות האלה על עצמו, והיה משוכנע בנכונותן.

ניסנאל לויט שאל את אשתו ויכנה אם היא זוכרת את המילים "בציפייך תצילי אותי"⁵⁹, והוא המשיך: "אלמלא המחשבה שאת מחכה לי, אז מזמן לא הייתי בין החיים".⁶⁰ יעקב סקולסקי, במכתב לאשתו גניה, הזכיר שהוא משרת בצבא כבר שנתיים – שנתיים קשות ונוראיות, והמשיך: "ברגעים המסוכנים ביותר בחזית, את גניצ'קה, באת אלי ועזרת, והנחלת לי אומץ, קוראת למאבק ולניצחון. אני יכול להניח שולדתי בר-מזל. לשרוד שנתיים כאלה ולהישאר שלם, ללא פגע. האין זה אושר?"⁶¹

במהלך המלחמה בתוכנה הרגשי של המילה 'אהבה' היא הייתה שם נרדף למילה 'חיים'. החיים ללא אהבה נחשבו לחסרים. חיילים שלא הייתה להם חברה או אישה, שלא ידעו אהבה, קינאו במי שהיה להם כל זה, וחשו פגיעים יותר. לכן פעמים רבות נכתבו מילים על אהבת אישה ועל חשיבותה לשימור חייו של חייל. מיכאל אברמוביץ', במכתב לאשתו יבגניה, כתב כי בקרוב גדודו נע מערבה, וקרבות כבדים מצפים להם, והגיע לתובנה: "אני יודע שאהבתך, אהבת אם, ילדים, יהיו הביטוח שלי, אני אחזור אליך מייחל לחיבה, לנחמה, חומד את החיים, את קסמם שלא הערכתני כראוי קודם לכן".⁶²

כאשר נורה הכדור האחרון במלחמה וכאשר הוכרז על כניעת גרמניה הנאצית, רבים הודו שלא תמיד קיוו לשרוד כדי לראות את הניצחון, אלא רק בזכות האישה שאהבה ושהמתינה להם, שרדו את המלחמה. שלמה קנצדיקס כתב במאי 1945 במכתבו הראשון לאחר הניצחון כי בזמן המלחמה הוא לא קיווה להישאר בחיים ולחזור לביתו, מכיוון שכמעט כל רעיו מתו, והוא לא חס על עצמו בקרב. את העובדה שחזר בשלום מהמלחמה חב שלמה באופן מוחלט לאשתו אלישבע, ש"רק ידעה להמתין",⁶³ וסיכם את מכתבו בדברי שבח: "לכן אני משתחוה בפניך ומודה לך ממני ומכל צאצאינו העתידיים הרבים".⁶⁴

⁵⁸ שם, 19 באוקטובר 1943 ו-12 בנובמבר 1943.

⁵⁹ שורה מהשיר 'חכי לי' מאת סימונוב, שנכתבה ביולי-אוגוסט 1941 והוקדשה לשקניית ולנטינה סרובה.

⁶⁰ מכתביו של ניסנאל לויט לז'יבנה טומרינסון בגורקי (ניז'ני נובגורוד), 4 בספטמבר 1942 ו-3 במרץ 1943 [רוסית, ארכיון המחבר].

⁶¹ מכתבו של סקולסקי, 21 ביולי 1943.

⁶² מכתבו של אברמוביץ' לאשתו, 26 ביוני 1944.

⁶³ שורה משירו של סימונוב 'חכי לי'.

⁶⁴ מכתבו של קנצדיקס, 19 במאי 1945.

"החי אינו מפחד מדבר"

אדם לא יכול היה לשרוד בחזית במשך זמן רב, אם חווה תחושה בלתי פוסקת של פחד מוות. כל חייל שלראשונה הגיע לקו החזית נאלץ להתמודד עם תחושה זו. היה צורך לשכנע את עצמו שהמוות אינו גזרת גורל ואינו פוגע בכולם ללא הבחנה. ככל שחייל חדש הבין כי אמונה בחיים נותנת תקווה לשרוד, כך תחושת הביטחון באה אליו מוקדם יותר. יש לפגוש סכנה באומץ, האויב גם הוא בן תמותה וגם הוא מפחד ממוות, אבל הוא לא על אדמתו. הוא מנהל מלחמה לא צודקת, ולכן הוא חלש יותר מבחינה מוסרית. היה צורך להימנע מסיכון לא מוצדק או חסר היגיון – "אני מתנהג טוב, אני לא פוחד מכדורים, אך גם לא נוהג בטיפשות ומעמיד את עצמי מטרה להם".⁶⁵

בד בבד נותרה הסכנה, אך המוטיב ש"החי אינו מפחד מדבר" חולל פלאים. חיילים בחזית כתבו לא אחת במכתביהם על כך שאדם שהתגבר על פחד המוות יצא חי מהקרב כשהיה נראה שהכול אבוד. עם זאת בקשות של חיילים למשפחותיהם שלא לדאוג, לא הרגיעו. קרובי משפחתם שיערו את מידת הסיכון שאליה נחשפו אהוביהם. הם הבינו היטב כי התגברות על פחד המוות אינה ערובה לכך שהחייל ישרוד: "אתה כותב לא לדאוג לך, אך זה בלתי אפשרי, אתה אינך בטויל".⁶⁶

ב-18 ביוני 1942 כתב מקס דבוסקין לאשתו ריבה בעודו נמצא בחפירה בחזית כי הוא היה בחזית במשך עשרים יום, אך נותר חי ובריא, שלם ובלתי פגיע, וקיווה כי בקרוב יראה אותה בריאה ושלמה: "נחווה הרבה יחד, עתידנו לפנינו, התרגלתי למצב וזה נותן תחושה של ביטחון ותקווה". ב-29 בו תיאר בפירוט את גיחתו כדי להשיג מידע מודיעיני ברמת סיכון גבוהה, ולמרות זאת שרד:

בחצות הלכנו לסיור לחפירות הגרמניות. בהתחלה רעדתי מעט. אבל ברגע שקמתי נעשיתי נועז כאילו אני עובר בסדנה שלי בבאברויסק. בזהירות, בזחילה אל התעלות הגרמניות, מרחק של 500-600 מ'. כדורים מאירים, כדורים שורקים, כדורים נפיצים, כדורים רגילים – כולם חלפו מעל ראשי. הגרמנים יורים רקטות כמעט ברציפות. ומי שלא חווה זאת לא יבין.⁶⁷

ב-2 בדצמבר 1942 תיאר מנשה וייל מה צריכה להיות רמת השליטה העצמית של אדם בקו החזית: אני במצב כזה שאי אפשר לכתוב שתי מילים. גיהינום אמתי מסביב. המוות מסתתר בכל צעד ושעל. מהרעש של הירי והארטילריה אני כמעט מתחרש [...]. אנחנו מכים באויב ממש בכל חפירה וחפירה. אנחנו נמצאים במצב של תנועה כל הזמן. אנחנו חיים באוויר הפתוח. האדמה קפואה, ולפני שמספיקים ליצור איזה סדק, אנחנו נעים למקום אחר.⁶⁸

ב-24 ביולי 1943 כתב מוניה גילדינר מכתב לאימו והרגיעה כי הגורל היה נחמד אליו עד כה, ושהוא אפילו לא נשרט:

מזל. כמה מחבריי כבר אינם בחיים. הם מתו מות גיבורים בקרבות להגנת המולדת. גם אני עברתי הרבה. אמא יקרה! אל תגרמי לעצמך פחדים מיוחדים, אל תדאגי. נקווה שהכל

⁶⁵ מכתבו של אברמוביץ' לאשתו, 10 באוגוסט 1944.

⁶⁶ מכתבה של אתי ניישטוט מכפר ייפאן שבמחוז פרגנה שבאוזבקיסטן לישראל ניישטוט, 6 בינואר 1943 [רוסית, ארכיון המחבר].

⁶⁷ מכתבו של מקס דבוסקין לריבה דבוסקין בצ'ובוקסרי שבחבל האוטונומי הצ'ובאשי, 18 ביוני 1942 ו-29 ביוני 1942 [רוסית, ארכיון המחבר].

⁶⁸ מכתבו של וייל, 2 בדצמבר 1942.

ייגמר בטוב. לאחרונה עלה באש רכב עם תחמושת. המפקד שלי מיהר לכבות את השרפה ראשון, אני אחריו, השאר אחריו. בהתחלה זה היה מפחיד, ואז הכל הסתדר. הדבר הגרוע ביותר בחזית זה להיות פחדן. או שיהרגו אותך בקרב או שהחברים שלך, יירו בך כמו בכלב.⁶⁹

בשנת 1943 מצב הרוח השתנה. החיילים רצו לשרוד לא רק כדי לעצור את האויב וכדי להגן על המדינה, על משפחותיהם ועל ילדיהם, אלא גם כדי לזכות לראות את הניצחון. יצחק בילקיס כתב ביומנו: מדוע זה לא אותו דבר כמו בשנת 1941? כי אני מחכה לניצחוננו: הנה זה בא – עונג וגאוה וכוח. אני רוצה להשתכר ממנו יחד עם כל מי ששרוד. אני רוצה לצפות, אני רוצה לנשום. אני רוצה לשרוד באותה צורה כמו שבשנת 41 ו 42 רציתי להילחם, להקריב את עצמי בלי צל של נרקיסים, אלא פשוט מתודעת הבלתי נמנע, כמו מיליונים פה או שם, אבל לא לתת לגרמנים להתקדם. המלחמה מסתיימת. ניצחוננו מרחף באוויר.⁷⁰

היחס לגרמנים

איש מהלוחמים היהודים בצבא האדום לא הביע ספק לגבי הצורך להמשיך במלחמה מחוץ לגבולות ברית המועצות. לכולם היה ברור שאי אפשר לעצור באמצע הדרך, מכיוון שהדרך הביתה עוברת דרך כניעת גרמניה הנאצית, כך ששנאת האויב הלכה וגברה בהתאם לרצונם של החיילים לראות את קרוביהם. לאורך כל המלחמה קיבל מוטיב הנקמה עדיפות בתעמולה הסובייטית.⁷¹ עם מעבר הגבול מערבה היה צורך לנקוט אמצעים מתאימים כדי שהרוויית הצימאון לנקמה לא תמומש מעבר לסביר. ההנהגה הפוליטית הסובייטית נאלצה לעבוד קשה כדי לשנות את ההקטפס (סטראוטיפ) הקודם ולהראות שהמונחים 'פשיסט' ו'גרמני' אינם זהים.

בקיץ ובסתיו 1944 התרחשו אירועים דרמטיים בחזית הסובייטית-גרמנית. מטוטלת ההצלחה הצבאית עברה בבטחה לצד הכוחות המזוינים הסובייטים. במהלך מבצע 'בגרטיון' שחררו חיילי חמש החזיתות⁷² הסובייטיות את פְּלָארוס, את לטביה וכן חלק מליטא והחלק המזרחי של פולין והגיעו למזרח פְּרוֹסְיָה. אירועים אלו אילצו את רומניה לסגת מהברית עם גרמניה הנאצית ולהכריז עליה מלחמה ב-24 באוגוסט 1944, פינלנד הפסיקה את המלחמה ב-19 בספטמבר 1944. במזרח פְּרוֹסְיָה, שזכתה למוניטין של ערש הצְּבָאָנוּת (מְיֻלְטְרִיזְם) הפרוסית, התגברו על ההתנגדות העיקשת של האויב עד לכיבושו הסופי ב-25 באפריל 1945.⁷³ בקיץ 1944 כתב מיכאל אברמוביץ' למשפחתו כיצד מסה עצומה של אנשים, של ציוד, של סוסים ועוד מתקדמת באופן בלתי נמנע, לעיתים נעצרת ושוב נעה ונעה יום ולילה כדבר מה בלתי נמנע, כמו הגורל: "משאירה מכוניות שבורות, גופות של סוסים בדרך, קברים של אנשים וממשיכה לנוע אל לב האויב, על מנת

⁶⁹ מכתבו של מוניה (עמנואל) גילדינר לאנה גילדינר בסְטְלִינְבַּאד (דוּשֶׁנְבַּה) שבטג'יקיסטן, 24 ביולי 1943 [רוסית, ארכיון המחבר].
⁷⁰ יומנו של בילקיס, 1 ביולי 1943.

⁷¹ ב-18 ביולי 1942 פרסם ביטאון 'קרטנאי זבוזדה' ('הכוכב האדום') שיר מאת קונסטנטין סימונוב שכותרתו 'הרוג אותי', והוא היווה השראה עבור איליה אהרנבורג בנאומו המפורסם מ-24 ביולי 1942 שכותרתו 'הרוג!' בעקבות הפרסום בביטאון זה הוא הודפס כמעט בכל עיתוני ברית המועצות, בין השאר בעלוני החזית רבי-התפוצה.

⁷² חמש החזיתות – מונח סובייטי המקביל לקבוצת ארמיות.
⁷³ Aron Abramovich. *V reshayushchey voyne. Uchastiye i rol' yevreyev v voyne protiv natsizma* (In a decisive war. Participation and role of Jews in the war against Nazism). St. Petersburg. 1999, p. 545–587.

להכות בו בכידון ורק כך לספק את נקמתה".⁷⁴ ישראל פרלוב כתב לשולמית וולך ביוני 1944 כמה הוא שמח שאחרי שלוש שנים של לחימה הגיע הצבא האדום לגבולות גרמניה, וש"חרבו בוודאי תחתוך מפלצת בעלת מיליוני הראשים", ובהמשך: "אם אנחנו רוצים לנשום עמוק, אז אנחנו לא יכולים לעצור באמצע הדרך, לא משנה מה מחירה של דרכנו. אינני חולמני ואינני לוחמני. אבל חוויתי הרבה ולכן אני מבין דברים בצורה הרבה יותר ברורה".⁷⁵ ביולי 1944 כתב מנשה וייל לאשתו בלה כי ככל שהכוחות הסובייטיים התקרבו לגבולה של גרמניה, כך התנגד האויב בעוצמה רבה יותר: "הוא מתנגד בעקשנות במיוחד בצד השני של נהר הנמן, אותו חצינו במקומות רבים".⁷⁶ באוגוסט 1944 כתב סולומון קנצדיקס כי כל אחד מחייליו להוט להגיע לגרמניה: "בפעם הראשונה חיילינו לא ילחמו על אדמתנו. למעשה, אנו חיים בתקופה גדולה ומעניינת, לו זה לא היה עולה בכל-כך הרבה דם".⁷⁷ באוקטובר 1944 כתב סולומון כי כוחות סובייטיים כבשו את חבל קלייפדה בגבול גרמניה.⁷⁸ "אלו ימים שמחים. הגרמנים מגלים את ההתנגדות העזה ביותר, שכן הגענו למאורתם".⁷⁹ אנו מוצאים רעיון דומה אצל מיכאל אברמוביץ', שכתב הביתה באוקטובר 1944: "אנו נערכים לקפיצה האחרונה. זה יהיה קשה, אבל אני אקפוץ ואגיע. אני אחיה בשבילכם ילדים, בשביל אמא שלכם, בשביל אמא שלי. ואחרי הקפיצה הזו הפאשיסטים יסתיימו, ואני אחיה איתכם, עם אמא שלכם ועם סבתות שלכם".⁸⁰ מנשה וייל הוסיף אז כי שאיפת העם הסובייטי כולו להכות את האויב בשטחו התגשמה – הוא וחבריו חצו את גבול גרמניה: "כולם במצב רוח מרומם במיוחד. אני כותב תוך כדי תנועה. כל אדמות האויב מעוותות בידי מוקשים, פגזים ופצצות. הלחימה נמשכת ביום ובלילה. הכל מסביב בוער".⁸¹ דוד פינחסיק כתב מכתב למריה וגנובה בינואר 1945, ובו הביע את חוסנם של היהודים: "לבסוף, ההנגאובר מגיע לגרמנים. הדברים הולכים לקראת התפתחות: קשה לומר מתי תגיע. אנו נלחמים קשה, אך העייפות אינה מכופפת את האנשים, כוח מדחים מעורר אותם, כוח הנקמה וכוחו של מטייל שאחרי מסע ארוך ראה את יעדו באופק".⁸² חיילים ומפקדים ציינו במכתבים את הבהלה שאחזה באוכלוסייה האזרחית הגרמנית. סולומון קנצדיקס כתב באוקטובר 1944: "אין תושבים בכלל, בתים ריקים בכל מקום, ויש גם אחוזות של כל מיני ברונים".⁸³ מנשה וייל בנובמבר 1944 המשיך במחשבה זו: "בעיירות ובכפרים לא ניתן לראות נפש חיה, אך כל הטובין נזרקו, ככל הנראה, הם ממהרים לברוח מהצדק שלנו, מנקמתנו".⁸⁴ בד בבד נדהמו חיילים סובייטיים מרמת החיים של הגרמנים, שאותה לא הכירו. רובם ניסו להסביר ניגוד זה באמצעות גזל האוכלוסייה בשטחים שנכבשו בידי גרמניה הנאצית: "אתמול תפסו אחוזה גרמנית גדולה. צריך לראות איך הממזר הזה חי. הוא הביא את עושרו מכל עבר. לכדנו שלוש מאות חזירים וכבשים. חלקם הלכו למטבח של הצבא האדום, השאר

⁷⁴ מכתבו של אברמוביץ' לאשתו, 20 ביולי 1944.

⁷⁵ מכתבו של ישראל פרלוב לשולמית וולך בטשקנט, 22 ביוני 1944 [רוסית, ארכיון המחבר] (להלן: מכתבו של פרלוב).

⁷⁶ מכתבו של וייל, 19 ביולי 1944.

⁷⁷ מכתבו של קנצדיקס, 19 באוגוסט 1944.

⁷⁸ חבל קלייפדה (בליטאית – Klaipėdos kraštas) או חבל קַמְל (ממלבורג) – חלק מליטא הקטנה, בעבר חלק ממזרח פּרוּסְיָה, הממוקם מצפון לנהר נְיִימֶן עם מרכז בעיר קלייפדה (קַמְל). מדובר ברצועה באורך 140 קילומטרים ורוחב 20 קילומטרים (145 אלף תושבים), שסופחה בידי גרמניה הנאצית בשנת 1939, ואחרי 1945 החזירה ברית המועצות אותו לליטא הסובייטית. כעת זה הגבול בין ליטא לחבל קלייפדה שברוסיה.

⁷⁹ מכתבו של קנצדיקס, 13 באוקטובר 1944.

⁸⁰ מכתבו של מיכאל אברמוביץ' לילדיו בוריה, ריטה, זיאמה, אינה ווובה בְּרוּסלבל, 10 באוקטובר 1944 [רוסית, ארכיון המחבר] (להלן: מכתבו של אברמוביץ' לילדיו).

⁸¹ מכתבו של וייל, 17 באוקטובר 1944.

⁸² מכתבו של פנחסיק במינסק, 25 בינואר 1945.

⁸³ מכתבו של קנצדיקס, 25 באוקטובר 1944.

⁸⁴ מכתבו של וייל, 8 בנובמבר 1944.

הועברו לעורף".⁸⁵ גם דוד פינחסיק היטיב לתאר את המראות הללו: "עצרנו ליום אחד בבית שדמה למלון... אכלנו ארוחת צהריים, אנחנו יושבים ושותים יין גרמני, מעשנים סיגריות גרמניות. הבתים שרויים בתוהו בעקבות המנוסה הנמהרת. יחד עם הזבל הם עוזבים את דיוקנאותיהם של הפיהרר שלהם".⁸⁶ מנשה וייל אף הוא מתח ביקורת על האופן שבו חיי הגרמנים: "כן, הגרמנים חיו בשפע, אבל זה היה עושר על חשבון מישהו אחר. עכשיו כל העושר הזה נזרק למרגלות רגלינו. אנחנו מתייחסים אפילו לחפציהם בגועל כי הם השתמשו בהם והחזיקו בהם בידיהם המוכתמות בדם. כל מה שגרמני מגעיל אותנו".⁸⁷

מאותו ערב שבו חצה הצבא האדום את הגבול, כבר לא הייתה השמדת היהודים בגדר סוד.⁸⁸ נכתב על כך בעיתונים ודווח ברדיו, וכן הושמעו הצהרות רשמיות מפי הממשלה הסובייטית (הצהרות מולוטוב).⁸⁹ חיילים וקצינים יהודים ראו תעלות ובורות ירי המלאים עד קצה בגופות בני אדם. הם שחררו ערים וכפרים שבהם לא נותר יהודי אחד, והם שמעו דיווחים ועדויות של עדי ראייה על האופן שבו זה קרה. ברור מה התרחש בנפשם וכיצד הם תכננו לפעול ביחס לגרמנים כאשר יגיעו לגרמניה, כשהם אווזים נשק בידיהם ומרגישים מאחורי כתפיהם את כל עוצמתו של הצבא הסובייטי. במכתבים של יהודים מהחזית מצוטטים המלים 'אנשינו' ו'עמנו'. ההקשר מבהיר למי בדיוק התכוונו. צוינו שמות ושמות משפחה של קרובי משפחה יהודים שהפכו לקורבנות רצח בידי העם הנאצי. המכתבים הכילו קריאות לגרום לתושבי גרמניה לסבול את הצער ואת האימה של המלחמה כפי שחוו האנשים בברית המועצות. חיילים ציינו במכתביהם את האדישות שבה הסתכלו בגוויות אויביהם, תוך שימוש בכינויים, כגון 'ממזר פשיסטי', 'כלבים ארורים', 'נבלות' או 'הפריץ המת', צבעוניים מאוד באופיים. שרידיהם של החיילים הגרמנים נקברו בידי צוותי הקבורה אחרונים בתור. במרץ 1944 כתב סולומון קנצדיקס לאשתו אלישבע כי אי אפשר להתרגל לזוועות שביצעו הגרמנים, וכי המוח האנושי אינו מסוגל לקלוט אותן: "אלה חיות ואנחנו מתייחסים אליהם כמו לחיות טרף. אפילו האנשים הכי רגועים שואפים להשמיד את הממזרים הללו עד כמה שאפשר... הצוער פרקאס, בחור איטי ורגוע, פגע לאחרונה ב-12 פריצים [גרמנים] ברובה צלפים. ויש רבים כאלה".⁹⁰ מיכאל אברמוביץ' כתב ביולי 1944: "אנחנו צריכים לגמור את הגרמני כדי לנקום על כל הצער שלנו והפרדה בינינו".⁹¹ ביולי 1944 כתב שנדרש להגן על שבוי אחד שחייליו רצו לעשות בו לינץ', והוא נדרש כ'לשון',⁹² "אבל בלבי שמחתי על שנאת הקודש הזו וראיתי שהגרמנים יצטרכו לחכות הרבה מאוד זמן לרחמים".⁹³ מנשה וייל כתב באוקטובר 1944 על נקמתם

⁸⁵ מכתבו של קנצדיקס, 13 באוקטובר 1944.

⁸⁶ מכתבו של פנחסיק במינסק, 25 בינואר 1945.

⁸⁷ מכתבו של וייל, 1 בפברואר 1945.

⁸⁸ Itskhak Arad. *Katastrofa yevreyev na okkupirovannykh territoriyakh Sovetskogo Soyuza* (Catastrophe of Jews in the occupied territories of the Soviet Union). Dnepropetrovsk 2007.

⁸⁹ Nota narodnogo komissara inostrannykh del SSSR V.M. Molotova «O povsemestnykh grabezhakh, razorenii naseleniya i chudovishchnykh zverstvakh germanskikh vlastey na zakhvachennykh imi sovetkikh territoriyakh» (Note of the People's Commissar for Foreign Affairs of the USSR V.M. Molotov "On widespread robberies, devastation of the population and monstrous atrocities of the German authorities in the occupied Soviet territories") // *Bolshevik*, 1942, No. 1, p. 8-21; Nota V.M. Molotova «O povsemestnykh grabezhakh, o chudovishchnykh zlodeyaniyakh, zverstvakh i nasiliyakh nemetsko-fashistskikh zakhvatchikov v okkupirovannykh sovetkikh rayonakh i ob otvetstvennosti germanskogo pravitel'stva i komandovaniya za eti prestupleniya» (On widespread robberies, monstrous atrocities, atrocities and violence of the German fascist invaders in the occupied Soviet regions and the responsibility of the German government and command for these crimes). March 2 and 6, 1942 // *Krasnaya Zvezda*, April 28, 1942.

⁹⁰ מכתבו של קנצדיקס, 31 במרץ 1944.

⁹¹ מכתבו של אברמוביץ' לילדיו, 11 ביוני 1944.

⁹² 'לשון' – שבוי מלחמה שנלכד למטרות מודיעין.

⁹³ מכתבו של אברמוביץ' לאשתו, 20 ביולי 1944.

בגרמנים: "הפריצים [גרמנים] כבר שוכבים על כל הדרכים על אדמתם הם. זו רק תחילת הנקמה על דמם של אחינו ואחיותינו שנספו בידיהם. זה בשביל שיה, סימה, פוליה, בשביל כולם".⁹⁴ בינואר 1945 כתב סמיון לויטן לאחותו ליה שאינו יכול לשכוח כיצד טנקיסט צעיר בכה בגבול רומניה: "הוא שכב על 'שלושים וארבע'⁹⁵ והתייפח. ניגשנו אליו ושאלנו אותו: 'מה אתה בוכה?!' זה השיב: 'הגרמנים הרגו את אמי, אבי, אחי. גם וורקה – היא נשרפה'. הבנו אותו ועזבנו אותו לנפשו. לאחרונה פגשנו אותו שוב. הוא לא זיהה אותנו. אז לא היה לו זמן בשבילנו. הזכרנו לו את התקרית בגבול רומניה. הוא הסמיק ורצה לענות משהו ולא מצא מילים. הקריאה 'לעלות על הרכבים' עזרה לבחור לצאת מהמבוכה. עכשיו היחידות שלנו נעות זו לצד זו".⁹⁶

בפברואר 1945 כתב מנשה וייל כי עבור הגרמנים הגיעה שעת הגמול – בתייהם בוערים, רכושם אבד, בעלי חיים שלהם מסתובבים נטושים, והגרמנים עצמם הפכו לחסרי בית:

אני רק רוצה לומר לכולם באופן אישי: זה בגלל הסבל שלנו. זה גמול על מותם של מיליונים רבים של אנשים סובייטים, על מותם של הנשים והילדים שלנו. גברים היו המבצעים הישירים של מעשי הזוועה הללו, הנשים עזרו להם, אם לא פיזית, אז מבחינה מורלית, והילדים התכוננו לבצע את אותם זוועות כמו אבותיהם, לאחר שחונכו מילדותם ברוח הטענה שהגרמנים 'מעל הכל ומעל כולם'.⁹⁷

משה גינזבורג כתב להוריו באותו זמן: "עלינו לגרום לעם הזה לזחול לרגלינו ולציית. אנחנו נרתיע את הגרמנים מללחום לנצח".⁹⁸ לזר כץ כתב במרץ 1945 לאשתו סופיה רובינשטיין כי בקרוב רגליו ידרכו על האדמה "הארורה", שם הוא יתנקם עוד יותר "על דמינו השפוך, על הורינו ועל בנו האהוב וובוצ'קה".⁹⁹

פטרויות סובייטיות

הפטרויות הסובייטיות, שבאה לידי ביטוי בהתכתבות הפרטית בשנים 1944–1945, נבדלה מביטויים רשמיים שלה, בהם סיסמאות והכרזות (דקלרציות), שהיו בשפע בעיתונים, בתעמולה חזותית ובתעמולה בעל פה. השאיפות הלאומיות של היהודים נותרו חבויות עמוק ומוסתרות מעיניים סקרניות ולא באו לידי ביטוי. בעת הערכה את מידת הפטרויות של האדם הסובייטי בחו"ל יש להביא בחשבון עד כמה הוא היה חופשי במחשבותיו, בהתנהגותו ובקבלת החלטותיו. בגרמניה היה הצבא הסובייטי נציג המעצמה המנצחת. עם זאת החיילים המשוחררים לא יכלו ללכת לכל מקום שבו חשקה נפשם לפי שיקול דעתם. כולם, ללא יוצא מן הכלל, חויבו לחזור למקום מגוריהם לפני המלחמה, ומשם ללכת לעבוד או ללמוד, אך רק במסגרת המדינה הסובייטית. שאלת הגירה מחוץ לברית המועצות כלל לא עמדה על הפרק, בעוד שאר העולם היה פתוח ואף פרוץ במידה רבה לאחר תום המלחמה.

רוב יהודי ברית המועצות לא התכוונו ללכת לשום מקום. מחברי המכתבים כתבו כי הם מרגישים שהם אנשים סובייטים בעלי עבר ועתיד סובייטי. הם התייחסו בכנות לברית המועצות כאל מולדתם, ורק מעטים חלמו על ארץ ישראל. איש לא ידע עד כמה ישרור שלום בעולם שלאחר המלחמה, איזה לקחים העמים

⁹⁴ מכתבו של וייל, 17 באוקטובר 1944.

⁹⁵ טי-34 – טנק סובייטי שייצרו החל בשנת 1940, והוא נתפס כטנק הטוב ביותר במלחמת העולם השנייה.

⁹⁶ מכתבו של סמיון (סימה) לויטן לליה לויטן, 9 בינואר 1945 [רוסית, ארכיון המחבר].

⁹⁷ מכתבו של וייל, 1 בפברואר 1945.

⁹⁸ מכתבו של גינזבורג, 2 בפברואר 1945.

⁹⁹ מכתבו של לזר כץ לסופיה רובינשטיין במינסק, 1 במרץ 1945 [רוסית, ארכיון המחבר].

ומנהיגיהם ילמדו ממנה. לא היה אפשר לענות על שאלות אלה ללא מקורות מידע מהימנים, וניסיון חיים אישי לא הספיק לכך. ישראל פרלוב כתב לאשתו:

לא משנה מה יקרה, הכל לא יישאר כמו שהיה לפני המלחמה. הרבה ממה שהיה 'כמו שהיה' ראוי לגינוי! האם לרוב לא הוגנת כלפי ילדיה, אך הילדים אינם הופכים לאויבי האם בגלל זה. וכאשר האם מאוימת על ידי מישהו אחר, הילדים מוכנים לתפוס את הזר בגרונו.¹⁰⁰

יעקב אפשטיין כתב: "נמאס לי מהחוו"ז הזה. יש הרבה רכוש נטוש, אבל אין רצון לאסוף אותו".¹⁰¹ אנו פוגשים את אותו רעיון במכתב של דוד פנחסיק, שכתב לאשתו בסוף מרץ 1945: "אינך יכולה לדמיין עד כמה אנו חשים כאן (בגרמניה – ל.ס.) את נשימת מולדתנו. הגוף נמצא כאן, והנשמה שם".¹⁰²

היחס לשבויים ולאוכלוסייה אזרחית

לאחר חציית הגבול לגרמניה השתנה יחסם של חיילים יהודים סובייטים לאוכלוסייה האזרחית הגרמנית. מכתביהם הביתה הראו הבנה כיצד להתמודד עם האוכלוסייה האזרחית חסרת ההגנה בשטחי גרמניה. נמתח גבול בין הרצוי למותר – "אנחנו לא פשיסטים", "אנחנו אנשים סובייטים ואנחנו לא נלחמים עם נשים, זקנים וטף". מנשה וייל כתב בתחילת פברואר 1945 כי נשים, ילדים וגברים גרמנים "מסתובבים בהמוניהם" בדרכים והגיע למסקנה כי הוא מסתכל ב"אשפה האנושית" הזו בשאט נפש עמוקה: "המראה שלהם מאוד מדכא, אבל אני לא מרגיש דבר כלפיהם. נהפוך הוא, אני מסתכל עליהם באיזשהו מיאוס, וחייהם ניצלים רק מכך שאנחנו לא רוצים להיות כמו הגרמנים – אנחנו לא רוצים להילחם עם נשים וילדים".¹⁰³ במכתב אחר הוסיף וייל:

גברים זקנים, נשים, ילדים עם פחד ותחינה הביטו בעינינו, חשים את אשמתם ומבקשים רק על חייהם. אנחנו לא נוגעים בהם – אנחנו לא במלחמה איתם. אנו מרוצים מעצם העובדה שעכשיו הם נמצאים באותו המצב בו היה עמנו בשנים 1941-1942, ושהם מפחדים מאתנו. 'החייל הרוסי טוב' – כולם חוזרים ואומרים בקול אחד.¹⁰⁴

באותה תקופה כתב מוסיי גינזבורג להוריו כי "אדונים" ו"פראו" (גברות – גרמנית) רעדו כשחיילים סובייטים נכנסו לכפריהם ולעיירותיהם. "הם ציפו לפגוש עדר שודדים ורוצחים. במקום זאת, הגרמנים מופתעים מאוד כשהם רואים שהחיילים שלנו מתייחסים באופן תרבותי לאנשים שממש ראויים לכדור. אבל אנחנו לא גרמנים ולא הרגנו ילדים, זקנים, נשים".¹⁰⁵ אנו מוצאים אישור לכך בדברי ארקדי לייזרוב, שכתב ביומנו באפריל 1945 כי התעמולה של גבלס¹⁰⁶ פועלת חזק מאוד:

הגרמנים מאמינים ש[אנו] חותכים את עיניהם בלהב, חותכים אוזניים, אף, מוחצים בנות בזחלי הטנקים. קסדת של טנקיסטים גורמות להם לצמרמורת. הבחור סיפר איך הוא נכנס

¹⁰⁰ מכתבו של פרלוב, 22 ביוני 1944.

¹⁰¹ מכתבו של יעקב אפשטיין לאשתו נינה דולז'נסקיה (אפשטיין), 13 במרץ 1945 [רוסית, ארכיון המחבר] (להלן: מכתבו של אפשטיין).

¹⁰² מכתבו של פנחסיק במינסק, 29 במרץ 1945.

¹⁰³ מכתבו של מנשה וייל, 1 בפברואר 1945.

¹⁰⁴ שם, 6 בפברואר 1945.

¹⁰⁵ מכתבו של גינזבורג, 5 בפברואר 1945.

¹⁰⁶ פאול יוזף גבלס (Paul Joseph Goebbels; 1897-1945) – פוליטיקאי נאצי, שר התעמולה של הרייך שלישי בשנים 1933-1945, אחד מחסידיו הקרובים ביותר של אדולף היטלר, היה נואם מוכשר ודבק בדעות אנטישמיות רדיקליות עקביות, דרש השמדה מוחלטת של העם היהודי.

לבית גרמני, היו שם גם ילדים. כאשר הבעלים שאל את החייל על לאומיותו ובתגובה הוא שמע 'רוסי', הילדים צרחו וברחו מהחדר.¹⁰⁷

יעקב אפשטיין כתב בסוף אפריל 1945: "ילדים וזקנים רבים מדשדשים לפנינו, קדים קידות ומבטיחים שכולם נגד היטלר. זה מגעיל. אם רק אוכל לחזור הביתה בהקדם האפשרי".¹⁰⁸ במאי 1945 העלה על הכתב את הנקמה בגרמנים: "נקמנו באויב כהוגן. כמה נחמד להסתכל על המוני הנוודים הגרמנים, רעבים וחסרי בית! הם חלמו על שליטה, הם הוציאו אותכם, יקיריי, מבתים, הם הכינו לכם את המוות. והם קיבלו הכל בעצמם".¹⁰⁹ יעקב אפשטיין כתב ביוני 1945 כי מרכז ברלין נמצא בהריסות, ואף חומותיהם של ארמונות, של מוזאוני, של בתים ושל אוניברסיטאות נהרסו כליל: "הרייכסטאג הוא רק חומות שבורות. טירגארטן¹¹⁰ מרופט, הכל במכתשים, תעלות, פצצות שלא התפוצצו, ציוד [...] הכנסייה רק חומות". אבל בה בעת כבר הופיעו סימנים לחיים שלווים:

קהל רב הולך, בית קפה נפתח – עצרנו לשתות בירה. אכלתי תותים עם קצפת. לא היו מספיק כפות (זה במסעדה יוקרתית!), מי קיבל כף מרק, מי קיבל כפית של תה. המארחת נתנה לנו את הכפיות האישיות שלה עם התנאי להחזיר אותן אליה, ולא למלצר הראשי. זה זה. ג'אז מתנגן, מישוהו רוקד, ומול בית הקפה, כשנכנסנו לרכב, הילדים מבקשים 'לחם ו-סיגריות'.¹¹¹

ליהודים, כחיילי הצבא האדום, נערכה קבלת פנים חמה בכל מקום, בייחוד היו מרגשים המפגשים עם נציגי הקהילות היהודיות במדינות ששרדו את השואה. יהודי ברית המועצות הופתעו מכך שבמדינות בורגניות מותר לקיים מסורת ולבקר בבית הכנסת, ויהודים מקומיים, בתורם, הופתעו מכך שיהודי יכול להיות קצין ולהבין יידיש.

היחס לשלל, רמת חיים והווי

במכתביהם של החיילים הסובייטים הם לא יכלו להתעלם מרמת החיים בגרמניה ומאורח החיים המאורגן היטב. כל זה חרג בהרבה ממה שהיו מוכנים אליו. לדברי אחד ממחברי המכתבים, היו הרבה הפתעות כאלה שגרמו לתדהמה.¹¹² בתחילת פברואר 1945 כתב משה גינזבורג להוריו שהוא חי כמו בבית מלון, ואוכל כמו במסעדת יוקרה: חמוצים, ריבות, עוגיות, מטוגנים, מבושלים וכו', שותה יינות, ליקרים, מיני משקאות וכו'.¹¹³ יעקב אפשטיין כתב באמצע פברואר 1945 כי בית החולים שלו ממוקם בבית ענק: רצפות פרקט, הרבה ארונות ואפילו פסנתר הושלכו בחצר, הרופאים גרו בבית גרמני נחמד, קטן ונעים.¹¹⁴ במרץ 1945 הוסיף יעקב כי הוא נמצא בבית גרמני עם ריהוט נפלא: "הכל כל כך נוח ונעים. כמה מאכלים יש לגרמנים האלה! פשתן, בגדים, שמלות, ציוד רדיו, מכוניות. כולם נזרקו. אנחנו אוכלים בלי מגבלות: כל כך הרבה בקר וחזירים נטושים

¹⁰⁷ יומנו של ארקדי לייזרוב, 13 באפריל 1945 [רוסית, ארכיון המחבר] (להלן: יומנו של לייזרוב).

¹⁰⁸ מכתבו של אפשטיין, 28 באפריל 1945.

¹⁰⁹ מכתבו של אברהם רייכמן לאימו דבורה בבוכרה שבאוזבקיסטן, 29 במאי 1945 [רוסית, ארכיון המחבר] (להלן: מכתבו של רייכמן).

¹¹⁰ טירגארטן הוא אחד הרובעים המרכזיים של ברלין.

¹¹¹ מכתבו של אפשטיין, 11 ביוני 1945.

¹¹² מכתבו של פרלוב, 18 בפברואר 1945.

¹¹³ מכתבו של גינזבורג, 2 בפברואר 1945 ו-5 בו.

¹¹⁴ מכתבו של אפשטיין, 16 בפברואר 1945.

מסתובבים חופשיים".¹¹⁵ בסוף מרץ 1945 כתב יורי וודובוז לדודתו בטשקנט שהוא וחבריו התמקמו בדירה טובה:

מיטה נקייה, הם התקנו בעצמם אורות חשמל ורדיו, יש בחדר פסנתר נפלא, יש לנו ג'אז משלנו. אבל כל הכוחות והאנרגיה נצברים לקרב המכריע האחרון, ואז נחיה עוד יותר מאושרים. למרות העובדה שהחזית נמצאת מתחת לאף שלנו, ואנחנו עדיין מרשים לעצמנו את כל מותרות החיים האפשריות, הגרמנים רצו לעשות זאת אצלנו – אבל הקדמנו אותם. ועדיין, זו ארץ דוחה.¹¹⁶

לאחר הניצחון השתנה טון המכתבים, מרבית החיילים תפסו את הנוחות הגרמנית כגמול הוגן על ייסוריהם במהלך המלחמה. דוד פנחסיק כתב למריה וגנובה בסוף מאי 1945 כי הוא גר בעיירה קטנה אך מטופחת היטב: "זה מעט יוצא דופן – אחרי כל כך הרבה שנים של שוטטות ביערות ובחפירות, הישר לדירה טובה".¹¹⁷ ישראל פרלוב כתב ביוני 1945 כי הוא וחייליו עצרו באזור פרברי יפהפה: "ליד הבית נמצא אגם ענק ויפה, בו אנו שוחים, נוסעים בסירות וכו'. באופן כללי, מנקודת מבט זו אפשר בהחלט לחיות. אך החיים מותרים חוסר וודאות וחוסר סבלנות, ובעיקר, הפנמות המצב בו אתה חי והאכזבה שאתה חווה אחרי ימי מאי כה מאושרים".¹¹⁸

מכתבים של נשים, חיילות סובייטיות, מגרמניה היו שונים מאלו של גברים. נשים הקדישו תשומת לב רבה יותר לחיי היום-יום, לנוחות ולרווחה, לאסתטיקה של הבית, לכלי בית ולתלבושות. ליה לויתן כתבה מסולדאו במחצית הראשונה של פברואר 1945 כי הגרמנים ברחו מהעיר כל כך מהר שהם השאירו אפילו אוכל על השולחן ותלבושות בארונות:

לכן, אנחנו חיים על המוכן מלחם יבש ושוקולד ועד נורות חשמל וכלי בית שונים. עם זאת, השוקולד כבר נאכל, והאורות כבויים – אין אור, וגם המצב עם מים אינו טוב. מכל השלל אני לוקחת רק ספרים בגרמנית. השפה הגרמנית שימשה אותי היטב: אני משוחחת בגרמנית לצרפתים, והאיטלקים מכנים אותי 'פראוליקין'.¹¹⁹

כעבור כמה ימים המשיכה ליה וכתבה כי בעיירה פרוסית, "מאוד נאה וייחודית", אין שני בתים דומים, אלא כולם בנויים אחרת וצבועים בצבעים שונים. הרחובות סלולים, הסמטאות עולות ויורדות, ישנם מגדלים. ובכן, ציורי מאוד, וכמעט הכול שרד: "החדרים שלנו יפים מאוד, נקיים, חמים עם רהיטים יפים – ספות, מזנונים וכו'. הלוואי וחדר כזה יהיה בלנינגרד".¹²⁰ במכתב אחר אף הביעה את התלהבותה:

הבתים מרוהטים היטב, שטיחים, ציורים ומראות עד כדי כך שבבתי החולים שלנו, למשל, הם הניחו ספת קטיפה יפהפה עבור הזקיף, כך שכל אישה תצרח למראהו. ישנה כמות גדולה במיוחד של כלים-חרסינה, כוסות מכל הצבעים. לקחנו כמזכרות מבית החולים בו שהינו, כמה דברים קטנים – יפים במיוחד. ועל חלק מהכלים החתימה המוכרת של מפעל סובייטי,

¹¹⁵ שם, 8 במרץ 1945.

¹¹⁶ **מכתבו של יורי וודובוז למריה ציגלר בטשקנט**, 20 במרץ 1945 [רוסית, ארכיון המחבר].

¹¹⁷ **מכתבו של פנחסיק במינסק**, 30 במאי 1945.

¹¹⁸ הכוונה לאופוריה שאחזה בחיילים סובייטים רבים לאחר חתימה על הכניעה של גרמניה הנאצית ב־8 במאי 1945; **מכתבו של פרלוב**, 12 ביוני 1945.

¹¹⁹ **מכתבה של ליה לויתן מסולדאו לסמיון (סימה) לויתן**, 12 בפברואר 1945 [רוסית, ארכיון המחבר].

¹²⁰ שם, 14 בפברואר 1945 [רוסית, ארכיון המחבר].

ויש שהחפץ עצמו מראה שהוא רוסי. מה עלה לנו, שכמעט ואין לנו כלום בבית, להסתכל על כל הפאר הזה? דיוק ופדנטיות גרמניים. ראינו משהו בפעם הראשונה. תאר לעצמך במטבח יש ארון עם ארבעה מתלים וצלחת אמייל ממוסמרת מעל כל אחד מהם – Messertuch, Tischtuch, Tellertuch, Handtuch.¹²¹

עם זאת, לא תמיד טעמן של הנשים עלה בקנה אחד עם מה שראו בגרמניה. בתחילת אפריל 1945 ליה משתפת במכתב שהיא קיבלה שמלת שלל: "נחמד מאוד, תפור בטעם של אמי, אבל עם אותו קפוצ'ון כמו כל התלבושות הגרמניות. הבגדים של הנשים הגרמניות מכוערים להפליא, לא-אלגנטיים, מביכים. למרות כל התרבותיות בחו"ל, הם ממש לא יודעים להתלבש, תכריכים כאלה נחתכים מחומר טוב וחבל".¹²²

הניצחון הולך וקרוב

בינואר 1945 החל מבצע 'ויסלה-אודר' של הצבא האדום, ובעקבות זאת שוחרר כל שטח פולין. ב-10 במרץ חצו כוחות סובייטיים את אודר ומצאו עצמם במרחק כ-80 קילומטרים מברלין. באמצע אפריל 1945 הובסו הקבוצות העיקריות של הכוחות הגרמניים, גורלם של שרידי צבאם נחרץ. מכתבי החיילים התמלאו בגאווה בכוחו של הנשק הסובייטי, שעלה על מכונית המלחמה הגרמנית, שנראתה בלתי מנוצחת בתחילת המלחמה. מויסיי גינזבורג כתב בינואר 1945: "תנועתנו כה מהירה, לפרץ [גרמנים] אין זמן להימלט. הכבישים פקוקים בכלים [...] אנחנו תמיד בתנועה".¹²³ בתחילת פברואר המשיך מויסיי וכתב: "אנו במרחק של פחות ממאה ק"מ מברלין. בקרוב נצעד ברחובות בירת הרוצחים והתליינים".¹²⁴

בסוף פברואר 1945 הודיע מנדל ליפשיץ לבתו כי הוא כותב מכתב בעת רעש המוזיקה של התותח, כאשר האוויר והאדמה רועדים סביב: "הפריצים בורחים, הם נוטשים הכל רק כדי להינצל. הלב בוער עליהם, בתי. הם חייבים לשלם על כל סבלנו, ולא ננוח עד שהגרמני האחרון יאמר – "היטלר קפוט"!"¹²⁵ במרץ 1945 הביע יעקב אפשטיין, במכתב לאשתו נינה, את אמונו כי היטלר אכן יהיה בקרוב "קפוט לגמרי" ואז הוא יחבק אותה ואת הילדים "חזק-חזק" כדי שלא להיפרד עוד לעולם.¹²⁶

במרץ 1945 כתב דוד פנחסיק כי קרבות כבדים עוד לפניו, שכן לפנייהם המעוז של הצבא הגרמני (קניגסברג – ל.ס.), אך "הלהט כל כך גדול שאני פשוט לא יכול לחכות להיפטר מהמדינה הקודרת והאפורה הזו, עם המכוערות שלה, ועם בו משתלבים יחדיו יהירות, התרברבות ופחדנות. הרצון הזה נמצא שלבו של כל אחד מחיילינו".¹²⁷ מנשה וייל הבהיר כי המתקפה על המעוז האחרון של האויב בחלק זה של אדמתו בעיצומה:¹²⁸ "התקיפה עדיין מבוצעת מהאוויר, אך בקרוב, בקרוב מאוד, היא תחל מהקרקע, במטרה להנחית את המכה המוחצת".¹²⁹ באותה תקופה כתב ניקיטה טולסטוי¹³⁰ לדודתו אנה¹³¹ כי גופות הגרמנים במעילים ירוקים

¹²¹ בגרמנית – מגבת שולחן, מפת שולחן, מגבת כלים ומגבת לידיים; **מכתבה של ליה לויטן להוריה בלנינגרד**, 30 באפריל 1945 [רוסית, ארכיון המחבר].

¹²² שם, 2 באפריל 1945 [רוסית, ארכיון המחבר].

¹²³ מכתבו של גינזבורג, 19 בינואר 1945.

¹²⁴ שם, 5 בפברואר 1945.

¹²⁵ **מכתבו של מנדל לויטן למתילדה לויטן בקירגיזסטן**, 21 בפברואר 1945 [רוסית, ארכיון המחבר].

¹²⁶ **מכתבו של אפשטיין בקירגיזסטן**, 26 בפברואר 1945 ו-4 במרץ 1945 [רוסית, ארכיון המחבר].

¹²⁷ **מכתבו של פנחסיק במינסק**, 21 במרץ 1945.

¹²⁸ מבצע 'קניגסברג' (6–9 באפריל 1945) נועד לכבוש את עיר המצודה קניגסברג; על פי סוכנות הידיעות הסובייטית, 93,853 חיילים

גרמנים נשבו, וכ-42 אלף נהרגו.

¹²⁹ **מכתבו של וייל**, 4 באפריל 1945.

מונחות בכל מקום על האדמה המופשרת, וכי נשמתו הייתה שמחה ורגועה מ"זריעת האביב" הזו: "בשנה הבאה, "פריצים" [גרמנים] חדשים לא יצמחו בשדות אלה".¹³² באפריל 1945 הוסיף כי גרמניה נמצאת על ברכיה: "שפע הדגלים הלבנים משעשע – זה אומר כניעה, הגרמנים נכנעים לחסדי המנצח. הצבא האדום הוא בלתי ניתן לעצירה – "פרצנו והכנו".¹³³

בסוף אפריל הקיפו הכוחות הסובייטיים שבאזור פוטסדאם קבוצה של 300 אלף חיילי האויב, וחרצו את גורלו. ארקדי לייזרוב כתב בהקשר זה דברים אופייניים. הנערות מפּלארוס¹³⁴ סיפרו לו כיצד 'נלחמו' אנשי הפולקסשטורם:¹³⁵ "כאשר הגרמנים נסוגו מהכפר, אנשי פולקסשטורם התכנסו ונעלו את נשקם, והם הביאו את המפתחות לבנות שלנו".¹³⁶ יוסף אינדנבאום כתב שהוא נמצא בברלין "הארורה" של גרמניה ה"ארורה" – "בעיר, או ליתר דיוק, בעיר לשעבר, נשמעת שאגה של פיצוצים של פגזים ופצצות כמו בגיהינום. ימיה של ברלין ספורים. מאי הקרוב יהיה ללא ספק חודש של תחילת חיי השלווה החדשים".¹³⁷

הניצחון כבר היה קרוב, וכולם רצו לחיות כדי לראותו. בוריס פייגין כתב לאשתו סוניה שהוא מחזיק מעמד לעת עתה, אך רבים מחבריו כבר נפלו:¹³⁸ "אני עדיין בחיים. מדוע זה כך אינני יודע".¹³⁹ גם אברהם רייכמן הביע מצוקה זו בכתבו: "כמה קשה להילחם בימים האחרונים! כולם רצו לשרוד. אחד מחבריי הקרובים ביותר, אנטולי ניקולסקי, נפל יומיים לפני תום המלחמה. כמה קברים כאלה נמצאים לאורך הכבישים והערים של צ'כוסלובקיה, פולין, גרמניה! כמה קשה היה לנו לנצח. רק מי שחווה זאת בעצמו יכול להבין זאת".¹⁴⁰ מנשה וייל נתן עדות אחרת. במכתב לאשתו בלה באפריל 1945 כתב כיצד גדוד שלם של "כוחות אויב" בראשות מפקד הגדוד נכנע וצעד לאורך הכביש המהיר בטור דק, לכיוון נקודת האיסוף".¹⁴¹ יעקב אפשטיין כתב למשפחתו, שפונתה מלינינגרד לקירגיזסטן, כי הגיעו ימים היסטוריים ו"כל העולם נבהל" – "גרמניה הארורה הזו נמאסה. לא כנה, מקומטת, מוכה. בקרוב, כנראה ננוע מערבה ונפגוש את הבריטים".¹⁴² לא כולם זכו לחיות כדי לראות את הניצחון, שמחירו היה יקר. במהלך מבצע ברלין, בימים מ-16 באפריל עד 8 במאי 1945, איבדו הכוחות הסובייטיים 352,475 חיילים וקצינים, מתוכם 78,291 הרוגים.¹⁴³ אבדות של הכוחות הגרמניים במבצע זה הסתכמו בכ-400 אלף הרוגים וכ-380 אלף שבויים. חלק מהכוחות הגרמניים

¹³⁰ ניקיטה חרושצ'וב (1923–1996) – פילולוג סובייטי ורוסי, חבר האקדמיה למדעים שבברית המועצות, נינו של הסופר לב טולסטוי. בשנים 1941–1944 היה חבר בתנועת הפרטיזנים שבסרביה, ומשנת 1944 עד 1945 לחם בצבא האדום. לאחר חזרתו לברית המועצות שימש פרופ' חבר באוניברסיטת מוסקוה.

¹³¹ אנה טולסטאיה – נכדתו של לב טולסטוי.

¹³² **מכתבו של ניקיטה טולסטוי לאנה טולסטאיה במוסקוה**, 24 במרץ 1945 [רוסית, ארכיון המחבר].

¹³³ שם, 5 באפריל 1945.

¹³⁴ הנערות מפּלארוס – נערות ונשים צעירות שבמהלך המלחמה הביאו הגרמנים אותן לעבודות כפייה בגרמניה.

¹³⁵ 'פולקסשטורם' (בגרמנית – Volksturm) – יחידות המיליציה של הרייך השלישי שנוצרו בחודשים האחרונים של מלחמת העולם השנייה כדי להדוף את מתקפת בעלות הברית על שטחה. הן הוקמו בצו אישי של אדולף היטלר מ-18 באוקטובר 1944 שהורה על גיוס טוטלי של כלל האוכלוסייה הגברית בני 16–60, שטרם גויסו לשירות צבאי. עד מאי 1945 הוקמו כ-700 גדודי פולקסשטורם.

¹³⁶ יומנו של לייזרוב, 26 באפריל 1945.

¹³⁷ **מכתבו של יוסף אינדנבאום מברלין לשרה בלינגרד**, 30 באפריל 1945 [רוסית, ארכיון המחבר].

¹³⁸ **מכתבו של בוריס פייגין לסוניה פייגינה בקוקנד שאוזבקיסטן**, 3 באפריל 1945 [רוסית, ארכיון המחבר].

¹³⁹ עקבותיו של בוריס פייגין אבדו ב-8 במאי 1945.

Tsentral'nyy Arkhiv Ministerstva Oborony Rossiyskoy Federatsii (Central Archive of the Ministry of Defense of the Russian Federation), collection 58, inventory 18004, file 538.

¹⁴⁰ **מכתבו של רייכמן**, מכתב מאת אברהם רייכמן לאמו דבורה בבוכרה, ה-SSR האוזבקית, 29 במאי 1945.

¹⁴¹ **מכתבו של מנשה וייל**, 7 באפריל 1945.

¹⁴² **מכתבו של אפשטיין**, 30 באפריל 1945.

¹⁴³ Grif sekretnosti snyat: Poteri vooruzhennykh sil SSSR v voynakh, boyevykh deystviyakh i konfliktakh: Statisticheskoye issledovaniye. (The classification is removed: Losses of the armed forces of the USSR in wars, hostilities and conflicts: Statistical research). G.F. Krivosheyev (Ed.) Moscow 1993, p. 220.

נדחקו לנהר אלבה ונכנעו לכוחות בעלות הברית.¹⁴⁴ בשעות הערב המאוחרות ב-8 במאי 1945 בפרבר ברלין – קרלהרסט – נחתם כתב הכניעה הבלתי מותנה של גרמניה. ב-9 בו שחררו הכוחות הסובייטיים את פראג. המלחמה באירופה הסתיימה.

ניצחון ומהר הביתה

לאחר תבוסת האויב וכניעת גרמניה הנאצית הגיע הזמן לבחון את ההפסדים ולרפא פצעים. העודפים של גרמניה אפשרו חיים נוחים לחיילים הסובייטים, שהתנהגו כמנצחים. לאחר החזית היווה המצב החדש ניגוד מוחלט למצב הקודם. עם זאת, תנאי מחיה טובים, חיים מסודרים, הספקת מזון, שירות שקט יחסית בכוחות הכיבוש, לא נמשכו זמן רב. אחרי ארבע שנים בחזית מיהרו אנשים לשוב הביתה. משהייה בחו"ל שכללה מזון טוב, העדיפו ללכת למקום שבו נשרף הכול, למקום שבו הייתה הקצאה לחלוקת מזון וסחורות חיוניות, אך קרוביהם ואהוביהם חיכו להם, שם היה בית שצריך היה לשקם.

מויסיי גינזבורג כתב להוריו ב-8 במאי 1945 כי הוא כותב את מכתבו הראשון באווירה שלווה: "אין יריות, אין שריקת פגזים, ואין מטוסים באוויר. אם לומר את האמת, מוזר. משעמם. אבל אנחנו איכשהו נתמודד עם ה'צרה' הזו. יש עדיין הרבה דברים מעניינים לעשות, והכי חשוב לפגוש אתכם, את העיר שלי, את החברים ואת המכרים".¹⁴⁵ מריה וגנובה כתבה לדוד פנחסיק, ב-7 ביוני 1945:

אלוהים, מתי הפרידה הזו תסתיים! אני רוצה לחבק אותך כמה שיותר מהר. אני ממתנה לשמוע שאתה דופק בדלת. אל תיעלב מכך שאכתוב מעט ובבקשה אל תדרוש. כתבתי המון ועל הכל. עכשיו אני רק רוצה לדבר איתך. לדבר ולדבר. אני מחכה. מתבקת ומנשקת.¹⁴⁶

ב-21 ביוני 1945 כתב ישראל פרלוב למשפחתו שעדיין הוא ב"גרמניה הארוורה" וסופר את הימים כאשר יוכל לעזוב אותה כדי לחזור למולדתו:

מצבי מחמיר מהתנאים הנפלאים בהם אני חי. אני מרגיש אשם שאני לא יכול להשתתף בענייניכם. יש כל כך מעט עבודה [...] אני גר על שפת אגם יפהפה. כל יום אני שוחה, שט על סירה ואפילו דג. ניסיתי לצוד. האזור פרברי, יפה להפליא. אם נוסף לכך מזון מצוין, אזי מתברר שהדבר היחיד שאני מתגעגע אליו הוא לשוב אליכם בהקדם האפשרי.¹⁴⁷

ניתן למצוא נימה דומה אצל מארק סמחוב, שכתב לאביו חיים, שפונה לבשקיריה: "איך אני רוצה לצאת מכאן! כמובן שרבים יכולים לקנא בי: אני חי כמו שר, ריהוט נפלא, אני אוכל מה שאני רוצה: חמאה, חלב, פירות יער, פירות. אבל כאן כל כך אפל, אנשים מפחדים מאתנו ונמנעים מיצירת מגע".¹⁴⁸

¹⁴⁴ Russkiy arkhiv: Velikaya Otechestvennaya: Bitva za Berlin. Krasnaya Armiya v poverzhenoy Germanii (Russian archive: Great Patriotic War: Battle for Berlin. Red Army in defeated Germany): Vol.15 (4–5). Moscow: "Terra", 1995, p. 141, 168, 180.

¹⁴⁵ מכתבו של גינזבורג, 8 במאי 1945.

¹⁴⁶ מכתבה של מריה וגנובה לדוד פנחסיק, 7 ביוני 1945 [רוסית, ארכיון המחבר].

¹⁴⁷ מכתבו של פרלוב, 21 ביוני 1945.

¹⁴⁸ מכתבו של מרק סמחוב ליפים סמחוב ביישוב קרסני לוי, בחבל האוטונומי באַשְׁקִירְיָה, 18 באוגוסט 1945 [רוסית, ארכיון המחבר].

סיכום ומסקנות

עבור אדם, כישות תבונית, שום דבר לא יכול להיות יקר יותר מהחיים. כל חיי אדם הם יקרי ערך וייחודיים. האדם אינו נצחי, ואין זה דבר חדש. אבל חשוב איך ומתי הוא עוזב את החיים, בנעוריו, בבגרותו או בזקנתו. במלחמה השתתפו בעיקר הצעירים שנכנסו זה לא מזמן לעולם המבוגרים, מלאי כוח וחיוניות, שכל חייהם עוד לפניהם. גברים ונערים יהודים רבים התנדבו לצבא. הם לא רצו לנצל את האפשרות לדחות את גיוסם, ללכת למוסד להשכלה גבוהה או מקצועית, להציע את שירותיהם ואת יכולותיהם כדי לחפש הזדמנויות להתחמק מהשירות בחזית, אף שאפשרות כזו העלתה את סיכויי ההשרדות בעת מלחמה.

מדוע אנשים ביקשו להתגייס ולהישלח לחזית? האם זה היה רק ביטוי של פטריוטיות או תודעה שהסכנה כל כך גדולה שאי אפשר לשבת בחיבוק ידיים? השאיפה להגן על משפחותיהם, הוריהם, נשותיהם וחברותיהם, להבטיח את עתידם? כך או אחרת, זו הייתה בחירה מודעת – לא לחכות עד שהמוות במסווה של אויב נאצי יגיע אל ביתם, אלא לפגוש את פניו באופן יזום ונחוש.

הימצאותו של חייל במלחמה לא הייתה ציפייה כואבת למוות. המכתבים מראים שכל חייל ניסה לגשת לסוגיית המוות באופן פילוסופי בדרכו. הוא הבין שמותו של אדם מסוים בקרב לא ישפיע על התוצאה הסופית של המלחמה. חבריו לנשק יעשו את 'העבודה' עבורו, ואף הוא יעשה זאת במקרה מוות של חבר. חיים ומוות, כשני ניגודים מוחלטים (אֶנְטִיפֻּדִים), נכחו כל הזמן במכתבי החיילים. הייתה התנגשות מתמדת של שני המושגים הקוטביים הללו, לא רק במציאות אלא אפילו בחלומות. ההבנה שהמוות הוא תרחיש אפשרי הובילה למסקנות שונות. כמה מהחיילים העריכו כל רגע, אחרים – ניצלו את הרגע, וחיו מיום ליום, בלי לחשוב יותר מדי על המחר.

מכתב של כל חייל, אפילו היום-יומי ביותר, צפן כוח פנימי. מכתבים מתקופת המלחמה לא התאפיינו ב'הומור שחור' שבו היה זלזול בוטא במוות. רוב החיילים הבינו כי המוות קרוב ואין להקניטו. בכמה מכתבים ניסו החיילים להתייחס למותם האפשרי. לא שהוא עצמו ימות, אלא שמותו יגרום לצער וסבל למשפחה. בד בבד הוא חווה מראש צער, כאב והלם רגשי של משפחתו. ילדים יישארו יתומים, האישה – אלמנה, מותו יוביל לקשיים חומריים וכלכליים, ויגרום לנטל נוסף על כתפי המשפחה. כל זה מראה את עומק רגשותיו של החייל, את אהבתו, את מסירותו ואת רמת ההקרבה העצמית. החייל יצא לקרב וחתר למגע עם האויב לא כדי למות, אלא כדי לחיות ולאפשר חיים גם לאחרים.

החיים במלחמה חייבו אכזריות, פחות רגישות, נטרול הממד הרגשי, ללמוד לפעול באופן מחושב ובקור רוח. הנכונות להרוג אדם אחר גרמה למהפכה בתודעה. לכן אפשר לטעון כי כל מי שהיה במלחמה, ראה את המוות במו עיניו, חש את נשימתו, לא יכול היה להישאר כפי שהיה קודם. בריאותו של דור שלם של אנשים ששרדו את המלחמה התערערה לא רק בגלל רעב, בגלל עבודה קשה, בגלל מחסור בשינה, בגלל תשישות ומחלות, אלא היא גם התערערה מבחינה נפשית. חוויותיו של החייל לא נעלמו לשום מקום, אלא הסתתרו זמן מה במעמקי התת-מודע שלו. עם זאת, אדם לא היה מסוגל לשרוד את המתח שעבר במהלך המלחמה, אילולא התרחשו במוחו גם תהליכי שיקום. כתוצאה מכך חיילים שלחמו במלחמה למדו להעריך את החיים באופן כזה, ומי שלא היה במלחמה ולא חווה את קרבת המוות לא יכול היה לעשות זאת.

תרבות, היסטוריה ושפה – כל אלה היו זרים, וכל העולם הזה לא היה מובן. כל מה שלא דומה לסובייטי נתפס כעוין, כזר. עם זאת לחיילי הצבא האדום הייתה תחושה של עליונות, איש מהם לא ראה את עצמו בתפקיד כובש. מי ששרד וזכה לראות את הניצחון השיג את מטרת-העל – ניצח את האויב ושרד בעצמו. אולם

המפגש עם גרמניה האמיתית, עם תרבותה, עם הארכיטקטורה שלה, עם הישגי הקדמה המדעית והטכנולוגית, עם איכות החיים, כל אלו הובילו גם לתגובה אחרת. מכתבים מגרמניה בשנת 1945 הפכו משמעותיים יותר, מלאי תצפיות, הערכות, נימוקים ותוכניות לעתיד, השוואות מעניינות, מובחנות באופטימיות כללית, בשמחה ובחיות. אנשים שיתפו את חוויותיהם, את מחשבותיהם ואת רגשותיהם בכנות. כולם נרגעו, ואפילו הצנזורה התרככה.

החל עידן אחר, אנשים ששרדו את המלחמה נאלצו למצוא בתוכם את הכוח להתחיל הכול מחדש. מאות אלפי חיילים סובייטים שמצאו את עצמם בחו"ל במהלך מסע השחרור נגד גרמניה הנאצית, צברו ניסיון שלא יסולא בפז, ובו קיוו לעשות שימוש בחייהם החדשים שלאחר המלחמה. יהודי ברית המועצות הוכיחו את נאמנותם למדינה הסובייטית, גילו אומץ ויכולת להילחם, גבורתם התגלמה במעלליהם בשדה הקרב. היהודים שהשתחררו מהצבא האדום היו בטוחים שהמדינה הסובייטית תעריך את תרומתם לניצחון המשותף ותוקיר את הסבל של העם היהודי בתקופת השואה. עם זאת, המציאות התבררה כשונה. בבית הם ראו את החיים האומללים ואת העוני של המנצחים. כל ההישגים והתרומה של היהודים בשנות המלחמה לא הובילו להיעלמות האנטישמיות בברית המועצות. לאחר תום המלחמה דאג המשטר הסטליניסטי בעיקר להישרדותו. בחיים הפוליטיים הפנימיים התרחשו אירועים שגרמו לאכזבה עמוקה עבור היהודים, ושימשו מכשול רציני להחייאת החיים הלאומיים.

לב (לייב) סמילוביצקי, אביו של המחבר, (שורה עליונה, שלישי מימין), טוראי בגדוד נייט 649 בחטיבת העתודה הארטילרית נייט ה-13, בין חבריו לנשק. מאי 1945, גרמניה

'נאמנות כפולה'

סקירת ספרו של בן דונקלמן

בעז זלמנוביץ

במלחמת העצמאות השתתפו כארבעת אלפים מתנדבי חוץ לארץ (מח"ל). ההנחה הייתה שהם הגיעו לישראל לתקופה קצובה, ובסיומה ישובו לארצות מוצאם. אליהם נוספו כ-26 אלף מגויסי חוץ לארץ (גח"ל), רובם מקרב שארית הפליטה באירופה וממחנות המגורשים בקפריסין, אשר עתידים להישאר בארץ לאחר המלחמה.¹ על המח"ל בכללתו פורסמו כמה מחקרים,² אך בהתאם לרוח הקובץ נסקור כאן אוטוביוגרפיה של יחיד – בן דונקלמן. ספר של מפקד זוטרי יהודי בצבא קנדה בעת הנחיתה בנורמנדיה ומפקד חטיבה בכיר במלחמת העצמאות.

סיפורו של בן דונקלמן, יליד קנדה, כפי שהוא מופיע בספרו האוטוביוגרפי 'נאמנות כפולה' (Dual Allegiance), מתאר גם את השפעת הניסיון שנצבר בלחימה במלחמת העולם על לחימת צה"ל במלחמת העצמאות. לכן ספרו הוא הזדמנות לבחון את החיבור בין הלחימה של היהודים במלחמת העולם השנייה עם תרומתם לצה"ל תוך ניסיון להתבונן על המהלכים הצבאיים במלחמת העצמאות שבה השתתפו.

דונקלמן, שחזר לקנדה ב-1945, לאחר שהשתתף בלחימה בחזית המערבית באירופה, התנדב לסייע במלחמה על ארץ ישראל ב-1948. בתחילה פעל בשורות הפלמ"ח ולאחר מכן כמפקד חטיבה 7 במבצע 'דקל' ובמבצע 'חירם'.³ ספרו איננו הספר היחיד שנכתב בידי איש מח"ל, אבל מעבר היותו נגיש לקורא העברי הוא בוחן בבהירות יחסית, במגבלות הזיכרון וההגנה מפני ביקורת (אפולוגטיקה), את השאלות האם הניסיון הטקטי הרב שצבר במלחמת העולם השנייה יכול היה לסייע לצה"ל בראשיתו, ואיך הדבר בא לידי ביטוי.

דונקלמן בן למשפחה קנדית יהודית ציונית מבוססת היטב. בגיל 18 יצא לטיול התבגרות באירופה, ובסופו שהה כשנה בתל אביב אשר שהייתה אחת מתוך שבע חוות חקלאיות שהוקמו בשנות ה-20 של המאה הקודמת על קרקעות שרכשו יהודים אמריקאים וקנדים כחלק מתפיסת הקרקעות וכחלק מפיתוח הארץ ומתן תעסוקה.⁴ דונקלמן שחישל את גופו ואת נפשו בעבודה בטורייה ובשמירה בלילות חש לראשונה את כובד ה'נאמנות הכפולה' שבהיותו יהודי ובהיותו קנדי. שהייתו בישראל, הרחק מהבית, הובילה את הוריו לפנות לידיד המשפחה אשר פירס, שבאדמותיו עבד דונקלמן, כדי שישכנע את בנם לשוב לקנדה לעסק המשפחתי. את המתח בין היותו יהודי ציוני ובין היותו קנדי היטיב להבליט דונקלמן בספרו ולדון בכך. הוא אינו מתחמק מבעיית 'הנאמנות הכפולה' בכל חייו, אך גם אינו פותר אותה, בייחוד לאחר שהתחתן עם בת ארץ ישראל (מחיפה).

¹ מיכאל (מיקי) כהן, "הם בא אלינו כאשר היינו זקוקים להם ביותר – המח"ל במלחמת העצמאות", בתוך: אסנת שירן (עורכת), **עלי זית וחרב כרד ח - מלחמה בת 60**, משרד הביטחון והוצאה לאור והעמותה לחקר כוח המגן על-שם ישראל גלילי, 2008, עמ' 179 (להלן: כהן, **המח"ל במלחמת העצמאות**).

² בנוסף לכהן, הערה 1, ראו גם: יעקב מרקוביץקי, **גחלת לוחמת**, המרכז לתולדות כוח המגן ה'הגנה' על-שם ישראל גלילי, 1995; יעקב מרקוביץקי, "מח"ל – מתנדבי חו"ל במלחמת העצמאות" בתוך: אלון קדיש (עורך), **מלחמת העצמאות תש"ח-תש"ט**, 2004, משרד הביטחון, עמ' 539–550 (להלן: מרקוביץקי, **מח"ל**).

³ בן דונקלמן, **נאמנות כפולה**, שוקן, 1977 (להלן: דונקלמן, **נאמנות כפולה**). הספר יצא לאור בקנדה ב-1976, תרגום: אריה חשביה.

⁴ עיריית עמית-כהן, **החיידה מאחורי הברושים, חוות וחברות מטעים במישור החוף בתקופת המנדט**, מאגנס, 2006.

תיאוריו את התגלגלותו במהלך מלחמת העולם השנייה, ובעיקר את סיפור הקרבות שבהם השתתף, מרתקים בהקשר של הבנת הדרג הפיקודי בחוד – מ"מ ומ"פ. דונקלמן התגייס בסוף 1939, בגיל מאוחר יחסית – בהיותו בן 28 – לצבא הקנדי. במהלך ארבע שנים וחצי עד הנחיתה בנורמנדי הוכשר, התאמן רבות ועבר קורס קצינים, ובמסגרת ההכנות שהה יותר משנה באנגליה. תקופה זו מתוארת במספר פרקים המביאים במבט מפקח את האתגרים הכרוכים בכך. העניין מתחיל בנחיתה ביוני 1944. דונקלמן שימש מ"מ מרגמות ולאחר מכן מ"פ בגדוד רובאי המלכה. ללא הרבה כחל וסרק הוא מתאר את הקרבות הקשים של הכוחות הקנדיים, החל מחוף הנחיתה שבו כדור צלף שורט את רגלו⁵ ועד יום הכניעה של גרמניה הנאצית. הוא מפליג בתיאורי החיים בחזית, הקושי הנפשי והאתגר המנהיגותי וגם בוחן את המיומנויות המאפשרות את השרידות, את המנהיגות בקרב ואת הניצחון:

רק חיילים יודעים כמה זמן מבלה חייל-רגלי בחפירה, בהיותו בשירות קרבי. ינסה נא הקורא לחפור בגן-ביתו בור בעומק שני מטרים, באורך שני מטרים וברוחב ששים ס"מ.... בשעת החפירה יש לזכור, שבדרך כלל הייתה מלאכה זו רק חלק קטנטן ממלאכת-היום – משהו שעשינו בתום יום-לחימה, בו חפרנו לפעמים 10-12 גירסות רדודות יותר, שעה שהתקדמנו או שיפרנו עמדות.⁶

בהמשך דונקלמן מסביר איך ניסיונו בהכשרה, ובעיקר במלחמה, סייע לו במלחמת העצמאות בכל הרמות והתחומים – מטכניקה לחילוץ רכב תקוע, לתפעול מרגמות ולהכוונתן, דרך אימונים ומשמעת ועד תורות לחימה ותכנון מבצעי. כמו כן הוא מסביר מדוע לא חשב קסדה במלחמת העולם ובמלחמת העצמאות. החלטה זו נבעה לאחר שפגז 88 מילימטרים גרמני בקרבתו הועף מהזחל"ם שלו: "גרועה מזו, קסדתי הורחקה מראשי על-ידי גל-ההדף, ואחר שבה ונחתה על ראשי בחבטה מהממת. מחשבה מטורפת הבזיקה במוחי: 'אם אצא חי מזה, לא אחבוש עוד קסדה לעולם!' (זאת עשיתי)."⁷

בסיום מלחמת העולם השנייה שב דונקלמן לקנדה לעסקי המשפחה, למעט פעילות ציונית. עם פרוץ מלחמת העצמאות, למרות מחשבותיו הראשוניות שלא להתגייס, עסק דונקלמן במגביות כסף, רכש נשק וריכז מתנדבים. מכאן הדרך להתנדב בעצמו הייתה מהירה.⁸ לטענתו, הוא היה איש המח"ל הראשון שהתייצב בארץ ישראל.⁹ כמו אנשי מח"ל אחרים, בהם דוד מרכוס, פול שולמן ומרדכי גרין, קיבל דונקלמן יחס של כבוד מצד בן-גוריון ואף הסתקרן על אודותיו. ביומנו של בן-גוריון הוא מופיע לראשונה בהקשר של ייצור המרגמות הכבדות: "בני דונקלבלום [צ"ל דונקלמן] מתנדב לטפל בייצור מרגמה של "6. הוא מומחה לכך. נתתי לו מינוי עם יפוי-כוח מלא".¹⁰ דונקלמן מפרט בספרו את מצב ייצור המרגמות, ובעקבות זאת בן-גוריון ייפה את כוחו לפתח מרגמות כבדות עבור צה"ל וכן מינה אותו להיות אחראי לארגון יחידות המרגמות ולאיימונן.¹¹ בן-גוריון התייעץ עם דונקלמן, כפי שעשה עם רבים, עוד כמה פעמים.¹²

⁵ דונקלמן, **נאמנות כפולה**, עמ' 93–94.

⁶ שם, עמ' 63.

⁷ שם, עמ' 66.

⁸ שם, עמ' 95–102.

⁹ שם, עמ' 105.

¹⁰ דוד בן-גוריון, **יומן המלחמה**, כרך ב', החברה להפצת משנתו של דוד בן-גוריון ומשרד הביטחון, 1982, עמ' 448.

¹¹ דונקלמן, **נאמנות כפולה**, עמ' 145–150.

¹² ראו למשל: בן-גוריון, **יומן המלחמה**, כרך ב', עמ' 506, 567; כרך ג', עמ' 728, 850, 856. בן-גוריון אף דאג לעבֵר את שם משפחתו של דונקלמן לבן-דוד, ראו: שם, עמ' 889.

עדות להזדעזעותו של איש צבא מנוסה וותיק קרבות כדונקלמן מהאופן שבו בוצעו נוהלי הקרב והפיקוד והשליטה בקרבות אפשר למצוא בספרו. למשל, לאחר כישלון הקרב של חטיבת הראל על גבעת הרדאר כתב דונקלמן:

ניסינו להילחם כנגד אנשי-מקצוע חמושים היטב [הלגיון הירדני], באמצעות טירונים דלי-חימוש, וכחייל רגלי מנוסה ידעתי כי מערכת כזאת אינה יכולה לקצור הצלחה; היה עליו להיעשות בעלי-מקצוע. כחייל על-כורחי, סולד אני ממקצוענות צבאית, אך ידעתי תמיד כי צבא לוחם זקוק לאירגון מעולה ולמשמעת-ברזל.¹³

עדות נוספת היא של עמוס קינמון שסיפר על דו־שיח בינו ובין בן דונקלמן על אודות קבוצת הפקודות לקראת כיבוש סאריס כחלק ממבצע 'הראל' ב-14 באפריל 1948: "כשהפקודות תורגמו למענו, הוא נותר המום: 'היכן מערכת הקשר? איך ידבר המג"ד עם מפקדי-המשנה במהלך הפעולה?' והמשיך והיקשה: 'איך ידע כל כוח מתי עליו לנוע?' עמוס השיב: 'קבענו לוח זמנים'. דונקלמן המשיך: 'היכן כוח האש – מרגמות, תותחים? איך אפשר לכבוש בלי סיוע?' עמוס: 'בגלל שאין לנו שיריון וסיוע, אנו תוקפים בלילה. נשתדל להגיע קרוב ככל האפשר – ולהסתער!' דונקלמן היה בהלם ולא הצליח להבין איך הפלמ"ח מנהל את מלחמתו.¹⁴ הגם שאפיזודה זו איננה מופיעה אצל דונקלמן היא משקפת את רוח הדברים שכתב על הפלמ"ח ועל צה"ל, וגם על הצורך לשרת תחת מפקדים פחותי ניסיון ממנו. על שהוצע לו לשרת תחת פיקוד שלמה שמיר, מפקד חטיבה 7, הוא כתב: "ואשר למילוי תפקיד תחת פיקודו של שמיר – מאחר שנסינו הקרב נפל בהרבה מנסינו-שלי, נראה לי בחוסר-ענווה כי עליו לשרת תחת פיקודי!"¹⁵

בהפוגה הראשונה התארגנה שוב חטיבה 7 שהוקמה באמצע מאי והשתתפה בקרבות לטרון. בזמן זה מונה דונקלמן למפקדה. הוא לא היה איש מח"ל היחידי בחטיבה. שירתו בה כ-700 מהם, המספר הגדול ביותר של אנשי מח"ל בחטיבה אחת. על גודל 79 הממוכן של החטיבה פיקד ג'ו וינר ששירת בחיל התותחנים הקנדי בדרגת רס"ר. בגדוד זה היו אנשי מח"ל רבים ממוצא אנגלוסקסי וצרפתי. בגדוד השני של החטיבה היה רוב לאנשי מח"ל אנגלוסקסים ועליו פיקד יעקב ליכטנשטיין, ארץ-ישראלי שבמלחמת העולם השנייה שירת בצבא הבריטי.¹⁶ ריכוזם של דוברי שפה זרה אחת ביחידה מסוימת היה מתוכנן, ונועד להקל את התקשורת בין אנשי היחידה.¹⁷ דונקלמן חזר פעמים מספר על היותו מחויב לאנשי מח"ל מקנדה, לשיבוץם ולרווחתם: "חשתי באחריות כלפי האנשים שגייסתי בקנדה, וזכרתי את ההבטחות שנתתי להם".¹⁸ שילובם של אנשי המח"ל בצה"ל ובישראל היה עניין מורכב, מעבר למגבלת השפה והתרבות, כפי שהעיד דונקלמן עצמו וכפי שאפשר ללמוד ממחקרים על הלך הרוח בקרב אנשי מח"ל ביחס לישראל ולהישארות בה.¹⁹

¹³ דונקלמן, **נאמנות כפולה**, עמ' 130.

¹⁴ אתר הפלמ"ח – <https://palmach.org.il/history/database/?itemId=5613>

¹⁵ דונקלמן, **נאמנות כפולה**, עמ' 145.

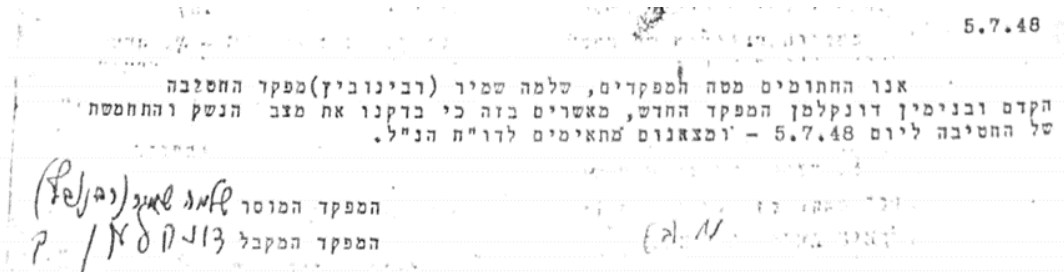
¹⁶ כהן, **המח"ל במלחמת העצמאות**, עמ' 203; מרקוביץקי, **מח"ל**, עמ' 545–546.

¹⁷ דונקלמן, **נאמנות כפולה**, עמ' 107–108; יהודה ואלך, **אל הדגל – הקמת צבא עממי תוך כדי לחימה**, מערכות, 1997, עמ' 166. מעניין שוואלך טועה וכותב שדונקלמן היה מפקד גדוד בריטי בזמן הנחיתה בנורמנדיה (שם, עמ' 167). לא ברור מקור הטעות הזו, החוזרת גם אצל מילשטיין, ראו: אורי מילשטיין, האמת על מלחמת העצמאות: ממשבר להכרעה – פרק 44, **אתר מחלקה ראשונה News1**, 8 בדצמבר 2017.

¹⁸ דונקלמן, **נאמנות כפולה**, עמ' 145.

¹⁹ מטכ"ל-אכ"א-יחידת מחקר פסיכולוגי-מכון לחקר דעת הקהל, **מח"ל בא לישראל – מחקר על הסתגלות של מתנדבי חו"ל למדינת ישראל ותושביה**, 1949. המחקר נערך במארכס 1949.

מבצע 'דקל' (8–19 ביולי 1948) לכיבוש הגליל התחתון וחלקים מהגליל המערבי הוא דוגמה לתכנון המערכתי והטקטי במלחמת העצמאות ולהוצאתם לפעול של המבצעים, אך גם לאיסדר שאפיין את ראשית צה"ל. תיאור הקרבות מזווית המפקד הבכיר בשטח הוא מעניין להבנת הרעיונות המבצעיים וניהול הקרב. כך למשל הרעיון לתקוף את נצרת מצפון ולא מכיוון דרום חייב לכבוש את שפרעם ואת סיפוריה (ציפורי) ולחדור לעומק שטח האויב.²⁰ אי-הסדר והמהומה שצה"ל היה שרוי עם הקמתו, התבטא בכך ששניים טענו לכתר מפקד חטיבה 7 במבצע – דונקלמן וחיים לסקוב.²¹ לסקוב במסמך סיכום לקרבות חטיבה 7 טען לבכורה,²² ואילו דונקלמן ניסה לשכנע בצדקת דבריו במאבקי כוחות בהנהגה הביטחונית-צבאית באומרו: "ברור לי שיגאל ידן ניצל את ליאו המסכן ככלי-משחק בו קרא תגר על המינוי שנתן לי בן-גוריון. בהזדמנות הראשונה גינתי את ידן, בפניו, על התנהגותו זו. כיון שלא ניסה להכחיש או להתנצל, הוחלפו בינינו כמה וכמה מלים קשות".²³ דו"ח העברת ציוד החטיבה בין שלמה שמיר לדונקלמן הוא כנראה עדות טובה למי הועבר הפיקוד.²⁴

גם ממבצע 'דקל' דרך מבטו של דונקלמן אפשר ללמוד לא מעט על פיקוד מלפנים, על ניתוח השטח ועל חשיבות שילובן של תנועה ממוכנת ושל תנועה רגלית בלחימה. כיבוש נצרת יכול להדגים את הרגישות של לחימה בעיר הקדושה לאחת הדתות. גם אם דונקלמן לא הציל לבדו את האתרים הקדושים בעיר, יש לו בכך חלק נכבד. הוא ידע מניסיונו באירופה שלחימה בעיר עלולה להחריבה, והביע חשש מפגיעה באתרים הקדושים, גם אם אין עניין ספציפי זה נובע מניסיונו, כפי שטען פרץ קדרון שסייע בהכנת כתב היד של האוטוביוגרפיה:

לדברי דונקלמן, את ההוראה לגרש את תושבי נצרת מסר לו בעל פה חיים לסקוב, בשם ראש פיקוד הצפון משה כרמל, כמה שעות אחרי כניעת העיר. דונקלמן ידע מתוך שירותו באירופה את המשמעות הפלילית של פשע מלחמה, והשיב כי הוא מחויב, על פי כתב הכניעה, להימנע מפגיעה באזרחי העיר. את הגירוש הוא יבצע אך ורק על סמך הוראה בכתב בחתימתו של ראש הממשלה

²⁰ דונקלמן, **נאמנות כפולה**, עמ' 168–169.

²¹ שם, עמ' 155–158.

²² חיים לסקוב טען שפיקד על חטיבה 7 ממבצע 'בן-נר' עד 'דקל' (כולל 'נחשוני' והשפעתו על 'בן-נר'), (לא מתוארך אבל כנראה מראשית או ממצחית שנות ה-50 של המאה הקודמת). לדבריו, הוא העביר את הפיקוד על החטיבה לדונקלמן ב-22 ביולי 1948, לאחר מבצע 'דקל'.

²³ דונקלמן, **נאמנות כפולה**, עמ' 158.

²⁴ מטה חטיבה 7 לצבא ההגנה לישראל, **דוח על כמות הנשק והתחמושת בחטיבה** ביום 5.7.48, 6 ביולי 1948. בסוף הדוח נרשם: "אנו החתומים מטה המפקדים, שלמה שמיר (רבינוביץ) מפקד החטיבה קדם ובנימין דונקלמן המפקד החדש מאשרים בזה כי בדקנו את מצב הנשק והתחמושת של החטיבה ליום 5.7.48 – ומצאנום מתאימים לדו"ח הנ"ל."

ושר הביטחון, דוד בן-גוריון. שלא במפתיע, הוראה כזאת לא הגיעה. בן-גוריון הקפיד שלא להשאיר טביעות אצבעות בצורת הוראות בכתב.²⁵

גם לחימת החטיבה במבצע 'חירס' בסוף אוקטובר 1948 מתוארת בספר,²⁶ אבל קצרה יריעת הסקירה. מרקוביציקי כותב בספרו: "יתרונם הגדול של אנשי המח"ל היה יכולתם ומיומנותם בתחומי לחימה מגוונים, הכרתם את המערכת הצבאית והניסיון הקרבי של רבים מהם".²⁷ סיפורו האישי של בן דונקלמן הוא דוגמה טובה לכך.

---

²⁵ פרץ קדרון, "בזכות התעקשותו של דונקלמן", **הארץ**, 15 במאי 2001.

<https://www.haaretz.co.il/misc/1.701603>

²⁶ דונקלמן, **נאמנות כפולה**, עמ' 186–197.

²⁷ מרקוביציקי, **מח"ל**, עמ' 549.

הכותבים

- **סא"ל (במיל') אורן האס** – יועץ ומדריך בתחומי תו"ל ויועץ ארגוני. שירת בחיל התותחנים ושימש רע"ן בתחומי התו"ל וההדרכה בזרוע היבשה.
- **רס"ן (במיל') אורנה רון-גלזר** – חברת הוועד המנהל של פורום משפחות פדויי השבי, חוקרת ועורכת ספר "מפקד השבויים", בתו של ישראל גלזר מחיל הקשר, מפדויי השבי הנאצי (מספר שבוי 4716).
- **מר אייל ברלוביץ'** – ראש תחום מחקר צבאות זרים במכון המחקר הלאומי לחקר לוחמת היבשה במחלקת מת"ת של זרוע היבשה. במהלך עבודתו כעובד צה"ל פרסם מאמרים בנושאים הקשורים ללמידה מצבאות זרים. כמו כן הוא דוקטורנט, בהנחיית פרופסור אלון קדיש ודוקטור אייל גיינאו, בחוג ללימודי האסלאם והמזרח התיכון באוניברסיטה העברית בירושלים. תחום עיסוקו העיקרי הוא הצבא העות'מאני מסוף המאה ה-19 ועד לפירוקו.
- **אל"ם (במיל') ארז לב-רון** – ראש צוות התכנון באוגדה 91, מדריך מסעות נוער ויעדים במדים לפולין ומנחה בהשתלמויות מחצבי"ם (מנהיגות חינוכית צה"לית בירושלים). פיקד על חטיבה 8 (יהזקן) והיה רמ"ט אוגדה 143 ומנל"ח אוגדה 36 במבצע 'צוק איתן'.
- **פרופ' אריה נאור** – העורך הראשי של המהדורה החדשה של כתביו האידיאולוגיים והפוליטיים של זאב זיבוטינסקי ויו"ר הוועדה האקדמית של מכון זיבוטינסקי. היה חבר סגל במחלקה לניהול ומדיניות ציבורית באוניברסיטת בן-גוריון ולימד גם במחלקה למדע המדינה באוניברסיטה העברית. לאחר פרישתו הקים וניהל את החוג לפוליטיקה ותקשורת במכללה האקדמית הדסה. בשנים 1977–1982 שימש מזכיר הממשלה בממשלתו של מנחם בגין. מספריו: ארץ ישראל השלמה – אמונה ומדיניות; בגין בשלטון; דוד רזיאל המפקד הראשי של הארגון הצבאי הלאומי – חייו ותקופתו.
- **אל"ם (במיל') ד"ר בני מיכלסון** – יו"ר העמותה הישראלית להיסטוריה צבאית והיסטוריון עמותת השריון בלטרון, עמותת חיל הקשר והתקשוב ביהוד ובעוד מספר גופים. שירת 30 שנה בשריון ובמודיעין ובוגר בהצטיינות של ביה"ס לפיקוד ומטה וקורס מפקדים בכירים. כיהן בתפקיד רמ"ח ההיסטוריה בצה"ל בשנים 1987–1993. בעל תואר דוקטורט בהיסטוריה צבאית מאוניברסיטת חיפה, כתב וערך 14 ספרים ופרסם יותר מ-180 מאמרים.
- **אל"ם (במיל') בעז זלמנוביץ'** – עורך ספרים וחוקר במחלקה להיסטוריה בצה"ל. שירת 28 שנים בצה"ל בתפקידי פיקוד וכתבת תורות לחימה. בוגר פו"ם ברק ובעל תואר שני בלימודי ישראל באוניברסיטת חיפה.
- **גב' טליה קליינר-דייגי** – יו"ר פורום משפחות פדויי השבי, נכדתו של אברהם דייגי, מפדויי השבי הנאצי. בשנת 2012 החלה טליה לחקור את שורשי משפחתה, ובעקבות זאת למדה על פרשת השבי אשר השפיעה עמוקות על נפשו ועל חייו של סבה. לנוכח הגילויים ייסדה פורום בני משפחותיהם של

פדויי השבי, ולימים הוא מכונה 'ארגון פדויי השבי'. ארגון זה הוא מפעל הנצחה התנדבותי לאומי היוזם שיתופי פעולה עם ארגונים מרכזיים בארץ ובעולם, בין השאר, כדי להנחיל את סיפורם של הפדויים וכדי להנציח את זכרם.

- **מר סימון שכטר** – חוקר, תסריטאי, במאי, בעלים של חברת ההפקות "מטאפור", יוצר של סרטים דוקומנטריים ("ונזכור את כולם?", "בחזרה לצ'רנוביל", "ברנשטיין - הפרטיזן האחרון") ומיצגים עבור מוזאונים ומרכזי מבקרים בארץ ובעולם, בעל התמחות מיוחדת בתחום ההיסטוריה היהודית והשואה. אמון על יצירת התכנים עבור מוזאון הלוחם היהודי במלחמת העולם השנייה בלטרון.
- **ד"ר צילה הרשקו** – חוקרת בכירה במרכז בגין סאדאת (בס"א) למחקרים אסטרטגיים באוניברסיטת בר-אילן ועמיתת שפיגל' במכון פינקלר לחקר השואה באוניברסיטת בר-אילן, מרצה ומפרסמת מחקרים ומאמרים בתחום יחסי ישראל-צרפת (היסטוריה ואקטואליה), השואה והרזיסטנס היהודי בצרפת (היסטוריה וזיכרון). בין פרסומיה: בין פריז לירושלים, צרפת הציונות והקמת מדינת ישראל 1940–1949; ההולכים בחושך יראו אור; הרזיסטנס היהודי בצרפת; שואה ותקומה 1940–1949.
- **סא"ל (במיל') רועי נאון** – מרצה לסב"ר במכון הטכנולוגי חולון ודוקטורנט בחוג לסוציולוגיה באוניברסיטת חיפה. עבודת הדוקטורט שלו עוסקת בתפיסה המשימתית של הקיבוץ המאוחד. שירת בתפקידי מודיעין שונים.
- **ד"ר תמר קטקו** – ראש המחלקה העיונית תרבותית להוראת מדעי הרוח במכללת סמינר הקיבוצים שבתל אביב; מרצה בכירה לפילוסופיה של ההיסטוריה, לאתיקה ולחינוך; עוסקת בחקר הזיכרון הקולקטיבי ועיצוב התודעה הלאומית, בין השאר, יוצרת סרטי קולנוע תיעודיים בנושא מלחמת העולם השנייה והשואה, המוקרנים בערוצי טלוויזיה בארץ ובחו"ל; אוצרת מוזאון הלוחם היהודי במלחמת העולם השנייה ע"ש חיים הרצוג.
- **Dr. Leonid Smilovitsky** – senior researcher at The Goldstein-Goren Diaspora Research Center, Tel Aviv University from 1995 till now, graduated from Belarus State Pedagogical University named after Maxim Tank (B.A. 1975), (M. A. 1977), State University of Belarus and a former researcher at the Yad "Jews in Belarus" (PhD 1984). Head of the project Vashem Holocaust Museum (1994-1995), Associated Professor of History at the Belarus State University of Culture, the Belarus State University (1980-1992), Belarus State Museum of the History of the Great Patriotic War (1979-1980), and author of the 450 scholar publications, including 7 monographs

המחלקה להיסטוריה בצה"ל ומרכז דדו מוציאים לאור מיזם משותף ללמידה ולהנצחת פועלם של לוחמים יהודים במלחמת העולם השנייה. המיזם עוסק בקרבות ובמערכות שאירעו במלחמה זו שבהם השתתפו מפקדים ולוחמים יהודים, ובוחן את מקומם של הקצין ושל החייל היהודי בתכנונה המוקדם של הלחימה ובלחימה עצמה. המאמרים משלבים בין חווית המלחמה, בין מקומה של הזהות היהודית ובין הסיפור האישי של הלוחמים, ומביאים לקורא תמונה מרתקת של תקופה סוערת ומעצבת.

